

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1956. IX. évfolyam 3. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BÁN IMRE, BARÓTI DEZSŐ, ECKHARDT SÁNDOR,
NAGY PÉTER, TOLNAI GÁBOR

FELELŐS SZERKESZTŐ:

TOLNAI GÁBOR

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1956/3. számának munkatársai:

Tolnai Gábor, az MTA levelező tagja, egyetemi tanár, *Bán Imre* egyetemi docens, az irodalomtudomány kandidátusa (Debrecen), *Albert Zsuzsanna*, a Magyar Rádióhivatal előadója, *W. Petrolay Margit* tanár, *Bisztray Gyula* ny. egyetemi tanár, *V. Kovács Sándor* tanár, *Hankiss János* ny. egyetemi tanár (Debrecen), *Sükösd Mihály* egyetemi hallgató, *Sipka Sándor* gimnáziumi tanár (Hódmezővásárhely), *Zolnai Béla* ny. egyetemi tanár, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, *Farkas Zoltán* író, *Bánkúti Imre* aspiráns (Szeged), *Draskóczy László*, a Ref. Egyetemes Konvent előadója, *Fenyő István* tanár, *Vág Sándor* ny. gimnáziumi igazgató (Szeged), *Csapodiné Gárdonyi Klára* könyvtáros, *Tálas Géza* tanár, *Albert Gábor* könyvtáros, *Rejtő István* az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa, *Kovács Endre*, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, a történelemtudomány kandidátusa, *Michna Sarolta* egyetemi tanársegéd, *Kovács Győző* aspiráns, *Pirnát Antal*, az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa.

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., PESTI BARNABÁS U. 1

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

KOMLOVSZKI TIBOR

Hogy mégis mennyi gyakorlati
hasznát is legyen ebből az írás-
beli interviúból (ért. a sőt, tartva
meg magának Jónori Thewreut
lelül) a következőket nyilatkoz-
tatom ki:

A leghasználtabb iradalmi
műfaj a lyrai költeménynek
kívül a válto, jeles ~~szó~~
hat karszerzők Gutmann és Lister
is a legnagyobb költő maurság
egy jelölt.

A tér sítke nem enged,
hogy a keleti kérdést, az l
Orionról, a ötk. 333 párol
a lét és nem lét nagy kérdést
is a magánhangok te eperől
Arany János költészetben
nyilatkozhanam.

Utajd misztor.

Juhász Gyula

Az új és jótanács, sokkal inkább minden
szóval, mint a többi formával.

Atlas egykor
és most.

Emléksorok.

"Ha én azt ismánnám hogy
"Emlékemmel legjobb barátomra
vagy

"Tomeit meg tenmagadat"
avagy

"A barátság olyan rózsza
A mely nem hervad el soha"
akkor csak azt ismánnám

"Emlékemmel arra, hogy két fél
van és egy vörös,"
vagy

"Tomeit meg a levetett sülkabetőket"
avagy

"Ne higgy magyar a németnek
Akármivel hitgetnek."
azért inkább azt isom, hogy
a Csirkepaprika is jó, de a
nyers böftököt ö. m. a f.

Kota bene:
(annyi millaggal egy
nyugalmasan állabornagy
sőt még a gőncről is lehet se
(dühösködött))

Suhár

A XX. KONGRESSZUS ÉS AZ IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁS*

Nem először írom le, nem először szólok erről: — amikor a XX. Kongresszus szellemében hadat üzenünk a dogmatizmusnak, gyakran dogmatikusan kezeljük a Kongresszus tanításait magunk is. — Példákat sorakoztathatnék fel különböző cikkekből, gyűléseken elhangzott felszólalásokból. A mi példánk azonban eredezték az irodalomtörténet területéről. A magam esetét szeretném megemlíteni, az Eötvös Loránd Tudományegyetem ülészakán, az *Irodalomelmélet és az irodalomtörténet néhány kérdése a XX. Kongresszus után* c. előadásom egyik tulajdonságának felidézésével. Előadásomban a XX. Kongresszus nagy távlatokat nyitó megállapításainak elemzése nyomán, amikor rátértem a konkrét magyar kérdések tárgyalására, egy-két esetben a Kongresszus tételeinek megfelelőit gépiesen kerestem a mi irodalomtörténetírásunkban. A Kongresszus téziseire hazai irodalomtörténeti példákat bőségesen találtam, de nem elemeztem minden esetben kellően: — vajon a hibák, amelyeket a XX. Kongresszus felvetett, egytől egyig alapvető fogyatékoságai-e a mi tudományunknak?

Szeretném éppen ezért felidézni akkori előadásom egy részletét, azt, amit a személyi kultuszról és a citatológiáról mondtam. — Egyébként is előre kell bocsátani, hogy az egyetemi vitán elhangzott előadásomból néhány részletet és fokozottabb mértékben a vitában felmerült kérdések némelyikét, főként azokat, amelyek további megvitatást igényelnek, mostani előadásomban is érinteni fogom.

Példákat idéztem az egyetemi vitán a személyi kultusz káros befolyására, szólottam arról, hogy írunk mi tanulmányokat, amelyekben főbb volt a klasszikusoktól vett idézet, mint az eredeti gondolat, a klasszikusok, a Szovjetunió, a népi demokráciák és a mi hazánk vezetőinek szavait variáltuk bennük; megállapításaikból dogmákat faragtunk, szavaikat történelmünk jelenségeire meghatározó elvül alkalmaztuk, ahelyett, hogy megállapításaik nyomán gondolkodtunk volna, dialektikusan elemezve irodalomtörténetünk jelenségeit. A mi irodalomtörténetírásunk „klasszikus példája” a személyi kultuszra Révai József tanulmányainak folyton folyvást való idézése volt, de elsősorban csak a szavainak az idézése. Ő volt a mi citatológiánk legfőbb alanya. Nem lenne érdektelen statisztikát készíteni, hogy Révai kiváló Kölcsey-tanulmányának megállapításait, egy-egy mondatát hányszor idéztük pusztá tekintélyi nyomatékul, axiomaszerűen. Révai a XVIII. századvégi és a XIX. század eleji hazai fejlődésben a fejlődésnek három útját jelöli meg. Révai József tanulmánya óta — szinte, mint a népmesékben — történelmünk, irodalomtörténetünk egyéb szakaszaiban is *három utat* analizáltunk, és minden esetben „a hazai viszonyok végtelen elmaradottsága következtében” a harmadik volt a „járható út”, a Kazinczy útja. Történelmünkben és irodalomtörténelmünkben Révai tanulmánya óta több esetben, több korszakban is a „Kazinczy féle út” volt a „járható út”. De nemcsak a XVIII. század végi — XIX. század eleji három út! Révai „vacuum” terminusa — ahogy Bóka László az egyetemi vitán példával is illusztrálta — úgy hatotta át egy ideig a XIX. századvégi irodalmunkat tárgyaló cikkeket, hogy a légüres térben még a kísértetjárásra sem nyílt lehetőség.

A mi munkánkban is jelen volt Sztálin szava, a műveiből való, szinte kötelezőnek vélt idézetek. De a Sztálin szavait variáló személyi kultusz mellett, volt egy másfajta személyi kultusz is nálunk, nevezhetnénk *többszemélyi kultusznak*. Cölöpöket vertünk le tanulmányaink építményébe, s ezek a cölöpök nem voltak egyebek, mint Marx, Engels, Lenin, Sztálin, a mi politikai vezetőink, s a mi vezető marxistáink szavai. — Legritkábban Lukács Györgyöt idéztük, akinek súlyos tételei 1949-től szinte ki voltak rekesztve tudományunk hatóköréből. — Konstrukciónkat, munkánk gondolatmenetét a fejlődésnek ebben a szakaszában nem éreztük

* Vitaindító előadásként hangzott el 1956. június 1-én a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intéze-e és az Oktatásiügyi Minisztérium által rendezett ankéton. A vitáról készült összefoglalót l. „Az Irodalomtörténeti Intézet Hírei” c. rovatban.

hitelesnek, gondolataink súlytalanoknak véltük, szinte attól aggódtunk, hogy elragadja az akkor még alig létezett viták dagálya és apálya, ha nem láncoljuk klasszikusaink, vezetőink gondolatainak cölöpéhez. Kell-e mondani, hogy e *cölöpész láncolások* háttérbe szorították az önálló gondolatot, pótolták az irodalmi alkotás, az irodalomtörténeti jelenség közvetlen elemzését. Erdemes volna statisztikát készíteni folyóirataink, monográfiáink névmutatóiból. Szűrőpróba alapján állítom, hogy klasszikusainktól, vezetőinktől vett idézetek viszonylag nagyobb számúak a névmutatókban, mint a kor egyes íróira, vagy a korszakkal foglalkozó kutatók műveire való hivatkozások. Tudok olyan esetről is, hogy fiatal kritikus klasszikusokra, vezetőinkre való hivatkozások „nem megfelelő száma” alapján minősített irodalomtörténeti tanulmányt a marxizmus tekintetében hiányosnak.

Az imént elmondottakat vettem fel többek között emlegetett előadásomban, a személyi kultusz és a citológia problémájával kapcsolatban. — De vajon jellemző, középponti kérdés-e irodalomtörténetírásunknak a személyi kultusz és a citológia? — Marxista—leninista irodalomtörténetírásunk kezdetén — miért is rónánk ezt fel ma — persze bőségesen jelen volt mind a kettő. De azt se felejtjük el, hogy első időben a klasszikusokra való hivatkozás jelentős állásfoglalást, közeledést jelentett polgári gyökerű tudósaink részéről a marxizmushoz. Későbbi tanulmányainkban, könyveinkben is volt szerepe, hiszen hivatkozásaim példakkal illusztrálhatók, a magam tanulmányaiból vett példákkal is. De irodalomtörténetírásunk utóbbi esztendőiben a citológia mindjobban csökkent.

Fokozottabb mértékben kell hangsúlyoznunk a személyi kultusz tövéről fakadó nagy fogyatékoságot, a dogmatizmust. A dogmatizmus kezdetől fogva jellemző vonása marxista irodalomtörténetírásunknak és csak mostanában, az utolsó esztendőben kezdünk belőle kilábalni. Nem kell különösebben hangsúlyozni — amit a Kongresszus részletesen kifejtett — hogy a dogmatizmus elterjedésének fő oka a Sztálin személye körül és maga Sztálin által támogatott személyi kultuszra megy vissza. Arról sem szükséges részletesen szólni, hogy miként a személyi kultusz ellenkezik a marxizmus—leninizmus szemlével, a személyi kultuszból származó dogmatizmus ugyancsak nem azonos, ellenkezőleg szembenáll a marxista—leninista ideológia szellemében dolgozó tudományokkal, az önálló, az alkotó tudományos kutatás szellemével. Irodalomtörténetírásunk marxista megújhódása abban az időben vette kezdetét, amikor a személyi kultusz és a dogmatizmus már uralmon volt. Így csak természetes, hogy irodalomtörténetünk első marxista értékelési merev, dogmatikus nézetekkel telítődtek. Az *Irodalomtörténet* című folyóirat átszervezés utáni első számai dogmatikus magyarázatokat tartalmaztak. Irodalomtörténetészeink úgy vélték, hogy egyik napról a másikra megalkotható a magyar marxista irodalomtudomány. Idézgették klasszikusainkat, valamint a szovjet irodalomtudomány képviselőinek alkotásait, és saját „marxista voltuk” igazolására minden alkalmat megragadtak arra, hogy a felszabadulás előtti irodalomtörténetírásunk alkotásairól szinte az új gazdag modorában fölünyesen, gyakran a gúny hangján nyilatkozzanak. Ma már ez történelem, de ahhoz, hogy gyökeresen kiküszöböljük hibáinkat, nem árt az emlékezés. Klaniczay Tibor, midőn 1949-ben a *regi magyar irodalom és a folklore* kérdéseit elemzi, vissza-visszatér Horváth János elméletének fölünyes bírálatára, anélkül, hogy egy szót is ejtene Horváth János életművének jelentőségéről. Nem másként jártam el magam sem, Horváth János „Reformáció jegyében” című művét bírálva. Ugyanebbe a kérdéscsoportba tartozik nekünk öregebbeknek a viszonya saját felszabadulás előtti munkásságunkhoz. Nagy általánosságban az volt a jellemző, hogy korábbi munkásságunkat visszautasítottuk. Waldapfel József például 1945 előtti jelentős munkásságát — amelynek eredményei kitörölhetetlenek irodalomtörténetírásunk anyagából — többnyire kézlegyintéssel szokta elintézni. De van olyan példa is, a Kardos Tiboré, aki nem szívesen veszi revízió alá régi munkásságát, sőt a nézete az — aligha helytálló nézet —, hogy a szellemi történet kisebb kárt tett irodalomtörténetünkben, mint a pozitívizmus. Az öregebb irodalomtörténetészek közül Waldapfel József volt egyik az elsőknél, aki néhány évvel a felszabadulás után katedrúra került. Így az ő feladata volt megtenni az első lépéseket irodalomtörténetünk marxista értékelése terén, az oktatásban és vele párhuzamosan a kutatásban. Ezzel a kezdeményező érdelemmel függ össze, hogy az úttörő munkálatok során dogmatikus megoldásokat hajtott végre. A referátumíró számára a protokoll azt hozza magával, hogy nézzen körül minél jobban a saját házatáján. Az Akadémia 1953-ban megtartott nagygyűlésén Kardos Tibor *A magyar humanizmus kérdései* című előadásához tett felszólalásom jellegzetes példája volt az általánosságban bíráló dogmatikus eljárásnak. Kardos Tibornak a vitára adott válasza sem volt mentes a dogmatizmustól. A felszólalásokra válaszolva, saját nézeteink védelmében, a vele vitatkozók felfogásának nem marxista voltát igyekezett bizonyítani.

A dogmatizmus súlyos akadályra volt a helyes marxista vitaszellelem kialakulásának is. Évek óta hangsúlyozzuk, tanácskozástermeinkben is olvashattunk ilyen feliratokat: — nem fejlődhetik a tudomány viták nélkül! — De hiába vallottuk a helyes marxista álláspontot, vitáink kibontakozását gátolta a dogmatizmus, a személyi kultusz és a személyi kultusszal

együttjáró tényezők. Régebben általános panasz volt, hogy vitáink nem hoznak eredményt; egymás mellett, egymással párhuzamosan elhangzó, de nem egymással vitatkozó felszólalásoknak voltunk tanúi. Ebben az időben azt vártuk, hogy vitáinkat határozatok döntsék el, vagy legalábbis több évtizedes múlttal rendelkező marxistáinktól reméltük a felmerülő kérdésekben a döntő véleménnyalkotást. Ezeket a vitákat nem az elvek magunk közti tisztázása, hanem a tekintélyek döntötték el. A személyi kultusszal összefonódó dogmatizmus csaknem áthághatatlan gátja lett a személyeskedéstől mentes, elvi síkon, a tényekre, a történelmi valóságra és az igazságra építő vitaszellemnek. A vita, a bírálat területén még ma is két helytelen gyakorlat ellen kell harcolni. Az egyik a bírálattól való tartózkodás megszüntetése, olyan légkör megteremtésével, ami fölébe tud emelkedni a vitáinkat ugyancsak akadályozó hiúságnak. Vitáink másik, helytelen gyakorlata az alaptalan, felületes, támadó bírálat, a fölényeskedő vitastílus, a valóságos hibák híján hibákat kereső és hibákat belemagyarázó módszer.

A dogmatizmus területére tartozik, néhány fogalomnak egyoldalú, skolasztikus használata. Ilyen egyebek között a *haladó író* és magának a *haladásnak* a fogalma. Új irodalomtörténetírásunk kezdeti időszakában lelkesedéssel kezdtük elemezni múltunk forradalmi jelenségeit és irányait, amelyeket a felszabadulás előtti hivatalos tudomány elhallgatott, meghamisított, vagy lekicsinyelt. Ugyanekkor mi is elhallgattuk, nem egy esetben lebecsültük azokat a múltbeli értékeinket, amelyek demokratikus jellegűek ugyan, de történelmi szempontból nem a leghaladóbb társadalmi követeléseket képviselték. Úgy tűnhetik, hogy e helytelen gyakorlaton már régen túl vagyunk. Hiszen nem ma, évek óta hangsúlyozzuk, hogy irodalmunk fejlődését nemcsak a nagy forradalmi költők, írók és irányok teszik ki, hanem részei a fejlődésnek az ellentmondásos írók és irodalmi alkotások is, az irodalomtörténet egésze, a maga dialektikus egységében. És mégis — bizonyára irodalomtörténeti elemzéseink hiányosságaival magyarázandó — hogy hallgatóinkban irodalmi múltunk nem minden tekintetben a maga egységében él. Vizsgákon, a régi irodalomból az eretnekmozgalmakat hangsúlyozzák elsősorban, s egy Pázmány-típusú íróval szemben tehetetlenek. A XX. századi irodalomból Babits Mihály és Kosztolányi Dezső munkásságát — elégedünk meg a példákkal — nem tudják megfelelően értékelni. Mert mi nem elemeztük eddig megfelelően, publikációinkban Pázmány Péternek, Babits Mihálynak és Kosztolányi Dezsőnek ellentmondásos, csak dogmatizmustól mentesen magyarázható vonásait, alkotásait. Pázmányról, Babitsról és Kosztolányiról az egyetemen tartottunk és tartunk előadásokat, de a nyomtatott publikációtól tartózkodunk. Mondjuk meg nyíltan, bennünket, irodalomtörténészeket terhel a felelősség azért, hogy a felszabadulás óta Babits kötet nem látott napvilágot és ennek következtében Babits művei csaknem az illegális olvasmány hatását keltik a fiatalokban. Kosztolányi válogatott verseinek gyűjteménye a közelmúltban megjelent ugyan, de marxista igényű Kosztolányi tanulmány híján ez a válogatás sem képes szocialista kultúránkba beépíteni, hagyományaink részévé tenni Kosztolányi költészetét.

Az irodalomfejlesztésnek dogmatikus „átpolitizálása” és ezáltal a rendkívül sokoldalúnak, az írói alkotásnak leegyszerűsítése jellegzetes tulajdonsága volt irodalomtörténetírásunknak. Eddig csupán az öregebb irodalomtörténészeket idéztem. De magától értetődő, hogy a dogmatizmus korántsem csak az öregebb irodalomtörténészek tulajdonsága. A fiatal Garamvölgyi József Juhász Gyulának a forradalom idejében írt politikai cikkein keresztül közeledett a költőhöz. A régebbi irodalomtörténészek közül Bóka László a Magyar Klasszikusok kötet elé írt bevezetésében elsősorban és szinte minden egyebet mellőzve a „politikus Juhász Gyulát” hangsúlyozta. Nem másként analizálta Kardos László ugyancsak a Magyar Klasszikusokhoz készített bevezetésében Tóth Árpád költészetét. Komlós Aladár Vajda monográfiájában a költő politikai műveinek elemzésekor szinte megfeledezett a nagy költőről, s szellemi lírájában olyan politikai vonásokat fedezett fel, amelyek ma már a szerzőben is bizonyára mosolyt keltenek.

A példákat folytathatnám. A haladó író és a haladás fogalmának ilyenzerű leegyszerűsítése, a haladás esztétikai kritériumainak mellőzése, s a haladás fogalmának többnyire a politikai állásfoglalással történő azonosítása mellett — amire az említett példák többsége rávilágít, — mindössze még egy kérdésre utaljunk: a realizmus, a realista módszer dogmatizálásának a kérdésére. A tavalyi realizmus vitáig, a realizmus, a realista módszer éppúgy fetisizálódott munkásságunkban, épp olyan skolasztikus magyarázatoknak vált anyagává, mint a haladó költészet, a haladó irodalom fogalma. A fiatal Jókai kutató Nagy Miklós azzal vélte bizonyítani Jókai nagyságát, hogy a *Fekete gyémántok* elé írt bevezetésében realista sajátosságokat tulajdonított az írónak. Irodalomtörténetírásunknak dogmatikus légkörét semmi sem jellemezheti jobban, mint az a körülmény, hogy Barta Jánost viszont, aki tiszteltreméltó bátorsággal nem egyszer ellenvéleményt képviselt a realizmus dogmatikus értelmezésével szemben, érdembeli vita nélkül antimarkista álláspont képviselőjének nyilvánítottuk.

Irodalomtörténetírásunk dogmatizmusára persze nemcsak ez a néhány példa jellemző. Idézhetnénk még, akár az idézetekhez hasonló, akár más típusú nézeteket. Az eddigi példák is gondolom elegendőek annak a következtetésnek a levonására, hogy a dogmatizmus nyomában az elméleti kérdésekkel való önálló foglalkozás háttérbe szorult irodalomtudományunk fejlődésének e szakaszában, s a Marx által hangsúlyozott alapvonása a materializmusnak, a „szabad mozgás az anyagban” szinte lehetetlenné vált. Megnyilatkozásainkban dogmatikusan szóltunk az irodalomról, mint a társadalmi tudat formájáról, az irodalmi művek társadalmi funkciójáról, a realizmusról, a szocialista realizmusról, a tipikusságról, a cselekményről, a kompozícióról, a stílusról és mindazokról a problémákról, amelyeket az irodalomelmélet, a marxista esztétika alapelveiként klasszikusainkból kiemelt. Ha kimondva nem is, de öntudatlanul bennünk is ott élt az a tudat, amit a Pravda kongresszus utáni szerkesztőségi cikke megállapított: — úgy véltük, az elméletet fejleszteni, előrelendíteni, eredetét és újat mondani csakis egyeseknek lehetséges, az összes többieknek pedig népszerűsíteni kell az egyesek gondolatait, variálniuk kell megfogalmazásait.

Most, hónapokkal a XX. Kongresszus után kíséreljük meg leszögezni, melyek azok a tanulások, feladatok, amelyek — nem elkülönülve a többi társadalomtudománytól — az irodalomtörténetészek számára levonandók, kijelölendők. Néhány kapcsolódó kérdéssel együtt a feladatok nagy vonásokban a következők: 1. *A dogmatizmus elleni harc*, 2. *az elméletileg megalapozott, alkotó tudományos munka* és 3. *a lenini normák visszadlítása*.

Mit jelent alkotó módon művelni a tudományt? Körülbelül egyet jelent a dogmatizmus elleni harccal. De éppen magyar viszonylatban figyelniünk kell e kérdés helyes értelmezésére. Lényeges a különbség, illetőleg lényeges különbséget kell tennünk a szovjetunióbeli és a magyarországi dogmatizmus elleni harc módszerei között. Míg a Szovjetunióban ezek a problémák a marxizmus—leninizmuson belül merülnek fel — Fogarasi Béla figyelmeztetett nemrég erre, — addig nálunk, ahol még nem hatotta át a marxizmus—leninizmus tudományoságunk egészét, a dogmatizmus elleni harcot össze kell kapcsolni a burzsoá nézetek elleni harccal. Hiszen a Kongresszus nem igazolt semminemű burzsoá nézetet, illetőleg tudományos munkákat, még azáltal sem, hogyha korábban helytelenül, dogmatikus módszerekkel harcoltunk a burzsoá nézetek és tudományos munkák ellen. Meg kell tanulnunk — nem egyszerű feladat gyakorlatban megvalósítani —, hogy burzsoá nézetekkel szemben ugyanúgy, mint minden más nézettel szemben, nem lehet eredményes a dogmatikus módszerekkel folytatott harc.

A Kongresszus után előttünk álló feladatok felsorakoztatásakor nézzük közelebbről a lenini normákhoz való visszatérés kérdését. Az egyetemi vitán Waldapfel József vetette fel ezt a legélesebben. A felszólalásokra adott válaszomban megemlítettem, hogy a lenini normáktól való elkanyarodást mi sem bizonyítja jobban, mint az a példa, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1954-ben kiadta Mejlah *Lenin és az orosz irodalom kérdései* című monográfiáját. De Mejlah monográfiájáról tudomásom szerint mind a mai napig egyetlen ismertetés sem jelent meg, tudományos folyóiratban határozottan állíthatom, hogy egy sem. A példa megvilágító és elgondolkoztató!

A lenini normákhoz való visszatérés kérdését legalább egy példán keresztül kíséreljük meg konkrétan megközelíteni. Fogarasi Béla a *Magyar Tudomány* című folyóirat most megjelent első számában cikket írt. Cikkében többek között kifejti, hogy a dialektika Sztálin féle tárgyalása egyes fontos kérdésekben ellentétben áll a lenini értelmezéssel. Sztálin szerint a *fejlődés* — marxista irodalomtörténetírásunk alapvető elve lett, de nem másként a történetírás — *az ellentétek harca*. Sztálin megfogalmazása a kérdés bizonyos értelmű leegyszerűsítése, míg Leniné sokoldalúbb, körültekintőbb. Lenin, a *fejlődést* — *az ellentétek egységében és harcában* ismerte fel. Fogarasi nem elégszik meg az eddigiek megállapításával, hanem szól arról is, hogy Sztálin Lenintől azt veszi át és Lenint úgy idézi, ami és ahogy az ő felfogásának megfelelő: „A fejlődés az ellentétek harca” (Sztálin idézet). Leninnél ezt a mondatot a következő mondat előzi meg: „A világban végbemenő minden folyamat *utmozgásában*, spontán fejlődésében, eleven életében való megismerésének az a feltétele, hogy mint ellentétek egységét ismerjük meg”. E mondat alapján — fejtegeti Fogarasi — világossá válik, hogy Lenin az ellentétek „harcáról”, mint az *ellentétek egységének megnyilvánulási formájáról* beszél. Arról is szól még Fogarasi, hogy a személyi kultusz káros hatását mutatja, hogy Sztálin egyoldalú állásfoglalása következtében a filozófiai irodalomban hosszú évekig csak az ellentétek harcának „törvénye” szerepelt, az *ellentétek egysége*, mint kifejezés is eltűnt! Miért szűkítette le Sztálin az ellentét dialektikus felfogását az ellentétek „harcára”? Nyilvánvalóan azért, mert ezzel filozófiai alátámasztást igyekezett teremteni az osztályharc téves felfogásához, ami szerinte a szocializmus és a szocializmus felé haladó országok viszonyai között állandóan fokozódik.

Fogarasi Béla fontos megfigyelése során elsősorban filozófusként vonja le megfigyelésének következtetéseit, megállapítva, hogy — az ellentétek dialektikus egységének kérdése a materialista dialektika kulcskérdése. — De kérdezem: — nem kell-e nekünk irodalomtörté-

nészeknek is levonni e fontos megállapítás nyomán a magunk következtetéseit? — Azt hiszem feltétlenül és minél sürgősebben. Nem lehet most feladatunk, hogy a fejlődés Lenin féle helyes, sokrétű elemzését irodalmunk fejlődésének akárcsak egy kisebb szakaszára vagy egy írójára alkalmazzuk. Elégedjünk meg néhány kérdés felvetésével. Nem nyitja-e meg Lenin tétele irodalomtörténetünk nem egy problematikus alakja valósághibák értékelésének útját, mint pl. a Pázmányét? És nem juthatunk-e közelebb Zrínyi Miklósnak, vagy akár Rákócziak a költőnek és az írónak jobb megértéséhez, ha Lenin nyomdokain járunk? Vagy a két világháború közti irodalmunk értékelése is mennyivel egyszerűbb és hitelesebben történt volna Lenin fogalmazásának szem előtt tartásával. És végül: mennyi vulgariizálástól, dogmatikus leegyszerűsítéstől szabadultunk volna meg munkánk során, hogyha az ellentétek harca helyett a sokoldalú alaptörvényt, az ellentétek egységét és harcát tartjuk szemünk előtt a múltban?!

Az eddigiek — úgy vélem — eléggé megvilágítják, hogy a lenini normákhoz való visszatérés nemcsak a pártéletben, hanem az irodalomtörténeti kutatásban is középponti kérdés; módot nyújt a fejlődés sokoldalú elemzésére, a valóság helyes marxista megközelítésére, az irodalomnak belső természetére szerinti értékelésére.

A lenini normákhoz való visszatérésnek egyet kell jelenteni számunkra az elméleti színvonal emelésével. Szögezzük le mindenekelőtt, hogy elméleti munkánk gyöngesége maga is nagymértékben a dogmatizmusra megy vissza, mivel nem lehet alkotó elméleti munkát végezni, hogyha a skolasztikus kommentációk és magyarázatok léggömb uralkodik. Ki állíthatja, hogy irodalomtörténetünk körében az elméleti érdeklődés hiányozna. Hiszen már a realizmus vitán, maguk a referátumok is — köztük az enyém is — felvetett nem egy a dogmatikus felfogás bástyáját döngető elméleti kérdést. A realizmus vita a maga egészében, tanulságaiban nem mindennapi lendítő erőt sugárzott irodalomtörténetírásunk elméleti érdeklődése növekedéséhez. A dogmatizmusból kiszabadulni akaró fejlődés további lépést tett az *egyetemi irodalomtörténeti tankönyv* tervezetét tárgyaló szegedi vitán. További lépést jelentett — élő irodalmunk eleven problémáiba nyúlva — a pártosság vita. És említsük meg, hogy májusban Sárospatakon tartott vita a barokkról, az elméleti érdeklődés terén való további előrehaladáson belül, fontos lépést jelent a provincializmus elleni harc terén is. Irodalomtörténetünk a legújabb nyugati barokk kutatások ismeretében bátran és magas szinten tettek kísérletet a barokk marxista értelmezésére. Mindezek a viták azt jelzik, hogy elérkeztünk az elméleti kérdések felvetéséhez, s igyekszünk megteremteni a begyökeredzett, dogmává vált álláspontokkal szembeni érvelések tudományos légkörét.

Folytassuk mondanivalónkat azzal, hogy az elméleti megalapozottság alapvető követelményei közé tartozik a marxista irodalomelmélet egy sor megoldatlan kérdésének a megvizsgálása, kezdve — külföldi vendégeink vetették fel ezt a realizmus kongresszuson — az irodalomelméleti terminológia tisztázásától. A realizmus vita megmutatta számunkra, hogy sokoldalú elemzés nélkül nem lehet sematizmustól mentesen megoldani az elméleti kérdéseket. És kérdezem: a marxista irodalomelmélet területén hány kérdésről mondhatjuk el, hogy megnyugtató és végleges magyarázattal rendelkezünk?! A stílus- és a műfaj-elmélet egész sora várja a sokfelé tekintő magyarázatokat. Megoldatlan feladat — hogy néhányra utaljunk — a sárospataki kezdeményezés után is a barokk problémája, egy nagy ugrást téve a naturalizmus marxista értelmezése és magyarországi útja, az expresszionizmusé, vagy ha tetszik a szürrealizmusé. Ezeknek a kérdéseknek alapos vizsgálatát, a társadalmi elemzéssel összefüggő megnyugtató stílusanalízist mindmáig nem végeztük fel. A stíluskérdéseken túl, máig csak emlegettük, de nem láttunk hozzá olyan kérdés feldolgozásához — noha a Szovjetunióban már a XX. Kongresszus előtt történtek ilyen irányú kezdeményezések —, mint az irodalom nemzeti sajátosságainak kérdése. Egy mástípusú kérdést említve, csak beszélünk róla a realizmus vitán, a kérdés égető megoldásának szükségességét sürgettük, de azóta sem boncoltuk, a lírai realizmus kérdését. Fel sem merült bennünk, hogy megvizsgáljuk annak a műfajnak a szocializmus világában való helyzetét, amely irodalmunk hosszú századain keresztül vezető műfaj volt, a lírai költészetét. A megoldandó kérdéseket sorakoztathatnánk tovább. Ilyen többek között a népiesség marxista értelmezése, amiről a Szovjetunióban már jelentős viták folytak ugyancsak a XX. Kongresszus előtt. Nem kisebb jelentőségű sürgős feladat egy sor irodalmi műfaj kérdésének egyszerű leíró, marxista igényű magyarázata. Nem válogatva és nem jelezve sorrendet a felvetett és a fel nem vetett kérdések között, az irodalomelmélet alapkérdései szempontjából talán legsürgősebb: a stílustörténet és a műfaj-történet kérdéseinek a kidolgozása.

A feladatok nagyszámúak és rendkívül bonyolultak. De éppen azért, mert nagyszámúak, bonyolultak és sokrétűek, sürgősek és elodázhatatlanok is. Az elméleti kérdések megoldása, nem választva el az önálló irodalomelméleti kérdésektől, aligha szakosítható irodalomelméleti specialistákra. Az elméleti kérdések megoldása az egyes szakemberek történeti érdeklődése szerint, feladata minden egyes irodalomtörténésznek. Persze, ezzel nem szeretném azt állítani,

hogy az irodalomelméletnek ne legyenek specialistái, de ingatag talajra épít az az elméleti ember, aki nem rendelkezik széles irodalomtörténeti ismeretekkel, nem másként, mint az elméleti kérdések terén fogyatékos irodalomtörténész.

A feladatok megoldása előtt nem mindennapi nehézségek tornyosulnak. Egyetérték Bóka Lászlóval, aki az egyetemi vitán az elméleti munka megkezdésének nehézségeit az új magyar irodalomtörténész nemzedék, a fiatalok esetében a következőkben látja: más művészeti ágak ismeretének hiánya, a magyar irodalomon kívül egyéb irodalmak eredeti nyelven való, forrásszerű ismeretének ugyancsak a hiánya. És végül — ez nem általános hiány a fiataloknál — egynél több korszaknak, valamint az élő irodalom eleven problémáinak az ismerete. Néhány más könnyen áthidalható nehézség: az irodalomtörténészeknek az esztétikusokkal, — nevéen nevezve a gyermeket — a Lukács tanítványokkal való együttműködésének a hiánya. Ma az a helyzet, hogy a Lukács tanítványok munkáiról ritkán olvashatunk irodalomtörténész-bírálatot, ahogy megfordítva hasonlóan nem. Végül: — egyeses következménye volt ez a dogmatikus esztendőknek — Lukács György művei nem szívódtak fel kellően munkásságunkban. Vannak, akik Lukács dogmatizmustól tartanak. Megvallom én nem tartok és egyikünknek sem kell tartani Lukács dogmatizmustól. Sajátítsuk el, dolgozzuk fel életművének eredményeit, az ő eredményei és fejlődésében is példamutató pályája nem dogmatizmusra nevel. Életműve az antidogmatizmusnak egyeses jelképe, gondolkozása, önálló alkotó gondolkozásra kell hogy neveljen bennünket. Műve éppen arra lehet példa, hogy tovább fejlesszük az elméletet, az alkotói tudományosság szellemében. Rajtunk áll, hogy Lukács műve dogmatikus anyag, a személyi kultusz tárgya, vagy pedig munkásságunk megtermékenyítőjévé válik-e vagy sem!

Bármilyen súlyosak is a nehézségek, ezek a nehézségek nem áthidalhatatlanok. Hiszen, amikor munkásságunk elméleti színvonalának emeléséről, önálló, alkotó tudományos munka szükségességéről szólunk, akkor tesszük ezt, midőn irodalomtörténészeink, öregek és fiatalok érdeklődése egyaránt áttörte a dogmatikus, a színvonalatlan önállótlan korlátait. Jegyezzük meg azt is, hogy egyetemi előadásokban, az élő irodalom vitái során — ma már az irodalomtörténészek egy részének részvételével, — valamint jegyzetekben, forrnak, alakulnak a marxista irodalomelmélet kérdéseinek a megoldásai. Példának csak egy névre utalok, — bár jól tudom, hogy egy név kiemelése igazságtalan — Koczka Sándor már az egyetemi vitán szinte teljesen kidolgozva ismertetett több elméleti magyarázatot, így komoly színvonalas elemzést adott a tipikusságról, s beszélt, nem kevésbé megalapozottan mai líránk elméleti kérdéseiről.

A most elmondottakhoz közvetlenül kapcsolódik — beszéljünk végre erről is — irodalomtörténetírásunk nemzetközi tekintélyének kérdése. Közelítsük meg a problémát egy kisebb kanyarodóval. Egy fiatal író, nemrég cikket írt arról — megdöbbentő még idézni is —, hogy ne kívánják meg íróinktól, hogy több nyelven olvassanak, fordítsák le számukra a világ-irodalom kiemelkedő alkotásait. Mi azon szerencsés népek közé tartozunk, akiknek nyelvére a világirodalom klasszikusai és élő nagy képviselői kitűnő fordításokban állnak rendelkezésre. És mégis lehetséges-e, hogy egy író ne olvasson idegen nyelven? Lehetséges-e ez az író egyéni fejlődése szempontjából? Ritka jelenség irodalomtörténetünk során az olyan író, aki ne szívta volna magába közvetlenül, saját olvasmányai alapján a klasszikus és az egykorú világ-irodalom alkotásait, eszmiségét, stíluseredményeit. A provincializmus veszélye súlyos kérdése élő irodalmunknak — de most ne erről szóljunk —, hasonló betegsége, ha nem is gyógyíthatatlan betegsége irodalomtörténetírásunknak is. (Jegyezzük meg zárójelben, hogy a provincializmus persze nem szűkíthető le nyelvi kérdéssé.) Az öregebb irodalomtörténészekben mérhetőek le leginkább e betegség krónikussá váló tünetei. Mi, akik ifjúságunkban rendszeresen olvastuk a külföldi irodalmi és irodalomtörténeti folyóiratokat, az elmúlt években csaknem elszakadtunk a hazánkon kívüli irodalomtörténeti eredmények szemlertetésétől. A legutóbbi esztendőben döbbsentünk csak rá ennek a helyzetnek tarthatatlanságára. Mintha megfeledeztünk volna a közelmúltig arról is, hogy a marxista irodalomtörténész munkájához hozzátartozik a materializmus és az idealizmus között folyó nemzetközi világnézeti harcban való aktív részvétel. Igen ritka eset volt az elmúlt időszakban, hogyha tudományos alaposítással reagáltunk nyugati irodalomtörténeti monográfiákra, nyilatkozataink a nyugati irodalomtörténeti munkákról többnyire általánosságban mozogtak. Kell-e mondanunk, hogy a kapitalista országok irodalomtörténeti munkásságában való tájékozódásunkat — akár mennyire fontos, hogy van és kell is hogy legyen — nem elégítheti ki az *Irodalmi Figyelő* tájékoztatása, mint ahogy nem lehet elegendő a szovjet irodalomtudomány eredményeinek, valamint a népi demokratikus országok publikációinak dokumentációkon keresztüli tanulmányozása sem. Legjobb tanítványaim számára újabban — sajnos csak újabban — a következő távlati tervet szoktam kijelölni: ha oroszul már tud, meg kell tanulnia egy nyugati nyelvet, a nyugati nyelv után pedig egy szomszéd nép nyelvét. (A nyugati és a szomszéd nép nyelvének kiválasztása tudományos érdeklődése szerint határozandó meg.) Gyergyai Albert az

egyetemi vitán helyesen vetette fel, hogy a békés egymásmellett élés, valamint a szocializmus parlamenti úton való megvalósítása, új nagy feladatokat ró irodalomtörténészeinkre. Ez a feladat, ha a belső szükséglet eddig nem is kötelezett bennünket, határozottan megkívánja a provincializmus felszámolását. Az öregebb irodalomtörténészek mutassanak példát; a fiatalok pedig teljes lendülettel, felelősségtudattal lássanak hozzá ilyen irányú hiányaik kiküszöböléséhez, tanulással, olvasással, megint csak tanulással és megint csak olvasással. A magyar irodalomtörténészeket segíti ebben a munkában az utolsó években ismét fellendült hazai világirodalomtörténeti kutatás. De segítségére kell lenni a továbbfejlődésben kormányzatunknak is, visszaállítva fokozatosan — az első lépést mielőbb megtéve — a vidéki egyetemek világirodalmi tanszékeit.

Irodalomtörténetírásunk nemzetközi tekintélyének kérdését vettem fel és mégis előbb a provincializmusról szóltam. A nemzetközi tekintély korántsem lehet hiúsági kérdése irodalomtörténetírásunknak. Felelősségről van itten szó, mégpedig irodalmunk nagy múltja, nagy értékei iránti felelősségről. Melyik középeurópai nép az, amelynek olyan világirodalmi óriása volna, mint Petőfi és Petőfin kívül nincsen más, több világirodalmi méretű írónk és költőnk?! Irodalmunk nagy alakjainak, világirodalmi értékeinknek külföldi elismertetéséért nem mi tettük eddig a legtöbbet, legalábbis a kezdeményező lépéseket legtöbb esetben nem mi, hanem a Szovjetunió irodalomtörténészei. A most meginduló *Acta Literaria* hasábjain rendszeresen foglalkoznunk kell a nemzetközi nyilvánosság előtt a magyar irodalom nagyjaival, mégpedig olyan típusú tanulmányokban, amelyeknek megformálása a dogmatikus közelmúlt nyomán fokozott nehézségeket fog jelenteni. A magyar irodalomtörténetírás nemzetközi tekintélyének megszerzését nagymértékben segítik klasszikus íróink alkotásai, szinte csak uszályukba kell szegődnünk, de úgy, hogy a marxizmus—leninizmus—módszerével megfelelően bizonyítsuk világirodalmi jelentőségüket. Tekintélyünk megszerzéséhez hozzátartozik azonban az is, hogy foglalkoznunk magas elméleti szinten a világirodalom klasszikusaival, valamint élő nagyjaival, és reagáljunk rendszeresen a külföldi marxista irodalomtörténeti eredményekre — ez is hiánya eddigi irodalomtörténetírásunknak — és foglalkoznunk, vitatkoznunk — nem dogmatikusan vitatkozva — a nyugati polgári eredményekkel. El kell jutnunk mielőbb odáig, hogy az irodalomtörténet általános elméleti kérdéseit a magunk munkaterületén — a magunk munkaterületébe beleértve világirodalmi kérdéseket —, önállóan oldjuk meg. Illy módon el kell érkeznünk az elmélet általános továbbfejlesztésében való aktív részvételhez.

Nem véletlenül hagytam előadásom végére az irodalomtörténet és az élő magyar irodalom problematikáját. Irodalmi életünkben, a formálódó, alakuló szocialista realista irodalom fejlődésében már 1955-ben nem mindennapi problémák jelentek. Nem óhajtjuk értékelni sem azt a vitát, ami tavaly az *Irodalmi Ujságban* lezajlott, Veres Péternek „Öregek és fiatalok” című cikke nyomán. Annak sincs most helye itt, hogy a XX. Kongresszus után megindult irodalmi vitával kapcsolatban észrevételeket tegyünk. Csupán arról szeretnék szólni mi volt, illetőleg mi az irodalomtörténészek viszonya ezekhez a vitákhoz? Milyen szerepet vállaltunk történelmi és elméleti tudásunkkal az írók elméleti és gyakorlati kérdéseinek kibonyolításában? Bocsássuk előre, hogy úgy a tavalyi, mint az ideai vita nemcsak irodalmi kérdés, hiszen az irodalom sohasem csak irodalmi kérdés, hanem politikai kérdés is. De ki tagadhatja, hogy szép lendülettel megindult szocialista irodalmunk kérdései között ne lennének bőven elméleti kérdések is, s vajon az irodalomtörténészeknek nincs köze a politikai kérdésekhez? A mi kritikusaink irodalomtörténészeink hangjában az élő irodalmi kérdések kapcsán nem is olyan régen többnyire a leckéztető hang dominált, ami nem segíthette az író fejlődését, a nehézségekből való kibontakozását. A leckéztető, dogmatikus kritika nem segíthet az íróknak, inkább arra vezet, hogy elveszítik tájékozódási készségüket, elkedvetlenednek. Az irodalomtörténész feladata pedig éppen az, hogy átadja az élő irodalomnak a múlt hagyományait, tapasztalatait. Írók közül többen nyíltan felvetették ezt a kérdést: „... nem segítettek bennünket előbbre”, olvashatjuk egy író tollából. — „Miért nem foglalkoznak az irodalomtörténet becses munkája mellett összefüggően és nagy látókörben napjaink irodalmi kérdéseivel is?” — olvashattuk másutt.

Az írók türelmetlenek magukkal szemben. Keresik fejlődésük, további kiteljesedésük útját. Ki tudná jobban, mint mi irodalomtörténészek, hogy az író, az alkotóművész türelmetlensége mindig az igényesség jele, a nagyratörés táplálója. Most nem akarok arról szólni, hogy ebben a türelmetlenségben van valami aggasztó is, ami nem más, mint szocialista realista irodalmunk eddigi eredményeinek a lebecsülése. De nem a nagyratörés jele-e az elégedetlenség, még akkor is, hogyha élesen felvetették: — mit ér az, amit eddig alkottunk? — Az íróknak ez a bizonytalansága ami az elbizonytalanodáshoz vezetett, saját alkotásaikon túl kiterjedt mindarra — s ki az közöttünk, akit ne gyötörtek volna ezek a kérdések?! — amit elmúlt, felszabadult életünkben létrehoztunk, mindarra, amiről egészen a közelmúltig csak megilletődöttséggel tudott a költő, az író, minden becsületes ember szólni.

Irodalomtörténészek és élő irodalom között — minden hasonlat sántít, de a sántító hasonlat is megvilágító erejű — valami két szomszédvár helyzet alakult ki. Az irodalomtörténészek — nem tudok más kifejezést használni — haragudtak fiatal irodalmunkra, hogy nem alkotott még olyan nagyot, mint a felszabadulás előtti és régi haladó irodalmunk. Új irodalmunk képviselői pedig, kritikáink, élő irodalmunkkal foglalkozó cikkeink többségéről, már jellemzett tulajdonságai miatt lekezelő kézmozdulattal nyilatkoztak. E helyzeten sürgősen változtatni kell, és most is megállapíthatom azt, miként már korábban nem egy kérdéssel kapcsolatban tettem, hogy a változás, az új egészséges helyzet létrejötte kialakulófélben van. E téren a fiatalok, tanítványaink tettek a legtöbbet. Fiatal marxista irodalomtörténészeink a legutóbbi időben érdemlegesen vetettek fel olyan élő, eleven, új irodalmunk fejlődését konkrétan analizáló kérdéseket, amelyek azt a véleményt támogatják, hogy irodalomtörténet és az élő irodalom két szomszédvár viszonyában a változás bekövetkezett, a jég megtört. Irodalomtörténészeink ma már jól tudják, hogy amikor történeti tanulmányozásaik során el kell jutniok a nagy elméleti következtetések levonásához, a lelegevenebb elméleti kérdéseket maga az élet, az új irodalom fejlődése, alakulása és nehézségei vetik fel. Még csupán annyit: nélkülözhetetlen, el nem háriható feladat annak a kölcsönhatásnak a megvalósítása, és teljessé tétele, ami az irodalomtörténészek elméleti jelenléte és az élő irodalom között fenn kell hogy álljon. Az új irodalomtörténész gárda egy részének az élő irodalom jelenségeire figyelő és arra visszhangzó új kritikusi gárdává is kell válnia, akik féltő gonddal segítik irodalmunk fejlődését, történeti és elméleti tudásukkal, irodalmunk múltbeli tapasztalatainak felidézésével támogatják új irodalmunk fejlődését.

Az előttünk levő teendőket dogmatizmustól mentesen megoldani, a dialaktikus és történelmi materializmus szellemében, olyan feladatot jelent, ami csupán hónapok, sőt évek türelmes, írásztal mellett végzendő és vitákön, nyílt elvi vitákön leszúrt tapasztalatok segítségével oldható meg. Ugyanakkor, amidőn a XX. Kongresszus szellemében türelmről, tervszerű, megfontolt munkáról beszélünk és hangsúlyozzuk, hogy a dogmatizmustól mentes megoldások nem történhetnek egyik napról a másikra, hangsúlyozni kell, hogy a teendők elvégzéséhez tüstént hozzá kell látni. Kishitűek volnánk, hogyha a feladatok megoldását megoldhatatlannak tartanánk. Eddigi eredményeinkről az irodalomtörténetírás terén elért jelentős eredményeinkről nem szóltam. Elég legyen arra utalni, hogy új irodalomtörténetírásunk sikerei alapján elérkezett az ideje annak, hogy elkészítsük irodalomtörténetünk nagy négykötetes marxista—leninista szintézisét. Azok az eredmények, amelyek a szintézis létrehozását lehetővé teszik, bizalommal tölthetnek el mindnyájunkat, nemcsak a kézikönyv színvonalas befejezését illetően, hanem arra nézve is, hogy eddigi munkánk fogyatékoságait nem is olyan távoli időben ki tudjuk küszöbölni.

A kommunista tudós tulajdonsága különben is az, hogy nem retten vissza a nehézségtől, mindig képes arra, hogy érettebb álláspontonról újraértékelje korábbi eredményeit, mivel tudja jól: — az élenjáró tudomány premisszái közé tartozik, hogy saját magát is dialektikusan kezelje. —

SZEPSI CSOMBOR MÁRTON PÁRIZSBAN

Az *Europica Varietas* éles szemű és jó tollú írója újabban egyre inkább leköti az irodalomtörténet figyelmét. Kezdjük egy kissé „felfedezni”. Nemrég Wittmann Tibor¹ mutatott rá Szepsi Csombor útleírásának tartalmas és korszerű mondanivalójára; egyik kiadónk a hajdani kassai rektor művét újra sajtó alá rendezi: egészen bizonyos, hogy a könyvnek közönségikere lesz. Keveset foglalkozunk azonban Csombor útirajzának filológiai kérdéseivel; nem minden a maga tapasztalata, amiről ír, itt-ott irodalmi forrásokból is merít. Másfelől jó lenne a nyílt tekintetű magyar deák megfigyeléseit Európa felől is megvizsgálni. Mit látott és jól látta-e? A mű figyelmes olvasója előtt nem titok, hogy a naiv ifjú helyes és lényegyet érintő megfigyelései mellett nem egy zavaros tudósítást, szófia beszédet szedett fel, tárgyí tévedései is vannak. Mindezt leszámítva a modern olvasót topográfiailag is érdekli az a XVII. századi Nyugat-Európa, amelynek nagy városaiban Csombor megfordult. Az *Europica Varietas* olykor szűkszavú utalásait megvilágítani és azonosítani aprólékos, de hálás feladatnak látszik. Az alább következő sorok Szepsi Csombor Márton Párizs-látogatásának topográfiai kereteiről óhajtának rövid tájékoztatót nyújtani. A nehézségek e téren a ritka és Magyarországon jórészt megtalálhatatlan szakirodalom hiánya miatt nem kicsinyek, Szepsi Csombor minden utalásának e sorok írója sem tudott végére járni, lényegében azonban elég áttekinthető képet lehet rajzolni Szepsi Csombor párizsi forgolódásáról.²

A magyar szellemi élet jelentékeny alakjai közül nem ő az első, aki Párizst hosszabb ideig meglakta. Csak a XVI. századnál maradvá, említhetjük Gosztonyi János, Belényesi Gergely, Dudith András, Zsámboki János vagy Skaricza Máté nevét.³ Egyikük sem hagyott azonban hátra Párizsról, a francia főváros életéről részletesebb tudósítást. E tekintetben Szepsi Csombor Mártoné az irodalmi úttörés érdeme, s felhívhatjuk rá a figyelmet, hogy már ebből az első, többé-kevésbé írói igénnyel készült útleírásból kicsendül a Párizs-rajongás szövege. Megérkezése előtt Párizst „a világ legnagyobb csudájának” nevezi (128. l.),⁴ távozásakor pedig így ír: „Bizony az egész ezideigvaló bujdosásomat és annak terhét ez egy város elfelejtette vala velem, oly igen, hogy mint szinte szerelmes hazámból kellett viszontg innen kijönnöm.” (138. l.) Faludin és Bacszányin keresztül Adyig folyton erősödik ez a szólam irodalmunkban.

Csombor maga mondja, hogy tizenkét napig tartózkodott Párizsban, a *Phoenix* fogadóban, utazásának kronológiáját azonban nem könnyű elkészíteni. Megállapítható, hogy az új naptár szerint számít, egy helyt, még utazása elején Lipnica város lakóiról azt közli, hogy az „ő pünkösödöt” tartják (21. l.). Franciaországba 1618 tavaszán jutott, Rouenba áldozócsütörtökön (Ascensio Domini) ért (123. l.). Egy odavetett megjegyzéséből viszont kiderül, hogy Párizsban június 6-án melegházban érlelt szőlőt látott (138. l.). 1618-ban Ascensio Domini

¹ ItK. 1956. 28–34. l.

² Főleg az alábbi műveket használtam: H. Gourdon de Genouillac: *Paris à travers les siècles I–V. Paris 1879–1882.*; E. de Ménonval: *Paris depuis ses origines jusqu'à nos jours, I–III.* Paris 1889–1892; IPessard: *Nouveau dictionnaire historique de Paris*, Paris 1904; Viollet-Le-Duc: *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle, I–X.*, Paris 1854–1869; G. Riat–K. E. Schmidt: *Paris*, Leipzig 1912 (Berühmte Kunststätten, No. 6); Daniel Faucher: *La France I–II.* Paris 1952; Bédier–Hazard–Martino: *Littérature française I–II.*, Paris 1948; Dauzat–Bournon: *Paris et ses environs*, Paris 1925. Sok megbízható adat meríthető a *Larousse Universel első kiadásának* (1865), a *Larousse du XXe siècle*, az *Enciclopedia Italiana* és az *Enciclopedia Britannica* kötetéből.

³ V. ö. A. Eckhardt: *Un prélat hongrois humaniste et érasmien: Jean de Gosztonyi à Paris, a De Sicambria à Sans-Souci c. kötetében*, Paris 1943, 139–158. l.; Bucsay Mihály: *Belényesi Gergely, Kálvin magyar tanítványa*, Bp. 1944, 45–52. l.; Fal di János: *Dudith András és a francia humanisták*, Minerva 1928. évf.; Andre Bach: *Un humaniste hongrois en France. Jean Sambucus et ses relations littéraires*, Szeged, 1932.; Földváry László: *Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez*, Bp. 1898, l. 51. l.

⁴ Az *Europica Varietas*-nak Kolozsvárt 1943-ban megjelent kiadását (Lepage) használtam. A lap-számutalások erre vonatkoznak.

ünnepe május 24-ére esett, Rouen tüzetesebb leírásából pedig látni való, hogy Csombornak legalább két napig kellett a városban időznie, s a fővárosig vezető kb. 140 km-es út megtételéhez is jó néhány napra lehetett szüksége, hiszen majdnem kizárólag gyalog utazott; így Párizsba aligha ért május 30-a előtt. Mindennek semmi akadálya nem volna, ha Strassburgnál viszont azt nem olvasnók, hogy őt a rector ott már június 19-én „az akadémiának tagjává szentelte” (159. l.). A Párizs—Strassburg távolság több, mint 500 kilométer! Szepsi Csombor nyilván fáradhatatlan gyalogló volt, de napi 40 kilométeres átlagot még nála sem tarthatunk rendszeresnek; valószínűbb, hogy emlékezete hagy ki néha, s a június 19-ike pl. esetleg 29-ike.

Akárhogy is volt, Párizsban 12 napot töltött, s ebbe a tartózkodásba beleesett pünkösdi ünnepe is, ennek vizüliján megtekintette az ünnepélyes püspöki misét a Notre-Dame-ban. Magát a várost több ízben nagy elragadtatással keresztül-kasul járta; sajnálatos, hogy leírásában nem követ valamivel szorosabb rendet. „Vagyon benne ötszáz derék utca” — írja (129. l.), s ezt az adatát nagyjából elfogadhatjuk, bár a modern Párizs-történetek csak XIV. Lajos idejében teszik ennyire az utcák számát. „A városnak népe... számlálatnak negyed félszázezeren.” (136. l.) Ezt a számot is helyesnek véljük, bár némely forrás ennél alacsonyabban teszi a lakosság létszámát. A város eredetéről gondolkozva, hihetőbbnek tartja a trójaiaktól való származtatást, mintsem a Julius Caesarnak tulajdonított alapítást. Tévedése a XVII. század elején teljesen érthető, hiszen a római Lutetia még nem volt feltárva, a Csombor emlegette „antikvitások” csak Julianus Apostata Thermaira vonatkoznak, másfelől a Ronsard *Franciade*-ja által is népszerűsített trójai eredetmonda széles körökben lehetett ismeretes.⁵ Észreveszi, hogy a város „öregedett egynéhányszor, mert belől is egynéhány kerítésekre talál az ember, meddig azelőtt volt” (129. l.). Ezek a „kerítések” VI. Lajos, Fülöp Ágost és V. Károly által emeltetett várfalak (les encintes) voltak, s a XVII. század elején különösen a legutóbbi — bizonyos bővítésekkel — lényegében még érintetlenül állt.⁶ A Párizs-járók előtt oly jól ismert *Porte-Saint-Denis* és *Porte-Saint-Martin* ma is pontosan a régi, V. Károly korabeli várkapuk helyén emelkedik.

Nevezetes, hogy Szepsi Csombor a régi Párizs hármas közigazgatási beosztását ismeri, de az elnevezéseket az első felsoroláskor összezavarja: „Három részre választatik a folyóvíz miatt. Az egyik nevezetik *proprie dicta Lutetia*, a második (mely a Sequana szigetében vagyon) az akadémiáról hivattatik *de la université*, a harmadik *proprie sic dicti Parisii*.” (129. l.) Ismeretes ezzel szemben, hogy a „Sequana szigete”, a mai Cité, a Caesar-kori Lutetia, s nem volt semmi köze a bal parton fekvő l'Universitéhez, a „latin negyed”-hez. Nem egyéb ez persze kisebb figyelmetlenségnél, alább maga Csombor is így vezeti be leírásának egyik részletét: „Ezeknek utánna kezdettem observálni Párisnak második városát, az Sequanan túl, melyet la universiténak hívnak” (133. l.).

Mondottuk, hogy Csombor nem tart szoros rendet leírásában, ugyanarról a dologról kétszer is beszél, más-más részleteket mondva el róla. Szeretnők megtartani leírásának sorrendjét, hiszen ez bolyongásának irányára is jellemző, az egybetartozó tudnivalókat mégis összekapcsoljuk. Az első sétája — úgy tetszik — a Citében kezdődött. Legelőször a „drága szép templomok” kötétték le figyelmét, amelyekből a XVII. század második évtizedében jóval több állott a Szajna szigetén, mint ma. Csombor három templomot nevez meg, a *parochialet* (ez a Notre-Dame), a Szent Joachimé és a városon kívül a Szent Dénesét. Az utóbbi a Saint Denis-i bazilika, a második azonban nem azonosítható. Párizs részletes topográfiai lexikonai sem ismernek Szent Joachim tiszteletére felavatott templomot. Az a nézetünk, hogy Csombor Márton rosszul értette párizsi kalauza tájékoztatását, s itt az 1532-ben alapított és 1637-ben befejezett *Saint Eustache*-ról van szó. Ez hosszú időn keresztül Párizs jobbparti részének legszébb és leglátogatottabb temploma volt, s a pompázó renaissance stílusban épült egyház a főváros gótikus templom-csodáival akart versenyezni. A *Notre-Dame*-ot magyar utazónk figyelmesen és többször megsemmélte. Megállapította, hogy „külösképpen” Párizs minden templomát meghaladja szépségével (137. l.), tetszettek neki „hallatlan szép kőcsatornái külömb-külobb vadaknak formájára.” Ne gondoljunk persze a galériák és tornyok minden turista által megcsodált szörnyeire (les Chimères), ezek Viollet-le-Duc fantáziájának termékei (1845 után), Csombor csak a remekbe faragott vízközpő csatornákat látta (les gargouilles). A „derék ajtó” felett szemlélhető „harmincnyolc királynak ékesen csináltatott státuája” is tévedés, a Galerie des Rois összesen csak 28 szobrot tartalmaz. A „Sequana felől való oldal”, azaz a déli kapuzat feliratát Csombor bizonyára fejből idézte, mert ebben is van tévedés: nem azt mondja a felirat, hogy a templomot 1257-ben kezdték (a szentély és a hajó, sőt a

⁵ Eckhardt id. kötet 11—51. l. (*Sicambria, capitale légendaire des Français en Hongrie*). Ronsard-ra I. főleg a 35—36. lapot. — A Julianus Apostata nevével viselő palotát Constantinus Chlorus kezdte építeni a IV. század elején. Ekkor már a Szajna bal partján jelentékeny római város és castrum állott. Ez utóbbi állítólag a mai Luxembourg-parkig terjedt.

⁶ VI. Lajos erődtései 1020-ban, Fülöp Ágostéi 1190—1211 között keletkeztek; V. Károly városfalait 1350—70 között rakták.

tornyok jelentékeny része ekkor már állt), hanem csak a déli kapu építésének időpontját jelöli meg. Jean de Chelles mester nevét magyar utasunk nem vette észre, pedig a monumentális épület alkotói közül ő volt az egyetlen, aki megjelölte magát.⁷ Utasunk tudósít arról, hogy Párizsban 300 temploma van, de az említettek kivételével többről már nem ír. Bizonyára nem volt ideje, hogy meglátogassa a *Sainte-Chapelle*-t vagy a bal part legrégibb plébánia-templomát, a *Saint-Séverin*-t.

A Cité-ben, a Notre-Dame mellett, a mai utas érdeklődését is a *Palais de Justice* köti le, Csombor két ízben is ír a *Parlamentum*-nak nevezett épület-óriásról: „Az Parlamentum háza szertelen nagy épület, egész utcának ítélné az ember. Ezelőtt három hónappal nagyobb rész egészen a pádimentumig leégett volt. Kiben, mivelhogy rend szerint eleitől fogva minden franciai királyoknak státuája benne volt, az padlásoknak leromlása miatt csak belül több kár lett hetven ezer forintnál.” (129–130. l.) . . . „Az Parlamentnek, kinek authorát hozzák az Históriák Julianus Apostatát, sok imide-amoda járó, nyíló, boltos háza vagynak, melyekben azokon kívül, kikben az tanács nagy dolgokról szokott végezni, mind áruva való marha vagyon.” (137. l.) — A Palais de Justice római eredete nagyon valószínű, bár nem Julianus Apostata építkezett a Szajna szigetén; II. Henrik († 1559) idejében szűnt meg végleg királyi palota jellege, s lett az igazságügy hajléka. A Csombor említette pusztító tűz 1618. márc. 16-án volt, s minden valószínűség szerint gyújtogatás eredményeként ütött ki: a Ravailles-ügyben bűnrészes főpapságnak és arisztokráciának volt érdeke az igazságügyi irattár megsemmisítése. A királyok szoborsorozatában a középkor és a renaissance művészetének remekei veszttek oda.⁸ Az igazságügyi palota számos terme és folyosója a párizsi luxuserkedelem és könyvpiac középpontja volt: Mathurin Régnier vagy Boileau satírái minduntalan emlegetik a Palais-t, mint a semmittevők, a fűzlapoéták, de egyben az előkelő világ találkozó helyét. Abraham Bosse erről készült metszete szintén közismert.⁹ Van Csombornak még két, a Parlamentumhoz fűződő, nehezebben megfejthető utalása is. Említ egy *la porta de Paris* nevű kaput, s ennek közelében egy „rút, rostélyos házacska”-t, ahová az utcán megöltek holttestét vetették be; ezeket a tetemeket azután — Csombor értesülése szerint — 24 órára lábuknál fogva akasztófára függesztették a „Tanácsház” előtt. A *Porte de Paris* elnevezés azonban azt mutatja, hogy Csombor tudósításában itt is súlyos zavar van. A temetnező szerepét játszó „rút rostélyos házacska” ugyanis 1789-ig nem a Palais de Justice-ben, hanem a jobb parton fekvő Grand-Châteletben volt. Csombor emlékezetében a két büntető intézmény, a Conciergerie és a Châtelet egybemosódott! A *Porte de Paris* a Châtelet egyik kapuja volt, hiszen ez az erődítmény a legrégibb időkben a városkapu szerepét játszotta.¹⁰ A gyilkosságok szerencsétlen áldozatairól közölt eljárást azonban sehol sem találom a történeti topográfiákban: sem a Châtelet-hoz, sem a *Place de Grève*hez ilyen hagyomány nem fűződik. — A másik utalás a *Parlamentum* művészi látványosságáról szól. Csombor a palota egyik udvarán négy gyönyörű szobrot szemlélhetett: a francia király képmását a Fortitudo, Justitia, Prudentia és Temperantia allegorikus alakjainak társaságában. XII. Lajosnak 1508-ban készült szobráról van itt szó, mely az akkoriban befejezett *Cour des Comptes* épületén állott.^{10a}

Leírja Csombor a Cité-ben Johannes Castella atyja házában helyén álló emlékművet is. Jean Châtelről, a IV. Henrik ellen 1594 decemberében megkísérelt merénylet végrehajtójáról beszél; atyjának háza a *rue de la Barillerie*-n (ma Boulevard du Palais) volt. Lerombolták és helyébe emlékeztető piramist emeltek. Egy mondatban értesít bennünket Csombor arról is, hogy a Notre-Dame közelében „egy Hospitale vagyon” (137. l.). Ismeretes, hogy az *Hôtel-Dieu*, Párizs legrégibb kórháza,¹¹ a XIX. század derekáig nem a tér északi, hanem déli oldalán, a Szajna partján állott, épületeinek egy része meg éppen a folyam bal partján, a *Saint-Julien-le-Pauvre* templom közelében feküdt, s a két részleget századokoz kereszttel meglevő gyaloghíd kötötte össze. Csombornak mindezt látnia kellett, de nem tartotta érdekesnek feljegyezni.

A hidak pedig általában felkeltették érdeklődését. Több ízben beszél a „két hídról”, azokról, amelyek a Szajna szigetét a jobb parttal összekötik (129. és 130. l.). A *Pont-au-Change*-ről és a *Pont-Notre-Dame*-ről kapunk Csombornál leírást, az utóbbinak a nevét is feljegyezte: „az híd, melyet Notre-Dame-nak hírnak. . .” (138. l.). „Némelyik hídon — nemkülönbön mint szintén Londinumban — egész városok vagynak. De az csuda dolog, hogy csak fahíd némelyik,

⁷ A déli kapu felirata így hangzik: „Anno Dn. M.CC.LVII. Mense. Februario. Idus. Secundo. Hoc. Fuit. Inceptum. Cristl. Genitcis. Honore. Kallensi. Lathom. Vivente. Johanne. Magistro.” (V. ö. Riat—Schmidt id. m. 34. l.)

⁸ E szobrok a híres *Salle des Pas perdus*-ben sorakoztak. A teremről szemléletes leírást ad V. Hugo *Notre-Dame de Paris* c. regényében.

⁹ Mathurin Régnier II. és IX. satírája — Abraham Bosse metszete Bédier-Hazard-Martino id. m. I. 355. V. ö. Corneille *La Galerie du Palais* c. vígjátékával.

¹⁰ E. de Ménorval id. m. I. 211. l.

^{10a} Ménorval id. m. II. 272. l.

¹¹ Alapítása állítólag még Szent Landry püspök korára, 656 tájára megy vissza.

mégis oly nagy utcák vannak rajtuk, ember lehetetlen dolognak ítélné lenni, hogy csak két hónapig is oly nagy terhet megtartana, ki mindazáltal hatvan-hetven esztendeig is megáll.” (129. l.) Bámulattal szemléli e hídak nyüzsgő kereskedelmi életét is, sőt nyilván a protestáns hittekek közléseiből, azt is tudja, hogy Szent Bertalan éjszakáján itt folyt a legnagyobb vérontás, „mivelhogy az mesteremberek és kalmárok idegen országokban bűdosván Istentől megvilágosíttatnak volt és hazájukban is vallásukat megtartották és halálig oltalmazták” (130. l.). — Mindkét híd római eredetű s a Párizst észak—déli irányban átszelő fő kereskedelmi útvonalak tengelyében fekszik. Helyesen jegyzi meg Szepsi Csombor, hogy az egyiket (t. i. a Pont-au-Change-t) Madaras utcának nevezik. Valóban 1600 táján emlegették *Pont-aux-oiseaux*-nak is, mert a madarászoknak joguk volt itt árulni az év bizonyos napjain. A pénz-váltókat (les changeurs) egyébként még VII. Lajos telepítette ide 1141-ben; Csombor idejében jórészt ötvösök laktak a hídon. A másik híd kalmár jellegű volt, csupa előkelő kereskedelmi cég boltjai foglaltak rajta helyet. A Place de Grève-en lefolyó szennzációs kivégzések alkalmából a nagyvilági hölgyek gyakran itt béreltek ablakot, mint M-me de Sévigné is a méregkeverő Brinvilliers márkinő kivégzésekor 1676-ban. A két híd házait — a Pont-Notre-Dame-on éppen 78 volt — csak 1786-ban rombolták le; a jeles akvarellistának, Hubert Robertnek több képe látható a régi hídról a *Musée Carnavalet*-ban.¹²

Szepsi Csombor párizsi feljegyzéseinek második csoportja a jobb part néhány nevezetes láttnivalóját örökíti meg. „Igyenesen ez hídról délre felmenőnek találhatik az Caemiterum puerorum innocentium, kinek ajtaja előtt ütötte a kést az barát az torkába az jámbor Henrik királynak. Ez a hely az egész városnak legfőbb temető helye.” (130. l.) Jegyezzük meg azonnal, hogy a *Cimetière des Innocents*, a régi Párizs e nevezetessége a Pont-au-Change-tól nem délre, hanem északra fekszik. Csombor itt eltévesztette az égtájat. 1186-tól 1785-ig szolgált temetőül, s így hatszáz esztendeig fogadta be gyomrába a párizsi halottak százazreit. Csombor említi, hogy a csontokat *héjazat* alá rakják: ezt a temető valamennyi oldalán végigfutó nyitott galériát — les Charniers — a hagyomány szerint Nicolas Flamel, az alchimista hírében álló gazdag kereskedő († 1417) építtette s a csontalmazokon kívül falképekkel, híres sírkövekkel volt tele. A halottak e galériáját divatboltok és írnokek butikjai szegélyezték. Mercier, a XVIII. századi Párizs szellemes krónikása mulatságosan festi a komor környezetben csipkét, szalagot vásárló és szerelmes leveleket diktáló párizsi asszonyokat és lányokat. Ehhez a temetőhöz fűződik Csombor legkülönösebb tudósítása: azt állítja, és saját megfigyelésére hivatkozik, hogy az eltemetett holttest 24 óra alatt elrohad, s harmadnapra csontjait kiszedik a sírból. Ez az állítás teljességgel hihetetlen, de Csombor jóhiszemű tévedésének könnyű magyarázatát találni a temető különleges viszonyaiban. A századok óta használt és igen kis területű, a város közepébe beszorított sírkertben a halottakat állandóan egymásra tették, s a kissé régebbi sírokat folytonosan kiürítették. Amit Csombor a vasárnap eltemetett és kedden kiszedett halott csontjainak vélt, az egy régebbi, ugyanabba a sírba letett tetem maradványa volt. Egyébként az ilyen századok óta megtelt temetőkben a felosztás valóban gyorsabban megy végbe. A hajdani temető helyén ma, szép kis sétány közepén, Jean Goujon gyönyörű Nimfakútja látható. Amit Csombor IV. Henrik meggyilkolásáról ír, az pontos: Ravaillac merénylete a *Cimetière des Innocents*-hoz egészen közel, a mai rue de la Ferronnerie-n történt 1610. május 14-én délután.

A környék nevezetességei közül utazónk egy magas keresztre hívja fel a figyelmet, amely alatt az igen nagy urak főbenjáró bűneit szokták megtorolni: ez volt a híres *Croix du Trahoir*. Itt már a *rue Saint-Honoré*-ban járunk, amelyet Csombor nem nevez meg, hanem csak ennyit ír róla: „Innen balra térőknek láttatik egy nagy utca, melyben tizenketfő napig a *Phoenix Madárban* jó szállásunk volt.” (131. l.) A *rue Saint-Honoré* 1618-ban már szinte a mai *Rue Royale*-ig kiépült s Párizs egyik nyugat-keleti fő úttere volt, bár jelenlegi nevezetessége, a *Palais Royal* még nem állott.¹³

Innen térünk azután a *Pont-Neuf* látogatására. Csombor megjegyzi, hogy „az Sequana folyóvíznek legjobb kőhídja” s „kilenc fornixa avagy kőzija” van. (A valóságban 12 van!) Megállapítható, hogy először csak a híd jobbpárti részét szemléli: említi egy „mesterséges fontaine avagy kifolyó csatornakutat” vízmerítő mechanizmusát és éneklő órával, valamint a híd „tulsó végén” Henrik király státuáját, „mint Váradon mondják lenni László királynak” (131 l.). Le is írja a nagy király aranyozott lovasszobrát. A „kifolyó csatorna” a hídon álló nevezetes *La Samaritaine*,¹⁴ az 1603 és 1608 között szerkesztett hidraulikus készülék, amely

¹² V. ö. J. Robiquet: *Guide du Musée Carnavalet*, Paris é. n. 18. l. A Pont-Notre-Dame háziora kintően látható e múzeum egy Raguenet-festette képen is, amely a szajnai révészek tréfás csónak-párviadalát ábrázolja (Robiquet id. m. 66. l. és Daniel Faucher id. m. II. 525. l.) — Madame de Sévigné idézett levele 1676. júl. 17-én kelt s leányának szól.

¹³ Richelleu bitoros építtette 1624 és 1645 között.

¹⁴ Képe Raguenet-től a Musée Carnavalet-ban (Robiquet id. m. 8. l. után). V. ö. Ménozval id. m. III.

a Louvre vízellátását szolgálta. Érdekes, hogy a teológus Csombor nem ismerte fel a mozgó szobormechanizmusban Jézus és a samáriai nő bibliai jelenetét, pedig ezt az épület homlokzatán Germain Pilon szép domborműve is ábrázolta (ma a Louvre-ban). A gépezet és a harangjáték a flamand Lintlaër munkája volt. IV. Henrik szobrát 1614 augusztusában avatták fel nagy pompával. „Itt mindjárt — ti. IV. Henrik szobránál — két utcát mind egyformára építettek, elannyira, hogy egy tenyérnyi különbséget minden házain nem találnál.” (131. l.) Ezután Csombor elmondja, hogy egy magtalan gazdag embernek köszönhető, aki berbeadás révén még életében megkapta befektetett költségeit s a házakat halála után a városra hagyta. Achille de Harlay parlamenti elnökről van szó (1536—1616), aki a *Place Dauphine* gyönyörű házsorait 1607-ben emeltette, a telket királyi adományként kapta. Az, hogy költségei megtérültek volna, kevésbé valószínű. A *Place Dauphine* a *Place Royale* (ma *Place des Vosges*) mellett a XVII. század első felének divatos sétatere volt. Feltűnő, hogy Csombor semmit nem említ a Pont-Neuf mozgalmas, sőt látványos életéből, holott ezt már az egykorú irodalom (Mathurin Régnier, Berthauld) és művészet (Callot) is népszerűsítette. Faludi forrása, Charles Cottolendi is pompás leírást ad róla (*Téli éjtszakák* VIII. rész.).¹⁵

A Pont-Neuf megismerése után a *királyi udvara* következik: Csombor a *Louvre* nevet sem jegyzi fel. Leírása szűkszavú és csak futólagos szemléletre mutat: „Helyeztetve vagon szintén az városnak legalsó szélén, ahol az Sequananak két szarva összeszakad. Mindazon faragott kőből építettet ez az királyi udvar és vagon annyi helyen, mint Kassa bekerített városának fele. Sok szépstatuái, labdaházai, tekejátzó helyei. Mostan viszontag hosszóságában harminc ölnyivel öregbítették.” (131. l.) Szepsi Csombor már a renaissance Louvre-t látta. I. Ferenc, II. Henrik és Medici Katalin építkezéseit. A hatalmas királyi palota ekkor főleg a Szajna folyásának irányában terjeszkedett, a „harminc öllel való nagyobbítást” IV. Henrik idejében kezdte Androuet Ducerceau: az épület földszinti részei már a Tuileriákig (pavillon de Flore) értek.¹⁶ Csombor idejében itt húzódtak a várfalak kb. a *Place de la Concorde* és a *Rue Royale* keleti oldalának helyén. Utasunk e tájon megnézett egy városkaput is, ez nem lehetett más, mint a *Porte de la Conférence*, amelyet I. Ferenc alatt 1532-ben építettek.

A Párizs helyrajzában nem jártas olvasó nem veszi észre, hogy a Louvre és a *Porte de la Conférence* leírása után Csombor egy újabb sétájának beszámolója következik. Hirtelen a bal parton vagyunk, de nem a latin negyedben, hanem a *Pré aux Clercs* táján. Ide az író nyilván a Pont-Neuf-ön át jutott, de ezt már feleslegesnek tartotta elmondani. A kapuról szólva, eszébe jut, hogy a legszebb kaput a „délre való akasztófa felé” látta, s ezt XIII. Lajos építtette 1614-ben. Csak a Grenelle felé néző egyik kapu foroghat szóban, valószínűleg az átépített *Porte de Bucy* a *Saint-Germain-des-Prés* táján. Nehéz itt tájékozódni még az egykorú térképek alapján is, merf a város ebben az irányban már régen túlhaladt az V. Károly féle várfalakon, a régi kapuk viszont még álltak a XVII. század első évtizedeiben. „Csak közel az kapuhoz vagon egy igen nagy klastrom, melynél egész Párisban nagyobb és régibb nincsen. Nem kisebb, nem alábbvaló épület egy igen nagy várnál. Felette magos kerítése, bástyája tizenöt, szép általjáró folyosókkal, szép gyümölcsös kerttel. Mellette az város töltésén sok szélmalom, hol egynehány száz szamarat is megláthatni, kiken malomba gabonát hordanak.” (132. l.) Az augustinus barátok klastroma (*Les Grands-Augustins*) nem volt ugyan Párizs legrégibb kolostora (a *Saint-Germain-des-Prés* vagy a *Saint-Martin-des-Champs* korban messze megelőzte), de szépségben és gazdagságban kivált: óriási területet foglalt el a Szajna nagy szigetének déli csúcsával szemben fekvő balparti részeken. 1791-ben rombolták le. A Grenelle szélmalmai sok egykorú képen, metszeten láthatók. Lehetetlen, hogy az itt szemlélődő Csombornak szemébe ne ütközzék a *Tour de Nesle*: a nevének nem tudja megjegyezni (a francia nyelvhez nem sok érzéke van!), csak egy „faragott kőből való szörnyű magas fortezzáról” beszél. „Mellette az város kapuja, kin az ország és az város cimere” (132. l.). Ez a *Porte de Nesle*; még a Fülöp Ágost-féle erődítés részeként készült, s a toronnyal együtt csak 1662 táján tűnt el a *Collège-des-Quatre-Nations* (a mai Institut) építésekor.¹⁷ Érdekességként megjegyezhetjük, hogy Csombor semmit sem szedett fel a *Tour de Nesle* körül szállongó pletykákból és rémtörténetekből, holott a fáma sokat meszelt Marguerite de Bourgogne († 1315) viharos szerelméről.¹⁸ Tud azonban Csombor „reine Margot”-ról, IV. Henrik első feleségéről: „Vagon ugyan itt Párisban az nagy kőhid előtt egy szép épület, egy nagy kerek toronnyal, melyben az király,

¹⁵ Régnier VIII. szatírja; Berthauld leírását idézi Pessard 1182. I.; Callot metszete Bédier-Hazard Martino id. m. I. 303. — Faludi: *Téli éjtszakák*, Rupp Kornél kiad. Bp. 1900, 156. l. (RMKvt, 19. sz.) — Achille de Harlayre Mémorval id. m. III. 118. l.

¹⁶ A Louvre reneszánsz részéről Léon Deshaies: *L'art des origines à nos jours*, Paris 1932, I. 1303—1304. l.

¹⁷ A *Tour de Nesle*-t I. Callot id. metszetén (15. jegyzet), a *Porte de Nesle* rekonstrukciós képe Viollet Le-Duc IX. 159. — Ezt a környéket, a *Tour de Nesle*-t is, szellemesen írja le Th. Gautier *Le Capitaine Fracasse* c. történeti regényének Le Pont-Neuf c. fejezete. A regény éppen azt a Párizst festi, amelyben Csombor járt.

¹⁸ V. ö. pl. Villon *Ballade des dames du temps jadis*: „Semblablement où est la roynne Qui commenda que Buridan Fust jetté en ung sac en Seine? Mais où sont les neiges d'antan!”

IV. Henrik Margarétát, az ő feleségét meddőségéért bézárlotta és a Pápa indulentiájából, az ki mostan is él,¹⁹ vette volt el. Holta után teste ugyanott temettetett Margarétának.” (138. l.) A lenge erkölceiről nevezetes Marguerite de Valois és Csombor-említetté palotát 1606-ban építtette, s haláláig (1616) lakott benne. A hatalmas épület a *rue de la Seine* és az *École-des-Beaux-Arts* környékén feküdt.

Újra változik a szín, amidőn Csomborunk a *Fegyvertartóház* leírásához kezd. Az *Arsenal* Párizs egész más részén fekszik, „az Sequana víz az hol bejő az városba.” A helymegjelölés egészen pontos, kelet felé Párizs még a XVII. század elején sem igen terjedt túl V. Károly várfalán, s ennek a Szajnára támaszkodó végpontja az Arsenal táján volt: „Mindent az kerítését ágyúknak, fegyverderekaknak, sisakoknak, tüzes labdáknak képével ékesítették. Befoglal csak az egy armentarium annyi helyet, mint az egész Szatmár vára minden kerítésével.” (132. l.) A híres katonai raktárt és fegyverműhelyt főleg IX. Károly és III. Henrik idejében építették ki. Sully herceg, a tüzérség főfelügyelője állandóan itt lakott. A Csombor által idézett latin verses felirat szerzője Nicolas Bourbon. Az idézet ezúttal pontos.^{19a} Sully számára emelt és a XVIII. században átalakított palota ma a híres könyvtárat őrzi. Csombor-nak feltűnnek e városrész — a *Marais* — pompás kertjei is. Itt, a hajdani *Saint-Paul* és *Tournelles* paloták helyén kert- és parkövezet húzódott; Sully a Szajna partján gyönyörű fasort ültetett a divatos labdajáték számára, ezért hívták *Le Mail*-nak. Olivier de Serre pedig IV. Henrik kívánságára nagy eperfa telepítéseket is végzett ezen a területen. A mai *Place des Vosges*, a hajdani *Place Royale* megragadóan szép teret már Csombor is szemlélhette.

Ezek után „kezdte observálni” utasunk Párizsnak Szajna-balparti részét, amely egyébként őt legjobban érdekelte, lévén a középkor óta a deákság városa. Ez a rész talán leghosszabb a Párizst tárgyaló szakaszban, topográfiai adatokban mégis igen szegény, mert Csombort csak az iskolai és tudományos kérdések kötik le: Martin Meurisse franciskánus bölcselelnél tett látogatása, egy disputáció a Sorbonne-on és az egyetem meg a jezsuiták párharca. Megemlíti azért, hogy Meurisse tájékoztatása szerint Párizsban 24.000 deák tanul, de arra is emlékszik, hogy Skaricza Máté 32.000-re becsülte a deákok számát.²⁰ A *Quartier Latin*-ban egyébként legelőször a „minoriták klostromát” keresi. A ferencendi kolostor (*Le Convent des Cordeliers*) a mai *École de Médecine* helyét foglalta el, refektoriuma napjainkban is megvan, benne látható a nagy sebészről elnevezett *Musée Dupuytren*. 1262-től 1790-ig Párizs egyik érdekessége volt. Említ Csombor még négy híres kollégiumot. A *Claramontana* (a *Collège de Clermont*) a jezsuiták intézete volt a rue Saint-Jacques-on, a mai Lycée-Louis-le-Grand. A *Schola Regia Navarra* a híres *Collège de Navarre*-t jelentette. Ez volt az egyetem legtekélyesebb oktatási intézménye, az *École Polytechnique* helyén állott.²¹ A *Schola Regio de Burgo seu Burgundia* a *Collège de Bourgogne* latinosa alakja; ez is a mai *École de Médecine* által elfoglalt helyen emelkedett.²² Végül a *Schola de praelo Vacca* elnevezése alatt a *Collège de Presles* rejtőzik, amely a jelenlegi *rue du Sommerard*-ban állott, a Cluny-múzeum közelében. Itt tanított 1544-ben Ramus, mint arról Csombor is megemlékezik. A *Sorbona*, ahol Csombor előadást, vitát hallgatott végig, már a középkor óta mai helyét foglalta el, a jelenleginél jóval kisebb kiterjedésben. Feltűnő, hogy Csombor nem mond semmit a *Collège Montaigu*-ról, amelyben pedig Erasmus és Calvin tanult: hozzávetőleg a mai *École de Droit* helyén emelkedett.

Még egy nevezetes párizsi középületről emlékezik meg Csombor, s ez a *Praetorium*, az *Hôtel de Ville*. Nem sokat mond róla, mindössze annyit, hogy „hallatlan nagy és naponkint öregbedik szép fehér faragott kőből.” Leírja azonban Párizs címerét: „Az középső kapu felett kívül vagnak szép kőstatuák, középen pedig vagon egy szűz formára csináltatott, kinek kezében egy nagy, kiszéledt vitorlával egy terhes hajó, mely a város címere. Alatta arannyal ilyen írás: *Lutetia Parisiorum*.” (137. l.) A régi Etienne Marcel-féle *Maisons aux Piliers*-t helyettesítő renaissance városházát I. Ferenc kezdte építtetni Domenico da Cortona (Boccard) tervei szerint, de véglegesen csak 1628-ban lett kész. Párizs város régi címerében nem olvassuk a ma közismert *Fluctuat nec mergitur* jelmondatot, Csombor sem említi.²³

Pünkösöd másnapján utazónk nagy kirándulást tesz Párizs környékén. Előbb a Saint Denis-i híres főtemplomra, a francia uralkodók temetkező helyét keresi fel, de nincs meglegedve vele: a Westminster királysírjait, Canterbury székesegyházának szépségét többre becsüli. A kincstárt nem látta, a nagy oltár unikornis-szarvát azonban megemlíti. Innen Saint Germain-be gyalogolnak. Bizonyára német útítársával, aki Rouentól kíséri. Jól bírják az utat: a két

¹⁹ Medici Máriáról van szó. — Mémorval id. m. III. 124. l.

^{19a} Mémorval id. m. II. 464. l.

²⁰ Skaricza Máté: *Vita Stephani Szegedini*. — Szegedi Kis István *Theologiae Sincerae Loci Communes* c. műve elején. (RMK. III. 740)

²¹ Navarrai Janka, Szép Fülöp felesége alapította 1304-ben. III. és IV. Henrik, Gerson, Ramus, Richelieu, Bossuet voltak növendékei.

²² 1331-ben létesítette Burgundi Johanna, V. Fülöp felesége.

²³ Viollet-Le-Duc id. m. I. 496 (Párizs régi címerének képe)

helység között levő távolság légvonalban is 20 km. Saint-Germain-ben Csombor egyedül a görvélykórosok királyi érintéssel történő csodás gyógyítását írja le. Érdekes, hogy a racionalista és csodákon könnyen tréfálkozó magyar deák ezúttal nem fejezi ki kételkedését; úgy látszik, osztozik e mélyen gyökerező hiedelemben.²⁴

Ha Csombor párizsi útjának mérlegét akarjuk megvonni, először újólág a francia főváros iránt érzett rajongását kell kiemelnünk. Ez a lelkesedés egyedül a világváros művészi és kulturális légkörének szól, mert Csombornak nincs mélyebb bepillantása a francia életbe. Franciául nem tud, a politikai élet eseményeit, ezek összefüggését, mint idegen, nem érti. Az itt-ott kiérzik mondataiból, hogy IV. Henriket nagyrabecsüli, de XIII. Lajos és anyja, Medici Mária között feszülő ellentétek, Luynes és Concini mérkőzése már nem jut tudomására. Legfőbb párizsi tájékoztatójának a fiatal franciskánus tudós, Martin Meurisse látszik, egy helyen Csombor említi is, hogy öt napot töltöttek együtt. Szép megnyilatkozása ez a barátság a humanizmus kora óta kötelező tudományos szolidaritásnak. Meurisse és a Sorbonne iránt érzett nagyrabecsülése nem akadályozza meg persze Csombort abban, hogy protestáns meggyőződésének párizsi vonatkozásban is hangot adjon (Szent Bertalan-éjszaka!). Magát a várost az ott töltött időhöz képest alaposan megismerte: ha nem látott is mindent, leírása mégis jó képet ad a XVII. század elejének metropolisáról, teljesebbet, mint Bethlen Miklós vagy Faludi Ferenc,²⁵ mert őt az emberek mellett maga a város mint egység, mint élő organizmus is érdekelte. Éppen ez teszi Szepsi Csombor Mártont a magyar földrajzi irodalom figyelmet érdemlő úttörőjévé.

²⁴ V. ö. Magyary Kossa Gyula: *A királyi érintés gyógyító erejéről*. Magyar Orvostörténeti Emlékek, II. köt. 1929, 13–23. l. — Magyary Kossa idézi Csombort is, de sajnos csak a fogyatékos Szamota-kiadásból.

²⁵ A XVIII. századi Párizs érdekes és adatokban gazdag leírását 1761-eki Józseftől kapjuk, aki 1760–61-ben öt hónapot töltött a francia fővárosban. V. ö. *La Cour de Louis XV. Journal de voyage u comite Joseph Teleki*, publié par Gabriel Tolnai, Budapest–Paris 1943 (Bibliothèque de la Revue d'Historire Comparée I.); Fuhrmann Kamilla: *Gróf Teleki József és a magyar-francia szellemi kapcsolatok*, Bp. 1929.

ELEMZÉSEK A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARC POLITIKAI KÖLTÉSZETÉRŐL

Az úgynevezett „kuruc versek” kérdése Thaly¹ közlései óta többé kevésbé napirenden van, mégis, az 1913-tól² lezajlott hitelességi vitán kívül igazán részletesen csak történészek foglalkoztak vele.³

Pedig már 1872-ben, Az Adalékok előszavában ezt írja Thaly :

„Ohajtandó lenne, ha akadna író, ki a kurucvilág költészetéről jelen gyűjtemény alapján aesthetikai szempontból is értekezne, viszonyítva azt más, régebbi korszakok költészetéhez.”⁴

Ugyanezt kívánja Erdélyi Pál is „Kuruc költészet” c. 1903-ban megjelent kiadványában. Ő már ad bizonyos fogódzót is e költészet értékeléséhez.

E régi költészetben az irodalomtörténetnek — a népiest voltaképpen történeti fejlődésében kell látnia. A „kuruc költészet” néven ismert versek népköltészetünk történeti részének⁵ a XVII.—XVIII. sz. érintkezése-kori részét adják.”

E meghatározás szerint tehát a kuruc költészet népköltészet, de történeti költészet, és ennyiben valamiképpen kapcsolata van az előző korok nem népi történeti költészetével. A kuruc költészet nem népköltészet ugyan, de a népköltészethez nagyon is közel áll. A következő fejtegetések egyik feladata éppen az lesz, hogy a fejlődést, a népköltészet és a történeti költészet valamilyen keveredését, verselemzésekkel kimutassa.

1936-ban jelent meg Varga Imre vitázáró tanulmánya a kuruc költészet hitelességéről, amely filológiai értéken kívül időtálló eszmei alapot is adott a kutatásnak.

Megjeli e költészet gyökereit :

1. a protestáns panaszdalokban — jeremiádokban, s ugyanakkor azt is bebizonyítja a „Midőn Adriánus Sion városából”⁶ c. versen, hogy a „politikai elem megvolt már a jeremiádokban is”.
2. beszél a vallásos elem háttérbe szorulásáról a prédikátorköltészetben : „Közvetlenül Rákóczi felkelése előtt a politikai sérelmek elfeledtetnek minden vallásos természetűt, a felekezeti érzést a nemzeti gondolat háttérbe szorítja.”
3. Megállapítja, hogy közel áll a végvári énekköltészet-hez : „A régi elemek között az új veszély meglátása jelenti a továbbfejlődést. Amint másfél évszázad esetleg szólamná koptatott, most újra megtelik igaz érzéssel, tartalommal.”
4. Külön csoportba sorolja a pasquillusokat,
5. a bújdosóéneket
6. és beszél még Balassi és a rajta keresztül érvényesülő humanista hatásról, amely „alászálló kulturális termék, egy meglehetősen sablonszerű dalforma, melyekben kuruc vonatkozást nem igen találunk, de annál többet a barokk-stíl dekoratív elemeiből, a humanista helyzetdalok motívumaiból, nyelvi kifejező sajátágaiból.”
7. „Népies termékről” a bújdosóénekeknél beszél, szoros kapcsolatban a szerelmes búcsúversekkel.

Tehát Varga Imre is azt állítja, hogy a kuruc költészet kapcsolatban van a megelőző történeti költészettel, és azt is megállapítja, hogy annak továbbfejlődéséből keletkezett.

Véleményéhez csatlakozik Vargyas Lajos is : „Kétségtelen, hogy a históriásénekekkel és a reformáció biblikus-vallásos énekköltészetével jellemezhető irodalom formában is jól elkülönül

¹ Adalékok, 1872.

² Vitaindító : Riedl Frigyes : Kuruc balladák IT. 1913., vitázáró : Varga Imre : A kuruc költészet hitelessége. ITK. 1936.

³ Thaly Kálmán, R. Kiss István, Esze Tamás.

⁴ Adalékok, XIII. l.

⁵ Az én kiemelésém.

⁶ EPhK. 1888 : 64. l.

a középkortól, s lényegében változatlanul nyúlik át a XVII. századba. Sőt, öröklődik a kuruc költészetre, a késői, XVII. századi énekkincsre is.⁷ Mint látható, az ún. „kuruc költészet” elemei nagyon messzire és igen sokfelé ágaznak.

Feladatunk nem annyira e versek tartalmi és formai forrásainak vizsgálata — minthogy ezt jórészt már elvégezték —, hanem inkább annak a bemutatása, hogy miképpen formálódott át a kész nyersanyag, hogyan vált és mért válhatott a kuruc korra annyira jellemző költészetté, miképp lehetett a magyar költészet egyik csúcsa.

Az elemzés megkönnyítése végett, felhasználva az előttem járók eredményeit, és belső érvek alapján a verseket típusokra osztottam, és ezek elemzéséből próbáltam következtetéseket levonni.

A megvizsgált verseket tartalmi és formai jegyek alapján két csoportra lehet osztani.

1. *Magyarországi az epikus* forma, amely az előző korok költészetének sajátosságait legjobban megőrizte;

2. *Erdélyiek és keletmagyarországiak a táncok*; és ezt a származásukat mondanivalójukon kívülről máig is továbbélő kifejezéseikkel, fordulataikkal, és ami nem kevésbé lényeges: versformájukkal, maguk a versek bizonyítják.

A magyarországi versek további típusokra bonthatók. Több-kevesebb határozottsággal meg lehet állapítani, hogy az énekek az előző korok melyik verstípusából fejlődtek.

A *magyarországi versek típusai* a következők:

1. *prédikátorköltészet*

2. *históriásénekek és lírai versek*

3. *vitézi költészet.*

Az elemzés céljára úgy válogattam ki a verseket, hogy világosan kimutatható legyen bennük típusuk egy vagy több fejlődési tendenciája.

Először is figyeljük meg a *kiindulópont* némely sajátosságát, amelyek már a Thököly szabadságharc előtt változásnak indultak, és végső formájukat, fejlődésük tetőpontját a Rákóczi szabadságharc korában érték el.

A *históriásének, prédikátorköltészet, vitézi ének* mind műköltői forma, s ha a verseknek van is köztük a népköltészethez, ez a tény csak színezi a verseket, alapvető jellegzetességükön azonban, hogy ti. műköltészetéről van szó — nem változtat.

Azon kívül, hogy

— a *Tinódi-féle* *históriásénekek* állandó epikai formája van, amely az elbeszélő stílustól valóban az eposz elemeinek kibontakoztatásáig jut el, állandó kezdő és záróformulával stb.,

— hogy a *protestáns prédikátorköltészetnek* állandó *biblikus frazeológiája* van;

— s a *lírai végvári énekköltészet* magán viseli a *renaissance szemlélet* és *kultúra* emlékét — van valami közös ezekben a versekben, amely a *gondolkodásmód*, a *kor* és az *irodalmi nyelv fejlettségének* valamennyire ható tulajdonságaiból adódik.

Ez pedig: a *mondatok kifejezési módja*, a *mondatszerkesztés*, a *versmondatok*, a *versbeli kifejezőformák* s *művészi eszközök sajátossága*. *Bonyolult, többszörösen összetett mondatok*, *anakoluth*, *hasonlat*, *elliptikus szerkezetek*, az *elvont, gondolati műköltészet sajátosságai*. Igen fontos forma a *közölés*, amely egyik legjellemzőbb sajátossága e költészetnek.⁸

Közölés már a legrégebb magyar versben is van (OMS.) és kimutatható az egész magyar költészetben. Végletesen elszaporodik a mohácsi vész utáni, passzivitásra kárhóztatott időben a *históriákban*, ahol a kor *vérkeringésének* megfelelően a *gondolatok kinyújtózhatnak* ebben a kényelmes mederben. Szentesíti és jól kifejezi a *gondolatok kényelmes fodorását*, és a *négy rím* is könnyebben összetalálkozhat.

A *szabadságharc* kora ugyan átveszi ezt a *formaképletet*, de az *idők nyugtalanná válása* nyomán, a *politikai tudatosodás* arányában mind ritkábban használja.

A *tendencia általában ez*. De, mint minden fejlődés, ez sem egyértelmű. A *fellendülő kor* nem termeli ki *nyomban* a *költészet adekvát formáját*, sőt *felcsapó erejével új, virulensebb életre kelti a régit*. Így van ez a *felsőréti csoportok mindegyikénél* a *fejlődés első stádiumában*.

— A *régi életrekelése legfeltűnőbb* azokban a versekben, amelyekről először tárgyalunk, a *prédikátorköltészet utódaival*.

Élnek a *régi típusú* vers formái, *mondatszerkezeti különlegességei*, sőt *némely frázisai*, s csaknem szó szerinti idézetei is feltűnnek.

⁷ A magyar vers ritmusa. 1952, 135. l.

⁸ „A közölés versbeli elliptikus mondat szerkezet, melyben egy közös mondatrész (vagy mondatdarab) a töle függőtől közrevételek olyanformán, hogy míg azok egymással rimelnek, ő az utána következővel alkot szorosabb mondattani és verstani egységet.” (Horváth János: Egy magyar versbeli mondatképletről. Ny. K. 1909.)

A kor ilyen versei között egyik legszebb a *Rákóczi Ferenc buzgó éneke*.⁹
Művészi megformálása a kor legjobbjai közé sorolja. Már az első strofa meglepő mondat-szerkezetének hajlékonyságával. Egyetlen összetett mondat a négy sor, ahol az első és utolsó adja a főmondatot:

„Oh fölséges Isten, . . .
Senki teelődted nem bujhat rejtekben.”

A két pólus között sorakoznak a mellékmondatok:

—jelzői: „ki lakozol mennyben”
—majd határozói mellékmondat bontja ki, színesíti, szélesíti az előszó mellékmondat hely-határozóját:

„fényes mennyországban”

és egyben gondolatritmus megteremtője is lesz.

Majd ismét egy kétfelé is kötődő hasonlító mellékmondat:

1. „fényes mennyországban, mint királyi székbén”

2. „mint királyi székbén, — úgy ülsz és parancsolsz”

A szó szerkezetek közötti ravasz kapcsolat fűzi át meg át ezt a bonyolult strófát, amelyet a kettéosztott főmondat mégis egységgé kerekít.

Az egész verset jó szerkezetek változatos sora élénkíti:

Közöls: „Vajki sok ideje, hogy Isten ostorát
Szenvedtek méltán az ő nagy csapását”
„Bizony hát én is véremnek hullását
Nem szánom fejemet s életem fogyását.”

Ellipsis: „Magyar nemzet, kérlek, tekintsd meg magadat,
Vitéz módra teremt nagy híres voltodat”
„Özvegyek árváknak halld meg kiáltását,
Véneknek s ifjaknak sűrő könnyhullását.”

Vagy nézzük ezt a strófát:

Oh te angyaloknak ragyogó csillaga.
Édes nemzetemnek szerelmes anyja,
Édes nemzetemnek ki vagy pátrónája,
Hívlak segítségül néped oltalmára.”

—Belső tüze a lélektani alany megháromszorozásában nyilvánul meg, ahol az ismétlés egyben fokozatos emelkedés, és a negyedik sor állítmányával éri el érzelmi, kifejezési tetőpontját.

A „*Cantio de Francisco Rákóczi*”¹⁰ c. versben a protestáns zsoldár emlékek kelnek életre.

„Kezdem verseimet szent segedelmedben”

(—Invokáció a prédikáció kezdetén: „A mi segedelmünk jöjjön Istentől. . .”)

„Mert én szűkölködöm segítséged nélkül”

⁹ A versek szövegét a Magyar Klasszikusok sorozatban megjelent „Magyar költészet Bocskaitól Rákóczig” c. kötet, Thaly: Adalékok II. Erdélyi Pál: Kuruc költészet c. kötete, az ITK. és az EPhK. megfelelő kötetei alapján vizsgáltam.

A vers szerzőjének Bádcis Ferenc — ITK, 1927 — magát Rákóczit tartja. A fenti adatokból kitűnik, hogy a vers szerzője jól ismerte a korábbi magyar költészetet, a hagyományos magyar verselési mód teljes birtokában volt. A vers 1703-ból való: nem tételezhető fel, hogy a fejedelem ilyen alapos magyaros műveltséggel rendelkezett volna.

¹⁰ Thaly Rákóczi versének tartja, pedig másutt (Emlékezem szegény Magyarországról), maga mosolyog, amikor grófnak nevezik Rákóczit, és éppen ezért sorolja a verset a népköltészethez. Ezek mellett is egészen szokatlan lenne Rákóczi szerzősége esetén, hogy a fejedelem magáról és Bercsényiről harmadik személyben beszél.

(—Ref. ék: 31. dics. Erdélyi énekeskönyvből)

„Szükölködünk nagy mértékben
Segedelem nélkül”
„Mint a szomju szarvas hideg forrás nélkül”

uo.: XLII. zsolt.:

„Mint a szép híves patakra,
A szarvas kívánczik”¹¹

Fontos és jellemző, hogy ezt a kuruckori verset eszmei és formai kötelék kapcsolja a magyar reformáció legharcosabb költőjéhez, Szkhárosihoz, aki kortársai közül legérzékenyebben reagált szociális kérdésekre.

Gondoljunk „Az átokról” c. versre (1547):

„Ha uradnak istenednek szavát nem fogadod,
Mit neked mond, parancsol, ha meg nem tartandod,
Reád szállnak rettenetes, veszedelmes átkok,
Im megmondom, azon kérlek, hogy meghallgassátok.”

A „Cantio” átkai meg sem közelítik a Szkhárosi-féle vers ótestamentumi erejét — már nincs rá szükség — a hagyomány azonban a politikai tendencia szolgálatába áll, és — ami nagyon jelentős — eszmeisége addig fejlődött, hogy az ember már magára vállalja a büntető isten szerepét. Jelentkezik tehát az elvilágiasodás tendenciája:

„Nem lesz büntetetlen, te hamis áruló.
Kézben akadsz, hidd el, nemzetünket rontó.”
„Ne szaladj előttünk, ha vagy igaz és jó.”
„Várhatod istenünk haragját fejedre.”

És ezzel együtt kibontakozik a versben valami új is: gondolatköre, panasza a népé: Itt már a nép beszél:

„Az nagy sarcoltató adót meguntátok”
„Majdan sós kenyeret ti enni nem tudtok”.

Találunk olyan fordulatot, amely csaknem azonos a Rákóczi László ballada néhány sorával.

„Hamis arbiterek mit futtok előttünk?
Rákóczi Bercsényi hiszen nem vétettünk.”

A fejlődés a népköltéssel mind közelebbi rokonságba hozza, végül csaknem teljesen azonosítja a prédikátorköltészetet.

Művészi síkon kifejeződik ez a versek szerkezetének lazulásában is. Logikai kapocs a tagok között alig van. Istenhez, a magyarsághoz, az árulókhöz forduló énekes reflexióinak sorozata, amit az epikus vers lírai forrása kovácsol egységgé. Erejét növeli és éppen ellentétessége által valami belső egységet ad a versnek, az egymás után következő részek ellentétessége, amit az istenhez-fordulás foglal egységes keretbe.

A vallásos líra régi formája tehát végső fokon alig elhatárolható rokonságba kerül a történelmi népköltészet kezdettől fogva politikai költészet volt, de az uralkodóosztály költészeté, amely ugyan pozitív szerepet töltött be a maga helyén, de uralmának hosszúra nyúlt ideje alatt már kiaknázta lehetőségeit a politikában éppen úgy, mint a költészetben. Mindkét területen időszerű a hangváltás. A rendkívüli körülmények között is kialakult a polgárosodás valamiféle csírája, és megindul a demokratizálódás folyamata.

A jelenség természetesen itt sem új, eredete visszanyúlik még a Thököly szabadságharc előtti időre, amikor kiteljesedésnek indul a jelenségek formai következménye: a változás utolsó hulláma megbontja a történelmi hagyományos formáját.

A megkövült kereteket érzékenyebb anyaggal tölti meg, és mivel a forma nem fejezhet ki akármilyen mondanivalót, meghatározott hangulathoz, témához kapcsolja. A kor nem

¹¹ Szenczi Molnár Albert fordítása.

tíri a közömbösséget : a forma sem alkalmas bármilyen téma kifejezésére. Lassu folyásából természetesen következik, hogy a kor ilyen hangulatainak kifejezője lesz, a szomorú, kesergő zokogásé. Veszett csaták, a szabadságharc kudarcai oldódnak sirássá benne.

A jellegzetes kuruc históriásénekekben (A holdvilági és feketealmi harcról, A kolozsvári veszedelemről, Siralmas ének a szömőrei harcról, Bezerédy búcsúzó éneke) sikerül a formabontás : amely a líra eluralkodására vezet a históriában. Ennek következtében kapcsolatba kerül és szétválaszthatatlan egységbe olvad a jeremiáddal. Az eseményközlést folytonosan megszakítják az elbeszélő lírai kitérései, közvetlen megszólításai.

Az elbeszélés lírizálódása a politikai tudatosodással, a nép felé fordulással egy időben válik uralkodóvá és a legfejlettebb versek a népköltézzettel kerülnek rokonságba.

Mi a lírizálódás magyarázata?

Ugyanaz, mint a demokratizálódás : bizonyos polgári fejlődés indul meg ebben a korban. A társadalmi és szellemi mozgalmakkal párhuzamosan kifejlődik az egyénben saját fontosságának tudata, és a renaissance hagyomány jó talajra talál. Akik mélyen átéli koruk élményeit, azokban ugyanazok a lelki hurok szólnak meg : s a kor költői egy új, lírai önkifejezési formát ; teremtenek meg.

A költő továbbjut önmagán, minduntalan megtalálja a kapcsolatot a közösséggel. Ez a jelenség abban is kifejezésre jut, hogy a líraiság személytelenül jelentkezik, hogy általános alanyt használ :

„Oh fölséges isten, ígyünk mire juta,
Esék rajtuk az isten ostora”

A közkeletű megállapítás, hogy a kuruc verseknek nincs szerkezetük, ugyan nem általános érvényű, a lírai históriásénekek esetében azonban igaz. Ez az a jelenség, ami által a históriásének-forma bizonytalanabbá vált — ugyanakkor azonban közelebb került a népköltészethez.

Vegyük szemügyre ezeket a jelenségeket „A holdvilági és feketealmi harcról” c. versben.

Az eseményeket epikus és lírai elemek váltogatásával mondja el a szerző. A história kerete éppen csak megvan a kezdő és záró strófa hagyományos formájában. Mégsem kelti ez a hallgatóban valóságos lazaság érzetét, mert az érzelmi telítettség ugyanakkor sodrást ad a költeménynek. Dinamikáját fokozzák a közvetlen megszólítások, feszültségét pedig a népdalladákra emlékeztető elbeszélő mód.

A sirató széles hőmpölygése megtelik a szükséavú balladák fordulataival :

„Sűrű sötét gyászban Hóldvilág mezeje,
Sokakat boríta el az Katlan hegye,
Kiket elhullata ellenség fegyvere,
Hegyetlen pusztában rakásban temete.”
„Oh Uram, istenem, mi annak az oka,
Hogy nagy erős karod rólunk elfordula.”
„Szomorúságunkra termett Barca határ,
Kin hadat futtata minap körmös madár,
Boritott volna be az Katlan hegye bár,
Hogy soha nemzetünk ne látott volna bár!”

Ez a folyamat együtt jár azzal, hogy minél teljesebb a kor ábrázolása, annál többet tud magában egyesíteni az előző korszakok haladó tendenciáiból.

Itt is bekövetkezik — a költőiség növekedésével arányosan — az elnépiesedés : hiszen ezt jelzi a balladás hangütés, és részben a jeremiád (sirató) forma elterjedése is. Jellemzőek a népdalfordulatok :

„Oh szomorú, gyászban beborult esztendő,
Keserűség, bánat, búval teljes üdő”

Hasonló a kolozsvári veszedelemről szóló históriában :

„Oh szívet fonnyasztó szomorú esztendő,
Kinek minden része keserűséggel jó,
Édes nemzetünknek keserves jajt szerző
Sok édesanyáknak szíveket epszető”

(v. ö. „Hej, bura termett idő, ködnevelő szellő. . .” —népdal) De behatolnak a magas költői színvonalra jutott vitézi költészet képei is. Az eszmei tágulásnak megfelelően, gazdagítják a versek képtematikáját, szabadabbá, levegősebbé teszik.

Példaképpen vizsgáljuk meg „A kolozsvári veszedelemről való história” 3. strófáját

„Szerencse jobb szárnyán frissen repül vala,
Széjjel e világon kiterjedett vala,
Hírednek pálmája nevekedik vala,
Feltetszett csillagod szépen fénylik vala.”

A strófa témája a magyarság híre — végvári költészet! — kifejezési módja is a végváriak jellegzetes renaissance stílusa.

A gyorsan terjedő hírről van szó. De a kifejezésnek milyen elvont, s mégis milyen plasztikus formájában!

Az egész strófa egyetlen metafora-sor. Két részből áll — ez a felosztás még a renaissance precíziusa szakaszához kapcsolja — a mozgás lehetséges irányai szerint.

Az első a hosszanti: repül, kiterjed: jelentésáryalatai gyorsan és ellenállhatatlanul halad. S hogy még erőteljesebb legyen, a metaforák képi erejét használja fel. Bontsuk fel a hasonlatokat.

1. „Szerencse jobb szárnyán frissen repül vala” hadiszerencse = frissen repülő sólyom, mert mint az, frissen — gyorsan — repít

jószerecse = jó — jobb — a sólyom jobbszárnyán repül.

2. „Széjjel e világon kiterjedett vala” kiterjedett = mint az árvíz: lappangó kép (v. ö. Szigeti Veszedelem „gyors, mint az árvíz”)

A következő sorokban megváltozik a mozgásirány: a horizontálist most felváltja a vertikális:

3. „Hírednek pálmája nevekedik vala” de a mozgás még mindig folyamatos, és a páлма meleg, derűs képét asszociálja a hallgatóban.

4. és végül:

„Feltetszett csillagod szépen fénylik vala”. Az utolsó sorban a mozgás minősége változott meg: a mozzanatos jelentésű „feltetszett” pontot tesz a strófa végére. Ezzel a könnyed, pillanatnyi mozzanattal lezárul a kép, a hír betöltötte az egész világot.

A hasonlatok nyomán, gyors egymásutánjuk miatt, összefüggő üde kép marad bennünk — hasonló az áldott szép pünkösdi idejéhez — amely a jóhír derűjét sugározza.

Ebben a strófában a „kiterjedett” szóból lappangó árvízképre következtem. Hogy valóban itt él ez már a szerző tudatában, igazolja a következő strófa. A földet *elborítja* a gyász, a siralom, és a harmadik strófában egyszerre felbukkan a tudat alatti kép:

„Nyomorúságoknak izetlen árvize
Rád tódul és megfojt...”

A nép bevonulása a politikába, azaz ennek művészi következményei „A szömörei harcra” szóló siralmas énekben bontakoznak ki legszebben. Ebben a versben a história — a történet — a jeremiádtól — az eseményeket kommentáló lírától — elválaszthatatlan.

Az egyesülésnek ilyen mértéke magyarázható a népköltészet közvetlen hatásával: is. A jeremiád, maga is ősi népköltési forma lévén, már ennél fogva is összetalálkozhat az ősi, a nép legmélyebb rétegeit magávalragadó siratóval. Ugyanakkor — és ezért is tekintem a fejlődés csúcának ezt a verset — a líra tüze itt már megbontja a jeremiád végeredményben nyugalmas, azonos szótagszámú sorokból álló formáját. Sirása nem olyan végtelen, a hosszú és rövid sorok egymás után következése erőteljesebb lüktetést ad a strófáknak, a líraisággal összefüggő lelki aktivitás pedig keményebb, férfiasabb hangot intonál. A gondolatritmus nem lesz egyhangúsággá, a rövid sorok betetőzője vagy ellentéte, de mindenesetre nyomósítója a hosszú utolsó.

„Kiknek nem régenten kiáradott kedvek,
Ő ellenségekre vala bátor szívek,
Hogy értékek,
Megmaradjon fejek,
De változék gyászban borult szívek.”

Így, mivel minden strófa hangsúlyos külön egység, egyenlő időközű ismétlődésük strófák közötti ritmust ad.

Ennek a költészetnek alapja a népi tudatú szemlélet. Képeiben is ez nyilvánul meg. Természeti képek ezek is, mint az élőbbi versé. De itt magyar tájról, magyar gondolatokról van szó. A fent elemzett strófa költője pl. valószínű, hogy sohase látott pálmát, csak hallott, vagy olvasott róla, Az is élet, az is szín volt, de mennyivel élőbb ez, amely közvetlen népi élményből táplálkozik, mely még kétszáz évig fenn tudta tartani magát. A népélet képei közvet-

len politikai mondanivalót sugároznak. Igazi népi reneszánsz, megújulás, újjászületés ez, és jellegzetesen magyar: tökéletesen összeolvastva a reneszánsz örökséget hordozó végvári költészettel:

„Ugy hever az holttest az mezőkön széjjel:
Miként aratáskor sűrű kéve renddel,”
„Égi madaraknak, vadaknak gyomrai,
Megéhült ebeknek mardozó fogai:
Emésztői,
Löttek temetői,
Számton sok férgek megevői.”

(Ugyanez Balassinál:

„Sok vad s madár gyomra
Gyakran koporsója
Vitézül holt testeknek.”

[Katonaének]

v. ö. „El is eltemetnek az erdei vadak” — népdal.)

És, a népdalelemekkel keveredve, felcsendül a vitézi költészet hangja is:

„Piros vérrel
Festetnek ott széjjel.
Megárodtak, folynak sebességgel.”

Zrínyi hatását érzem a következő realiztikus strófában:

„Némelyet közölünk elevenen nyúztak,
Ágyúlövésekkel izéknént szaggattak.”

ami ezzel a népköltés csúcsain járó sorral záródik:

„Az sík mezők vérrel virágoztak.”

Amint látjuk, a prédikátorköltészethez hasonlóan a historiásének is tovább változott. A folyamatban két tényező játszott szerepet: a végvári és a népköltészet. Az idegen elemek behatolásával párhuzamosan felbomlik a hagyományos forma és a historiásének lírizátódik.

Végül ez a végvári és népi elemekkel gazdagított lírai historiásének egységbeolvad az ősi, szintén népi eredetű jeremiáddal.

A kuruc kor verseihez eszmei és hangütésbeli sajátosságaiban a végváruk lírai vitézi költészete áll legközelebb, mert az a kurucok felé mutató, a nemzetlévés szükségletét legjobban szolgáló társadalmi tendencián, nemesség és nép összefogásán épül.

E jövőbemutató, a Rákóczi-szabadságharc irányába hajló tendencia gyümölcse e költészet erőteljes hangja, plaszticitása, amelyet a végek élményei tesznek erőteljes, határozott, tudatos költészetté, így alakulhat ki üde, fiatalos frissességével egy időben bonyolult, formájában gazdag líraisága.

A végvári költészetre a líra a legjellemzőbb, mert itt vált lehetővé az egyén kibontakozása.

Itt harcol a nemesség, amely már magába szívta a reneszánsz kultúrát. A külföld polgárságának ez az ideológiája, amely a középkor kollektivitása helyébe az egyént, az üdvösség helyére a földi hírt teszi, éppen megfelelő talajra talált a végvárakban, ahol bizonyos polgárosodó tendencia érvényesült a katonaság összetételében, az élet rendjében és moráljában.¹²

Persze, a sajátos magyarországi körülmények között itt még csak alig kibomlott csirája van meg annak, ami Olasz- és Franciaországban már kibontakozott. De ez is elég arra, hogy az ott kivirágzott kultúra nálunk is megtalálja — a Mátyás után felbomlott életben is — tápláló talaját.

A kor legjelentősebb irodalmi művét Balassi és Zrínyi alkotja meg, és jellemző, hogy a kuruc költészetben, — amely népi költészet — lépten-nyomon az ő gondolataikra, az ő kifejezéseikre bukkanunk. Tudjuk, hogy Balassi és Zrínyi költészetének kibontakozását viszont a nép közelsége segítette.

A Rákóczi-szabadságharc idején ez a költészet is megváltozik. A kuruc szabadságharcok korában elterjed a műköltészetnek ez a formája, és a folyamat aztán olyan, mint ahogy az előzőekben lefestettük: vagyis műfaji keveredés, és a fejlődés iránya egy népi költészet.

¹² v. ö. Takács: Török — magyar bajviadatok.

A változás első stádiumára vegyük például a „*Descriptio Fortunae inconstantiae*” c. verset.

Jellemző, hogy tárgya a virtus, de a Balassi strófa és az alapvető lírai hangütés ellenére hosszadalmas történeti fejtegetésekbe kezd a históriák módján, és csak ezek után, mikor újból a virtusról kezd beszélni, kap ismét szárnyra, bontakozik ki költőisége.

A korábbi nemesi költészet legmagasabb politikai tudatossága jellemzi: a lírai és epikus elemek keveredése megfelel az idők változásának. Ennél tovább azonban nem jut: a népköltéssel közvetlen kapcsolatba nem kerül.

A mozgalom ereje itt a régi vitézi költészetet termékenyíti meg úgy, hogy csaknem eléri Balassi csúcsait.

A vitézi költészethez nemcsak formája, politikai mondanivalója fűzi, hanem ettől függő frazeológiája is.

„Te nagy úri hirrel
Fényesen tündöklő”

„Ékesszólás termeteivel felvirágozott Orpheus”¹³

(Felvirágozott = felékesített)

Hasonlóképpen a vitézi költészet fogalmai a „virtus” „viaskodik” „oroszlán” „tusakodik”.

Az egész harmadik strófa a vitézi bajvívásokon felépített kép:

„Szép dolog az virtus,
Drága ametistus,
Magában viaskodik.
Nardus oroszlánnyal,
Erő az illatal,
Egymással tusakodik.
De mint hold újsága,
Ennek ő jósága
Igenis nevededik.”

Bontsuk elemeire a képsort:

Virtus = drága ametistus

Ametistus = részegítést meggátoló kő (277. l.) M. K1. kiad. jegyz.

tehát:

Virtus = részegítést meggátoló dolog = tiszta, ékes, józan, kiváló marad általa az ember.

Nardus = illat – jóhír és! egymással tusakodva = kölcsönösen teremtik meg

Erő, oroszlán = erő, bátorság \ a virtust, mely az idő múlásával növekedik.

A strófában a rimelő és rimes sor egyben párhuzamos mondatszerkezet is, olyan ellipsis,

ahol a 3. sor az előző kettő lezáródása. A negyedik-ötödik sor képi chiasmus.

Zrínyi hasonlata már, mint metafora jelentkezik:

„Földön eláradott
S égbe is felhatott
Világi dicsőségek.”

Ugyancsak Zrínyire utal Mátyás emléke a 9. strófában.¹⁴

A katonák népszerű kockajátéka formálódik hasonlattá a 11. strófában:

„Az Magyarország sorsa
Változék s megfordult.
Villongó kockája
Vettetett s esett vakra.”

¹³ Szövegmagyarázat: Felvirágozott = felékesített
termet = természet (– „ter/em” ige származéka a „ter/mészet” és a „ter/met” egyaránt. Mindkettő a XV. sz.-ból. -mészet: XV. sz. e. Schl. Szj.; -met: XV. sz. m. f. Münch. K.) Bácszi: M Szf Sz

¹⁴ v. ö. Zrínyi Mátyás tanulmánya.

A hasonlat gyakori, de félelmissé válik a rövid kijelentő mondat révén, különösen a nem gyakorító, mozzanatos értelmű „villongó” jelző hatására: ezt ugyanis sujtó bárd dal, karddal — pusztulással asszociáljuk.¹⁵

Különleges mondatszerkezetek:

Közölésképe: „Véren fundáltatott,
Országunk nyeretett”
Metonímia: „Magyarország sorsa
Mely nagy inségben nyögött.”

A költemény atmoszférája a 18. strófától kezd megint forrósodni, innen kezdve szárnyaló remekmű. A 18—19. stófa összefüggő egység. A virtust, amiről eddig beszélt, megszólítja.¹⁶

18. „Ébredj fel, magyar Márs,
Régi vitézi társ,
Bellona szeretője!
Vérszomjúzó Pallas,
Mintegy erős Atlas,
Nevek felemelője!
Árpád nemzetinek
S Attila véreinek
Ki voltál segítője:

19. Rákóczi Ferencsel
Bercsényi Miklóssal
Fordulj ellenségedre!
Hazádnak romlásán,
Ennyi pusztulásán
Gerjedj az vitézségre!
Skanderbégnek kardját
Sándor diadalmát
Szolgátsad segítségére!”¹⁷

Az első sor ritmusa:

/ - - - / . - / (3 + 3)

mintha riadót dobolna: hangsúlya kemény és a további sorokkal fokozódik:

/ - . - / . - // (az első ütem choriambus!)
(4 + 2) (2 + 4)

Ez a háromféle ritmuselosztás szabályozza a strófa menetét. A két szak feszültsége mondatszerkezetéből is ered.

Másfél strófa egyetlen hatalmas erejű felszólítás, egyetlen mondat, három egyenlő időtartamú előtaggal, lezáródása pedig már a következő strófába nyúlik át. Az előtagok tartalmilag is ritmikusak. (Gondolatritmus.)

A strófakezdő mondat felszólító, s ezt követi egy birtokosjelzős szerkezet, amit a rím a főmondathoz köt. A következőkben ez a birtokos-jelzői syntagma megismétlődik, — a kettő között csak jelöltség tekintetében van különbség.

A következő szakasz (egység) megújítja ezt a szerkezetet, amit a 3. sor ríme az elsőhöz kapcsol. Az utolsó rész felbontja az előtte levő szerkezetet, s a végső sor vonatkozónév-mása összefoglalja az előzőket. Ugyanakkor lélektanilag előkészít a gondolat befejezésére, amely a hosszú előkészítés után fortissimóként harsan fel. Mondatbeli kifejezése is rövid,

¹⁵ Szövegmagyarázatok:

8. str.: „Mert szintén az ember
Koporsóba szálljon” = mert koporsóba szálljon is az ember. — inverzió.
11. „Véletlen” = nem vélt, nem gondolt
12. „Fundáltatott” = alapított.

¹⁶ Általában emeli a verset a megszólítások sora: 1, 2, 6, 9, 12, 15, 18—19, 20—21, 22, 23. strófákban.

¹⁷ Szövegmagyarázat: magyar Márs = virtus
Pallas Bellona szeretője.

csattanó. Rövid kijelentő mondat szerkezetisméltó gondolatrítmikus formában. Ezzel a befejezéssel a gondolat éppen úgy, mint a ritmus, lezárt, kiegyensúlyozott, tökéletesen megformált egység.

A 19. strófa a gondolatszakaszháromtetőpontja. Harmadik sora a mondat lezárása : hirtelen, határozott, gyorsodrású sor, amit megosztás nélkül, egyfolytában mondunk ki. Méltó csúcspontja a feltörő gondolatnak. Végül megnyugvást, befejezést ad az utolsó két háromsoros mondat, ugyancsak belső gondolatrítmussal : hatását fokozza az utolsó sorok alliterációja :

„Skanderbégnek kardját
Sándor diadalmát
Szolgáltasd segítségre!”

Figyeljük meg a szerkezeten belül ezt a vitézi költészetre emlékeztető képet :

„Vérszomjazó Pallas
Mintegy erős Atlas
Nevek felemelője”¹⁸

A kép felbontása :

Ami magasan van, azt látja mindenki — akkor : mivel a jóhírt mindenki ismeri = látja, tehát magasan van.

Ami magasan van, valahogy odakerült, valaki odaemelte — a jóhírt harcban lehet megszerezni — tehát a harc láttatja azt meg = Pallás emeli fel.

Vagyis : Pallás a neveket emeli fel úgy, — a harc úgy teszi híressé az embert — ahogy a földet emeli magasra Atlas.

Következő egység a 20–21–22. strófa, amely gondolatában kapcsolódik az előzőkhöz : a vitéségért most a magyar fiakhoz fordul.

Az első strófa uralma alatt a második célhatározói mellékmondat, a harmadik pedig ennek alanyi mellékmondata : tehát a strófák között az eszmei kapoccsal egy időben itt mondat-szerkezeti kapcsolat is van. Az első kettő jelzős szerkezetű megszólítás, a ráütő harmadik ismét eszmei és nyelvi, szerkezeti tetőpont. A felszólítás most már általános jellegű — „tétésék” — tehát a szerkezeti tetőpont eszmei csúcs jele ; a versszerző mindenkire kiterjeszti gondját, — mondhatnók : horgonyát a végtelenben veti meg — ezért záródik olyan erőteljesen a strófasor. Gondolati és mondat szerkezeti ritmus itt is párhuzamos.

Feltűnő az alliteráció, ez a magyar népköltészeti forma, amelynek kibontakozását majd az erdélyi táncoknál figyelhetjük meg :

„buzduljon bennetek”
„fogjon fegyvert kézben”

Az utolsó strófában az előzők hatalmas crescendójára csendes, nyugodt, tartotthangú befejezés következik. Gondolatrítmus csak az utolsó tagban van, az is halvány, a rímek zsűrűk, gondolatai egyszerűek, rövidek. Úgy zárja le a verset ez a nyugodt strófa, mint népdalt a két utolsó g hang.

Magávalragadó ez a vers. A hazaszeretet tüze hevíti át, robbantja hagyományos mondatait, alakítja, és viszi közelebb a népköltészethez ritmusát, az alliteráció színeit, teszi nemzetközi elemeit valóságosan magyarrá.

Itt a műköltészet olyan erőteljes népi megújulásával állunk szemben, amely azt soha nem látott magasságba emeli. Sőt, anélkül, hogy eredeti formáján változtatna, művészi formát ad az új költészet elemeivel gazdagítja, és megjelenik itt is az alliteráció, amelynek igazi kivirágzását majd az erdélyi táncokon figyelhetjük meg.

A lírai vitézi költészet korábbi formájához képest lényeges változás tűnik fel : a lírában kialakított forma epikus elemekkel kezd keveredni (a historiásének lírizálódásának fordított folyamata). A jelenség magyarázata az lehet, hogy a nemesség harca kiszélesedett, az egyéni virtus a közös küzdelembe olvadt.

A harcok idején a katonák bejárják az országot, és ennek nyomán gondolatban mintegy birtokban is veszik. Az élményből gondolatok, versmotívumok születnek, és végül versek, énekek sajátos szerkezettel, sajátos hangulattal.

¹⁸ Szövegmagyarázat : „mintegy” = itt : (úgy) mint egy — átmeneti forma a jelentésváltozás felé

A motívum az „Erdélyi” hajdú-táncban, a „Magyar városokról” és a „Kolozsvár veszedelméről” szóló énekekben teljesebben ki.

Kezdeti fokon van a Rácok veszedelméről és Szakmár megvételéről” szóló versben :
Itt még csak felsorolás :

„Örülhetsz, vigadhatsz
Híres Szakmár vára,
Körös, Marus határa,
Szantjób, Ecsed, Szeged,
Beszermény és Kálló
Gyula, Szolnok végháza,
Debrecen és Bihar
Számos tartománya :
Már rácság nem rabolja.”

A vers feltűnő mozgalmassága (igés szerkezetek, praesens historicumok használata) a Csinom Palkó és társa felé mutat.

Ugyancsak a Csinom Palkó elődje a „Ricsány főgenerális töredelmes gyónása.” A história keretében maradva a politikai tudatosságról beszél is, nemcsak érzi :

„Nem tudom én soha,
Mért küldött bennünket
A római császár”

(Mint Zrínyinél, az ellenségből nála is hiányzik a tudatosság.) Ricsány önleplezése, ami a gúny életét még fokozza, lendületes, erőteljes :

„Az isten nem adott kecskének nagy farkat,
Sem kondor disznónak unikornis szarvat
Tallalás és fallalás bagolynak hatalmat,
Hogy éppen elronthassa oroszlán táborát.”

Másik strófa egész közmondáshalmaz :

„Megilletjük immár az szép vitézséget,
Mint az bunta disznó az hajós szekeret,
Vagy mint az suta kecske az aranyperecet,
És az kullogó számár az bársony nyeret.”

Már tudatos *nyelvművész* : ezzel is közelebb kerül a költő az igazi „kuruc” költészethez, amelyben ez a tendencia is erőteljesen bontakozik ki.

Az általánosan éterinek ábrázolt Védasszony Máriát „győzhetetlen *asszonyiség*”-nak nevezi — felhasználván a szóhangulat és a mező — környezet — ellentétét.

Tréfás hangfestő jelzők fokozzák a vers csipősségét : — „tallalás és fallalás” ; — „bunta” — „suta” — „kullogó”.

Ebben a versben már egyesültek a vitézi és protestáns költészet, a históriásének elemei, így — ez a népi elem teljes uralomrajutása előtti utolsó állomás.

A vitézi költészet tehát következőképpen fejlődött tovább :

Politikai tudatossága népi tudatu politikává szélesedik a líra epikus elemekkel keveredik, s egészében a népköltészet felé tart. Ez a tendencia képanyagában és stílusában egyaránt érvényesül. Stílusa természetesen demokratizálódik, mert az egyén megtalálta kapcsolatát a községgel, s nemcsak a szép hírért névért, hanem a nép szabadságáért fog fegyvert.

A következő fejezetben azt fogjuk megvizsgálni, hogyan válnak uralkodóvá a fejlődés eddig tárgyalt tendenciái.

Miről volt eddig szó?

A nemesi-politikai és a népköltészet közeledik egymás felé. A korábbi irányzatok keverednek, és a politikai demokráciával párhuzamosan kibontakozik a formai népiesség tendenciája.

A korábbi szigorú verselési forma bomlásnak indul. Szerkezete meglazul, mondatai egyszerűsödnek, nyelve közelebb kerül a beszélt nyelvhez. És a versek mindig szebbek, mindig művészebbek lesznek.

Láttuk, hogy már a régi típusokhoz szemmeláthatóan közelálló versek is epiko-líra versekké fejlődnek ; népi társadalom- és természetszemlélet jellemzi őket, megjelenik a nép

pasquillus forma, az országjárás motívuma, s a magasrendű költészet egyik jellemző sajátja, a zeneiség.

Ezek az elemek leggazdagabban azokban az énekekben bontakoznak ki, amelyek az egész kuruc költészet egyik — és újabbik — ágát adják, az erdélyi—kelet-magyarországi versekben,

Az erdélyi versek, *táncok*.

Legelőször formájuk tűnik szemünkbe: az „Újmódi szokások” kivételével, melyet tartalmi szempontok alapján soroltam ide, valamennyi a Vargyas által tárgyalt kanasztánc variánsa. E hagyományos, az egész országban elterjedt forma feltűnő gyakoriságára kínálkozik a magyarázat: ideális volt ez az erőteljes, vidám, népi mondanivaló számára, s még elbeszélő-formaként is megállja helyét, azonkívül rendkívül sok variációs lehetőséget rejt magában.

Az alapformula a leggyakoribb képlet:

/4/4/4/2/

De még ennél is pattogóbb, spontánabb formára van szükség, mert a sor hosszú, míg a gondolatok frissen peregnek, oly mértékben, hogy egy sorba több is szorul. Ezért, vagy egyszerűen két sorba tördelik (v.ö. Csinom Palkó), vagy, mivel a rímelhetőség itt ritkább, mint amennyit a gondolatok bősége kívánna, a sorok egységét belső rímekkel megbontják, rendszerint három részre tagolva így a sort, amit vagy meghagynak egyvégtében, vagy külön sorba írnak. Az íráskép nem is fontos ebben a korban, hiszen sokkal inkább éneklük vagy mondják, mint olvassák a verseket.

Az öt vers, amelyről beszélni fogok, a kanasztánc öt változata.

Az alapsoron nem változtat semmit, és megtartja a négysoros strófát a „Magyar városokru!":

/4/4/4/2/ beosztással.

Ugyanezt az alapformát a „Kolozsvár a kuruc ostrom alatt” c. belső rímmel úgy módosítja, hogy rímekkel soronként három részre tagolva, tizenkét sorra bontható strófát teremt, ilyen rímeléssel:

a a
b
c c
b
d d
b
e e
b

A képletet csak kétszer ismétli meg, és belső rím nélkül töri két sorba a „Csinom Palkó”, így:

/4/4/
/4/2/

háromszor úgy, hogy az alapsort rímmel három: sorban két részre tördeli az „Erdélyi hajdútánc”

/4/4/	rímei:	a a
/4/2/		b
/4/4/		c c
/4/2/		b
/4/4/		d d
/4/2/		b

Végül a legbonyolultabb és legművészebb alkalmazási mód a „Magyarország Erdély hallj új hírt” kezdetű ének.

Szerintem a vers képlete a következő: (a 3—4, kettőbe tördelt sort egy sorba írom, minthogy ez a két sor együttvéve tart annyi ideig, mint a többi külön-külön: a jelölés így világosan feltünteti az időegyenlőséget.):

/4/2/2/1/	a
/4/2/2/1/	a
/4/4/4/4/	b b
/2/1/2/1/	ccc

(Az utolsó sor belső ríme bizonyíték arra, hogy ez az egy sor az előző kettő időbeli megfelelője.)

Ha helyes ez a ritmizálás, a kanásztánc forma újabb változatával van dolgunk. A 3.–4. sor beosztása :

/4/4/; /4/4/;

vagyis az összetartozó sor 16-os. Ezt az esetet pedig Vargyas, aki szélső határként a 15-öst veszi fel, nem tartja lehetségesnek (kiemeli, hogy a negyedik ütem *sohasem* négyes.)

Tétele logikusan következik a kiegyenlítőds heyes elméletéből : „a szó az elején a leggyorsabb, aztán a vége felé fokozatosan ellassul”¹⁹ — ez jellemző a sorokra is, ahol törvényszerű a 4 + maradéka tagolás, és az utolsó ütem sohasem négyes.

Mégsem ütközik talán ez a sor törvénybe akkor, ha tekintetbe vesszük a strófa szilárd szerkezetét. A három utolsó sort egy tagnak tekintve a lassulás a két sor között érvényesül, mégpedig — a nagy ellentét következtében — sokkal erőteljesebben.

A sorok fenti ábrázolásából látható, hogy négy egyenlő idejű tagról van szó, amelyek azonban szótagszámban különböznek egymástól. Így az egyenlő időt különbözőképpen töltik ki lassúbb és gyorsabb ütemekkel.

A ritmus önmagában is kifejező, erőteljes, határozott lüktetésével :

/!!!!/!!!!/

/!!!!/!!!!/

kijelentés, vagy fel-
szóltás, ami a következő sorban a végsőkön is túlgyorsulva sürgetővé vagy fenyegetővé válik,

/!!!!/!!!!/!!!!/!!!!/

az utolsó sor ütemeivel pedig

/!!!!/!!!!/

nyomatékot ad, és ezzel a gyors és
lassú sorok ellentéte folytán megnövekedett nyomatékkal zárja le, tetőzi be a strófát.

Ez az üde, erőteljes forma hordozója a fejlődés lezáródásaként keletkezett sem lírai, sem epikus versfajtának.

A versek *alapeszmeje* : a politikai öntudatra ébredt nép birtokába veszi az országot, és felelősnek érzi magát érte. Ennek megfelelően elterjed az *országjárás-motívum* és tovább fejlődik a *pasquillus* műfaja is.

Az *országjáró* versekhez tartozik az

Erdélyi hajdútánc,
Magyar városokrul,
Kolozsvár a kuruc ostrom alatt,

a *pasquillushoz* az

Újmódi szokások,

részben a Magyarország, Erdély hallj új hírt és a
Csinom Palkó.

A versek úgy keletkezettek, ahogy R. Kis István és Klaniczay Tibor gondolják, hogy t.i. adott dallamra költötték őket, — de meggondolandó, amit Vargyas ír:

„a ráhúzási gyakorlat azt mutatja, hogy már eredetileg sem gondolhatták a szövegeket egy meghatározott dallamra, hanem inkább alkalmazták valami megfelelő formára. További életük folyamán pedig többször cserélhettek dallamot, s ennek következtében maguk is megváltoztak, a dallamban is változást okoztak.”²⁰

Véleményem szerint abban, hogy e versek ilyen tiszta formája kialakult, igen fontos szerepet játszott a dallam, bár a „Magyar városokról” általam ismert két kótaváltozata és ez is igazolja Vargyas tételének helyességét — a szöveg- és nótaritmus között feltételezett kapcsolat lazaságáról tanúskodik.²¹

¹⁹ i. m. 191. l.

²⁰ i. m. 137. l.

²¹ a) Pálóczi Horvát Ádám: Ötödfélszáz énekek” Fennyen tartod a nagy órod”

b) Kovács Ferenc daloskönyve 1777. „Gunydal a labanc várán”.

Feltehető az is, hogy hosszú idő alatt, esetleg nem is egyetlen szerző írta őket; Pl. a „Magyarország Erdély... „-ről kimutatható, hogy szerzője az események nyomán ragaszt hozzá újabb és újabb sorokat, és ugyanez áll a „Kolozsvár a kuruc ostrom alatt” c. versre is.

A *pasquillusok* egyik célja az, hogy a magyarságot ráébressze hibáira, másik az ellenség kicsúfolása: vagyis a hazafias öntudat élesztgetője mindkét esetben és elképzelhetetlen az eszmeiség magas foka nélkül.

Beszéltünk már Ricsány generális gyónásáról, amely a vitézi költészet leszármazottjának tekinthető. Alapvető különbség köztük és e versek között a — formában is megnyilvánuló — szemlélet: ott a nemesség, itt a nép gúnyolódik.

A *pasquillusok* sokáig — még századokig — kedves témája a divat, a módi. A megjelenés megjelöli, jellemzi az embert, a külsőségek kifigurázása alkalmas arra, hogy kinek-kinek emberi értékét tegye nagytőlencse alá.

Érdekes megfigyelni, hogy a különböző nézőpontú versek hogyan vetik fel ugyanezt a problémát.

A nemes Palotsai „Nay módi”-ja, mely rokonságban van az említett verssel, kicsúfolja az elpuhult új időköt, de megbocsát, sőt örül, mert ezzel legalább közelebb jutottunk a német-séghez. Az „Új módi szokások” éppen ezt a nemzeti létet félti; egészen új szint képvisel a „Csinom Palkó”, ujjongó, szinte gyerekes fellengzésével, a labancokkal szembeállított nemzeti büszkeségével. A viselet a két szegénylegény beszélgetésében már a társadalmi ellentétek jelképe. Így a mező különbözősége ugyanazt a témát hol ilyen, hol olyan mondanivaló pontos kifejezőjévé teheti, anélkül, hogy a kifejezési formát különösen lényeges változás érne.

A szabadságharc korában ez a verstípus a humor eszközeit a népköltészetből — nagyotmondások, hasonlítások, szabadszájúság —, a hasonlatokat a nép életéből meríti.

Élettelen dolgot — élőhöz, magasabbrendűt — alacsonyabbrendűhöz hasonlítanak: „darulábú, szarkaorrú „dióverő pózna”, „békasütő nyárs”, „őszi keserű gomba”

Fontos a *nyelvi humor* feltűnése (népdalok!), ikerszavakat halmoz: „toldott-foldott” „tetves-reves”, „tátva-nyitva”.

Idegen nyelv csúfolódó utánzása:

„Mond verdót — áj Hergott”
„Mondja szörnyen: tauzin hunder”

Mindezek mellett népi képek, közmondásszerű sorok, fordulatok:

„Tudod-e, hogy rossz fűre hágtál,
Mikor kuruc bőrre vágyódtál”
„Amely veres tehenet fejtél,
Immár téged az elrugott.”
„Ott elüté tőled az ág”
„Porciónkkal ha laktál jól,
Egyék varjak ki hasadból”

És ebből a hetvenkedő, vidám hangulatból fakad, hogy az ellenséget, mint minden kor katonája gúnyvevekkel illeti: a német „tokos” (Ezt az elnevezést szótárában Bárczy a vértések páncéljával magyarázza (MSzfSz.) vagy jellemző ez az önbizalommal, az ellenség megvetésével teli sor:

„Sok lonc test, bokrot fest”

(Jelentése: bokrot díszít = holtakkal van tele a mező. loncz = loncsos = mocskos, lompos. A „loncz” más jelentése: lonccserje, bokor; valószínű, hogy a „loncz” magába-szívta mind a két jelentést, s egyaránt = loncbokor + loncsos ember. Igazán híven kifejezi a győzelmes kurucok mélységes megvetését a labancok iránt.)

Az *országjáró versek* előzményeivel már a „Magyarország Erdély”-ben találkoztunk. Megszemélyesített városokról van szó. Teljesen kibontakozott költőiség sugárzik a versek szemléletéből, a megszemélyesítések, hasonlatok, szókapcsolatok népies játékosságából.

„Diószeg is kérdi az urát”
„Örül Tokaj, Kálló, Kisvárdá”
„Fordulj Pozsony, Győr, Komárom”

A Rókénczi-kor verseiben mintegy a nép veszi szemügyre a meghódított országot, veszi számba jó és rossz tulajdonságait. Ez a számbavétel játékos és komoly egyszerre: az „Erdélyi hajdutánc”-ban a tánc gondolatai szinte elválaszthatatlanok az országjárás képeitől:

„Erdély Lippa és Bronicska”
„Után Torda, ne hadd soha,
Tied az erszénye.”

„Megjárd lábom, megjárd” (t. i. a táncot is, az országot is.)
„Szépen járja, amaz fujja
Szépen Szeben vára.” (alliteráció)

A hazatért katona játékosan összekapcsolja a vendégséget, a jó lakomát országjáró élményeivel:

„Barassónak az külfala
Pogácsából rakva.”

Ugyanez a kép megvan, még továbbfejlesztett formában a „Magyar városokru”-ban is:

„Nagykomárom pogácsából vagyon felépítve”
Az házak is mind tejfellel vannak fejrítve,
Nagy bástyái szalannával vannak erősítve
A Dunával kőfalai vannak környülvéve.”

A népmese játékos, csalogató álmái ezek a képek a gazdag városról.

És mint a mesében a kövek, a szabadságharc tüzeiben életrekel az ország, ahogy megszólalhat a táltosparipa, most éreznek és akarnak a városok és folyók, s nemcsak az ember szereti a tájat, hanem az is viszontszereti őt. Az igazi hazaszeretet, az igazi honfoglalás boldogsága sugárzik a versből:

„Haja Tisza, haja Duna
Száva Dráva vize!
Mindeniknek, mikor árad,
Zavaros a vize.
Az német is, hogy általjött,
Meváltozott íze.”

Felméri hazája gazdagságát és szülőföldje szépségeit. A hazatalált ember öröme árad énekéből:

„Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő
Gyönyörű folyása,
Nyárad vize, kedves íze,
Rózsa az illatja,
Bő terméssel határidat
Isten látogassa!”

De nemcsak tudatosság, népiesség, kitűnő ritmus jellemző ezekre a versekre; eltűntek a bonyolult versmondattani képletek, uralkodóvá válik az azonos mondatrészt megkettőző gondolatritmikus forma. Alig van inverzió, közöls.

És a költészet e fejlett, megtisztult fokán új, eddig alig felbukkant jelenség fejlődik ki, a *versszöveg zeneisége*.

Képzeljük el a jókedvű katonatáncot:

„Nem vagy hattyú, sem rossz fattyú (alliteráció, tiszta rím)
Kíálts hát egy hoppot!
Szájad mondjon, lábad járjon
Egy katonatáncot!”

A hangfestő szavak fülünkbe varázsolják a tánc ritmikus csoszsanásait:

„Toppants gyorsan, hadd csoszsanjon”

Az alliteráció játékos zeneisége áraszt el most mindent — a „Magyar városokul” torlódó, egymást túllícitáló alliterációi fel sem sorolhatók mind. Csak néhány mutatóba :

„Kőszeg készült kezefogni nyalka kurucokkal”
„Kincses Sopron kincses város”
„Télen-nyáron tele sárral Sárvárnak utcája”
„Kevély Pápa mint egy páva de nincsen orcája”
„Sem pediglen sárbul csinált sarampós kapuja”
„Tömösvár is Pétervárral víg-váarak valának”
„Szabad Szendrő szent a neve szentül is mondatik”

Az elképzelt, mérföldlépő csizmával száguldó mozgás a vers iramát is fokozza ; és még dinamikusabbá teszi a pasquillusoknál már megismert nyelvi tréfa is :

„Majre, csajre, Mulduváre
Fut havasalföldre,
Ungur, bungur, amaz rumuj
Sátorát fölszedte.”

Mondataik egyszerűek, rövidek, kerülnek a bonyolult alárendeléseket — ami az előző korszakokban olyan kedvelt volt — inkább használják az egyszerű mellérendelést, összefüggésben a vers egyszerűsödött szerkezetével, ritmusformájával.

Pedig ez a költőiség is a régi költészet talaján termett ; a végvári versek és a históriás énekek gyermeke, s az elődök vonásai jól felismerhetők szerkezetében, kifejezéseiben.

„Hol híred s fegyvered?”
„Mindenik oly serény, kemény,
Mint farkas, avagy sas.”
„Megyen, már mint búsult oroszlány”
„Fejét nyakáról levágák,
Koponyáját ebek rágák.”
„Vérit nyalják vizslák s ebek”
„Nem keres ő suhult is duskát”
„Ne sarcolj, csak harcolj.”

(Magyarország, Erdély hallj új hírt)

„Farkas neved, — de már szíved
Nyúlnál is inkább fél
Mert tokosok, nagy éh sasok
Által emésztettél.”

(Kolozsvár a kuruc ostrom alatt)

A népköltészet tehát politikai tudatosodása vagy inkább e tudat kiteljesedése, és a nép uralomrajutása nyomán eleven, művészi költészetet tudott megteremteni. Magábaölelt minden olyan tendenciát, amely a korábban kialakult költészetben haladó, használható és továbbfejleszhető volt, felépítette saját, magastokú költői kifejezőmódját, és népi játékoságával, zeneiségével a magyar költészet új, századokon át, és máig is ható tetőpontjait alkotta meg.

A *hanyatlás korszaka*, amely egymás után oltotta ki az emberek reményeit, ugyancsak megtermi a maga sajátos költészetét, amely a csalódást, reménytelenséget — tehát ismét azt, ami jellemző a korra, híven kifejezi.

Az elgyengült mozgalom felidézi azt az időt, amikor még gyenge volt ; a jövő kilátástalan, tehát a múltba fordul.

A magyarországi reformáció ereje, kapcsolata a forrósodó szociális mozgalmakkal hasonló az elgyengült kuruc-mozgalomhoz. Amint bekövetkezik a társadalmi erők gyengülése, ahogy mind reménytelenebbé válik a harc, úgy kerülnek ismét előtérbe a kor bizonyos verseiben a protestáns költészet elemei. Ahogy apad a cselekvési lehetőség, az érzések ellassulnak, eltompulnak. A tudat ilyen állapotban a múlt hagyományaihoz nyúl, hogy kifejezhesse magát. Természetes, hogy ismét feltűnnek és el is terjednek a korábbi idők költői formái ; a közösség ismét ezeket érzi sajátjának. Sokan kényszerülnek, mint a magyar történelem során nagyon sokszor, bujdosásra : megjelenik újra a *szegénylegény ének*.

Ez a típus már a Thököly-felkelés idején kibontakozott. Valószínűnek látszik, hogy a históriák és jeremiádok, tehát a népi ihletésű protestáns politikai költészet demokratizálódott és elvilágiasodott leszármazottja.

A szegény legényének közvetlen, szubjektív elbeszélő forma, amely azonban hagyományainak megfelelően, szubjektivitása mellett teljes egészében: szemléletével, világos, egyszerű kifejezési formáival a teljes népi kollektivitás szellemében fogant.

E versek írói szegénylegények — népi értelmiségi réteg — innen az elbeszélő mód történeti gyökerű sajátosságai, és az előforduló tudásközlő fordulatok.

Ennek a típusnak is két csoportja van — amely a korábbi kurucköltészet két ágának felel meg: a magyarországi és erdélyi. Sajátosságait egy-egy versen fogjuk kimutatni.

Magyarországi a „Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése”. Ismét négyesrímű 12-es, tele a régi költészetre jellemző stílusfordulatokkal, kezdőstrófától kezdve, a gondolat egyhelyben-topogásától az anakoluthtal összekapcsolt közölésig.

Miért érzem ezt a verset olyan szépnek, miért ragad magával a felező 12-es lassú hőmpölygése? Mert a versforma adekvát a mondanivalóval, a vers hangulatával; a gondolatritmus torlódása is a mozgalom megtorpanását fejezi ki művészi fokon. Ugyanakkor ez a forma erőt, nyomatékot is ad, amikor a strófák utolsó, negyedik sorában ráütésszerűen vonja le következtetéseit:

„A szegénylegénynek mégis volt kelletti”
„Ezért nincsen kedve sok szegénylegénynek”
„Szegénylegényeknek hogy lenne hát kedvek?”

Beszéltünk versmondattani különlegességeiről, amelyek a formán belül adják meg a kifejezés savát-borsát, teszik fordulatossá, élénkítik a verset. Ezt szolgálják az elmélkedést megszakító megszólítások is, amelyek hatásáról már beszéltünk.

Ilyen stíluseszközökkel, ilyen formában nem lehet hatástalan a vers bátor, okos figyelemzetető hangja. Esztétikumának alapja az igazság ereje, az, hogy bátran, megrázó erővel tárja fel a valóság ellentéteit.

Ezeket az ellentmondásokat a kifejezés formája is érzékelteti.

Miután három sorban hű képet adott a valóságról, igazságtalanságaira a negyedik sor rövid, határozott antitézise derít fényt.

„Jól látod tiszteket mostan az országban,
Kiket nem tisztségben, de inkább rabságban
Tartani kellenék, s jártatni az vasban,
De ők mostan vannak fényes uraságban.”
„Nem olyan az ördög, amint ötlet írják,
Nem is mind magyarok, kik magokat vallják!
Idővel dolgai kinyilatkoztatnak,
Ki volt igaz híve az Magyarországnak.”

Logikai hangsúly és ritmusnyomaték együtt teszik olyan szuggesztív erejűvé a strófát. A vers esztétikai értékét az is növeli, hogy amit előbb egyszerű kijelentésnek, gondolatközlésnek szán (az egyszerű katonákat a cifrázkodó, próbálatlan nemes tisztek háttérbe szorítják), néhány strófával odébb szimbólummá emeli; nemcsak közvetlenül, közvetve is kifejezi a mondanivalót.

Eljut tehát oda, ahová többé-kevésbé minden nagy költői fejlődés: a gondolatok szimbolikus kifejezéséig.

„De hogy az báránypőr már párducává vált,
Az hátibőrnek is becsületi leszállt.”

Szépek a versben a vitézi költészet hagyományainak növekedett képek.

Már a keretstrófa széles látókört nyitó szemlélete, mely lélekzetvétele biztosítja az egész vers levegősségét. Rokonságban a vitézi költészettel, a népmesékre emlékeztet:

— Volt egyszer két szegénylegény, kik nagy búsultukban elindulván egyszer, a széles határban, végtelen harmatos zöld mező közepén, fényes kék ég alatt, ebben a nagy tágasságban árvának érezvén magukat, sírván, panaszkodni kezdenek egymásnak:

„E két szegénylegény igen sopánkodnak,
Megállván mezőben, így panaszkodnak.”

És a szegénylegény népmesei hőssé nő:

„Mert az ellenséggel mikoron szembeszállt,
Mezételen karddal németekben kaszált.”

Az első strófában az eszmei mondanivalót adja meg — Zrínyi jelszava éled fel benne :
Sors bona, nihil aliud —

„Világi szerencse, hogy csak mulandóság.”

A második megjelöli a tartalmat :

„Mely becsületük volt! — nagyon fohászknak,
Mi oka, hogy most nincs, azon sópánknak.”

A továbbiakban aztán a kifejtett módon elmondja, mi volt, most mi van és miért, és figyelmeztet, milyen igazságtalan és mennyire veszélyes a hadseregben ez az állapot. A politikai tudatosság előrelátóvá, vátesszé teszi.

Anélkül, hogy nyíltan kimondaná, sejteti a szabadságharc bukását.

Az erdélyi—kelet-magyarországi típushoz tartozik a „Szegénylegények éneke”.²² Hovatartozását nemcsak pontos utalásai döntik el, — minden országrész közül Erdélyről beszél a legmelegebben : „kincses Erdély”, és Esze Tamást emlegeti két ízben — nemcsak kifejezései, hanem ritmusa is : a kanásztánc.

Erről a versről így ír Vargyas :

„Van aztán egy olyan szélső esete is a szótagszám—ingadozásnak, mely inkább csak a történeti anyagból mutatható ki, amikor tízre szűkül le a szótagszám, két, 4 + 1-es félsorral. Ez a 13-asnak egyik változata, legszebb példája a „Tyukodi-nóta” amelyben magában is váltakozik a 10-es 13-assal.”²³

Ez a végtelenen lassuló sorfajta, olyan tómpa, fáradt fájdalmat intonál a hallgatóban, mint ami a verset megteremtette. Valami keménység mégis marad benne. A kanásztánc-formán túl — amely a rövid, gondolatritmikus alakulatot is magával hozza s a strófa végén mintegy megtorpan —, túl a kanásztánc-formán roko nságban érzem az első két sort Kecskeméti Vég Mihály LV. Psalmusával.

Mert ezeket a sorokat lehet így is ritmizálni :

„/ . . . / - / . . . / - . /
Mely dolog /bizony/ meg is lett /volna/
/ . . . / - / . . . / - . /
Magyaror/szágot /megnyertük/ volna.”

Kecskeméti vég zsolttára :

/ . . . / - / . . . / - . /
Hogyha én/nékem /szárnyam lett /volna/
/ . . . / - / . . . / - . /
Mint az ga/lamb el/repültem /volna/

A ritmus rokonságán túl (gagliarda, huszita örökség),²⁴ a hangnemben feltétlenül fedezhető fel hasonlóság. A régi protestáns költészetnek itt is rokonára bukkantunk tehát, csak hogy ez a rokonság másik, sokkal régebbi, plebejus-demokratikus, harcos ágára mutat.

Akár igaz ez a rokonság a gagliardával, akár nem, a hangnem, az ének művészi megformálása és gondolkodása is merőben más, harcosabb, keményebb a magyarországinál. Akkor is, ha a tetőponthoz képest hanyatlást látunk itt, és ha nem is visszatérést, de hasonlóságot e költészet korábbi fokához.

Mondanivaló és hangulat megnyilvánul a vers szerkezetében. Minden strófát súlyossá tesz, és a strófák között ritmust teremt pontírozottsága. Ugyanis minden strófa világosan két részre oszlik. Az ismertetett első két sor után változik, meggyorsul a ritmus, majd a negyedik, ötödik, hatodik sor újra érdekes ritmikai és verselési képletet ad. Egyetlen sor osztódott három részre itt, két belső rím segítségével. A rekonstruált teljes sor legtöbbször szabályosan rímel a megelőző hárommal, de, minthogy egy páros rím került eleje, visszatérő rímnek hat. Erősíti ezt a hatást az is, hogy az utolsó — ölelkező — rímpár hasonló szó szerkezet végén áll.

Az utolsó három sor, a maga ráütő jellegével, a tartalomban is a kinyilatkoztatás, felelet, bizonyoságtétel vagy tanulság — sokszor irónikus tanulság — kifejezője.

²² Keletkezéséről szerzőjéről l. : Esze Tamás : Két szegénylegény egymással való beszélgetése. It. . 1949. 254—262. l.

²³ l. m. 88. l.

²⁴ Kardos Tibor : Huszita típusú kantilénáink ITK. 1953. 1—4. 81—96. l.

De vajjon ki volt mind Bécs aljáig,
Ki nyargalódzott Ausztriáig?
Szegénylegény, nem úr lova, futott mindaddig!
Nosza vitéz,
No kardra kéz,
Légy hű halálig!

A hosszú sor előkészített a következő rövidebbre, hatásossá, kívánatosá tette ezt a nyomatékot.

A magyarországi szegénylegényekben a két szegénylegény — *panasz* *codik* egymásnak. Ez a vers is panasz — hasonló körülmények indították, de nem *panasz* *codik*, hanem *panasz* *tesz* a fejedelménél:

„Vajjon vagyon-é hírével a méltóságnak,
Hogy sok vitézek
Próbált legények
Rossz becsben vannak?”

És, mint a panaszosok szokták, érvel, bizonyít a maga igaza mellett. A szabadságharc legjobb katonái a szegénylegények voltak, nem a nemes úrfiak, nem érdemlik meg a szegénylegények, hogy háttérbe szorítsák őket. Bizonyítékul csatákat és embereket sorakoztat fel: hol és kik voltak igazi katonák, kik fordították jóra a csaták sorsát?

És itt újból feltűnik az ismert motívum, az *országjárás*. Csakhogy a tárgy, a vers hangulata ezt a kifejezési formát is megváltoztatta.

Nem játékos, tréfás, nem táncoló országjárás ez: az egyszerű tényeket sorolja fel, krónika módjára, pontosan, de nem válik tárgyilagossá: erőt ad az igazságnak, mondatait forró-*sít*ja a művészi megformálás. Nem vesztek ki belőle a népköltészet kifejezésbeli sajátosságai sem:

„Egy szegénylegény, mint egy merő fát,
A földre leejtő kardra nőtt karját.”

Most azonban nem ez a legjellemzőbb: agitáló, politikus verset találtunk a népdal köntösében, amely a krónikásénekek, a históriák utódja is egyben, egy másik véglet, amelyben a nép felemelte fejét, és a maga nyelvén, szólal meg, amikor a maga sorsát, a maga helyét végre tiszta szemmel látván, szembenállását kifejezi.

Foglaljuk össze még egyszer elemzésünk tanulságait.

A kuruc kor költészete a korábbi magyar költészet különböző ágaiból alakult ki. Fejlődését részben ez az alap, részben az alakító személye és politikai tudata meg a kor eszmei, hangulati tendenciái szabták meg.

A kor költészete azokban a versekben éri el tetőpontját, melyekben a *politikai tudatos* *ság* a legmagasabb fokú, amelyek a *nép hangján* szólalnak meg.

A lírai kifejezés gazdag, fejlett formáit bontakoztatja ki; a népdal stílusát, képeit, fordulatait legtisztább ritmusképleteket, zeneiség, játékoság foglalja méltó keretbe.

A szabadságharc lényege, koronkénti jellegzetessége híven tükröződik költészetében. Mi volt a céljuk ezeknek az elemzéseknek? A versolvasó ember kíváncsi arra, miért szép a vers, amit elolvasott, és aki a régi versekkel foglalkozik, még inkább éles füllel figyel azokra az apró rezzenésekre, amelyekkel érkei e régi versek rejtett szépségeire reagálnak.

Rejtett szépségekről beszélnek, mert fülünk már harsányabb, gazdagabb költőiséghez szokott, s e régi versek igazi örömet csak elmélyültebb olvasónak adnak. És érdemes ilyen olvasónak lenni. Hiszen a kuruc versek elemei lépten-nyomon, hol erősebben, hol gyengébben át- meg átszövik az egész későbbi magyar költészetet, és Csokonai, Kölcsey, Reviczky, Ady Endre és József Attila közvetlenül is visszanyúlnak hozzá.

A kifejezés gazdag kincsesháza ez, ahonnan bizvást gazdagodhat mai költészetünk is.

MIKSZÁTH KÁLMÁN ELFELEJTETT IFJÚSÁGI ÍRÁSAI I.

Mikszáth Kálmán monográfusai részint hallgatással mellőzik Mikszáthnak a gyermekek számára írt műveit, részint éppen csak megemlítik néhány mesés- és verseskönyvének címét, mint kuriózus adatokat a nagy realista író műveinek összességében. Még Rubinyi Mózes, Mikszáth műveinek lelkiismeretes összegyűjtője és sajtó alá rendezője sem említi meg Mikszáth Kálmán ún. jubileumi kiadásához csatolt életrajzában és bibliográfiájában, valamint az Irodalomtörténet 1950. 1. számában közölt, *Mikszáth Műveihez* c. cikk bibliográfiai kiegészítésében Mikszáthnak azokat az 1875–1885 között megjelent prózai és verses műveit, melyek két ifjúsági lapban, a Dolinay Gyula által szerkesztett *Hasznos Mulattató*-ban és annak testvér-lapjában, a *Lányok Lapja*-ban megjelentek. Ezt a hiányt kívánjuk pótolni közleményünkben, felsorolva és ismertetve Mikszáth Kálmánnak azon műveit, melyek a két testvérlapban jelentek meg 1875–1885-ig.

1. Őrsike története. Elbeszélés. (Mikszáth Kálmán) *Hasznos Mulattató* 1875. okt. 10–20.
2. A pajkos Ilonka. Elbeszélés. *Lányok Lapja* 1877. jan. 14–21.
3. Gyula vezér. (Vers) *Hasznos Mulattató* 1877. jan. 15.
4. Magyar zászló. (Vers) *Hasznos Mulattató* 1877. jan. 28.
5. Török regék és történetek: A pasa macskája, Mahomed szultán és az építész. (Közli: M—th Kálmán) *Hasznos Mulattató* 1877. jan. 28.
6. Hogy járt Vörösmarty a fináncsal? (M.) *Hasznos Mulattató* 1877. jan. 28.
7. Az első hosszú ruha. Rajz. *Lányok Lapja* 1877. febr. 4. és *Hasznos Mulattató* 1878. dec. 22.
8. A fél harisnya. Tréfás mese. (Vers), (M.—n.) *Lányok Lapja* 1877. febr. 4.
9. A megbukott és az eminens. Rajz. *Hasznos Mulattató* 1877. febr. 11.
10. A legdicsőbb nő. (Vers) *Lányok Lapja* 1877. febr. 18.
11. A pribeli köasszony. Népmonda. (Közli: M.) *Hasznos Mulattató* 1877. febr. 25.
12. Melyik a külföld ember? Igaz történet. (Elbeszéli az ifjúságnak: —) *Hasznos Mulattató* 1877. márc. 11—márc. 25.
13. Mátyás fia. (Vers), (Gyarmati) *Hasznos Mulattató* 1877. márc. 11.
14. Az első nap. Rajz. *Lányok Lapja* 1877. ápr. 1.
15. Amit a ponyván árulnak. Rajz. 1. Kerekes Jancsi; 2. Megtanulta a madárnyelvet; 3. Miért nem lett Pisera bácsi püspök? *Hasznos Mulattató* 1877. ápr. 22—máj. 13—jún. 24.
16. Iskolai adomák. (Közli: M.) *Hasznos Mulattató* 1877. ápr. 22.
17. Megint itt a tavasz. (Vers) (Gyarmati) *Lányok Lapja* 1877. máj. 6.
18. A selyem kokárda. Elbeszélés. *Lányok Lapja* 1877. máj. 6—20. és *Hasznos Mulattató* 1878. okt. 13—okt. 27.
19. Anyám, ne engedj! Beszélyke. (Gyarmati) *Lányok Lapja* 1877. máj. 20.
20. A „hagyma”. Rajz. *Hasznos Mulattató* 1877. máj. 27.
21. Legjobb a középút. Rajz. *Hasznos Mulattató* 1877. júni. 10.
22. Rossz tanuló a vizsga előtt. (Vers), (Gyarmati) *Hasznos Mulattató* 1877. júni. 10.
23. Valaki mindig lát. Elbeszélés. *Lányok Lapja* 1877. június 17.
24. A nemes szív fent és alant. Beszélyke. *Lányok Lapja* 1877. júli. 1.
25. Vizsgálatok után. Elbeszélés. *Hasznos Mulattató* 1877. júli. 8.
26. Vakációra. (Vers), (Gyarmati) *Hasznos Mulattató* 1877. júli. 22.
27. A putnoki Pajkos. Elbeszélés. *Hasznos Mulattató* 1877. szept. 23.
28. Egy fehér rózsza története. Elbeszélés. *Lányok Lapja* 1877. okt. 7—okt. 21—nov. 4. és *Hasznos Mulattató* 1880. 11—12. füzet.
29. Egy árva története. Elbeszélés. *Hasznos Mulattató* 1878. jan. 13—27.
30. Az anya szerelme. Beszélyke. *Hasznos Mulattató* 1878. szept. 8.

31. A legjobb diák. Rajz. Hasznos Mulattató 1881. március 13.
 32. Kenyérharc. Rajz. Hasznos Mulattató 1881. március 27.
 33. A vásárfia. Rajz. Lányok Lapja. 1881. ápr. 3.
 34. A kormányzó úr iskolalátogatása. Elbeszélés az iskolai életből. Hasznos Mulattató 1881. ápr. 10—24.
 35. A kis Andris csizmái. Beszélyke. Hasznos Mulattató 1881. máj. 8.
 36. Két rózsabimbó története. Elbeszélés. Lányok Lapja 1881. máj. 1—15.
 37. A kis ablak a mennyországból. Rajz. Lányok Lapja 1881. júli. 3.
 38. A csatakép. Lányok Lapja 1881. dec. 4.
 39. Apró elbeszélések : 1. A mi jó tanárunk. Hasznos Mulattató 1882. jan. 8.
 2. Az ősi címer. 1882. jan. 8.
 3. Az első forintos bankó. 1882. jan. 22.
 4. Az utolsó forint. 1882. jan. 22.
 5. A Gyócsi-árvák. 1882. febr. 12.
 40. A becsukott könyv. Igaz történet. Hasznos Mulattató 1885. jan. 4.
 41.? Török katona levele anyjához. (Vers), (K., tartalomjegyzékben M. K.) Hasznos Mulattató 1877. júni. 10.

A felsorolt művek túlnyomó része Mikszáth Kálmán teljes nevén jelent meg, köztük a legelső, az *Őrsike története* c. elbeszélés élén az író neve hibásan Mikszát-nak van írva. A *Török regék és történetek* c. apróságok-közlője, M—th Kálmán. A *Jél harisnya* c. vers alatt a M.—n. kezdő és végbetű minden valószínűség szerint Mikszáth Kálmán nevét helyettesíti a Lányok Lapja 1877. febr. 4-i számában, ahol az író teljes nevével *Az első hosszú ruha* c. frása jelent meg, tehát szerkesztési szempontok tették szükségessé a betűk mögé rejtőzést.

Hogy az M. monogram ugyancsak Mikszáth nevét helyettesíti három kisebb írás alatt, valószínűvé teszi a *Pribeli kőasszony* című, M-betűvel jelzett kis írásban a Pribel helységnév, mely Priboly formában több helyen szerepel Mikszáthnak szülőföldjéről szóló elbeszéléseiben. A három apróság anekdotikus tartalma is hozzájárul ahhoz, hogy az M. betű alapján Mikszáthot tartsuk közlőjüknek, egyébként is tudván, hogy használta ezt a monogramot.

A K. betűvel jelzett verset (*Török katona levele anyjához*) azért vettük fel felsorolásunkba mert az évfolyam összesített tartalomjegyzékében M. K. jelzéssel szerepel, mely két betű, hacsak nem sajtóhiba vagy elírás következtében került a tartalomjegyzékbe, ugyancsak Mikszáth Kálmán nevére utal. Ebben a számban még két írással szerepel Mikszáth : egyiket saját nevével, másikat Gyarmati névvel jelzi. Feltehető, hogy itt is szerkesztési okok tették szükségessé a betűvel való jelzést.

Hogy a Gyarmati név ugyancsak Mikszáth Kálmánnak — idáig még számon nem tartott — álneve, minden kétséget kizáróan kiténik abból, hogy a Lányok Lapjában ezen a néven 1877-ben közölt, *Anyám, ne engedj !* c. elbeszélés szó szerint megegyezik Mikszáthnak a Hasznos Mulattatóban 1878-ban, saját neve alatt kiadott *Az anya szerelme* c. elbeszéléssel.

Meg kell jegyeznünk, hogy a *Török regék és történetek* címen közölt történetkéi egyike, *A pasa macskája*, szerepel Rubinyinál is, ki számontartja egy politikai aktualitáshoz fűzött változatát is a Budapesti Napilapban. A *Mahomed szultán és az építész* ugyancsak megjelent *A pasa macskája*-val együtt, azonban mindezeket megelőzte a két anekdotának a Hasznos Mulattatóban való közlése. Az *Egy fehér róza története*-nek változatát megemlíti Rubinyi mint *A jövő század novellái* c. sorozat harmadik darabját. Hozzátehetjük, hogy a novella megjelent a Budapesti Napilap-ban is, 1877. okt. 6-án, név nélkül.

A kezdő írónak ezek a prózai és verses művei nem érik el a klasszikus Mikszáth színvonalát, számunkra mégsem érdektelenek, mert bepillantást engednek az író életének sötét éveibe, a nélkülözések, nyomorúság, testi nyavalyák és lelki válságok időszakába, megvilágítva az író pályakezdését. Másrészt pedig az alkotás műhelytitkaiba engednek betekintésünk, megmutatva Mikszáthnak néhány, később klasszikus formát öltött elbeszélését, kezdetlegesebb, fejletlenebb formájában, s néhány olyan motívumot mozgó, alakuló állapotban, mely az író későbbi műveiben végleges helyet és művészi formát nyert.

Tudvalevő, hogy Mikszáth Kálmán 1873 őszén költözött Pestre fiatal feleségével, s a Wodianer cégtől kapott megbízás alapján 1874 januárjától a Magyar Néplap szerkesztője lett. A lap szerkesztéséért kapott havi ötven forint azonban éppen csak az éhenhalástól óvja meg az ifjú házasságot s Mikszáthnak egyéb kereset után is kell néznie. De a szerkesztők bizalmatlanul fogadják a névtelen fiatalembert. Erről nem csupán az író özvegyének későbbi feljegyzései tanúskodnak, hanem a Mikszáth-bibliográfia is, alig tudván egy-két olyan írást felmutatni az 1874—75-ös esztendőkből, mely nem az általa szerkesztett Magyar Néplap-ban jelent meg.

Ezeknek a műveknek rövid sorát egészíti ki az *Őrsike története* c. elbeszélés, mely a Hasznos Mulattató c. ifjúsági lapban jelent meg 1875. okt. 10—20-án.

A Hasznos Mulattató tiznaponként megjelenő, képes folyóirat „az olvasni szerető mindkét nembeli ifjúság és a nép számára, népkönyvtárak szervezése céljából”, amint az igénytelen lapocská címlapján olvashatjuk. A lap 1873-ban indult meg Dolinay Gyula szerkesztésében és kiadásában, programul a népek és az ifjúságnak hasznos, tanulságos olvasmányokkal való ellátását s az értelmetlen ponyva kiszorítását tűzte ki, szorgalmazta a népkönyvtárak megszervezését és harcot hirdetett a babona ellen.

Az *Őrsike története* c. elbeszélés hőse apátlan, anyátlan, árva kislány, kit gonosz szívű nagynénje kegyelemből tart el: éhezeti és rongyokban járhatja. Őrsike azonban még az árvaság száraz kényerét is megosztja egy nálánál is szegényebb koldusiúval. Egy zivataros éjszakán a keményszívű rokon kikergeti az utcára az árva kislányt, hogy a városból orvosságot hozzon neki, de a nagynéni hasonlóképpen gonosz lelkű fia ellopja az orvosságra adott pénzt Őrsikétől. A kislányt hű pajtása, a koldusiú segíti ki, azonban mire hazaér az orvossággal, nagynénjét már halva találja. A szívtelen rokon szívtelen örökösei kikergetik a házból a szegény árvát, csupán egy ócska imakönyvet adva neki a néni gazdag hagyatékából. A rokonok természetesen nem tudhatták, hogy a rongyos imakönyv lapjai között volt elrejtve a nagynéni vagyona, a könyv lapjai közé csúsztatott bankók formájában, amint azt Mikszáth legkedvesebb írójának és írói mintaképének, Jókainak *A debreceni lunátikus* c. novellájában is olvashatta. A gazdag örökség tehát Őrsikére száll, ki hűségesen megosztja vagyonát egyetlen barátjával, a koldusgyerekkel.

Az elbeszélés, amint e rövid tartalmi kivonatból is kitűnik, nem emelkedik ki a folyóiratban közölt más novellák közül, nem jobb, nem is rosszabb azoknál, stílusa sem különbözteti meg azoktól a történetkéktől, melyek tucat számban jelentek meg a Hasznos Mulattatóban, s nehéz benne felfedezniünk a nagy realista elbeszélő oroszláncörmeit.

Az 1876. esztendő, mely Mikszáth életében a mélypontot jelöli, egyszersmind írói munkásságában is meddő. Az 1877. évben azonban már sűrűbben látnak napvilágot novellái, rajzai, sőt versei is a Hasznos Mulattatóban és a *Lányok* Lapjában. Különösen az év első felében, amikor még nem dolgozik a Budapesti Napilap-nak. Bátran mondhatjuk, hogy az 1877. év első felében a két ifjúsági lap biztosítja Mikszáthnak a megélhetés legszűkebb feltételeit s a nyomdafestéket, minczen író fejlődésének nélkülözhetetlen feltételét.

1877. januárjában a *Lányok* Lapja elbeszélést közöl Mikszáth Kálmántól két folytatásban. Az elbeszélés címe: *A pajkos Ilonka*. A történet hőse egy elkényeztetett úri kislány, Ilonka, aki egy macskát kergetve, a padlásról az istállóba zuhan. Szerencsére a szénatartóba esik, és semmi baja nem történik. Ijedtségéből felocsudva máris újabb rosszaságon tőri a fejét, felmegy a padlásra, vékony gallyakkal befedi a nyílást, melyen át lezuhan, szénával beszorja, majd elhatározza, hogy odacsalja az elhullott állatok bőrével kereskedő öreg batusz zsidót. A mulatság sikerül, az öreg zsidó felmegy a padlásra és gyanútlanul rálep a nyílásra helyezett gallyakra, azonban zuhanás közben batusza megakad valamiben és függve tartja őt a levegőben. Ilonka még látja elkékülni az arcát, hallja hörgését és hirtelen ráeszmélve szörnyű tetteire, hanyatt-homlok elmenekül. Itt a kislány lelkiállapotának megrázó, már-már a nagy írónő utaló ábrázolása következik. Ilonka az erdőn bolyong lelki furdalásoktól gyötörve, s végül rászánja magát, hogy bevallja vétkeit. Hazatérve megtudja, hogy a batusz zsidónak semmi baja sem történt, de a történetből levonva a tanulságot, elhatározza, hogy megjavul.

A röviden ismertetett történetet már régebben is feldolgozta Mikszáth, s Szegény Iczig zsidó címen közölte is a Magyar Néplap Mulattató c. melléklete (1874. 40. szám.) Ennek a történetnek hőse egy Muki nevű kisfiú, ki ugyancsak a padlásra csalja a bőrös zsidót, azonban ott a szegény Icziget megfojtja a saját batusza. A *Lányok* Lapjában közölt elbeszélés nem csupán megoldásában tér el a Mulattató-belítől, hanem kidolgozásában is. Az előbbi rövid „karcolat” csupán, emez, bár ifjúsági lapnak készült, mégis igényesebb, nagyobb terjedelmű, kidolgozottabb, lélektani ábrázolásra törekszik, s egyes részleteiben már meg-megmutatja a realista Mikszáthot.

Nem csupán Ilonka ábrázolásában törekszik realizmusra az író, hanem a batusz zsidó alakját is életszerűen festi meg, részvétellel, rokonszenvvel, mégis tárgyilagos humorral jellemezve szájalmas, egyszersmind nevetséges alakját.

A Hasznos Mulattató januári számaiban két verset közölt Mikszáth: a Gyula vezér-t s a Magyar zászló-t.

A *Gyula vezér* c. költeményről idáig is tudott a Mikszáth bibliográfia, Várdai Béla, az író selmeci diákveiről szólva említi meg s elmondja, hogy Mikszáth a nagymúltú önképzőkör első jutalmát nyerte el ezzel a balladájával, melyet szavalva elő is adott. A verset azonban mind ez ideig nem ismertük.

A nyolcasokban írt ballada hőse Gyula vezér, ki minden rábeszélésnek, fenyegetésnek makacsul ellenállva, nem akarja felvenni a keresztény hitet, végül azonban Szent István megbocsátó jóságán megtörik makacssága, és az új hitre tér. A hosszú, 26 szakaszos költemény tehát Mikszáth Kálmán legkorábbi verseinek egyike, keletkezésének időpontja a selmec-

bányai ág. ev. lyceumba való beiratkozása (1863 ősze) és az önképzőkörből való kizáratása (1865. jan. 20.) közé helyezhető, tehát 12–14 esztendeig hevert az író fiókjában, mielőtt egy ifjúsági lapban meglátta a napvilágot:

GYULA VEZÉR

Gyula vezér ül magában
Börtönének egy zugában,
Gondolkozik, gondolatja
A szegény Erdélyt mutatja.

Ugy mutatja, amiként van,
Fájdalomban, mély bánatban,
Éles vassal amint vágják
A hitet, az ősi báltványt.

Oltártüzek kialudva,
A táltosok üzve, futva . . .
Régi pogány berkek romján
Keresztény hit világolván.

A szivekbe veti fényét,
Hogy szinte csodának vélnéd,
A legjobbak, a szilárdak
Az őshittől mind megváltak.

Még Erdély sem maradt tisztán.
S diadalmát ülné István,
Ha a fénynek nem voln árnya
Gyula vezér makaessága.

Gyula vezér ül magában
Börtönének egy zugában
És a néma, síri csendben
A bilincse meg-megcsörren.

Nem az zörren, nem a lánc . . .
A vasajtó csikorgása,
Hírnök lép be a királytól,
Gejza vezér nagy fiától.

Hírnök lép be nyájas szóval:
„Gyula vezér! Tarts a jóval!
Légy keresztény s hazád atyja!
Ez a király akarata.”

A rab búsan, vadul néz szét:
„Inkább sohse lássam Erdélyt,
S inkább Erdély soh se lássom,
Még sem hagyom el vallásom!”

Megy a hírnök és úgy látszik,
Rossz a válasz, mert jó másik,
Piros hóhér van mögötte,
Gyilkos anyának szülőtte.

„Gyula vezér, Gyula vezér,
Meg kell halnod elveidért,
A királynak a haragja
Halált idézett magadra.

Hadd el tehát elveidet,
Jer, vedd fel az igaz hitet!”
— „Hitemtől — így szólt a válasz —
Vérpad, halál el nem választ.”

Monda Gyula tompán nézve
Abba a zavaros éjbe . . .
A börtönnek sötétjébe
A lelkének fenekébe.

Még tán soká úgy maradna,
Ha az éjben nem virradna;
Harmadszor is pattan a zár
S ömlik be a fény és sugár.

Harmadszor is pattan a zár,
„Hah, ki háborgat megint már?”
Néz az ajtó nyílására:
Maga az ország királya.

Ott áll fényes palástjával,
Minden mozdulat reá vall,
Arcán a kegy, nyájas mosoly,
Homlokán borulat honol.

„Gyula, Gyula, jó vezérem,
Testem teste, edes vérem
Légy keresztény, lásd be végre,
Ez a hit visz üdvösségre.

Ez a hit az égő fáklya,
Nem csak ragyog a világa,
De melegít a lelkednek . . .
Gyula vezér, melegedj meg!”

Makaes fejét az megrázza,
Büszkén tekint a király(r)a:
„Hasztalanul beszélsz itten!
Különb az én ősi hitem.”

A király szól: „Mit se veszthetsz
Ha fölveszed a keresztet.
Megbocsátom pártütésed!
— „Nem vészem fel, nem én mégse.”

„Visszaadom trónod, élted,
Fegyvered, arany vérted,
Gyermekedet, ifjú nődet?”
„Nem kellene, tartsd meg őket!”

István király elkomorul,
Fényes arca éjbe borul.
Harag villám a szemében,
Tüzes menykő leesőben.

*Ámde az se tart sokáig,
Édes, nyájas szóvá válik ...
Nyájas szóvá, nem haraggá,
Az az új hit teszi azzá ...*

*„Jól van tehát, te makacs rab,
Megbocsátok: menj, szabad vagy!
De az Isten megver érte ...
Mert az Isten van megsértve.”*

*Gyula vezér szemében
Két ragyogó könnycsepp rezzen,
Gondolkozik ... szíve dobban
És melegszik egyre jobban.*

*„Bocsánatod ... Oh királyom!
Oh mit mondjak! Nagy vagy, látom.
S az Isten, mely erre készítte ...
Im térdre omlok előtte.*

A Gyula vezér, mint látjuk, jellegzetes önképzőköri verszetet, melyet nem a költő személyes élményei, hanem csupán az iskolai történelemórák emlékei hívtak életre, valamint a gimnazista fiú irodalmi olvasmányai, melyek között, amint ez a vers is elárulja, Arany János költeményei (Árva golya, Both bajnok özvegye) is szerepeltek. A hosszadalmasan, drámái tömörség nélkül előadott balladát számunkra az teszi érdekessé, hogy Mikszáthnak egyik legkorábbi írása, nagyjából egyidős a Zsoldos Jenő által közölt Otthon c. verssel (Mikszáth Kálmán első nyomtatásban megjelent verse. Irodalomtörténet, 1949. 2. sz. 338. l.).

A Magyar zászló c. vers, mely Zászló címen megjelent az Igazmondó-ban is, ugyancsak ballada. A Mikszáth szülőföldjéhez közel eső Kékkő várának ostromáról szól. A várat a Zápolya-párti Balassa védelmezi Ferdinánd ostromló seregei ellen. Ferdinánd vezére kiadja a parancsot, hogy vegyék célba a vár ormán lengő nemzeti lobogót, tisztí rangot ígér annak, aki eltalálja. De mindhiába, mert a zászló szilárdan áll a vár fokán.

Ugyancsak a január 28-i számban találunk még egy apróságot Mikszáthtól, M betűvel jelölve (nyilván szerkesztési okokból): *Hogy járt Vörösmarty a fináncsal?* Rövid tartalma: Vörösmarty a pesti vámhöz érkezik, hol a finánc el akarja kobozni a zsebében talált szűzdohányt. A költő kérve kéri a fináncot, ne fossza meg őt dohányától, végül nevét is megmondja abban a reményben, hogy ezzel meglágyítja a túlbuzgó bürokratát. De a finánc, ki úgy látszik, sohasem hallotta még a nagy költő hírért, fölényesen legyint és így szól: „Vörös Marci, Zöld Marci mind egy ördög!”

Február 4-én újabb írása jelenik meg Mikszáthnak a Lányok Lapjában, melyet már, szemmel láthatóan, nem íróasztala fenekéről halászott elő, hanem egyenesen a lap számára írt: *Az első hosszú ruha* c. rajz. (Később megjelent a Hasznos Mulattatóban is.) Az ügyesen, élénken megírt kis vázlat egy fiatal lányról szól, ki lázas várakozással készül születésnapjára. A szülői ház ugyancsak készülődik a nagy nap megünneplésére s nagy titokban elkészítik a kis Vilmának az első hosszú ruhát. Mindössze ennyi a cselekménye *Az első hosszú ruhá*-nak, a nagy meseszöveg még nem mutatkozik benne, de Vilma alakjában már fel lehet ismerni édestestvérét azoknak a fiatal leányoknak, akiknek az ábrázolásában később oly nagy lesz Mikszáth. A kis rajz megírása is meglepően könnyed a korábbi novellákhoz képest, a későbbi, nagy regényíróknak sem kell miatta szégyenkeznie.

Nevének első és utolsó betűjével jelzi Mikszáth a Lányok Lapjának ugyanebben a számában *A fél harisnya* c. gyermekversét, mely egy tréfás történetet mesél el a megkezdett, de be nem fejezett harisnyáról.

Hét strófában meséli el az egyszerű történetet, melyhez hasonlót nem egyet olvashatunk a folyóirat lapjain, s ha a kezdő- és végbetű nem jelezné Mikszáth Kálmán nevét a vers alatt, nem jutna eszünkbe ötöle származtatni a középszerű versikét.

A Hasznos Mulattatóban közölt *A megbukott és az „eminens”* c. rajz hősei: két testvér, Károly és Sándor. A két fiút szüleik a városba küldik iskolázni. Károly, a család büszkesége, nem sokat törődik a tanulással, a kisebbik fiú, Sándor, azonban első eminensként végzi el a tanévet. Vizsgák után hazatér a két testvér a szülői házba, hol boldogan várják a diákokat, a jó édesanya a legjobb falatokat rakja elébük, s az egész háznép ünnepli őket. De Károlynak, a bukott diáknak torkán akad a legjobb falat, nem esik jól az anyai simogatás. Végül, mikor a bizonyítványok bemutatására kerül a sor, a rossz diák szégyenkezve veszi elő bizonyítványát. Ennek láttán apja jogos haragra gyullad, de a gyengéd anya fiának segítségére siet azzal, hogy „bizonyára igazságtalanok voltak a tanárok”. Az apa látszólag elfogadja a magyarázatot, de amikor ősszel újra útnak indítja a két kisdíákot, ezeket mondja nagyobbik fiának útravalóul: „Aztán fiam, ha még egyszer igazságtalanok lesznek irántad a tanárok, itthon maradsz csizmadia inasnak, hogy ne legyen nekik kin igazságtalankodni. Megértettél-e?”

A kis mű, mint a cím alá írt műfaji megjelölése (rajz) is mutatja, inkább állóképmint történet, cselekmény alig található benne. Ehelyett azonban megelevenedik előttünk a falusi kúria, a szigorú, de jó humorú tekintetes úrral, a gyengéd szívű édesanyával, s ez a kép nagyon emlékeztet minket a szklabonyai udvarházra, Mikszáth János úrra és jóságos feleségére, ki minden bizonnyal ugyanilyen gyengédséggel vette védelmébe néhány évvel korábban Kálmán fiát, amikor ez gyenge bizonyítvánnyal tért haza a rimaszombati gimnáziumból.

A megbukott és az „eminens” c. íráshoz feltehetően az író személyes élményei szolgáltattak anyagot, s mindaz, ami ezekre a személyes élményekre utal benne, meleg és életszerű, csupán az írói rutin hiányzik még belőle, s az a képesség, mely a jól meglátott alakokat érdekes és fordulatos cselekmény keretében, magukat is cselekvésben, ábrázolja.

A *legdicsebb nő* c. költemény sajnos jóval alacsonyabb színvonalon mutatja be a fiatal Mikszáthot. Az az érzésünk, mintha ebben az esetben is egy régóta fiókban hevertetett, önképzőkori versét adta volna nyomdába az író. A költemény Corneliáról szól, a Gracchusok anyjáról s azt a közismert jelenetet adja elő, meglehetősen szintelenül és banálisán, hogy Cornélia a nála látogatóban levő barátjánőjének két fiát mutatja be, mint legdrágább ékszereit. Mindezt négy versszakban mondja el, végül pedig levonja a kis történet erkölcsi tanulságát egy lapos és prózai záró szakaszban:

Az M. kezdőbetűvel jelzett *Pribeli kőasszony* egy helyi mondát ismertet a Nógrád község melletti Pribelről (másutt Pribely, Priboly) hol egy különös formájú sziklacsoport keletkezését magyarázza a nép ezelő a kis történettel a kecskepásztor lányról, ki minden este kifejté az erdőn gazdája kecskéinek a tejet s ezért büntetésül kővé változott. Mikszáth nem dolgozza fel szépirodalmilag a mondát, csupán szűkszavú ismertetésére szorítkozik.

A Hasznos Mulattató 1877 márciusában két folytatásban hosszabb novellát közöl Mikszáthtól: a *Melyik a különb ember?* c. „igaz történet”-et. Megjegyzésre érdemes, hogy az író „igaz történet”-nek jelöli ezt az elbeszélését, melynek talán minden elbeszélése közül legkevésbé köze van a valósághoz. Elejétől végéig mesterkéltséggel, kiagyalt történet két testvéréről, egy gazdag angol kereskedő két fiáról, kik testi-lelki adottságokban, tehetségben, szorgalomban, nemeslelkűségben oly hasonlók egymáshoz, hogy diáktársaik nem tudják eldönteni, melyik a különb kettejük közül. A novella címében feltett kérdést azonban mindvégig nem tudja eldönteni maga az író sem, többek között azért sem, mert a történet második felében váratlanul más mederbe kanyarodik az elbeszélés azáltal, hogy a két testvér londoni lakásán megjelenik búcsúvételre Dick nevű közös barátjuk. Dick elmondja a testvéreknek, hogy elveszítette a főnöke, egy neves ügyvéd által rábizott pénzüsszeget, s ezért meg akar válni az élettől. A Lemonin fiúk azonban megakadályozzák Dicket a végzetes tett végrehajtásában, Károly átadja neki megtakarított pénzét, amivel a fiatalember boldogan eltávozik. Nemsokkal ezután megérkeznek a két fiú szülei, s az apa bevallja gyermekeinek, hogy minden vagyonát elveszítette szerencsétlen üzleteivel s egy hülsen alkalmazott galádsága folytán, ki pénzének tetemes részével megszökött, s ezóta talán már át is hajózott a tengerentúlra. Ekkor azonban, mint az efféle „igaz történetek”-ben lenni szokott, kiderül, hogy a sikasztót éppen Dick főnöke akarja Dick segítségével megszöktetni, s az utolsó percben sikerül a bűnöst elfogni.

Amint látjuk, ennek a történetnek édeskevés köze van az igazsághoz, de annál több a korabeli divatos külföldi regények émelgyős romantikájához. A jellemek kiagyaltak, élettelenek, a környezetrajz üres és hideg, a mese szövevénye erőszakolt, szerkezete következtelen. Mégis egy részletével bővebben kell foglalkoznunk, melyben az író, mintegy levette az irodalmi divat álarcát, őszintén és szubjektív módon, bár a történet menetében teljesen szervesen, elmondja véleményét a magyar ember arculatáról, szembehelyezve az elbeszélésben ábrázolt angolok jellemvonásaival.

„A magyar ember — így kezdi Mikszáth ezt a szubjektív jellegű interpolációt — megün mindjárt mindent. Tapasztaljuk ezt lépten-nyomon. A nemzeti viseletet, melyet oly lelkesedve karoltunk fel 1860-ban, már néhány év múlva fitymálva vetettük le; az oly nehezen kivívott legszebb nemzeti jogaink iránt nyomban elhidegültünk. Semmivel nem törődünk, a politika arra való, hogy hadd igazítsa el a miniszter, a tudomány az akadémia dolga, az irodalmi kérdések a Kisfaludy Társasághoz tartoznak. Hát akkor a mi dolgunk ugyan micsoda? Ránk ugyan mi tartozik hát?”

Más országokban, az életrevaló nép, már kora fiatalágában felfogja, hogy mindenikök egy-egy tényező a társadalom nagy gépezetében s gyakorolja ellenőri szerepét mindenütt, ahol csak lehet, kis dolgokban éppen oly hévvel, mint a nagyokban. És ez a helyes álláspont, mert kis dolgok nincsenek a társadalomban, legfeljebb kicsinyeknek látszó.

Valaki kinevette egyszer osztrák sógorainkat, hogy nem átalítottak forradalmat csinálni, midőn a sör árát a korcsmárosok tíz krajcárról tizenkét krajcárra emelték, kinevelték, hogy e jelszót írták fel a lázongók zászlajára: Tíz krajcáros sör, vagy halál! — Pedig hát azok a jámbor sógorok éppen nem cselekedtek nevetséges dolgot, hanem inkább megértvén, hogy ezen csekélynek látszó fölemelés által is roppant sújtva lenne az úgy is eléggé nyomorék munkás osztály, helyes és jogosult beavatkozásuk által talán egy bekövetkező sokkal véresebb, sokkal iszonyúbb mozgalmat kerültek ki, vagy legalább odáztak el. Mert attól a millió meg millió éhes szájtól nem szabad elvonni minden falatot, ha azt akarjuk, hogy ne minket faljanak fel. A népnek enni kell adni, hadd legyen betömve a szája, nehogy eszébe jusson harapni vele!”

Ezek után elmondja az író, hogy az angolok hogyan bojkottálták a vasutat, amikor a tarifát felemelték. Egységesen elhatározták, hogy nem ülnek vasútra addig, míg a felemelt tarifa marad érvényben és senki sem volt, aki a bojkottot megszegte volna.

Ennek az eseménynek tanulságait következőképpen vonja le.

„Az életrevaló nemzet mindenbe beleszól, mindenben uralkodik és mindenütt segít magán.

Hazánkban is folyton emelik a különböző társulatok, hogy egyebet ne is említsek, a vasúti tarifát. Nos, és mit teszünk ellene? Azt tesszük, hogy fizetjük, birka türelemmel, mint ahogy fizetnők, ha még kétszer olyan magasra emelnék is, mint most.

De elég volt a komoly szavakból ennyi, melyeket azért mondtam el e helyen e lap fiatal olvasóinak, hogy korán érdeklődjenek minden olyan ügy iránt, mi őket érdekli, vegyenek tudomást a nemzeties irányú mozgalmakról és korán szokják meg, miszerint a társadalom legyen izgékony, eleven, ne pedig érzéketlen tetszhalott, mely kutyába sem veszi az apró tűszúrásokat, elégnek látván akkor riadni fel, mikor egész lándzsát döfnek szívébe —, mikor már rendesen késő.

Nem mondom én, hogy a magyar ember ostoba, ki föl nem bírja fogni az apró dolgok horderejét is, de lusta s mindent mástól vár; mintha az egyszeri cigány lenne, ki ahol tenni kellett, a szomszédját döfte meg, hogy: no szólj már te is more!

Amint már említettük, a fent idézett elmefuttatásnak semmi köze nincs a novella cselekményéhez, szervesenül iktatta be az író a történet menetébe, s szerepe az elbeszélésben annyi, mint egy lírai vallomásnak, melyben lázas politikai szenvedélyéről tesz tanúságot az író, olyanformán, hogy a lap fiatal olvasóit buzdítja a napi politika kérdéseiben való állásfoglalásra.

Rendkívül érdekes Mikszáth magatartása a munkásosztály forradalmi megnyilvánulásaival szemben. Ösztönösen a forrongó bécsi munkások oldalán áll a sör árának felemelése ellen indított mozgalomban, hiszen az áremelés, mint kezdő, gyér jövedelmű író, őt magát is erősen érinti, de a forradalom gondolata nem kívánatos dolog a mégoly szegény gentry-fiú számára. Ezért a mondat első felében merész nekifutását a második felében sietősen lefékezi, s óvatosan hozzáteszi még a liberális közhelyet: „A népek enni kell adni, hadd legyen betömvé a szája, nehogy eszébe jusson harapni vele.” S elmondhatjuk, az a gát, mely ezekben a sorokban útját állja az író humanizmusában foglalt forradalmiság kibontakozásának, egész élete munkásságán keresztül akadályozni fogja őt a műveiben ábrázolt társadalmi igazságok végső következtetéseinke levonásában.

A Hasznos Mulattató ugyanabban a számban Gyarmati aláírással verset is hoz Mikszáthtól, a *Mátyás fia* c. balladát, mely tizennyolc strófában elmondja, hogyan szegte meg Kinizsi Pál Mátyás királynak adott szavát s ahelyett, hogy védelmezte volna az árva Corvin Jánost, éppen ő mérte seregére a döntő csapást.

A *Lányok Lapja* április 1-i száma *Az első nap* címen kis „rajtot” közöl Mikszáthtól. A meglehetősen igénytelen írás arról szól, hogy egy kislány kiharad az iskolából és kezébe veszi a háztartást. Az első nehézségek legyűrése után, rövidesen minta-gazdasszony válik belőle, ki jó hasznát veszi ebben a minőségében is mindannak, amit az iskolában tanult.

Mindezeknél jelentősebb az a három kis elbeszélés, mely *Ami a ponyván árulnak* összefoglaló cím alatt jelent meg a *Hasznos Mulattató*-ban 1877 áprilisa és júniusa között.

A sorozat első darabjának hőse *Kerekes Jancsi*, mint az *Ami a lelket megmérgezi* c. pályanyertes elbeszélés hőse, eszmei tartalma is azonos amazéval, meséje azonban egyszerűbb, kidolgozása kezdetlegesebb, annak ellenére, hogy hat évvel később írta Mikszáth (ha ugyan nem hevert ez a novella is több más társával együtt íróasztalának egy elrejtett fiókjában).

Kerekes Jancsi mindent összeolvas, ami a kezébe kerül, de legjobban a betyár-históriákat kedveli. A kemencepadkán heverésze bújjá a Bogár Imre, Rózsa Sándor, Patkó, Pitye Gregor, Sobri Jóska, Zöld Marci viselt dolgairól szóló ponyvafüzeteket. Az uraság felfigyel az értelmes sihederre és megteszi levélhordónak. Jancsi az uraságtól kapott pénzti is ponyvafüzetekre költi. A betyár-romantika lassan-lassan hatalmába keríti a fiú képzeletét, nem érzi jól magát a szülői házban, lelke a betyárélet kalandjaira sóvárog és csak az alkalmat várja, hogy maga is beálljon betyárnak. Az alkalom nem sokáig késik, Jancsi az újságban, melyet mint levélhordó, az uraságnak visz s melyet ő maga is minden nap elolvas, egy napon azt olvassa, hogy Sisa Pista nógrádi betyár a közelükben garázdálkodik bandájával. Jancsi elbűcsűzik apjától, majd elköt egy lovat az urasági istállóból s bezérget a földesúr ablakán éjnek idején, hogy átadjon neki egy kötelezvényt háromszáz forintról, a ló ára fejében. Ezek után felpattan a lóra s elnyargal, mint eszményképe, a ponyvairodalom olvasói előtt jól ismert Brunsvik lovag.

A *Kerekes Jancsi* c. elbeszélésnek itt vége is szakad, eltérően a régebbi novellától, csupán egy rövid toldalékot fűz az író Kerekes Jancsi történetéhez. Elmondja, hogy a Gy . . . i (Gyarmati?) börtönben tesz látogatást s ott ismerkedik meg egy fiatal rabbal, kit a betyárok-

kal együtt fogtak el, bár, mint kiderült, még újonc volt közöttük, ki semmi rosszat nem tett. „Lelkét a rossz olvasmányok mérgezték meg, a ponyvairadalom ama termékei, miket a sátorokban árulnak az irodalom hamis apostolai, s miket a hiszékeny, maga lábán járni nem tudó nép mohón kapdos el s adja gyermekei kezébe olvasmányul, nem gondolva s nem híven el, akár mint trombitáljuk is, hogy ezekkel lelküket öli meg.”

A ponyva-ellenes sorozat második darabjának (*Megtanulta a madárnyelvet*) hőse, Gerencs Pista, ugyancsak nagy kedvelője a ponyvairadalomnak, mit jól tudnak a faluban s nyakra-főre hordják neki az effajta olvasmányokat azok, akik apjának, a bírónak akarnak kedveskedni. Pista azonban nem annyira a betyárhistóriákat kedveli, mint inkább az álmoskönyvet, de legfőképpen a „Tudás könyvét”, melyben a „Híres-neves varázsló Hatvani professzor” többek között elmondja, hogyan lehet az elásott kincset megtalálni. Egy szép napon, amikor a bíró egész házanépével kint dolgozik a mezőn, csak Pista van odahaza házőrzőnek, beállt hozzá a cigányasszony, ki hamar felismeri a kedvező helyzetet s kihasználva a gyerek babonás hiszékenységét, elhitei vele, hogy meg tudja keresni az elrejtett kincset. Pista boldogan teljesíti a cigányasszony ravasz kívánságait, átadja neki a kamra kulcsát, maga pedig bebújik az ágyba, mert ez a kincs megtalálásának feltétele. Míg a fiú a dunyha alatt lapul, a cigányasszony nyugodtan feltöri a kamrában a község ládáját s elviszi belőle a falu egész pénzét. Így dönti romlásba a babonát terjesztő ponyvairadalom a bíró családját és okoz helyrehozhatatlan kárt az egész községnek.

A három elbeszélés közül legsikerültebb az, mely Mikszáthnak egy kedves, több ízben is megörökített alakjáról, Pisera bácsiról, a rimaszombati bérkocsiról szól. (*Miért nem lett Pisera bácsi püspök?*) A történet hőse egy debreceni szűrszabó fia, Pisera Laci. A szűrszabó minden pénzt beleéli fia iskoláztatásába, kiből mindenáron püspököt akar csinálni. Hogy minél több tudomány ragadjon rá, egy könyvkötőhöz adja kvártélyba, s Laci a házigazdája jóvoltából megismerkedik a ponyvairadalom leghíresebb remekeivel, többek között a Hol kell a szerencsét megkeresni? Jövendő mondások, Tudás Könyve, Egy kétszáz évet élt Karthausi barát jóslatai, Disznófejű kisasszony, Kísértetek lakadalma, Istenre botalt ment cigány, Kámför királyfi, Gyilkosságok krónikája, Az elátkozott királyfi s a Sertésé vált zsidó című remekművekkel is. Mikor Laci apja meghal, a szorgalmas és jóeszü kisfiút tánárai beajánlják nevelőnek az uraság gyerekei mellé. Nemsokkal azután, hogy Pisera Laci kiköltözött a földesúri kastélyba, a ház asszonya megbízta őt azzal, hogy menjen be a vásárosba és vásároljon könyveket a házigazda születésnapjára. A fiú boldogan megy be a könyvesboltba, hol Jósika s Jókai műveit teszik elébe. Laci sokallja a könyvek árát és alkudozni próbál s miután semmiképpen nem sikerül neki rávenni a boltost, hogy olcsóbban adja a könyveit, fogja magát, felkeresi régi házigazdáját, a könyvkötőt, aki egyébként ponyvatermékek kiadásával is foglalkozik s összevásárol nála egy szekérralja való ponyvafüzetet, saját elromlott ízlésének megfelelő válogatásban. A felháborodott földesúr azonban kiteszi a házitanító szűrét, s a magára hagyott szegény árva gyerek kénytelen abba hagyni a tanulását. Ezért nem lett Pisera bácsiból püspök, csupán bérkocsis Debrecenben (azaz voltaképpen Rimaszombatban, ahol Mikszáth diákkorában ismerkedett meg az öregúrral), kinek két rossz gebéjéről verseket faragtak a gimnazisták.

A kis történetet a következő elmélkedéssel zárja le az író: „A szegény jó nép... sokkal együgyűbb, hogy sem tudná, mit vesz. Könnyű őt elámitani a hangzatos címekkel, amikben nincs hiány, mert a rosszakarat és nyereségvágyászat találékony s aki a népet ámitani akarja, van annyi esze, hogy úgy hízelgi be magát nála, hogy eleinte szája íze szerint beszél... Tudom én azt, hogy sok a szegény ember kiadása s kétszer is fogához kell vernie a garast, míg kiadja, nem csodálom hát, amidőn olvasni valót vesz, hogy ott is a legolcsóbb után kapkod, pedig tudhatná a példabeszédből, hogy olcsó húsnak híg a leve. És ez sehol sem annyira igaz, mint itt. Inkább sohse vegyen könyvet a kezébe s ne adjon még gyerekeinek sem (ami pedig elég nagy baj lenne), mintsem ilyet.”

Ez a három elbeszélés többek között életrajzi vonatkozásainál fogva is számot tarthat érdeklődésünkre. A betyár-ponyvát olvasó Kerekes Jancsiban nem nehéz felismernünk a kis szklabonyai palócgyereket, ki a kalandos olvasmányok hatására egy szép napon szintén kereket oldott, hogy Brunsvik lovag példájára vitézi tetteket vigyen véghez. Szerencséjére a szomszéd faluban, Ebecken lakott anyai nagybátyja, Veres Gáspár, kinek sikerült lebeszélnie a tizenkét éves kisfiút a hősi vállalkozásról, amint ezt megírta Mikszáth *A színházról* c. tárcájában egy évvel később a Szegedi Naplóban. (Szeged Könyve 3. 1.) Gerencs Pista, a kincskereső modellje ugyancsak a kis Mikszáth Kálmán lehetett, ha a cigányasszonnyal való kaland (mely egyébként feltűnően hasonlít Arany Jánosnak *A bajusz* c. elbeszélő költeményében leírt cigányvarázslatra) nem is történt meg valóban az íróval, viszont az elbeszélésben felsorolt történetek gyermekkorában öneki magának is kedves olvasmányai voltak, mert későbbi műveiben is szívesen idézgeti őket, különösen a Brunsvik király történetét és a Szép Meluzina históriáját. A harmadik elbeszélésben pedig, Pisera Laci szállásadó gazdájában, Karács

könyvkötőben joggal kereshetjük Mikszáth rimaszombati házigazdájának, Juhász János szűrszabónak személyét, ki a rimaszombati kaszinó könyvtárosa volt abban az időben, amikor Mikszáth nála lakott s nemcsak testi, hanem szellemi táplálékkal is ellátta a kislányt. Többek között rajta keresztül ismerkedett meg Mikszáth hatodik gimnazista korában Jósika és Jókai regényeivel is. (Kálniczky Géza: Mikszáth Kálmán diákévei Rimaszombatban 1925.)

Mindezekhez hozzátehetjük még, hogy ebben a novellában hagyta ránk Mikszáth Kálmán a Pisera bácsi loviról szóló, idáig csak töredékeiben ismert diákkori verszetének teljes szövegét, mely még rimaszombati diákéveiben, 1857–1863 között, keletkezett, tehát az Institoris Endrét köszöntő tréfas születésnapival verssel körülbelül egy időben.

A három elbeszélésből álló ciklust olvasva felvetődik bennünk a kérdés: mi adott okot és alkalmat az írónak ezeknek az elbeszéléseknek megírására, hiszen Mikszáthnak szinte egész munkásságát át- meg átszövik a babonás, kísérleties elemek. Nem egyszer választ tárgyul művéhez kalandos zsvány-történeteket is, melyeket kisgyermek korában a romantikus, babonás Palócföldön szedegetett, fel s amelyek iránt később is megőrizte fogékonyságát és érdeklődését. Mi készítette vajon Mikszáthot ezeknek az elbeszéléseknek megírására?

Dolinay Gyula két folyóirata, mint már említettük, bevallott programja szerint a lelket mérgező ponyvairodalom kiszorítására s a babona kiirtására indult meg 1873-ban, illetőleg 1876-ban. A Dolinay által elindított mozgalom 1877-ben támogatást kapott a vallás- és közoktatásügyi miniszter, Trefort Ágoston részéről, ki 1877. jan. 17-én rendeletet bocsátott ki, melyben a felekezeti hatóságokat és tanfelügyelőket a következőkre hívja fel:

„Tapasztalván, hogy a műveltségnek a nép közötti terjesztésére egyik legbiztosabb eszköz és mód a helyesen szervezett nép- s illetőleg iskolai könyvtárak föllállítása és gyarapítása, e célból én minden oly törekvést, mely a ponyvairodalom kiszorítását és jobb irányú népies olvasmányok megkedvelését és meghonosítását célozza, mindenkor a legmelegebben pártolok. Ennélfogva fölhívom Címédet, hogy a gondozására bízott tankerületben a nép s különösen az iskolai könyvtárak létrehozását lehetőleg mozdítsa elő, az elért eredményt pedig annak idején az iskolai állapotokat előtűntető statisztikai jelentésben pontosan jegyezze fel.”

Ezzel egy időben megalakul az „Iskolai Népkönyvtár Terjesztő Bizottság” is, titkára Mayer Miksa miniszteri tanácsos a Hasznos Mulattató munkatársa. Mindezekből nyilvánvaló, hogy szerkesztői megbízásból nyúlt Mikszáth ezekhez a témákhoz, melyek másfelől mint személyes problémák már előbb is foglalkoztatták (Ami a lelket megmérgezi, A lutri) és később is visszatérnek költészetében mint önálló művek vagy nagyobb művekbe beépített motívumok.

Ezekben az elbeszélésekben érdekes katalógust közöl Mikszáth hőseinek olvasmányairól, melyek minden valószínűség szerint neki magának is gyermekkori olvasmányai voltak, s melyek felett így mond ítéletet a *Kerekes Jancsi* c. novellában: „Ez nem irodalom, ez csak fattyú kinövése az irodalomnak. Éppen olyan a kettő között a különbség, mint a vad és a nemes alma között. Ez jóízú és üdítő, amaz pedig fanyar és gonosz hatású, nem ritkán megölő.” Amihez csupán annyit kívánunk hozzáfűzni, hogy Mikszáth Kálmán csodálatos tehetsége még ezekből a fanyar, mérges gyümölcsökből is, melyek élete első időszakában a népmesék mellett szellemének legfőbb táplálékát szolgáltatatták, még ezekből is ki tudta szívni az édes-ízű nedveket és tarka-barka hazugságaikat is fel tudta használni az igazság ábrázolására.

Így történt ez a ponyva-katalógusban említett Brunsvik király históriájával is, melyet *Kerekes Jancsi* c. elbeszélésében is felcsillant egy szempillantásra, s melyet *Az ősi címer* c. öt évvel később megjelent novellának alapmotívumául választ.

Ez a kis írás 1882-ben jelent meg, ugyancsak a Hasznos Mulattatóban s ugyanannak a pedagógiai célnak szolgálatában, mint a fent ismertetett három elbeszélés. Hőse egy kisdíák, ki a híres-neves Brunsvik király címerével akarja felcserélni családjának címerállatját, a kecskét, ezért megszökik a szülői háztól és elindul, hogy dicsőséget szerezzen magának. A Brunsvik-motívum és a kecskés címer, mely egyébként a Mikszáth-család nemesi címere, alapmotívuma a *Pusztuló nemesség* c. novellának is (Dekameron IV. 160. l.), — melyben mint személyes élményét meséli el az író *Az ősi címer*-ben elmondott történetet. A novellából kiderül, hogy a kislánynak édesapja mesélt először a híres lovagról, ki elindult új címet keresni s addig haza sem tért, amíg a király rá nem festette címerére hősiessége jutalmául az oroszlánt, s a kíváncsi kislánynak megígérte, ha majd megtanul olvasni, odaadja neki a bátorszívű lovagról szóló históriát. Ugyanitt azt is megtudjuk, hogy kisdíák korában az atyai feddéstől való félelmében — az elégtelen felvívi bizonyítvány miatt — ő is elbujdosott hazulról, akárcsak *Az ősi címer* c. elbeszélés hőse, valamint *Kerekes Jancsi*. Mint már előbb említettük, egy szklabonyai színelőadásnak is része volt abban, hogy a kis gimnazista erre a végzetes lépésre szánta magát. Mint az idézett két visszaemlékezésben, *Az ősi címer*-ben is akad egy bölcs rokon, aki észretéríti a hebehurgya kislányt és haza irányítja a szülői házba, igazolva Mikszáth monográfusának, Rubinyi Mózesnek szavait: „Egy tökéletes Mikszáth életrajz legfőbb adatai el vannak szórva a nagy író műveiben s bár ez adatok között itt-ott akad ellenmondás, nálánál jobban soha senki megírni nem fogja az ő életrajzát.”

Későbbi idők folyamán ő maga is elismeréssel adózik egy másik híres ponyva-históriának a Szép Meluziná-nak *Hogyan lettem én író?* c. elbeszélésében, mint olyan műnek, mely rimaszombati gimnazista korában döntő hatást gyakorolt írói fejlődésére.

„Megszereztem s elolvastam Meluzinát. Ez a szép hölgy vitt be az irodalomba. Az igaz, hogy nem volt előkelő delnő, kinek elegáns, csillogó costumje, fényes származása még arra is vet némi sugárt, aki vele érintkezik; egyszerű volt, névtelen, igénytelen... Meg is látszik rajtam, hogy ő volt az első ismeretségem. Ez a „viszony” mindig gátja volt haladásomnak. A Szép Meluzina históriája végtelenül tetszett s főlébreszté bennem az olvasás vágyát, mely valóságos dűhhé növekedett.”

Ezek a kétségtelenül életrajzi hitelességű sorok rávilágítanak Mikszáth ihletének egyik legsajátosabb forrására, mely egész írói pályafutásán végigkísérte. A különös, misztikus elemek szerete és alkalmazása — olykor éppen a babonás előítéletek, hiedelmek elleni küzdelemben, — jellemző Mikszáth költészetére. Ezekkel a mesékkel, babonás históriákkal, ponyvaízü romantikus történetekkel van telítve képzelete s finom ízlése, éles ítélete ezekből válogatja ki a megfelelő formát, melybe erkölcsi-művészi mondanivalóit önti. A különös figurák, elképesztő történetek iránti vonzalmát is eredeztethetjük ezektől a gyermekkori benyomásoktól, melyeket sohasem szorított ki képzeletvilágából a való élet pontos, illúziómentes ismerete; végigkísérlik egész életművén, csodálatos arabeszkeket festve realizmusának szolid alapanyagára.

Mikszáth Kálmán ponyva-elleni ciklusának harmadik darabja az említetteken kívül még egyéb érdekességet is tartogat az irodalomtörténet számára. A novella hőségnek, Pisera bácsinak neve Mikszáth egyéb műveiből eddig is ismeretes volt az olvasók előtt. A Hátrahagyott művek Dekameron I. c. kötetében olvasható *Pisera bácsi kalandjai*, mely először a Magyar Néplap-ban jelent meg 1874-ben, ugyancsak ő róla szól. Ebben a kis írásában megemlíti Mikszáth, hogy igazi neve Korponai volt, de az egész város Pisera bácsinak csúfolta. „Arról volt nevezetes, hogy ő tudott legcifrábban káromkodni, ővele történt a legtöbb együgyűség a világon s neki volt a legocsmányabb két gebéje széles Gömör vármegyében: de ő azért, mint minden magyar ember, büszke volt lovaira. Emlékezem diákkoromból, hogy magam is e nemes állatok egyikét választám pegazusomnak s az *első verseményem*, melyből nagy poétát jószolt bennem az emberiség, *e lovak egyikét, a még Betyárnál is soványabb Betát dicsőíté.*”

Pisera bácsi
Büszke Betája
Csörtet a völgyön.”

A rimaszombati bérkocsis alakja felbukkan a Két koldusdiák c. regényben is, mint Pizsera apó, a szegények fuvarosa.

„Két rossz macska-lova volt, Beta és Fecske, a gubó diákok és a botos diákok rendszeren ezen a két gebén tettek az első kirándulást a Helikon felé, azzal ti. hogy rég időktől fogva szokásban volt a versfaragási mesterségben a két jámbor állaton kezdeni az elmeköszörülést. Egy pár ilyen verszet mai napig is fennmaradt.

*Pizsera bácsi
Büszke Betája
S a deli Fecske
Harminc szem zabot
Evelt egy este.”*

Míg *A két koldusdiák*-ban csupán annyi szerepe van Pizsera bácsinak, hogy ő fuvarozza ki a szegény Dobos bácsit és feleségét a városból, s több szó nem esik róla, a *Pisera bácsi kalandjai*-ban elmeséli Mikszáth, hogy a fuvaros nagy pártolója volt az irodalomnak, szeretett dicsekedni olvasottságával, persze itt is legfőképpen a ponyvairodalom területére szorítkozván (Zách Klára, Pokolkői Vendel és Genováva), de emlegeti, hogy könyveket rendelt a „Józi bárótól” azaz Jósikától, és Jókaitól is. Sőt a könyvesboltba is elvetődött könyveket vásárolni, akárcsak a Hasznos Mulattatóban közölt elbeszélésben a kis Pisera Laci, azonban sokallotta a két forintot a kétkötetes Klára és Klári-ért, és alkudozni próbált a könyvkereskedővel, ugyanúgy, mint Pisera Laci, amikor a házigazdája születésnapjára vásárolt könyveket. Azonban itt a történet más csattanóval fejeződik be: a nagy irodalombarátról kiderül, hogy analfabéta.

Az egymástól eltérő két elbeszélésből nehéz megállapítani, hogy melyik örökíti meg hitelesen az öreg fuvaros alakját, azonban ahhoz nem férhet kétség, hogy Pisera bácsi valóban élt Rimaszombatban és a vers, melyet személyével kapcsolatban idéz az író a Hasznos Mulat-

tató-beli novellában, a két paripáról, minden valószínűség szerint *Mikszáthnak valóban legelső verse*, bár szövege kissé eltér a fent idézett töredékektől.

Ezek alapján itt közöljük egész terjedelmében, 1877-ben lejegyzett formájában Mikszáth Kálmán *legelső* versét :

*Pisera bácsi
Büszke Bettája
Amerre csörtet
És a Deres is
A merre baktat
Látni lehetvén
Csak a nagyító
Üvegen által
A haladásuk,
Ő maga bácsi
Útve kevélyen
A kocsiságban
Literaturát
Tart a kezében
Mít? A Tatár Pé-
Ternek a művét.*

„Nagyon sajnálatra méltó két gebe az, miken debreceni diák koromban (ebben a novellában ugyanúgy, mint *A két koldusdiák*-ban is Debrecen a cselekmény színhelye) ekképp köszörültem meg Pisera bácsi méltó bosszúságára a poesisem bicskáját”, írja Mikszáth a költeményt bevezető soraiban, majd a vers idézése után még ezeket fűzi hozzá : „Biz ez elég rossz vers volt ; de azért már csak leírtam szórul szóra, mert soha még, mióta poéta existál (már pedig poéta régen létezik, még akkor varga-csizmadia sem volt), a világon vers olyan hatást nem tett arra, akire íratott, mint e szerény főntebbi költemény, melyet eléggé iparkodtam Adonis-lábakba szorítani, ott, ahol lehetett.”

(Folytatjuk)

BABITS FOGARASI ÉVEI I.

Ez a dolgozat részint visszaemlékezés, részint adattár.

Az adattár Babits fogarasi működésének legközvetlenebb, eddig figyelemre sem méltott forrásait tárja fel: a gimnáziumi Értesítők és a helyi lap vonatkozó közleményeit.

A visszaemlékezés többféle szálból tevődik össze. Magától Babits Mihálytól és feleségétől: Török Sophie-tól, továbbá a költő fogarasi barátjától: Ambrózy Páltól, és tanártársaitól szerzett értesüléseimet, s személyes emlékeimet összegezem.

A dolog természetéből következik, hogy bizonyos részleteknek el nem kerülhető szubjektív jellege van. Hiszen éppen a szülőföld emlékei ösztönöztek leginkább e munkám megírására. Egyébként a kétféle adatszolgáltatás sokban támogatja, magyarázza, kiegészíti vagy helyesbíti egymást.

Négyszemközt Babits Mihállyal. Babitsot 1928 márciusában kerestem fel először, Reviczky-utcai lakásán. Cikkeket írtam róla s könyveiről az erdélyi lapokba. Verseit állandóan olvastam, recitáltam, de a költővel személyesen csak ekkor találkoztam. Pedig gyerekkorom óta emlékeztem rá, hiszen Fogarason az új gimnázium tőzsomszédságában laktunk.

Ekkori s néhány későbbi látogatásom alkalmával is szóba hoztam Fogarast. Kezdetben csak futólag érintve, nehogy fájdalmas sebeket tépjen föl benne — Tomi... Annál jobban meglepett, hogy szívesen fogadta a témát. Megjegyezte, hogy újabban már csak egészen ritkán, elvétve találkozik egy-egy fogarasi ismerőssel. Figyelemmel, érdeklődéssel hallgatta, amint fölelevenítettem a távoli emlékeket. A Papírmalomról és a gimnáziumról tereltem rá a beszélgetést *A gólyakalifa* és a *Halálfiái* fogarasi fejezeteire. Névszerint idéztem regényalakjait: a tanárokat, a megye urait, a város polgárait, akik első olvasásra felismerhetők... Babits figyelt és hallgatott. Majd révetegen tekintett maga elé, el-elismételgetett egy-egy nevet, s végül tétova mosollyal jegyezte meg, hogy ő bizony már rég elfelejtette a neveket és az egyéni vonásokat. Olyan különönség tűnt fel előtte, hogy az alakok, akiket ő — jöllehet emlékezetén keresztül — lélekszerint mégis csak maga formált: most, évek múltán megelevenednek, visszajárnak, lehull betűkbe göngyölt álomszerűségük és valóban élt, sőt ugyanabban a városban továbbélő emberekkel válnak azonossá... Ő ezeket az alakokat a költészet „külön világába” helyezte, annak számára formálta ki, — az élő minták a távolba veszttek, elsüllyedtek örökre...

Mindazt, amit a költő ekkor s néhány későbbi látogatásom alkalmával emlékeiről mondott, utóbb — szinte szó szerint — írva találtam 1937 karácsonyán megjelent *Fogaras c.* cikkében: „Szinte furcsa jelenidőben írnom e sorokat: nekem úgy tetszik, hogy mindez már csak volt... Bizonyos, hogy Fogaras elsüllyedt számomra...” — olvastam döbbenet az évekkal azelőtt ajkáról elhangzó szavakat.

Közlését teljesen igazolja két regényének s említett cikkének szemlélete. *A gólyakalifa* (1913) még frissen őrzi a helyi színeket, szereplői egyéni alakok. A *Halálfiái* (1927) Epilogjában már több a reflexió és az emlékezés, mint a tájidező és alak-mintázó hajlam. Végül a *Fogaras c.* cikk (1937) jórészt a *Halálfiái*-ban elmondottak összefoglaló ismétlése, néhány részlet kibővítésével.

A messzi város, melyet egykor számkivetés helyének tartott, az Idő távolába is belevesztett, elsüllyedt a költő számára. A karácsonyi cikk után már nem is volt mit följegyeznie róla...

Török Sophie közlései. Évek múlva a költő feleségének, *Török Sophie*-nak említettem, hogy szeretném egyszer feltárni Babits fogarasi éveit. Babitsnénak tetszett a terv, s rögtön megjegyezte, hogy a fogarasi évekkel ő is foglalkozik. Ezután jelent meg, 1942-ben, *A második*

ének, melynek bevezetése már megvalósít egyetmást az írónő szándékából: ti. a fogarasi évekhez is közöl néhány adalékot.

Török Sophie-től hallottam azt a rímjátékot, melyben Babits a fogarasi évek egyik legfőbb eredményét summázta:

Fogarason egyedül
megtanultam görögül.

(Ezt egyébként a *Halálfiában* s *Fogaras* c. cikkében is megírta, csak nem rímesen! A cikkben így: „Otthon a könyvekbe temetkeztem, s mint valóságos időmilliomos, megtanultam görögül.”)

Ugyancsak Török Sophie-nak köszönhetem azt a becses közlést, amely a költő egyik legragyogóbb remekének: *Sugár* c. költeményének fogarasi ihletésére vonatkozik. Utal is erre *A második ének* bevezetésében. (Legközelebb talán módodom lesz részletesebben vizsgálni a *Sugár* útját és fénykörét...)

Ambrózy Pál visszaemlékezése. Babits halála után megkíséreltem összegyűjteni egykori tanártársainak s tanítványainak a költő fogarasi éveire vonatkozó emlékeit. Tanítványai közül azonban senkit sem sikerült megtalálnom. Ellenben 1943 májusában találkozhattam s hosszan elbeszélgettem *Ambrózy Pál* tanár úrral, aki a fiatal Babitsnak nemcsak „kollégája”, hanem testi-lelki jóbarátja, fogarasi éveinek oszta társa volt.

Babits a fogarasi gimnázium három vele egykorú klasszika-filológus tanárával tartott fenn meghitt barátságot: Ambrózy Pállal, Fridrich Andrással és László Bélával. Kapcsolataikról később még szó lesz. Most kizárólag a költő ottani életmódjára vonatkozó följegyzéseimet teszem közzé, úgy, ahogy ezeket Ambrózy Pállal folytatott beszélgetésem után tüstént papírra vettem:

Babits magánélete a lehető legegyszerűbb volt. Csöndes visszavonultságban élt, mondhatni színtelenül és eseménytelenül. Feltűnés nélkül érkezett a városba, s amikor végre szabadulhatott: feltűnés nélkül távozott.

Két-három tanárbarátján kívül egyáltalán nem volt társasága. Családokhoz nem járt. Még nő kollégáihoz is csak az évente egyszer kötelező összejövetelekre ment el, amikor a házigazda névnapját ünnepelték. Ezt a házi ünnepet neki is meg kellett tartania Mihály-napján.

Csak egészen meghitt baráti körben engedett fel. Idegenek jelenléte rendkívül feszélyezte. Ha ilyen vendég érkezett, csakhamar ajánlotta magát és távozott. Mindenesetre hűvös, tartózkodó, zárkózott ember volt, akire könnyen rámondják, hogy „különc”.

Nem csinált titkot belőle: nem érezte jól magát Fogarason. Amint egy kis szabadsága volt, rögtön utazott. Karácsonykor, húsvétkor haza, Szekszárdra, lehetőleg Pesten keresztül, hogy a „nyugatosokkal”, a „messze tőle együtt éneklőkkel” ismét találkozzék. Első nagyvakációjában (1909 nyarán) Ambrózy Pállal, a másodikon pedig (1910) Fridrich Andrással egy-egy külföldi utat tett. Ambrózyval Olaszországban járt, egész Nápolyig lementek együtt. Fridrich Andrással viszont Felső-Olaszországba utazott, ellátogattak a Riviérára és onnan Párizsba.

Hétköznap otthon ült, tanult, olvasott, dolgozott. Vasárnap volt az egyetlen nap, amelyen sétálgatott. Legszívesebben a Bethlen felé vezető úton sétált, a kórházig. De csak vasárnap és jó időben! (Irtózott a sártól!) Ha csúf idő volt: kollégái feljártak a kaszinóba (Ambrózy Pál volt a Fogarasi Magyar Kaszinó könyvtárosa), Babits meg otthon maradt. Valóban „Vasárnapok bús álmodója” volt —, ahogy egyik fogarasi versében írta.

Babits egyetlen folyóiratot járattott Fogarasra, az angol „Studio”-t. Ambrózy Pál ugyanakkor a francia „Illustration”-t járatta, s e két folyóiratot kölcsönösen kicserélték. A gimnáziumi könyvtárba egy csomó tudományos és szakfolyóirat járt, azokat ott olvasták. (A Studio előfizetésével kapcsolatosan idézem a *Halálfi* Epilogjának 8. fejezetéből Babits idevágó vallomását: „Imre úr volt csöpp fizetéséből, s még Londonból is hozatott könyveket: amik, mint előkelő madarak szálltak le a rejtelmes balkáni *esquire*-hoz. Imre toronyban élt a világ végén...”)

Szüntelenül tanult és dolgozott. Ekkor már készült a Dante-fordítása. Görög ismereteit is itt kezdte elmélyíteni. A nehéz görög tragédiáfrókhöz még nem jutott el, de Homerossszal, aki aránylag könnyű olvasmány, már nagyon otthonos volt. A római és görög antik kultúra imádatában teltek fogarasi évei.

Költeményeivel általános megbecsülést szerzett. Ezzel kapcsolatosan egy jellemző eset: Az egyik évben (a nyomtatott *Értesítő* adatai szerint: mindjárt az első fogarasi tanévben, 1908—9. végén) miniszteri biztosnak Sebestyén Károlyt, a neves dramaturgot küldték le. Az *érettségizető* társaság és a tanári kar az igazgatói szobában gyűlt össze. Sebestyén Károly megkülönböztető tisztelettel viseltetett a szerény, csöndes, fiatal Babits Mihály iránt,

ugyanakkor, amikor ezt a kollegiális figyelmet egyáltalán nem tanúsította például a tankerületi kir. főigazgatóval, a nagyszzebeni Walther Bélával szemben . . .

Babits jó, de szigorú tanár volt. Hiányzott belőle a közvetlenség. Tanítványait tisztelték, de nem rajongtak érte különösebben. Tanártársai azonban igen becsülték és őszinte szeretettel vették körül. Tanári munkájára jellemző, hogy úgyszólván a pedánságig lelkiismeretes volt. Abban az időben még rendes osztályvizsgákat kellett tartani év végén, nemcsak a ma szokásos összefoglalásokat. Másnál általában egy vagy másfél óráig tartott egy-egy osztály vizsgája. Babits egyszer délután háromtól hétig vizsgáztatott, mert skrupulusai voltak; túlzott lelkiismeret és pedánság kötötte, nehogy igazságtalan legyen valakinhez. Inkább újból kérdezett, újból feleltetett, hogy a legigazságosabban mérhesse ki az osztályzatokat. Vizsgái alkalmával tanártársai alig tudták kivárni, hogy végezzen már! Magyar és román tanítványai között nem tett különbséget. Általában a tanári testületben is egyformán kezelték őket, és egészen kivételes volt az az egy-két odaszármazott tanár, aki túlzott magyarkodásával többet értett ezen a nemzetiségi területen a magyarságnak, mintha tárgyilagos, emberséges módon azonos mértéket alkalmazott volna!

. . . Eddig tart *Ambrózy Pál* több mint tíz éve elmondott visszaemlékezése. Közlése rendkívül becses, mert a fiatal Babits legközvetlenebb ismeretén alapszik. Költőnk fogarasi éveiről, írói és tanári munkájáról több és megbízhatóbb adattal egyetlen kartársa sem szolgálhatna.

Többi tanártársától legfeljebb anekdotikus „eseteket” lehetett megtudnom. Ilyen például: Egyik tanártársa félig „ugratva”, félig maliciózan megkérdezte tőle, hogy vajon ő is, meg nyugatos társai is értik-e egyáltalán, amit írnak? mert a közönség nem érti. Babits annyira lelkére vette ezt a tréfás csipkelődést, hogy sokáig nem tudta megbocsátani, és annál zárkózottabb lett. Egyépként szűkebb baráti körben, ha fölmelegedett, igen kedves társ volt, s a Mihály-napi összejöveteleken a legszívélyesebb házigazda. (*Kaufmann György* nyug. tanker. főigazgató szóbeli közlése, 1943. ápr.)

A Babits levelestárában tanártársaitól fennmaradt levelek is jóformán csak a vidám névnapokat emlegetik.

Mit jelentenek a fogarasi évek Babits életművében? Mindenekelőtt a fiatal költő nyugtalan, lázadó korszakának egyik legjelentősebb állomását.

Babits némely nyilatkozata e három esztendő életé mélypontjának tünteti fel, ámde valójában fejlődésének, kibontakozásának fontos szakaszával van dolgunk.

Próbáljuk meg lemérni a fogarasi évek eredményeit a költő műveiben.

Az eredményeket summázva, elsősorban arra a félszáz költeményre kell rámutatnunk, melyeknek zöme a fiatal Babits legjava terméséhez tartozik.

Török Sophie nagy szolgálatot tett az irodalomtörténetnek, amikor Babits Összes Költeményeinek „házi példányába” bejegyezte az egyes versek keletkezési helyét, idejét és körülményeit, valamint megjelenési adataikat. (Sajnos, nem valamennyi versnél!) Szívességéből áttanulmányozhattam e példányt, s összeállítottam a fogarasi versek lajstromát. (E „házi példányt” az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára őrzi; jelzete: Quart. Hung. 3098.)

A költő e termékeny korszakának vizsgálatához, de a jelen dolgozat részleteihez is hasznosnak látszik e félszáz fogarasi vers címének és említett kommentárjainak szözszerinti közlése, az „Összes Költemények” sorrendjében. [Szögletes zárójelben saját jegyzeteim.]

1. *Darutörpeharc*. Fogaras, 1908.

2. *San Giorgio Maggiore*. Írta 1908, Fogaras, ősszel, rögtön a megérkezés után, közvetlen élmény.

3. *Zrínyi Velencében*. Fogaras, 1908. Az iskolában Zrínyit olvasta fel a fiúknak, az anygálok és ördögök h. [harcát, vagyis a XV. éneket.] Megj. Nyugat, 1909. I. 280.

4. *Vásár*. Fogaras, 1908. Közvetlen élmény után, azonnal, vasárnapon. [A fogarasi heti vásárok pénteken voltak.] Megj. A Hét, 1908. II. 845.

5. *Városvég*. Fogaras, 1908. Pécsi emlék.

6. *Sugár*. Fogaras, 1908. (Régebbi emlék?) Megj. Nyugat, 909. I. 278.

7. *Arany kísértetek*. Bethlen falu felé sétálva. (Megj. Vas. Újs. 1910. 762. I.) [Bethlen vagy Fogarasbethlen kis falu Fogaras közelében, a várostól nyugatra.]

8. *Vasárnap*. Fogaras, elejét Szegeden írta, utcán. (Vas. Újs. 1909. 559.)

9. *Esti kérdés*. Fogarason, szobában.

10. *Ősz, kripta, ciprus, szüret, tánc, kobold*. Fogarason, szobában. (Világ, dec. 25. 910.)

11. *Alkonyi prólógus*. Fogarason, szobában, az ablakból látszottak a havasok alkonyfényben. (Alkony c. vers megj. Hét, 1909. I. 110.)

12. *O lyric love*. Fogaras, szobában. (Ny. 910. I. 508.)

13. *Őrök dolgok közé legyen híred beszótt*. Fogaras, szobában. (Ny. 910. I. 509.)

14. *Óda a szépségről*. Fogaras, szobában.

15. *Egy szegény magára maradt.* Fogaras, álmatlan éjjel. (Nyugat, 1910. I. 15.)
 16. *Vonaton.* Fogaras, szobában. (Renaissance, 1910. I. 245.)
 17. *Beloved, o beloved.* Fogaras, templomban. (Ny. 1910. I. 14.)
 18. *Szonettek.* Fogaras, szobában.
 19. *Arany Jánoshoz.* Fogaras, szobában.
 20. *Héphaisztosz.* Fogaras, szobában.
 21. *Homérosz.* Fogaras, szobában.
 22. *Protesilaos.* Fogaras, szobában. 1909. (Laodameia c. vershez adta az ötletet később.)
 23. *Klasszikus álmok . . .* Fogaras, 1909. márc.
 24. *Két nővér.* Fogaras, 1909. márc. (Swinburne hatás.)
 25. *A sorshoz.* Szekszárd—Fogaras, 1909. (Tragédiát akart írni Messalináról, Tacitust olvasta Szekszárdon reggelente a szőlőben.)
 26. *Thamiris.* Fogaras, Homeros hatás, szobában. Elkedvetlenül, azt híven, hogy vesztett tehetségéből.
 27. *A Danaidák.* 1909. márc. szobában. (A Nyugat-matiné számára. Ugyanaznap a Két nővér címűt.)
 28. *A Campagna éneke.* Tivoli—Fogaras. (Tivoliba menve egy nagyon forró vicinálison.) A Hét, I. 250. 1910.
 29. *Laodameia.* 1911. Bemondása szerint írta 1910. tavasz. Pár nap mezőn sétálva és szobában, éjjel is.
[Recitativ c. kötetében a Fogaras c. ciklus versei :]
 30. *Új könyvek.* Fogaras, 1910. dec. (Vas. Újs. 911. 102.)
 31. *Levél Tomiból.* 1911. jan. Fogaras. (megj. szept. 1.)
 32. *Bolyai.* Írta 1911. febr.—márc. (megj. szept. 1.)
 33. *Cigánydal.* Írta 1911. tavasz. (megj. Ny.)
 34. *Spleen.* Írta 1911. tavasz. (megj. szept. 1.)
 35. *Téli dal.* Szeged, Fogaras, Baja. Írta 1911. jan.
 36. *Egy rövid vers.* Írta 1911. jan.
 37. *Egy szomorú vers.* Írta 1911. jan. (?)
 38. *Naív ballada.* Írta 1911. jan.
 39. *Babona, varázs.* Fogaras, 1911. tavasz.
 40. *Aranyfürdő, aranyeső, Danaé.* 1911. tavasz.
 41. *Vágyak és soha.* 1911. tavasz.
 42. *Hiszkegy.* 1911. tavasz.
 43. *Dal, régimódi.* Fogaras, 1911. tavasz.
 44. *Édes az otthon.* Fogaras—Budapest. 1904—905 [!] (Ez tévedés lesz!)[A keltezésnek vagy a helye, vagy az ideje téves!]
 45. *Miként szélcsendben a hajó.* Baja és Fogaras.
 46. *E komor június havon.* Baja—Fogaras.
 47. *Októberi ájtatosság.* Fogaras.
 48. *Palinódia.* Fogaras.
- Azt hiszem, még a következő három verset is a fogarasi terméshez sorolhatjuk :
49. *Fekete ország.*
 50. *Ballada Irisz fátyoláról.*
 51. *Az őszi tücsökhöz.* Éjjel, álmatlan, ágyban. (Megj. Népszava, 1909. dec. 25.)

Ezek a versek a „házi példányban” kelteztenek. A 49. sz. költemény fogarasi eredetére főleg végletes pesszímista szemlélete miatt gondolhatunk; mindenesetre a baja—szeged—fogarasi fejlődési szakaszba tartozik. — Az 50. sz. vers nyitja meg a „Herceg, hátha megjön a tél is!” című, 1909—1911-i verseket tartalmazó kötetet. E gyűjteményébe Babits egypár szekszárdi (1903!) és bajai (1905—6!) verset is fölvetett, de túlnyomórészt fogarasi termését foglalja benne össze. Tájszemlélete (búzavetés helyett csak „hajlós rozs”, szőlő-dombok helyett csak „gyümölcsös berkek”) Fogaras zordabb vidékére enged következtetni. — Az 51. sz. vers első közlésének időpontja szintén a fogarasi évekre utal.

Regényei közül kettő örökíti meg több-kevesebb mértékben Babits fogarasi élményeit. A *gölyakalifa* (először a Nyugat 1913. dec. 16-i számában jelent meg, könyv alakban csak 1916-ban) környezetrajza, alakjai, sőt megoldása is jórészt e kisváros emlékképeirez fűződnek. (A részletekről másutt!)

A *Halálfiat* (1927) utolsó részének, az Epilognak néhány fejezete szól „Erdővár”-ról, vagyis Fogarasról. Ezzel a résszel — egy nemzetiségi vidék magyar társadalmának töredékes vázlatával — igyekszik teljesebbé tenni a magyar középosztály széthullásának rajzát. Az Epilog főleg a gimnázium életével foglalkozik, de a társadalmi és politikai viszonyokra is rávilágít.

Több mint tíz esztendő múlva, már utolsó éveiben írja meg *Fogaras* c. visszaemlékezését (1937 karácsonyán). Újat alig mond benne, inkább a versek és a Halálfiái egyes mozzanatait eleveníti föl s részletezi; a cikk felét törekvő román tanítványainak dicsérete teszi s a magyar — román barátság kialakításának vágya diktálja.

Fogarasi tanárkodása idején jelent meg első három önálló kötete: *Levelek Irisz koszorújából* (versek, 1909), *Herceg, hátha megjön a tél is!* (versek, 1911) és *Két kritika* (1911. Nyugat Könyvtár).

Ugyanezen időből való egy irodalom-elméleti tanulmánya: *Stilisztika és retorika a gimnáziumban*. Egy tantárgy filozófiája tanulók számára. (Előszőr a fogarasi főgimn. 1908—9. tanévi Értesítőjében.)

E három esztendő folyamán még vagy nyolc más tanulmányt is írt. Ezeket részint a fogarasi Szabad Lyceum előadássorozatában, részint más alkalmakkor olvasta fel. Későbbi kötetekben mellőzte, azért ismeretlenek maradtak. (Közülük hat előadás szövege fennmaradt.)

Topográfia és helyi színek. Babits a *Halálfiái* végén, külön „Megjegyzés”-ben hangsúlyozza, hogy: „Ez a regény csupa költemény, képzelt szereplőkkel...” Hasonló nyilatkozatot a *Kárvavár*hoz is illesztett.

Egyik újpesti tanítványa viszont — éppen a *Kárvavárral* kapcsolatosan — ezeket írja (Pesti Hírlap, 1942. dec. 3.): „Máig is rejtély előttem, hogyan tudta azt a sok-sok alakot (a regény minden szereplője élő és felismerhető személy) oly híven életrekelteni, jellemüknek megfelelően gondolkodtatni és cselekedtetni, hiszen legtöbbjüket csak egészen felületesen ismerte, alig váltott velük egy-két szót...”

Ugyanezt elmondhatjuk a fogarasi figurákról is. A két szóbanlevő regény mellékalakjaira nem kívánok részletesebben kiterjeszkedni. A „törtető, fiatal főispán” (egy volt miniszterelnök unokaöccse), a megyei előkelőségek között „egy ideges affektált hölgy”, a kleptomániás asszony, a szőke, meddő, szász cukrászné, a főtéri örmény boltos, stb. éppoly ismerőseink, mint az alább sorra kerülő tanár-alakok.

De lehetetlen rá nem mutatnom arra a pontos topográfiára, amely *A gólyakalifa* és a *Halálfiái* fejezeteiből kibontakozik. E leírások és utalások segítségével bárki idegen olyan otthonosan járhat az 1910 körüli kisvárosban, mintha Baedekert tartana kezében!

A gólyakalifa első fejezete a fogarasi városliget képét idézi fel: az úgynevezett „Papírmalmot”, mely onnan vette nevét, hogy ott valaha papírgyártó üzem és pedig Erdély legrégebbi papírmalma működött... A Papírmalom nyári vendéglője: „a veranda”, az évenként hagyományosan megrendezett majálisok középpontja, — a legapróbb részletéig hű ábrázolás. Első tekintetre ráismerünk a „fűzeres pajtára”, mely a majálisok alkalmával előbb az ebédek, vacsorák, majd pedig a táncvigalom színhelye volt. „Ebédnél ültünk, zsúfolva a hosszú lócákon, kellemes szél jött a nagy melegben, ingott az áttört arany-szőnyeg, egy-egy akáclevél sodródott tányérunkra...” olvassuk a regényben. Hozzátartozik a leírás hitelességéhez, hogy e majálisok állandó műsorszama volt a bögrétörés, kötéltűzés, a zsákfutás és a tűzijáték; a bögrétörésben a diákokkal együtt a tanárok is résztvettek, — akárcsak a regényben „Darvas, Cserey és Kákay tanár urak...”

Az író nem felejtí ki a közelben csörgedőző patakocskát sem, amelyen a vasúti híd fut keresztül: „Egy kis patak volt ott, tisztás, deszka-bürü; leültem egy tuskón. Egyedül lenni! Gondolkodni!” (I. fej.) Majd ismét, az V. fejezetben is: „Mikor belefáradtam a tanuláshoz, kimentem a papírmalmomba, a kis patak deszkahídja mellé, ahova hajdan a majálisról félrelépdőztam...” Kétségtelen, hogy ezek a részletek a magányos költő fogarasi életének egy-egy pillanatfelvételét őrzik.

Ugyanígyen reális ábrázolás a kis asztalosinas szenvedéseinek színhelye: a Bethlen utcai hídnál, a patakmeder mellett fekvő régi asztalosműhely, cífrázatos tornáczával. „Mindennap a tislér mellett jártam el, iskolába menet” — meséli a regény hőse, Tábornok Elemér. Az első tanévben a régi gimnáziumi épülethez menet, Babits útja is mindennap e „rejtelmes” asztalosműhely előtt vezetett el...

A Halálfiákban költőnk a város két legjelentősebb épületére vet egy-egy tekintetet. Az egyik: „a régi Fejedelemlomló vára”, melyről évtizedek múlva így emlékezik: „Nem valami magas fellegvár ez, lenn csücsül a földön, kövéren s kedélyesen, a város közepén, mely mindenesetül lapályon terül el, az óriások lábainál... A tündérből már csak a vár volt meg, a régi magyar vár, az Apaffiak vára. Öreg maradék — ahogy bekönyökölt az árba pátriárkális könyveivel, a saroktornyokkal...” Ez a történelmi nevezetességű vár nagy élménye volt a fiatal Babitsnak. „Melyik magyar diák ne álmodna a regények Erdélyéről?” — kiált fel a *Halálfiákban*. *Levél Tomiból* c. versében pedig kétségbeesetten tépdési a hatszáz éves vár múltjáról a véres lepleket...

A vár körüli széles sáncban, a sánc északi és keleti oldalán kitűnő korcsolyapálya volt. A fogarasi szász turista-egyesület tartotta fenn és gondozta. „Korcsolyázóknak Fogaras

eszményi hely — írja Babits a visszaemlékezésében ; volt tél, hogy novembertől márciusig mindennap lehetett korcsolyázni . . . Én is korcsolyáztam . . . ”

A másik nevezetes épület — az öreg várral ellentétben — a város legújabb, legmodernebb palotája volt : a kétemeletes, tágas gimnázium. Babits nagy regényének kulisszáin is ott látjuk „az új iskolaépület”, vagy ahogy dicsekedve mondták : a „kultúrpalota” körvonalait . . .

A gimnázium mellett folyik el, majd északi irányban siet az Olt felé, a városon keresztül, a négyszögű Főtér nyugati oldalán, a havasokról leszakadó Berivoji patak.

A Főtérről — „a nagy, kátyús főtérről” — is térképszerűen hű, pontos leírást kapunk. Északnyugati csücskén — a patakon túl — feküdt *A gólyakalifában* megörökített asztalosműhely. Északi során a Chyba-féle előkelő kis cukrászda, Babits egyik legkedvesebb tartózkodási helye, melyről annyiszor szól . . . (Legrészletesebben a *Halálfiat* Epilog-jának 7. és 10. fejezetében.) Lejjebb, a keleti sarok közelében : a mozi-, illetve színházi előadások terme : a „Transzilvánia nagyterme” (a *Halálfiat*ban : az „Erdővár”-szálló nagyterme), ahol maga Babits is tartott bevezetést két színházi előadáshoz . . . A keleti soron a könyv-kereskedés és az örmény boltos üzlete. A Főtér északkeleti és délkeleti sarkán egy-egy szűk köz vezet ki a szintén négyszögletű Vár-térre. A délkeleti sarok közelében, a Vár-tér déli oldalán volt a Mexikó-vendéglő ; rendszerint itt ebédelt és vacsorált költőnk, Ambrózy Pál társaságában. (*A gólyakalifa* rejtélyes „yankee”-je, Kincses „a Mexikó-vendéglőben tartotta az irodáját is”! ld. az V. fejezetben.)

A Főtér déli oldalán, már egészen az új gimnázium-épülettel szembenező Zeyk-utca sarkán, állott a Hahner-féle vendéglő és szálloda, melynek tágas, mély udvarát hetivásárok alkalmával zsúfolásig megtöltötték a beszállásolt szekerek. Ha fellapozod *A gólyakalifa* X. fejezetét, fotografikus hűségben áll előtted ez az egyemeletes, sárga hodály. A regény díjnyakalakja ideviszi s itt fojtja meg a szeretőjét :

„ . . . fizettem, futottam. A leánnyal futottunk. A ködös uccán. Megdideregtünk. Egy nagy kocsikapu alá. Egy utálatos udvar. Mély. Kocsik állnak benne, lovak nélkül. Jobbra. Piszkos, régi fal.

— Szobát.

Barna ajtók sorban. Többnyire tárva. Egy asszonyféle. Felcsavarja a villanyt. A fény kiárad a ködbe. A köd a szobába . . . ”

A Főtér négyszögének északnyugati sarkán (ahol a „titokzatos” asztalosműhely állott) torkollik be a Bethlen utca, a város főutcája. Itt, majdnem a sarkon, közel a patakhoz terpeszkedett a gimnázium régi, egyemeletes épülete, melynek falai között egy évig Babits is tanított. A Bethlen utcában volt a hagyományos empire-ízlésű megyeháza (a „tűlbuzgó” főispán rezidenciája), átellenben a járásbíróház, melyet írónk szintén megemlít, amikor „Erdővár” nevezetességeit felsorolja . . .

A főutca végén a kórház, s aztán csak az országút Bethlen község felé. Ez az egyenes országút volt Babits egyik legkedvesebb sétaútja, amikor vasárnaponként kissé kiszellőztette magát. Török Sophie följegyzései szerint : költőnk néhány vers is a bethleni sétákon születt . . . Ezt az útvonalat alighanem közelsége kedveltette meg ; Babits ugyanis az első évben a Bethlen-utca egyik mellékutcájában lakott . . .

A Bethlen-utca és az ezzel délfelől párhuzamos Teleki utca (az új gimnázium utcája) felső, vagyis nyugati végét a cigánysor (Cigánia, Cigonia) kötötte össze. Ennek s tarka népének emlékét is őrzik a fogarasi versek (*Vásár, Cigánydal*). A *Halálfiat*ban (Epilog, 7. fejezet) megszokott sétaútjait felidézve, említi — többek között — „a felvég nyugsgő cigánytelepét” is, ezzel az odavetett tömör jellemzéssel : „egy darab puskinsi vadregényesség”.

Fogaras c. cikkében szó esik egy másik közeli kirándulóhelyről : Galac községről is. Galacot a várostól északra, az Olt túlsó oldalán találjuk. A Vár-tér északkeleti sarkától egyenesen az Olt-hídhöz vitt az út. A híd túlsó végén kezdődött Galac. A merészen ívelő, modern vashidat is — éppen úgy, mint az új gimnáziumot — Mikszáth képviselői közbenjárása juttatta Fogarasnak . . . (Ezt a szép hidat az első világháborúban felrobbantották.) Aki a Galaci hegyekre főlhágott : az — végigtétkintve az Olt széles medrén, a városon s a szétszórt falvakon — a Fogarasi havasok, köztük a Nagoj ezüst csúcsaival állott szemben.

Vers és próza azonos szín- és fényhatásokkal örökíti meg a fogarasi havasok képét :

Itt van az alkony, jó takaró,
a hegyek ormán lilul a hó,
itt van az alkony, csittul a zaj :
elhallgat a fény és fölvilan a dal.

— énekli *Alkonyi prológusában*. És visszaemlékezésében szinte ugyanígy : „Korán alkonyodott ; az asztalomon kitért Homéroszra lila árnyat vetett a Balkán havasainak visszfénye . . . ”

Élete végén, visszaemlékezve arra a távoli vidékre, vágyat érzett, hogy még egyszer ellátogathasson oda: „... fölhágnék a galaci dombra — írja — s szembenéznék a havasokkal... Ők még emlékeznek emlékeimre s mindenkihez a maga nyelvén szólnak...”

Az itt kifejezett hiú nosztalgia Babits Erdély-élményének másik, ellenkező pólusát jelzi. A huszonöt éves Babits számára Erdélynek az a szöglete, ahová vetetett, a száműzetés helye, Tomi volt. Élete végefelé viszont, az ötvenet meghaladott Babits sóvárogva vágyott egy erdélyi körútra, hogy még egyszer láthassa s most már feleségével együtt bejárhassa az egykori ismerős helyeket. Tudjuk: életének ez a forró vágya nem teljesülhetett. 1935-ben a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság meghívására Erdélybe készült. A román nacionalista körök azonban ezt az irodalmi körutat nem engedélyezték. *Vásár* c. költeményének (Fogarás, 1908) egy félreértett és félremagyarázott kifejezését évtizedek múlva sem tudták megbocsátani neki. Babits hiába mentegetőzött e versével kapcsolatban (*Fogarás* c. 1937. évi cikkében is): viselnie kellett, éppen neki, a nemzetek közötti kölcsönös megértés és együttműködés humanista apostolának, a sovinizmus vádját!... (Az erdélyi körút füstbement tervéről ld. részletesebben: Dsida Jenő vezércikkét a kolozsvári *Keleti Újság*-ban; ezt átvette a *Nyugat* is: 1935. nov. sz. 392—3. lap. Ld. továbbá Szentimrei Jenő nyílt levelét Isac Emilhez, a *Brassói Lapok* hasábjain, valamint ugyancsak Szentimrei Jenő „Rólád álmodott, Erdély” c. cikkét a *Babits-Emlékkönyv*-ben.)

Az Erdélybe készülődés híret megritkult fogarasi ismerősei és barátai is nagy örömmel fogadták. *Kontesveller Károly* fogarasi gyógyszerész-barátja (akivel minden biznnyal Frídrih András révén ismerkedett meg), 1935. szept. 26-án kelt levelében ezeket írja:

„Kedves Barátom! A Kolozsváron megjelenő Keleti Újság f. é. szept. 22-iki számában olvastam, hogy készülsz Erdélyt meglátogatni, hogy Marosvásárhelyen a Kemény Zsigmond irodalmi társaság októberi szezonnyitó estélyén közreműködjél. Azt is írja a lap, hogy ez alkalommal Fogarasra is le akarsz jönni, ahol ifjúságotat töltötted... Minthogy úgy gondolják, hogy idevaló ismerőseid és barátaid közül csak én volnék még itt, engem kértek meg...: puhatolódzom Nálad, hogy Fogarasra jöttödkor hajlandó volnál-e itt is egy kultur-estély keretében egy-két számmal résztvenni?... Ez volna a hivatalos része megbízatásomnak, de a magam részéről is végtelenül örülnék, ha annyi év után találkozhatnánk. Ezért, ha Erdélybe jössz, semmi körülmények közt se kerüld el, hogy *írói bölcsődet* meg ne látogasd, mert igyekvni fogunk mindent elkövetni, hogy dacára a változott viszonyoknak, mégis jól érezd magadat Fogarason...”

A *Halálfiában* (Epilog, 5. fej.) „Erdővár” „állami mentelleppel” is dicsekszik. Ez az állami uradalom és méntelep (híres lipicai lovaival) az egyik közeli községben: Alsószombatfalván volt, s egy-egy magasrangú katonatiszt vezetése alatt állott. Babits fogarasi éveiben éppen egy költő: Bárd Miklós (családi nevén Kozma Ferenc) a szombatfalvi uradalom parancsnoka.

Irodalmi sétánk ezzel véget ér. Eddig terjednek az útvonalak, melyeken a fiatal Babits „zord fenségben sétált görög költőivel és német filozófusaival, sanda bivalyok és nagyszakállú pópák közt...” (*Halálfiái*, Epilog: 6.)

*

S most jöjjön a „száraz” adattár!

A **gimnázium**. Amikor Babits Fogarasra került, az ottani főgimnázium mindössze tizéves múltra tekinthetett vissza. Azelőtt a kis megyeszékhelynek csupán polgári és középkereskedelmi iskolája volt. A szülők, ha magasabb tanulmányokra szánták fiaikat, kénytelenek voltak őket a szomszédos Nagyszében, Brassó vagy a távolabbi Gyulafehérvár, Nagyenyed, esetleg Kolozsvár gimnáziumaiba küldeni. A város és a megye gimnáziumot fundáló törekvéseinek csak akkor lett foganatja, midőn Mikszáth Kálmán, aki tizennyolc éven át (1892—1910) volt Fogaras képviselője, végre teljes súllyal vetette latba tekintélyét a vidék e jogos követelése érdekében. A fiú-polgári és kereskedelmi iskola megszüntetésével az 1898—99. tanévtől kezdve fokozatosan léptették életbe a gimnázium egyes osztályait.

Mikszáth képviselőisége nemcsak gimnázium-létesítő miniszteri rendelethez, hanem impozáns iskolaépülethez is juttatta kerületét. A fogarasi főgimnázium az 1900-as évek iskolaépítészetének egyik figyelemreméltó alkotása. A kétemeletes modern iskolaépület *Alpár Ignác* tervei szerint készült. A homlokzat könnyedén ívelő orompárkánya és a manzárd-tető barokkos jelleget kölcsönöz az egyébként nyugodt hatású, arányosan tagolt, tizenhat tantermes épületnek. Összköltsége kereken 450 000 koronát tett ki. A gimnázium ifjúsága akként örökölte meg iskolája legfőbb fundátorának, Mikszáthnak emlékét, hogy az önképzőkört róla nevezte el.

Az új gimnázium építési és berendezési munkálatai csak 1909 nyarán készültek el; modern felszerelésű termeiben az 1909—10. tanévvel kezdődött meg a tanítás. Addig a Bethlen

utca elején, a volt polgári iskola egyemeletes öreg épületében (az egykori Bartók-kúriában) működött a gimnázium. Tehát Babits is az első évben még a Bethlen utcai régi iskola falai között tanított. Hogy is írja a *Halálfiatban*? (Epilóg. 6.) „Bocskor, kilógó ing, s alig néhány magyar szó a fejben : így állítottak be Imre tanítványai szeptember elején az új iskolaépületbe, mely csak ez évben emelte föl zászlóit, mint egy elindult és megállíthatatlan államszervezet kultúrpalotája.”

Babits annyira magának élő, otthonülő természet volt, hogy még ebben a nem nagy kiterjedésű városkában is a gimnázium közelében keresett és változtatott lakást. Előbb (1908–9) a Lenkert utcában lakott, egy följegyzés szerint (Új Idők, 1947. ápr. 19. sz.) a 30. sz. házban. A Lenkert utca a Bethlen utcából kiindulva, dél-észak irányban húzódott az Olt füzesei felé; mindenesetre egészen közel volt a gimnázium Bethlen utcai öreg épületéhez. 1909 őszén megnyílt az új gimnáziumi épület, a Berivoji-patak mellett, a Teleki utca elején : Babits már félévvel előbb az új iskola közelébe költözött. Ambrózy Pál szerint a két utolsó évben „a Malom-patak mellett lakott, a Papírmalomhoz vezető utca utolsó baloldali sarok-épületében. Ebben a világos, földszintes házban bérelt egy csinosan berendezett szobát.”

Fogarásra érkezése első napjaiban édesanyja aggódva kérde (1908. szept. 8-án kelt lev. lapon) : „... hát a szobád egészséges-e? nem-e nedves? világos-e?” Majd ismét (1908. nov. 26. táján, a költő huszonötödik születésnapjára írt levelében) : „... jó meleg-e már a szobád? lesz-e eléggé szellőztetve? ... hát a [tűzelő]fával csakugyan lefőztek? ... tudsz-e óvakodni ott a nagy hidegtől?” Ugyancsak édesanyja egyik leveléből értesülünk a költő lakásváltoztatásának időpontjáról (1909. május 10 körül) : „... hát most kinek laksz? milyen emberek? hogy lehet velük egyezkedni a vakációra nézve, nem-e forognak veszedelemben a könyveid?” S nemsokára megint (1909. május 24) : „Alig várom hazajöttöd, mikor szabadulsz? hát a lakásod dolgát miként intézheted legjobban? ...”

Tanári működése, beosztása, elfoglaltsága. Babits 1908/9, 1909/10. és 1910/11. tanévi működésének hivatalos adatait a fogarasi állami gimnázium Értesítőiben találjuk.

Talán nem lesz érdektelen és egy későbbi Babits-monográfia céljaira is hasznos felsorolnunk e nyomtatott Értesítők összes idevágó közléseit. Milyen tantárgyakat tanított? hány óras elfoglaltsága volt? minő olvasmányokat írt elő tanmenete? és melyek voltak az általa feladott írásbeli dolgozatok címei? Ezek a részletek bizonyára nem különböznek tanári munkássága megismeréséhez. Továbbá tanártársainak névsorát és osztályának összetételét is érdemes szemügyre venni.

A gimnáziumi tanárok kötelező heti óraszama 18 volt. Mint az alábbi részletezésből kiténik, Babits ténylegesen heti 16 órát adott le ; de mindhárom évben osztályfőnökséget is ellátott és könyvtár-őre volt az V–VIII. osztályosok ifjúsági könyvtárának. Ez a kétféle funkciója is beszámított heti egy-egy órának, így adódik 18 óra. (Érdeemes megjegyezni, hogy egyidejűleg az alsó négy osztály ifjúsági könyvtárát barátja, Ambrózy Pál gazdolta.)

Az első két év folyamán Babits alsó osztályokban is működött, a harmadik évben már csak a felsősöknek adott elő. Az alsó osztályokban két ízben történelmet, egy ízben magyar órákat bízta rá. A felső osztályokban magyart, latint, görögptólt és egyszer, 1911-ben, három hónapig görögöt tanított.

Halálfiat c. regényének utolsó fejezeteiben néhány elejtett megjegyzést találunk fogarasi tanári működéséről. A magyar, latin és görög tanítás sok dolgozat-írással, illetőleg dolgozatjavítással jár. A regény Sátorfy Imréje „pontosan leadta óráit”, s gondosan elvégezte „a dolgozatjavítás folyton megújuló danaida-munkáját”; „az órarend kiáradt az iskolai délelőttől s elöntötte az egész napot ...” A IV. osztály magyar óráinak gerincét a „Toldi” elemzése teszi. Erről is szó van a regényben : „Imre önzetlenül iparkodott kincseit adni Arany János nagyszerű nyelvét — mint egy aranykulcsot szellemi élestarak kapuihoz, ahova a kis félvadaknak is joguk van belépni ...” Láttuk : „Arany Jánoshoz” című versét szintén Fogarason írta.

A tanárok szülői fogadó-órákat is tartottak. Babits fogadóórái (a helyi lap közlései szerint) : 1908. okt. 25-től : szombat 9–10 ; 1909. márc. 14-től : szombat 8–9 ; okt. 10-től : hétfő 9–10 ; 1910. márc. 6-tól : szerda 9–10 ; szept. 25-től : csüt. 10–11 ; okt. 30-től : kedd 8–9 ; 1911. febr. 5-től : péntek 10–11. óráig.

Az 1908–1909. tanévi adatok : Babits órái „A munkafelosztás táblázata” alapján : A III. osztályban történet, heti 3 óra ; a IV. osztályban magyar, heti 4 óra ; az V. osztályban latin heti 6 óra, magyar heti 3 óra. Összesen 16 óra. Egyúttal az V. osztály osztályfőnöke, valamint az V–VIII. o. ifj. könyvtár őre.

„A tanítás anyaga” c. fejezetben : III. osztály, *Történet*. Heti órák száma 3. Magyarország története a mohácsi vészig, alaptörvényeink és műveltségünk fejlődésével. Tankönyv : Szádeczky : Magyarország története. Tanár : Babics Mihály.

IV. osztály. Magyar nyelv. H. ó. sz. 4. Olvasmányok a) prózaiak: Szemelvények a magyar mesefrókból. Dardanus. Huszti beteglátogatók. Szalonta égése. Hortobágyi képek. A falu reggel. A falu este. A bujdosók Rodostóban. A magyar ház. A madárhegy. Kullancs úrfi. Magyar faj. Milyen a magyar iparos? Perikles. Vörösmarty szülei. **b) költőiek:** A közelítő tél. Ének a végekről. Megelégedés. Az igaz bölcs. Zsugori uram. Pató Pál úr. Epigrammák. Wesselényi hamvaihoz. Himfy egy dala. Toldi I—XII. Rozgonyiné. Fülemile. Az erdei lak. Az Alföld. A Tisza. **c) Emlézés:** Toldi I., II., IV., X., XI., XII. Az Alföld. Rozgonyiné. A közelítő tél. Vörösmarty epigrammáiból. Pató Pál úr. **d) Kötelező házi olvasmányok:** Mátyás deák. — *Elmélet:* Stiliztika. Verstan. Ügyiratok. (A fogarasi Értesítők e kötetének élen jelent meg Babits program-értekezése: „Stiliztika és retorika a gimnáziumban. Egy tantárgy filozófiája tanuló számára.”) — *Írásbeli dolgozatok:* havonként 2, összesen 17 iskolai és házi írásbeli dolgozat. Leírások, tartalmi reprodukciók és polgári ügyiratok szerkesztése. — Tankönyvek: Négyesy: Stiliztika. Lehr: Arany Toldija. Tanár: Babics Mihály.

V. osztály. Magyar nyelv és irodalom. H. ó. sz. 3. Olvasmányok: a) *prózaik:* Plinius két levele. Mikes három levele. A jó és a szép. A teremtett állatokról való elmélkedés haszna. Daliás idők. Nándorfehérvári győzelem. Szemelv. Apor Metamorphosisából. Id. Wesselényi Miklós. Hunyadi János. Parainesis. Széchenyi Hiteleből. Emlékbeszéd Kőrösi Csoma Sándor felett. A nemzeti védelemről. Deák első felirati beszéde. — **b) Költőiek:** Petőfi második levele Aranyhoz és a válasz. Tinódi egy éneke Török Bálintról. — **c) Emlézés:** Szent László (Arany). Toldi Estéje első és végső strófája. Részletek a Parainesisből és Kossuth beszédéből. — **d) Kötelező házi olvasmány:** Az új földesúr. Toldi Estéje. — *Elmélet:* Retorika. A prózai műfajok elmélete. — *Írásbeli dolgozatok:* havonként 1, összesen 9 házi és iskolai írásbeli dolgozat. — Tankönyv: Négyesy: Retorika. Tanár: Babics Mihály.

Latin nyelv és irodalom. H. ó. sz. 6. Olvasmányok: a) *prózaik:* Cicero: Oratio Pompeiana. Pro Archia poeta oratio. **b) költőiek:** Gabii elfoglalása. Janus. A költő önéletrajza. Lupercae. Róma alapítása. A Fabiusok veszte. Újév napja. — **c) Emlézés:** Újév napja, Róma alapítása. Janus. — **d) Az olvasmányok magyarra fordítása:** Tartalmi, tárgyi, nyelvi, stilisztikai és verstani fejtegetések. A prozódia elemei és a versus elegiacus. Cicero és Ovidius élete. — *Írásbeli dolgozat:* havonként 2, összesen 17. A tanár által készített magyar szövegek latinra fordítása, az olvasmányok szókinccsének és kifejezéseinek begyakorlására. Fordítás latinból magyarra. Tankönyv: Köpésdy: Cicero de imp. Cn. Pompei és Pro Archia poeta. Csengeri: Szemelv. Ovidiusból. — Tanár: Babics Mihály.

Az 1909—1910. tanévi adatok: Babits órái: A IV. osztályban történet, heti 3 óra; az V. osztályban magyar, heti 3 óra; a VI. osztályban latin, heti 5 óra és magyar, heti 3 óra; a VIII. osztályban görög-pótló irodalom, heti 2 óra. Összesen 16 óra. Egyúttal a VI. osztály osztályfőnöke, valamint az V—VIII. o. ifj. könyvtár őre.

A „Végzett tananyag” c. fejezet szerint „a tantárgyak elméleti részét a Gimnáziumi Tanítás Terve és a reá vonatkozó Utasítások szerint végeztük, s így itt csak az olvasmányokat közöljük.” (Ezért Babits IV. osztálybeli történeti óráiról nincs közelebbi tájékoztatásunk.)

V. osztály. Magyar nyelv és irodalom. Olvasmányok: Plinius, Mikes 3 levele. Petőfi második levele Aranyhoz és a válasz. Aristoteles: A harag. Pázmány: Teremtett állatokról való elmélkedés. Salamon: Daliás idők és Hunyadi János. Heltai: A nándorfehérvári győzelem. Tinódi: Terek B. fogsága. Kemény: Idősb Wesselényi Miklós. Parainesis. Szemelvények a Hiteleből. Eötvös: Kőrösi Csoma Sándor. Kossuth: A nemzeti védelemről. Deák első felirati beszéde. Gyulai: Arany János. — *Kötelező házi olvasmány:* Az új földesúr. Toldi Estéje. — *Írásbeli dolgozatok:* 1. Levél szüleimhez az iskolaév elején. 2. Török B. fogsága (Tinódi alapján). 3. Honnan meríti anyagát a történetíró? 4. Hunyadi J. jellemzése a tört. olvasmányok alapján. 5. Az új földesúr jellemalakjai, mint korjellemző típusok. 6. A leírás módja Jókainál. 7. Széchenyi kora (A Hiteel alapján). 8. Kossuth érvei júl. 11-i beszédében. 9. Toldi és Toldi estéje (összehasonlítás).

VI. osztály. Magyar nyelv és irodalom. Olvasmányok: Arany balladá. Zrínyi, Szigeti veszedelem. Vörösmarty, Cserhalom. Arany, Buda halála. Petőfi leíró költeményei és dalai. Berzsenyi és Vörösmarty ódái. Arany elégiái. Epigrammák Kazinczytól és Vörösmartytól. Sophokles: Antigone. Shakespere: Julius Caesar. — *Kötelező házi olvasmányok:* Toldi szerelme. Kisfaludy: Csalódások. — *Írásbeli dolgozatok:* 1. Arany és Tinódi Török Bálintja. 2. A modern élet rajza a Hídvadásban. 3. Az eposz külső szerkezete. 4. Zrínyi és Vergilius (összehasonlítás). 5. A vizslay csírái Etele és Buda jellemében. 6. Petőfi életfolyása hogyan tükröződik dalaiban? 7. A vén cigány és a kor eseményei. 8. A római nép Shakespere Julius Caesarjában. 9. A külső szerkezet különbsége az antik és modern drámában.

Latin nyelv és irodalom. Olvasmányok: Vergilius: Aeneis I. 1—120, 494—630. II. 1—370, 510—566, 634—804. IV. 1—129, 331—450, 522—554, 555—670. Livius XXI. 1—5, 7—15, 18, 37—38. XXII. 11—18, 44—50.

VIII. osztály. Görögpótló irodalom. Olvasmányok: Platon: Apologia, Kriton, Gorgias. Az állam. Aristoteles Etikájából. — *Írásbeli dolgozatok:* 1. A görög művészet egyes korainak rövid összehasonlítása és jellemzése. 2. Platon és Aristoteles főbb etikai gondolatainak összehasonlítása.

Az 1910—1911. tanévi adatok: Babits órái: Az V. osztályban görög, heti 5 óra; a VI. osztályban magyar, heti 3 óra; a VII. osztályban magyar, heti 3 óra és latin, heti 5 óra. Összesen 16 óra. Együttal a VII. osztály osztályfőnöke, valamint az ifjúsági könyvtár felső csoportjának őre (V—VIII. o.). Jegyzetben olvassuk, hogy a görög tanítását ápr. 19-től vette át. (A görög nyelvet az V. osztályban eredetileg László Béla tanár adta elő; ennek öngyilkossága miatt az V. osztályosok görög óráit 1911. jan. 16-tól ápr. 19-ig Ambrózy Pál, ápr. 19-től pedig Babits tartotta meg.)

Végzett tananyag.

V. osztály. Görög nyelv és irodalom. Olvasmányok: Odysseia: I. 1—95, II. 413—433, III. 51—101, IV. 37—70, V. 55—90, V. 228—261, V. 291—312. V. 365—375, VI. 1—12, 71—126, 136—210, 290—332. — *Emlézés:* Od. I. 1—95. VI. 71—126.

VI. osztály. Magyar nyelv és irodalom. Olvasmányok: Szilágyi és Hajmási különböző feldolgozásai. Vörösmarty: Szép Ilonka, Cserhalom. Arany balladái. Buda halála. Zrínyi, Szigeti veszedelem. Arany, Első lopás. Csokonai, Dorottya. Egyéb eposzok. Petőfi lírai versei. Berzsenyi és Vörösmarty ódáiból. Arany elégiáiból. Az olvasókönyv szemelvényei. Sophokles: Elektra. Shakespeare: Coriolanus. — *Emlézés:* Petőfi három dala. Vörösmarty: A vén cigány, Szép Ilonka, Zalán előhangja. Arany balladáiból. — *Kötelező házi olvasmány:* Népballadák. Toldi szerelme. Kisfaludy: A kérők. — *Írásbeli dolgozatok:* 1. Valamely kép vagy szobor leírása. 2. Hogyan simul Arany balladáiban a versforma a hangulathoz. 3. Rozgonyi Piroska jellemzése. 4. Miben különbözik Buda halála a régebbi epozsoktól? 5. Regény-e vagy eposz Toldi szerelme? 6. Farsang. 7. Életkép a Dorottya leírásai nyomán. 8. Az alkoholokról. 9. Tragikum és komikum. 10. Mi okozta Coriolanus bukását?

VII. osztály. Magyar nyelv és irodalom. Olvasmányok: A tankönyv szemelvényei. Margit legenda. Balassi Menyhárt árulattásáról. Ilosvai, Tinódi, Balassi versei. Zrínyi: Török áfium. Kuruc dalok. Mikes levelei. Bessenyei: A filozófus. Gvadányi: Falusi nótárius. Csokonai lírai versei, Dorottya, A lélek halhatatlansága. Kazinczy: Pályám emlékezete. Berzsenyi és Kölcsey versei. — *Emlézés:* Kölcseyből, Berzsenyiből és Csokonáiból egy-egy vers. Balassi: A végekről. Borivóknak. Boldogtalan vagyok. Kuruc táborig dal. Kölesdi harc. — *Kötelező házi olvasmány:* Gyöngyösi Murányi Venus. Fazekas: Ludas Matyi. Kármán: Fanny hagyományai. — *Írásbeli dolgozatok:* 1. Eposzi elemek mondáinkban és legrégebbi történelmi énekeinkben. 2. Középkori legendáink mint a novellaírási ősei. 3. A XVI. sz. és a szatfira. 4. Az eposzi csodás elem Zrínyinél és Gyöngyösinél. 5. Hogyan ismerhetjük meg a kurucort a kurucversekből? 6. A légnymás bemutatására szolgáló kísérletek. 7. Mikes Kelemen mint humorista. 8. Balassi és Csokonai. 9. Kölcsey mint ódaköltő.

Latin nyelv és irodalom. Olvasmányok: Vergilius Aeneise VI. 42—155, 264—330, 384—425, 450—475, 680—900. VII. 40—105. VIII. 310—370, 610—730. IX. 140—180, 530—595. XII. 890—951. Cicero: Catilina I. IV. Sallustius Jugurtha, egy pár fejezet kihagyásával. — *Emlézés:* Aeneis VI. 867—886. Catilina I. 1. Jugurtha 10.

Könyvek barátja. Említettük, hogy Babits mindhárom fogarasi tanéve folyamán a felső osztályosok ifjúsági könyvtárának őre volt. Nem tudjuk, mennyi szabadsággal s mennyi kööttséggel intézhette — Ambrózy Pál barátjával együtt — az ifjúsági könyvtár új szerzeményeinek bevásárlását. A közzétett lajstromok mindenesetre céltudatos, körültekintő beszerzésekre mutatnak. Babits különösen az első esztendőben (1908—9) a fontosabb olvasnivalókat előszeretettel vásárolta nagyobb példányszámban: Balassi, Zrínyi, Kármán, Csokonai, Berzsenyi, Katona József, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Jókai műveit 10—10 példányban; a Magyar népdalok és Népballadák gyűjteményeit, a két Kisfaludy műveit 5—5 példányban, stb. Gondja volt arra, hogy régi irodalmunk és történelmünk megismeréséhez is megfelelő olvasmányanyag álljon az ifjúság rendelkezésére: Priskos rhetor, Rogerius, Galeotti, a Gesta Romanorum, Volter és Griseldis, Barlám és Jozafát, Vitéz Francisco, Heltai Gáspár meséi, Szalárdi János és Cserei Mihály történelme, Fényes Elek és Szilágyi Sándor műveinek beszerzése, stb. — mind — a két kiváló tanár-könyvtáros tervszerű, átgondolt munkásságát tanúsítja.

1909—10-ben a magyar írók gyűjteménye — többek között — Ráday Gedeon, Katona József, Kemény Zsigmond, Vajda János, Gyulai Pál, Péterfy Jenő, Baksay, Mikszáth, Gárdonyi műveivel, a világirodalom klasszikusaié pedig Homérosz, Petrarca, Shakespeare, Tolsztoj, Mark Twain, stb. munkáival gyarapodott.

Végül az 1910—11. tanévi beszerzésekben figyelemreméltók: Jókai, Tóth Béla (Anekdotakincs hat köt.), Riedl művei, továbbá Ariosto, Shakespeare, Puskin (Anyegin), Dickens, stb.

Az Értesítők szerint a két tanár-könyvtáros az Ifjúsági Könyvtár számára 1908–9-ben 389 db. könyvet szerzett be 308 K. 40 fill. értékben ; 1909–10-ben 145 kötetet 362,47 K-ért ; 1910–11-ben 189 kötetet 353,40 K-ért.

Babits sokféle, gazdag olvasmányához néhány ládát megtöltő saját könyvtára és barátainak jelentős könyvgyűjteménye mellett — közvetlen tudomásom szerint — a fogarasi gimnázium tanári könyvtára, valamint a helybeli kaszinó könyvtára is hozzájárult. (A tanári könyvtárnak egyideig László Béla, a magyar kaszinónak pedig Ambrózy Pál volt a könyvtárosa.) Levelezésének tanúsága szerint Babits maga is beiratkozott tagja volt a kaszinónak. De az általa kezelt Ifjúsági Könyvtár anyagát is bizonyára szívesen lapozgatta. A sok érdekes cím és név között különösen figyelemreméltónak találom Szilágyi Sándor nevét, mert Babits *Levél Tomiból* c. költeményének sötét vízióiba Cserei Mihály krónikája mellett Szilágyi Sándor „történeti rajzai”-nak emlékképei is belejátszottak . . .

Levelestára szerint még újpesti, sőt budapesti tisztviselőtelepi gimn. tanári működése idejében is rendezgette a fogarasi gimn. tanári és ifjúsági könyvtárából általa kikölcsönzött s nála részben elveszett könyvek dolgát. Ilyenek voltak pl. Goethe Faustjának első és második része, egy világtörténeti kézikönyv, Dante Purgatoriuma. (Ld. volt igazgatójának, Major Károlynak 1913. jan. 6-i és egyik volt tanártársának, Borbély Gyulának leveleit az Orsz. Széchényi Könyvtár kéziratárában.)

De legkedvesebb könyveit mindenesetre saját könyvgyűjteménye tartalmazta. Ezek mintegy hat ládát töltöttek meg. Ez a hat láda könyv volt a fiatal Babits összes saját „bútorzata”. Ággyal meg egyebekkel — Török Sophie közlése szerint — csak következő állomásán : rákospalotai lakásán rendezkedett be. Minthogy áthelyezése Fogarasról Újpestre az 1911. évi nagyvakációban történt : többé már vissza se ment Fogarasra. Otthagytott holmiját említett barátja, Kontesveller Károly gyógyszerész küldte el címére. Barátian gyámkodó leveléből (Fogaras, 1911. szept. 14) hadd idézzek néhány sort :

„Kedves Barátom! Tegnapelőtt indítottam útnak könyveidet 6 ládában . . . Egyik ládába csomagoltam a ruháidat, amelyeket megérkezésükkor ajánlatos volna kicsomagolni és szabóhoz kivasalás végett elküldeni . . . Nálam van még 1–2 kalapod és esernyőd meg botod. Ezeket is útra teszem holnap. Most pedig engedd meg, hogy utólag gratuláljak és minden jót kívánjak új állomásodon, bár szívesebben láttalak volna Fogarason, de hát neked valószínűleg jobb így és ezért én igen őszinte szívből sok szerencsét kívánok, arra kérve azonban, hogy ne feledkezz meg rólunk, vidékiekről se. Még egy kérés : légy szíves és egy pár szóban küldd el a címet, amelyre én Szekszárdra a boros hordócskádát elküldhetem . . . Nőmmel együtt szívből üdvözölve, mindenkor hasonló és más szolgálatokra kész és egyszersmind lekötölezett híved Kontesveller.”

(folytatjuk)

HANKISS JÁNOS

ZRÍNYI MIKLÓS AZ OPERA BÖLCSŐJÉNÉL

Derényi Mária¹ nagyon valószínűvé tette, hogy Zrínyi *Arianna sírása* c. költeményének közvetlen mintája Scipione (H)Errico messinai papköltő *L'Arianna* c. „idillje”, mely a korában jól ismert poéta főművének, a *Babilonia distrutta*-nak függelékeként ott szerepelt Zrínyi könyvtárának — azóta elveszett — egyik könyvében². Zrínyi Errico „hőskölteményét” („poema eroico”) olvasta és felhasználta;³ ez emeli a Derényi Mária által felhozott analógiák értékét és bizonyító erejét is.

„Ariadne panasza” az antik irodalom közhelye⁴ és nehéz megállapítani, melyik feldolgozásának maradt nyoma a további feldolgozóban. Inkább az apró részletek elbeszélése lehet döntő. Derényi Mária párhuzamai közül a realista leírásokra és a ritka „conchetto”-kra vonatkozók a legmeggyőzőbbek. Az előbbiek közé tartozik az, hogy a Tézeuszról elhagyott Ariadne „körörmzseli körmével ... orcáját” („Squarcia in viso le guancie”); az utóbbiak közé az, hogy az elárvult leány keservéből szélvész támadhat és felkavarhatja a tengert Tézeusz futó hajója körül.

Az elsőre azt lehetne mondani, hogy a dinamikus Zrínyi mindenképpen hajlik az érzés konkrét és anyagi jeleinek minél erőteljesebb kifejezésére; — ebben egyébként kora gyermeke —;⁵ a másodikra azt, hogy a Marino-féle „conchetti” divatjából még a *Szigeti veszedelem*ben sem szabadult egészen;⁶ de a párhuzamok együtt s a „Lerombolt Babilon” társaságában mégis meggyőzőek.

Fogadjuk el, hogy az „Arianna sírása” ősi témáját saját szerelmi élményei mellett Errico olvasása tette aktuálissá Zrínyi számára. De azután vonatkozzunk el az apró részletektől s ismerjük el, hogy az *Arianna sírása* sokkal erőteljesebb, lélekbemarkolóbb, *drámaibb*, mint a mérsékelt marinista költő „idillio”-ja, és hogy hangulati alapját szélesebb keretben kell keresnünk. Ilyenkor szélesebb keret persze költőnk hatalmas egyénisége és környezete: hősi kor, melyben az ember élete nem a legnagyobb tét: népek, kultúrák, tömegek sorsa függ attól, aki vállalja a felelősséget.

De ezenkívül szélesebbnek érezzük azt a művészi vagy, ha úgy tetszik, „műfaji” keretet is, amelyben Ariadne kétségbeesett panasza hangzik.

A XVII. század első harmadának legnagyobb feltűnést keltő műfaji újítása az o p e r a. Irodalom és zene határán születik rajongó humanisták úgyszólván laboratóriumi kísérleteként, akik — s ezt jó lesz itt hangsúlyoznunk — az irodalom kedvéért vállalkoznak zenés experimentumukra: az antik tragédiát szeretnék feltámasztani vagy utánozni s úgy tudják, hogy annak

¹ A *Zrínyiász Alderánja*. EPhK 1940. év 235–242. l.

² Ha a Kende-antikvárium Zrínyi-katalógusában említett kiadás csakugyan az 1635. évi, messinai kiadás volt, amely a függelékverseket tartalmazta. Az *Enciclopedia Italiana* szerint ugyanis az idillek ebben a kiadásban találhatóak: az első, velencei kiadással (1634), valamint a második, rómaival (1636) kapcsolatban nem említi őket. De Derényi Mária Mongitorera (*Biblioteca Sicula*, Palermo, 1708) hivatkozik s így föltehető, hogy pontos adatai vannak. Említsük még meg, hogy az Encicl. Ital. cikkirója — Antonio Eelloni — szerint a velencei kiadás évszáma nem 1634, hanem 1624.

³ Vö. még: Kardos Tibor: *Zrínyi a XVII. század világában*. ITK, 1932. év 158 ssk., 261 ssk. I. és Klaniczay Tibor: *Zrínyi Miklós*. Bp., Akad. Kiadó, 1954. 52 ssk. l.

⁴ Ovidius egy heroidájával („Ariadne Theseushoz”) és Catullus „Peléus és Thetis lakodalma” egy részletével, mely az előbbinek forrása, Loász István hasonlítja össze Zrínyi „Arianna”-ját (*Arianna sírása*. EPhK 1892: 717–724. l.).

⁵ Hasonlítsuk össze például a magyar Elektra Bornemisza Péterével.

⁶ Ime Delimán levélkéje (miniatűr heroidája) Cumillához:

„Látom, igazán szolgáltam istenemet,
Hogy ma megláthatom én jobbik lelkemet,
Meggyőzetett győzte győzödméseket,
Azért én elődben viszem rab fejemet.” (XII. ének 46. versszak.)

Vö. még *Orpheus Plutónál*, végső versszak: „Szabad lesz hát ennek, Az kiben nincs lélek, Poklokban is eljünni.”

előadását (elsősorban vokális) zene színezte. Hamarosan kiderül, hogy a zene, az éneklő deklamálás nagyon meglassítja az előadást s így szó sem lehet egész tragédiák megzenésítéséről: meg kell elégedni ismert drámai helyzetek egymás mellé sorakoztatásával: a tragédia „lírai helyzetdalaival”. A firenzei Bardi-szalomból lassan tovább terjed a kísérletezés láza kis fejedelmek udvaraiba és 1608-ban, fejedelmi nász alkalmára Ottavio Rinuccini a „Naxosi Ariadne” (*Arianna a Nasso*) mondáját vonja össze néhány jelenetbe, amelyekhez a kor lánglelkű drámai zeneszerzője, Claudio Monteverdi ír muzsikát. Természetes, hogy a nász alkalmá kedvező kimenetelt követel s így Rinuccini nem áll meg a mondában ott, ahol Ariadne Naxos partjain reménytelenül néz a hűtlen Tézeusz után,⁷ hanem a Bacchus istentől megvigasztalt Ariadnéval fejezi be zenedrámáját.

De Monteverdi muzikájából mégis csak az a — ma világhírű — darab maradt ránk, amelynek címe *Il Lamento di Arianna*. Ária a hozzátartozó drámai recitatívóval; mély és szinte verista módon megrázó fájdalom és antik (vagy operai?) főnség egyesül benne. A komponista külön is kiadta ezt a kedvenc darabját; madrigálnak és egyházi éneknek (Mária-siralomnak) is feldolgozta.

Ezt a *Lamentot* Zrínyi minden valószínűség szerint ismerte. Külön kiadása Velencében jelent meg, ahol a maestro 1636-tól haláláig, 1643-ig lakik s a San-Marco karnagya. Így nem volt szükséges, hogy Zrínyi első olaszországi útján (1636) lássa-hallja Monteverdi Ariannáját: „Arianna sírása” önállóan is megjelent s szélében-hosszában énekeltek.

De ha az első állandó színház éppen Zrínyi távozása után nyílt meg Velencében (a San Cassiano, F. Manelli da Tivoli *Andromedájával*), amelynek szövegét B. Ferrari, a színikdirektor írta, 1637), az ilyen eseménynek feltétlenül vannak előzményei: magánszínpadokon előadott operák s az új műfajról folyó beszélgetések és viták. Hiszen 1637 után kirobbanásszerű az opera fejlődése a lagunák városában: 1649-ben két színház is nyílik (a San Giovanni e Paoloról és a San Moseról) elnevezettek; emebben éppen Monteverdi *Ariannájával* nyitnak), 1641-től 1700-ig újabb tizenegy; ez összesen 14-et tesz ki: a század folyamán 72 szerző 356 operáját adják Velencében: óriási szám, ami óriási közönséget és óriási lelkesedést is föltételez. A szerzők közül Monteverdi, Cavalli és Cesti a legnagyobbak; a darabok történeti és mitológiai drámák, kevesebb tragikomédiával és vígoperával.⁸

Az opera olyan irodalmi műfaj, amelyről ekkor aligha mondhat le költő; még Errico is ír egy *Deidamia* című operaszöveget s ezt többi művével együtt adja ki. Tudjuk, ő is megjárta Velencét s ott nem hagyhatta érintetlenül az újítás izgalmát és népszerűségét. S éppúgy nem kerülhette el a figyelmét Monteverdi dicsősége, mint ahogy tudomást kellett vennie a Campaniléről vagy a velenceiek olthatatlan szórakozáscsömjéről.

A Velencébe mint rokonai, ősei székhelyére érkező ifjú magyarral szem történhetett ez másképp. Hogy a gondolások — talán „Arianna keserve” mellett — Tasso eposzának első sorait vagy más részleteit énekeltek, nem ő figyelte meg először és utoljára.⁹ Ez kikerülhetetlen és ingyen élő reklámja volt a nagy műnek, mely az efféle „népdalokban” mintegy operaáriákká töredezett. Tasso nemcsak az epikának, hanem az operának is dús és kedvelt forrása: ő az a modern szerző, akit egyenrangúnak tekintettek az antik klasszikusokkal és operatémát kértek tőle. Ha Zrínyinknek oly sok köze van Tassóhoz, hogy Arany János terjedelmes tanulmányt írhatott kapcsolatukról, nehéz elképzelni, hogy ne tudott volna a nagy Monteverdi „kísoperájáról”: „Tankréd és Clorinda harcá”-ról (*Combattimento di Tancredi e di Clorinda*)¹⁰ és *Armidájáról*.¹¹ Az egyikhez a csatafestőnek lesz sok köze, a másik az eposz szerkesztőjét érdekelheti (Cumilla úgy köti le Delimánt, mint Armida Rinaldót). S az elégikusra hangolt nagy ferrarai mester kapatja rá az olasz komponistákat az áriára, amely előt megállnak az események,¹² hogy időt engedjenek a megható helyzet panaszos esetelésére...

⁷ Később abban a szöveggönyvben, amelyet Catulle Mendès, a költő ír Massenet-nek (*Ariane*, 1905), Ariadne öngyilkos lesz.

⁸ Jósika Miklós *Zrínyi, a kőtő c.* regényében viszonylag sok szó esik a velencei színházokról. Szereplői közül Fioretta táncosnő, Anetta énekesnő. Az egész regényen meglátszik a XIX. század ötvenes éveiben oly sok port fölvert „nagy opera” inspirációja.

⁹ Liszt levele Mme d'Agoult-hoz 1839. okt. 25-én elbeszéli, hogy egy velencei gondolat, aki Byront is szállította, Tassót énekelte rekedt és tört hangján (*Correspondance de Liszt et de la Comtesse d'Agoult*, publ. p. D. Ollivier, Paris, Grasset, 1933. I. köt. 267. l.). „L'air ressemble beaucoup à celui que j'ai transcrit.”

— Vö. Arany János nyilatkozatával a *Gerusalemme liberátó* éneklő olasz matrózról (levele Petőfi-hez, 1947 febr. 28. *Arany J. válog. munkái*. Magyar Klasszikusok. Sajtó alá rendezte Barta János. Bp., Akad. Kiadó, 1953. 354. l.).

¹⁰ Madrigáljainak gyűjteményében maradt ránk a *Ballo delle Ingrateval* együtt. 1624-ben mutatta be Velencében, Monteverdi mecénása, Mocenigo szenátor házában a város legelőkelőbb polgárai előtt. — Jósika regényében (Zrínyi a költő) a jeles velencei családkorában ott szerepelnek a Foscarini(ni), Dandolo, Partecipazi, Cornaro, Malipieri családok.

¹¹ Van *Lamento d'Armidá* című zenei elégiája is, mint *Lamento d'Ariannája* és *Lamento d'Apolloja*.

¹² Ábrándos, eszmélkedő természetén kívül azért is, mert az ostrom is lassan halad, a keresztény sereg „vesztéget” Jeruzsálem falai alatt; mindenkinek van ideje, a főcselekvény helyén lassan virágznak az epizódok.

Maga Monteverdi 1636-ban, mikor először jár Velencében, tiszteletre méltó aggastyán. Csaknem hetven év van már mögötte (1567-ben született Cremonában) s csak hét előtte. De még megírja a római történelemből vett operáját, a *L'Incoronazione di Poppea* (1642), amely már igazi történeti dráma: a démoni, Carmen-szerű hősnő és Nero, akivel elvéteti magát, modern operába illő alakok.

Zrínyi a társaságban sokat hallhat róla; valószínűleg meg is mutatják neki: a népes Velence szűk területe zsúfolja össze az életet; talán beszél is vele. Ha igen, Monteverdi bizonyosan megfogalmazta előtte vesszőparipáját: a „stile concitato”-t, az „izgatott” vagy szünet nélküli stílus követelését, amelyről madrigáljainak¹³ előszavában oly korszakalkotó szavakat ír. Platónra hivatkozik, aki már tud az „izgatott stílusról („stile agitato”) (Köz-társaság, III. könyv), és leírja „azt a fajta harmóniát, mely alkalmasan utánozza a harcba induló bátor ember hangját és hanghordozását” (akcentusait).

Ha véletlenül több ideje volt a lelkes fiatalember számára, talán részletekbe is bocsátkozott. Az öregek gondolatköre összeszűkül. Monteverdi is sokszor visszatérhetett „fölfedezésére” s a gyors tempó, az izgalmat kifejező tremoló, a fegyvercsörgést programzeneszerűen utánzó pizzicato tudatos használatáról beszélt neki. S valószínű, hogy Zrínyinek mindez eszébe jött akkor is, mikor a „Szegedi veszedelem” formái és stílusa kialakultak benne. Akik úgy érzik, hogy alapeszméje, epikai ihlete, jellemző és alakító ereje nagy epikusá avatják, de „kár, hogy stílusa és verselése nincs ezen a színvonalon”, — néha úgy egyeztetik az ellentétet, hogy művének nyelvi formáját „fegyverzörgéshez” hasonlítják, ami talán nem harmonikus, de stílusosan alkalmazkodik a tárgyhoz. Stílusa a Monteverdi „stile concitato”-ja, amely az agg mester szerint is *ellentétekre* épült. Nemcsak olyan tárgyi ellentétekre kell gondolni, amilyenekre Tasso is sokszor nyújthatott példát: a keresztény és muzulmán hősök lelki ellentétere, a férfinőhöz öltözött nő feszélyezettségére, Cumilla vívódásának két pólusára s sok másra, — hanem például a tremoló sebességében versengő hangszer és énekhang egyenletlen harcára, szándékos *disszonanciákra*, amiket a kor nyersnek és durvának érezhetett, mint Zrínyi némely jelzőjét, igéjét vagy vesszőjét, de mégis drámainak. Zrínyi művészetének egyetemleges értékelését nagyon megkönnyíti az, hogy ismerhette Monteverdi „recitativikus monódiáját”. Míg a szépen pergő verselés az áriára emlékezteti az embert, a drámaibb versbeszéd, melynek minden sora hangsúlyos és súlyos, a korai barokk opera recitativóit juttatja eszünkbe.¹⁴

„Megfigyeltem, hogy az ellentétek kavargják fel a lelkünket s az effajta felkavarás minden jó zenének a célja”: csak így valósíthatjuk meg Boëthius mondását: „a zene azért adta nekünk, hogy megtisztítsa vagy lealacsonyítsa magatartásunkat”. Ime a katharsisz a zenés tragédiában és konkrét eszköze is konkrét eszközök lemondásáról, ami simán és kerekén szép, ami símogató ahelyett, hogy felindítana, ami inkább költői mint emberi, inkább harmonikus mint harcos, inkább epikus, mint igazán drámai.

Nem fontos, hogy a Szent-Márk-téren vagy a Canal-Grande valamelyik palotájában, talán éppen Mocenigoéknál elhangzott-e ilyenféle beszélgetés.¹⁵ Zrínyinek sok más módja volt, hogy ilyesmire halljon, olvasson, vitatkozzék. És amúgysem hisszük, hogy Monteverdi és a velencei opera hatása több lett volna, mint az, hogy megvilágosítsa Zrínyiben a maga költői természetét: hogy támaszra lelt egy kemény és vakmerő újítóbán, aki szakítani mert a tudós harmonizálás hagyományával, de ugyanakkor ellen tudott állni a könnyed dallamot ismétlő madrigál és a kialakulófélben levő, zárt áriaforma csábjának is, hogy viharos és erőteljes lelki tartalmak kifejezését semmivel se gátoltassa, dinamizmusát se a múlt, se a jövő nyugodt szatirikájához ne kösse.

Az operatörténet ismerői azon is le tudják mérni Monteverdi heroikus erőfeszítését, ami utána következik. A nagy újító kevesen s rövid ideig követik nehéz útján és az opera hamarosan az lesz, aminek a XVII. és XVIII. század Európája ismeri: áriák gyöngysora, amelyek mellett a hangszeres kíséret és a recitativ alig több, mint felfűző fonál. Ha az opera iránt fogékony költő 1650 körül és például Nápolyban került volna kapcsolatba az új műfajjal, az inkább fékezte, mint fokozta volna dinamizmusát s a „bel canto” édes és cifra művészete a marinói stílus virtuóz mutatványait ajánlotta volna figyelmébe.

Maga Monteverdi is közeledeft kései műveiben az áriákból és együttesekből álló „számopera” válfajához s korai operáiban is vannak „szatikus számok”, amilyen az említett

¹³ *Madrigali guerrieri ed amorosi* (1638): „harc (háborús) és szerelmi madrigálok”. Vö. a Zrínyiász kezdetével és lírai függelékével.

¹⁴ Viszont Hammerschlag János szerint (*Monteverdi-bemutató Budapestén*, Muzsika 1929 júl. — aug. sz. 37. s. 11.) „Monteverdi ideális recitálása valóságos recitativó „bel-canto-ja!”

¹⁵ F. Werfel „Verdi”-jében (*Verdi. Roman der Oper*, Berlin, Zsolnay 1925. 353–372. l.) is rögtönöz beszélgetéseket az öreg Monteverdi és az ifjú velencei opera képviselői közt. De konklúziója az, hogy az agg mester belátja, hogy az élet és a művészet jelszava a „Synergismus” és az ő kísérlete csak „finom szellemek tévedése” volt. Érdekes volna megvilágítani, Zrínyi mennyire igazolja vagy cáfolja ezt a véleményét.

„Lamento” egy része is. De törekvésének java mégis a drámai erő irányába tolul: ez a legfeltűnőbb, mert a legmeggrázóbb hatású, a legközvetlenebbül meggyőző. Goep¹⁶ Monteverdi hajdani híreről írva megemlíti, hogy „Monteverdi produced a marvellous *furore* with his new *tremolo* and *pizzicato* of strings”. Eza „*furore*” az antik klasszikus művészetnek éppoly jellegzetes aspektusa, mint az annyit emlegetett arány és harmónia. A „*furor vaticus*” a nagy költő jellemző lelkiállapota: a köznapi halandó számára elérhetetlen, dinamikus ihletettség. „Negat sine *furore* Democritus poeta magnum esse” — állítja Tacitus. S ha a poeta egyúttal hős is, tudnia kell, mit tehet a „bellandi furor”, a „*furor Teutonicus*” vagy a „*furia francese*” — a Zrínyi-korabeli olaszoknál bizonyos értelemben elismerő megállapítás a francia vitézekről.¹⁷ Nemes szenvedély, ihletes révület, amelybe nemcsak a költő s a katona, de a szerelmes is beleeshetik, ha szerelme egy nagy lélek eluralkodó szenvedélye: ezért válhatik eposz hőisévé az „Örjöngő Roland” — Ariosto „*Orlando furioso*”-ja (a mű végleges kiadása 1532-ből való). Mindezt Zrínyibe Itália és az olasz könyvek óhatatlanul beoltották: a nemes szenvedély és a dinamikus költészet idilljeit is jellemzi és nagyszerűen beleillik eposztervébe is.

*

Az *Arianna sírása* szerzője valószínűleg ismerte a Monteverdi-féle *Lamento d'Arianná*-t. Még nehezebben utasíthatjuk el ezt a föltevést, ha melléje állítjuk Zrínyi másik „lamento”-ját, az *Orpheus keserve* címűt. Külön valószínűségi számítások nélkül is jellemzőnek kell találnunk, hogy két mitológiai elégiájának tárgya éppen a velencei mester legismertebb két operájának témája. Mert ha *Arianna* panaszdala a legnépszerűbb Monteverdi-ária, az *Orfeo* viszont eddig az időpontig a mester legnépszerűbb operája.

Népszerűvé tehetette az is, hogy Orfeusz az operaművészet jelképe lehet: költő és zenész egy személyben, aki kettős művészetével az élő természetet s a holtak birodalmát egyaránt megindítja. De talán még inkább azt szerették benne a hallgatók, hogy sírni is, örülni is lehetett általa; a nagy ember harca tragikus sorsával itt — az 1607-iki mantovai ünnep kedvéért — szerencsésen végződik.

Vergilius „*Georgicon*”-jának IV. könyvéből Angiolo Poliziano 1480-ban Mantuában *Fabula d'Orfeo* címen rövid verses drámát írt, amely maga is csupa zene. Erre építi „favola in musicá”-ját a szintén mantuai Monteverdi, ill. szövegírója, az ifjabb Alessandro Striggio.

Operájukat egészen beleágyazzák a szabad természetbe, a *pásztori* hagyományba.¹⁸ Orfeuszt a *Zene prólogusa* („*prospopoeia*”) után pásztori karok veszik körül,¹⁹ s üde és határtalan jóérzés igézetét törli meg a Hírnökönő vészhire és Silvía elbeszélése: Euridikét²⁰ virágos réten megmarta egy kígyó. Itt kezdődik „*Orfeusz keserve*” (a), amely azonban közvetlen cselekvésre ösztönzi (b):

(a) „*Tu se' morta, se' morta, mia vita,
ed io respiro?
Tu se' da me partita, se' da me partita
per mai più, mai più tornare,
ed io rimango?*”

(b) *No, non, chè, se i versi alcuna cosa ponno,
n'andrò sicuro a' più profondi abissi,
e, intenerito il cor del Re de l'ombre,
meco trarroti a riveder le stelle;*²¹

¹⁶ Phil. H. Goep: *Great Works of Music*. NewYork, Garden City Publ., 1925. II. köt. 405. l. V. ö. még III. köt. 208. — Az *Orfeo* finom elemzése: Henri PRUNIÈRES: *Monteverdi Orfeo-jának szövegekönyvéről*. Muzsika, 1929 április.

¹⁷ G. Ronchetti: *Dizionario illustrato dei Simboli*. Manuali Hoepli. Milano, Hoepli, 1922. 433 sk. l. és K. E. Georges: *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch*. . . 9. Aufl. Basel, Schwabe, 1951. I. Bd. 2887 sk. hasáb. Értelmezései közül ezeket kell kiemelnünk: „*Raseré des Begeisterten, Verzückung, Begeisterung*”; — „*Wut des K mpfenden*” stb.

¹⁸ Ez az operától függetlenül élte többezeréves életét, de sohasem volt egészen független a zenétől (pásztorok kara, akik tánchoz daloltak; pásztorsíp, hangszeres hagyomány). S attól kezdve, hogy az opera föllelte benne természetes szövetségesét, a pásztori poézis egyre jobban összeforrt az operával. Ennek az egybeforrásnak csúcspontja talán Metastasio „*Pásztor-király*”-a (*Il Re pastore*; ezt annyi más szerző mellett Mozart is megzenésítette) s még inkább az Orfeusz-téma, mely önkénytelenül is azt a halvány reményt kelti bennünk, hogy ha az ember szíve és művészete le tudja nyugózni a természetet, a természet is visszaadja a kölcsönt: megnyihíti és megvigasztalja az embert.

¹⁹ A pásztori inspiráció mindenütt ott van Zrínyi képzeletében és művében (*Tityrus és Viola*, a magyar „*Magall*”: *A vadász és Echo*; a *Vénusz*nak — Delimán miatt — durcásan panaszkodó Cupido a Zrínyiász XII. énekének 2 sk. versszakában. „*Úl vala egykoron harmatos hajnalban Egy igen szép dombon és szellős árnyékban. Eleiben tűnék Cupido haragban, S ily haragos szókat beszéle magában. . . .*” •*Venus, megkissébedett-é az én hatalmam?*” stb.

²⁰ Szépségének leírását Striggio a pásztorok karára bízta: vö. Zrínyi 6., 21. vssz.

²¹ Gyönyörű sor, amelyben dinamikus túlfeszültség (magammal vonszollak) és éteri, könnyed emelkedettség (hogy újra lásd a csillagokat) tartja egymást egyensúlyban.

*o se ciò negherammi empio destino,
rimarrò teco in compagnia di morte.
Addio, terra. Addio, cielo! e sole, addio!"*

Zrínyinél :

*„Megholt Euridice,²² az én szép virágom ;
Eltávozott tüllem az én vigaságom.
De én mégis élek ezen a világon,
Világtalan világon, veszett világon.”²³*

(8. versszak.)

*„Bizony megkereslek sötét Acheronban ;
Engedelmet találok talán Plutóban.
De ha reménségem elvész Phlegetonban,
Euridice mellett maradok poklokban.”*

(20. versszak.)

Orfeusz így könyörög Charonnak :

*„Possente spirito e formidabil nume,
senza cui far passaggio a l'altra riva
alma da corpo sciolta invan presume,
a mia sposa me 'n vo per l'aer cieco
all'inferno non già ch'ovunque stassi
tanta bellezza in paradiso ha seco.”²⁴*

Zrínyinél ez az őszintén érzett, formájában barokkos érv így hangzik :

*„A szerelem nékem szép paradicsomnak
Tetszik, örvendetes mennyei országnak,
Nagy gyönyörűségnek és Elisiumnak,
Tündöklő napfénynek és szép csillagoknak.”*

Az a verses „jelenet”, amelynek *Orpheus Plutónál* címet adtak, nincs meg Striggio-Monteverti operájában (Glucknál meglesz); itt Orfeusz Charonnak panaszkodik, nem a Hades fejedelmének. De Proserpina szerelmével érvel, mint Zrínyi is :

*„Lám szép Proserpináért ő is gyötrődött ;
Lám, jég-hideg szüve, mint szalma, úgy égett.”
(Orpheus keserve, 25. versszak.)*

Monteverdinél maga Proserpina, aki Orfeuszt támogatja, érvel ezzel férjénél :

*„Deh, se da queste luci amorosa dolceza (így!)
unqua traesti,
se ti piacque il seren di questa fronte
che tu chiami tuo cielo,
onde mi giuri di non invidiar sua sorte a Giove,
pregoti per quel foco con cui già la grand'alma t'accesi,
fa ch'Euridice torni a goder di quei giorni
che trar solea vivendo in festa e incanto,
e del misero Orfeo consola il pianto.”*

²² Olaszos írásmód és szótagszámolás.

²³ Szép, szinte Adyt előlegező sor. Versbeli „billenését” a mai fül inkább élvezi, mint bírálja. Egészen megmagyarázza a zenei beszéd érdeke („parlar cantando” : ez Monteverti célja).

²⁴ Orfeusz siralma verstanilag is érdekes. Van gyorsabb része is :

*„Così vuol empia sorte
ch'in uesti orror di morte,
da te, mio cor lontano,
chiami il tuo nome invano,
e pregando e piangendo
io mi consumi.
||: Rendetemi il mio ben :||
tartarei numi. . .”*

Ilyen gyors része a „lamento”-nak a magyar szerző művében az „Orpheus Plutónál”. Rövidsorú, sokrímú, zenélő ária. — Egyébként az alvilágba a Remény vezeti Orfeuszt, mint Vergilius Dantét.

Az *Orfeo* zenéje a maga egészében ránk maradt. Alvilági kórusának drámaisága — ha Zrínyi hallhatta valahol — eposza utolsó énekének is adhatott át valamit viszonylag dús hangszerfestésének erőteljesebb színeiből.²⁵

*

Az efféle s hasonló párhuzamok, egyezések jelentőségét nem szeretnők túlbecsülni. A „műfaji atmoszféra” hatásának csak tünetei ezek, nem alapvető tényezői.

Az újfajta művészet jellemző jegyei ezek:

1. a zene és a költészet szövetsége a költészet érdekében.

Határozott zenei vonatkozásuk van Zrínyi életművében a *pásztori* verseknek,²⁶ a török kobzos gyermek énekének,²⁷ amely hangszerrel kísért ária, s az angyali karoknak, amelyeket Dávid király hárfája támaszt alá.²⁸

„Meggzámíthatatlan dücsőséges lölkök
Dücsőséget előtte szépen énekelnek;
Zsidó poetának untalan az versek
Királyi formára hárfájával mennek.

Égi muzsikának gyönyörű szózatja
Szép Echonak²⁹ választját megváltoztatja
»Szent, szent, szent mindenható Isten, Jehova,«
Egész mennyei sereg vígan kiáltja.”

(Zrínyiász, XV. ének 20–21. vssz.)

Később, az ének végén az angyali kar újra felharsan (XV : 107–108. vssz.):

„Angyali legio ott azonnal leszáll,
Dicsérik az istent hangos musikával...

...Egész angyali kar szép musikát kezdett,
És nekem meghagyák, szónak tegyek véget.”³⁰

A Zrínyiász két utolsó éneke egyébként is nagyon hasonlít opera-*finálé*hoz. Az angyalok karával szemben a démonok sötét kórusa áll, élén Alderánnal, a pokoli karmesterrel, aki türelmetlenül üti lábával a földet,³¹ „Tizifone fuj iszony kürtben”, a vihar tombol, s a gonoszok munkájának nyomán emberi jajgatás — harmadik kórusrészlet — és fegyvercsörgés támad, kiegészítve a fortissimóra hangolt zenét. A végső jelenet „tutti“-ja ez, az erők utolsó „koncentrálása”.

2. Rövidség okaért itt említsük meg, hogy az opera eget-földet és a föld gyomrát átfogó *nagyvonalúsága* a fináléban ér csúcst. Az eposz végén Zrínyi szokatlanul sok gondot fordít a csak operaszínpadon megvalósítható *díszletezésre*,³² mert az opera a „pièce à grand spectacle”, a „gépezetes színjáték” és vége a cselekvényt vágyainknak megfelelően befejező „deus ex

²⁵ Az alvilági lelkek bánatát tükrözi a *Ballo delle Ingrate* c. balett-féle is (Venezia, 1608).

²⁶ L. fenn.

²⁷ III. ének 32 ssk. versszakok.

²⁸ XV. ének 20–21., ill. 107–108. versszak.

²⁹ Vö. *A vadász és Echo* c. verssel is.

³⁰ Kardos Tibor id. tan. Marino hasonló helyeire utal: a *Strage degl' Innocenti*ben Dávid király a gyermek vértanúk dicsőségét zengi s a *Gerusalemme distruttában* az egek és szférák „cori”, „balli” és „canti”-járól van szó.

³¹ XV: 30–31. vssz.:

„Kegyetlenül üti lábával az földet.

Üti kegyetlenül az földet lábával,
Iszonyúan rikolt haragos szájával”

és XV : 52. vssz.:

„Hallgat az föld, de amaz veri lábával.”

Vö. még:

„Nagyot ordít(,) az föld ily parancsolatban” stb.

³² Az égi „Hunok csatájá”-nak hamar vége szakad, mint a Lisztének, akit Kaulbach festménye ihletett:

„Igy hagyák ördögök világos világot,
És noha még szintén meg nem hajnalodott,
De szép harmatosan sötétből hasadott
Szép hajnal, és mindent jóra batorított.” (XV : 53. vssz.)

Zrínyi kirohanása színpadias képek forrása és egy sokat játszott, népszerű színmű is.

machina”³³. Isten eldönti az ostrom sorsát, személyesen szórja szét a démonok hadát s szerzi meg hősnéek az erkölcsi diadalt.³⁴

Eközben még a „teatrum” szót is említi a költő: Alderán

„Az nagy teatrumon csak magát szemlélé”...³⁵

3. De a kórusok az olasz operában hamar visszaszorultak a *monódiával* szemben: egyetlen szereplő énekbeszédében látták a szerzők a költészet és a zene szövetségének legzavartalanabb formáját, ill. formáit, mert a *recitativo* és az *arioso* kezdettől fogva elég élesen szétvált.

A kettő között nemcsak abban van a különbség, hogy az „arioso”, ill. az „ária” strofikus jellegű, kerek formára irányul, míg a recitativo előre viszi a cselekvényt: sodra van (drámai), míg az ária megállapodik és kiszélesedik, mint hegyi patak, ha síkra ér (lírai). Úgy szólván minden ária többé-kevésbé *sztatikus*: egy lelki *helyzet* részletezése, elmélyítése, lassú átültetése a célja, míg a recitativ *dinamikus*an haladó *vonaldarab*.

Ez az oka annak, hogy a drámai³⁶ életfelfogású, dinamikus egyéniségek — Zrínyi és Monteverdi jellegzetesen ilyenek — művészetében több a „recitativ”, mint az „ária”: a folyó rohan, nem természete a vesztegtes. A zene természete viszont mégis megővja az áriát: a barokk lelkesedése és láza is épületbe, szoborba, képbe, helyzetdalba meredül. Így nemcsak Monteverdi ír „lamento”-kat, hanem Zrínyi is sokszor „énekeltet” hőseivel a barokk-opera értelmében vett „arioso”-kat, érzelmes vagy szenvedélyes helyzetdalokat — hallható zene nélkül.³⁷

Tegyük hozzá, hogy az antik irodalomban oly kedvelt fiktív *szónoklatok* a barokk eposzban éltek tovább s olyanféle szerepet játszottak benne, mint operában az *áriák*. Már nem szónoklat-minták, a helyes beszéd, a hathatós meggyőzés mintái, hanem egy-egy lelkiállapot megindító részletezései.

A sok példa közül említsük meg Delimán „arioso”-ját, mellyel magamagát bátorítja s amelynek nem egy sora oly operaszerű:

„... O, szüvem, állj elő, o, én vitézségem”³⁸ ...

Farkasics, aki — mint majdan Petőfi — „csak azon törődik, hogy ágyon halna meg”³⁹ halásos ágyán intéz beszédet társaihoz: „áriája”, mint a haldokló Gildéé, valószínűtlenül kerek és szép, témája pedig igazi operai elégiáé: „Hej, hej, én fátumom, mely igen kegyetlen” stb. És ilyen Zrínyi válasza is⁴⁰. Mind a két „lamento” végül a remény hangulatába torkollik.

Hasonló témáról zeng, de inkább vígoperai hangulatban, a III. ének „szép török gyermekének” dala⁴¹. Ez szemelláthatóan megállapodás, pihenés, szieszta, melynek külső körülményeit is leírja a költő („Vánkosokra ketten ottan leülének” stb.)⁴²

³³ A „machina” legtöbbször díszes szekér-féle, például Phoebus napszekeré. Zrínyinél a „Göncös szekere” fegyverszállító szekér: „Mennyei serégnek könnyebbíti terhét” (XV. ének 36. versszak).

³⁴ Itt is a földi élet árán, mint annyi operában — Monteverdi *Orfeuszában* is, ahol a hősné már nincs mit keresnie a világon, az égbe emelkedik s ott Eurydikéjével együtt csillagként fénylik, például az utókörmak.

³⁵ XIV. ének 21. vssz. — Az élet és a színpad rokonságáról l. Szabolcsi Bence: *Európai virradat*. A klasszikus zene kialakulása Vivalditől Mozartig. Bp., Új Idők, 1949. 15. l. — Bizonyára másoknak is feltűnt, hogy költőnk leggyakrabban használt eredeti képe, a „fölyhő” ebben az énekben is szerepel. Felhők tartakák el a gépezetes színpad felső részét, ahol a napszeker, a megoldást hozó csoda várta jelenetét.

³⁶ Ennek egyik szimptomája az önmagához vagy távollevőhöz forduló megszólítás („apostrophé”), az operaáriákra is sokszor jellemző fogás: „Jobb lett volna néked, Arszlán, vesztég lenned” (tragikus antipációval, Zrínyiasz III. ének 6. vssz.), vagy (II : 12. vssz.): „Az szép piros hajnal azor ban eljöv, Harmattal s világgal földet ékesít, Szép gazdagságával mindent örvendite; Csak tégedet, Arszlán, megkedvetlenite.” Vö. Orfeo és Arcetro panasztát Peri operájában („O mia cara Euridice”, ill. „Ahi mort’ inuid’ e ria”). — Dinamikus jelenség Zrínyinél bizonyos tartalmak vagy formák ismételtetése — legtöbbször csak párhuzamok, variánsok alakjában. Mintha az „ostinato” megfelelője lenne, amit Szabolcsi Bence (i. m. 35. l.) mint Velence régi hagyományát tárgyal.

³⁷ Énekelni zene nélkül nem nehezebb, mint beszélni szavak nélkül. Dinamikus tartalmak átadása pusztá akarrattal is történhetik (XV. ének 33. vssz.): „Igy monda, de nem nyelvvel és szózattal, Hanem tündöklő isteni akarrattal: Értik az angyalok, mert nagy boldogsággal Egyeznek az Isten nagy akarrattal”. Érdekes idézet, mert analógiájára föltehetjük, hogy Zrínyi, a költő zenekart és operaszínpadot, dalmű-hangulatot szuggerálhat nekünk erős akarrattal.

³⁸ XV. ének 80–82. vssz.

³⁹ VII. ének 29. skk. vssz.

⁴⁰ VII. ének 30–36., ill. 38–48. vssz.

⁴¹ 32–39. strofa.

⁴² V. ö. még Deli Vid látomását és „lamento”-ját két barátjának megsejtett halála fölött (IX. ének 80–95. vssz.). A szellemjelenés kedvenc eszköze lesz az operának, amely ezt a klasszikus tragédia prologusaitól örökölte.

Ária-forma az ima⁴³ és Zrínyi imája⁴⁴ közeli rokonságot tart kora egyházi ének-művészetével; tárgya az oly makacsul aktuális magyar elégia. Mindazáltal nem áriaszzerű; ha felhozzuk, azért tesszük, mert alkalmasan illusztrálja, hogy az ariózus eposzi részletek rendszerint valami *magatartást* fejeznek vagy alakítanak ki és így „sztatikus” voltak a duzzasztómedencéé és nem a mocsaré: dinamikai fokozások lehetősége szunnyad és alakul benne. Az ária így olyan helyzetdal, amelyre dinamikus költők is nyugodtan vállalkozhatnak.

Számolnunk kell azzal az ellenvetéssel, hogy a tett és a pihenés ideje az „életben” is így változik. De az életben a tett a fontos; a pihenést, eszmélődést, tervezést a tette készülő ember erőgyűjtésének tekintjük, míg az operai életformában a cselekvényt vivő recitativo a megállapodást jelentő ária felé siet s mintegy „érte van”.

De tovább kell mennünk egy lépéssel, hogy több lényegyet lássunk. Az opera-struktúra fölöttébb alkalmas forma az olyan heroikus lelkeknek⁴⁵, amilyen Zrínyi, — akik a cselekvés rohamában nem vetik meg a tettek lépcsőzetének széles pihenőit, ahonnan a díszes lépcsőház egy-egy szakaszát jól át lehet tekinteni s amelyek néha gigászi szobortalapzatoknak látszanak. Akik valamely világnézet hősei akarnak lenni, mint Zrínyi, különösen szeretik a cselekvény és az „ária”, a dráma és a pátosz ilyen váltakozását. A szigetvári hős életét olyanféle apoteózisért, megdicsőülésért adja, amilyen a XV. énekben éppúgy „kijár” neki, mint Orfeusznek Monteverdi zenedrámájában.

Az opera világképe — kezdeti fokán — főképp ebben és ilyesmiben válik el a klasszikus tragédia világképétől. Amint külsőleg mindig egy kissé tündérvilág, vágyvilág akar lenni, tartalmában, hangulatában is nehezen bírja el a hős tragikus bukását vagy tragikus vétkét. A zene „bűvös hangjai” mintha mindig a menekvés harangszavát jelentenék, mint a „Faust” záróképében.

Ezzel válik végérvényesen szélessé az a műfaji alap, amelyről tanulmányunk elején beszéltünk.

*

Nem állítjuk és nem is tartjuk fontosnak, hogy Zrínyi elégikus helyzetdalainak és eposzáinak egyes soraiiban Monteverdi és az olasz operaszövegek hatását minden kétséget kizárólag kimutassuk. Mindig lehetséges, hogy valaki — ismeretlen körülmények folytán — nem olvassa korának azokat a műveit, amelyeket az irodalomtörténet századok múltán kikerülhetetlen hatású környezeteknek jelent ki.

Könyvek hatását ki lehet kerülni, *atmoszféráit* nem. Lehetetlen, hogy Zrínyi olaszországi útján vagy útjain⁴⁶ ne merült volna el a nagy újdonság, a művészi „szenzáció” sokirányú hatásában: ne érezte volna, ha öntudatlanul is, hogy mennyire rokon ez természetével, mennyire erősítheti feszültségét és szilárdságát, kifejezőerejét és világnézetét. Olyan hatás volt ez, amely egyéniségére nem súlyosodhatik gátlóan, hiszen a műfajnak még nem alakult ki szabálya vagy tekintélye, — hanem a művészetek együttes erejével zengeti meg azt, amire benne korának, népének s a maga hivatástudatának leginkább szüksége van.

⁴³ Ha a nézőről van szó, heroizmusra *vágyó*, az operahóssel azonosuló lelkekről van szó. — A korai opera is sokat foglalkozik a hős kötelességének gondolatával, de — mint Tézeusz esetében — a szenvedély nemegyszer diadalmaskodik rajta. A Metastasio-féle librettók már inkább a „római jellem” eszményének irányában kiéleződő erkölcsi leckék („Regulus”-a ennek leghíresebb példája). Tasso Rinaldója nagynehezen s káros erkölcsi segítséggel viszi diadalra sokáig hanyagolt kötelességét: „az ő nyomdokain jár Delimán, a „Szigeti veszedelem” Achillese, aki metastasioi hőst előlegez.

„Mit csináljon tatár? Ide vonsz tisztesség,
Óda Cumilláért, mint kénkü, szüve ég:
Óberne hadakozik két nagy ellenség,
Mellyek között győze végre az tisztesség.” (XII: 89. vssz.)

⁴⁴ Zrínyi 1645 őszén felajánlotta szolgálatait Velencének (Klaniczav i. m. 43 sk. I.). Nem szemé-lyesen ment, de ez a lépése is valószínűvé teszi, hogy — valószínűleg személyes — kapcsolatai Velencével állandóak voltak. Jósika idézett regényében a császár követeként küldi Zrínyit Velencébe. Velence érdeklődése a törökverő hős iránt állandó és fokozódó. L. Klaniczav 508. l. stb. Bin Imre rámutat arra a fontos körülményre is, hogy Zrínyi könyveit velencei könyvkereskedők szállították — így nyilván tudomást szerez a fontosabb velencei kulturális eseményekről is. Buccariból, a Zrínyiek kikötőjéből az út Velencéig igazán csak egy ugrás.

⁴⁵ L. Cumilla ima-áriáját furcsa görög-római mitológiai emlékeivel (XII: 103. vssz.). — Méregtől hal majd meg, mint Adrienne Lecouvreur vagy Lakmé.

⁴⁶ II. ének 65–77. vssz.

TAURINUS ÉS SALLUSTIUS „CATILINA”-JA

A Stauromachia forrásai és mintái Császár Zoltán részletes összevetései alapján megközelítő teljességgel ismeretesek.¹ De bármennyire is használhatók dolgozatának adatai, munkája magán viseli a pozitivisták kutatás nem egy hibáját. Császár ugyanis összegyűjt mindent, ami formai átvételnek minősíthető, de egyáltalán nincs tekintettel a funkcionális egyezésekre. Pedig, ha az efféle párhuzamokra is felügyel, jelentős mértékben hozzájárul a Taurinus-probléma megoldásához.

Ez a probléma a felszabadulást követő években került napirendre, és végső fokon annak megállapítását sürgette, vajon a Stauromachia haladó hagyományaink közé sorolható-e, vagy sem. Ugyanis az eposz számos, bizonytalanul magyarázható helyét kommentálva olyasféle felfogás kezdett terjedni, mintha Taurinus műve nem lenne egyéb Dózsáról és paraszthadseregéről szóló hőskölteménynél.² Ennek az első pillanatra tetszetős, de feltétlenül elgondolkodtató értékelésnek egyik — talán legerősebb — érve a ceglédi beszéd meglehetősen hosszadalmas szövegű beiktatása volt.³ A Stauromachianak, mint eposznak helyes értékelését azóta már elvégezte irodalomtörténetírásunk, de ezen belül Dózsa beszédének a mű egészében betöltött funkciójával nem foglalkozott kellőképpen. Pedig e fontos rész tüzetesebb vizsgálata nem közömbös az általános értékelés szempontjából sem.

Bebizonyosodik ugyanis, hogy itt sem lehet gátlás nélkül kedvezően ítélni a költő feltételezett plebejus-rokonszenvéről. Egyrészt, mert a történeti hűséget különben is hangoztató Taurinus⁴ semmiképp sem vállalkozhatott arra, hogy elhallgasson olyan nagy jelentőségű tényrt, mint amilyen Dózsa beszéde is volt. Másrészt, mert a helyes történeti szempontú vizsgálat eredményei azt is kétségtelenné teszik, hogy Taurinus az uralkodó osztály szemébe, és annak részére írta munkáját. Ilyen olvasóközönség körében pedig a ceglédi beszéd eléggé aprólékos ismertetése csakis gyűlöletet ébreszthetett.⁵

S hogy valóban nem is vezette más cél a költőt, nyomban világossá válik előttünk, ha kellőképpen figyelembe vesszük, mennyiben és hogyan használja fel műve forrásait Sallustius két történeti monográfiáját, közülük is elsősorban a Catilinat.

Az eddigi ilyen irányban kutatók is felfigyeltek már erre a Taurinus-Sallustius kapcsolatra. Horváth János megállapította például, hogy a költő „egyik jegyzetében Catilinaéhoz hasonlítván Dózsa jellemét, elárulja, hogy némely vonásait Sallustiusból szedte össze.”⁶ Császár Zoltán még élesebb megvilágításba helyezte ezt a kérdést, amikor egy újabb párhuzamra mutatott rá. Ebből kiderült, hogy Dózsa budavári beszéde⁷ — meglehetősen pontossággal — voltaképpen nem más, mint Marius szavainak versebe szedése a Bellum Iugurthiumból.⁸

¹ Császár Zoltán: A Stauromachia antik és humanista forrásai. Bp. é. n. (1937).

² Geréb László: Taurinus és a Paraszti háború c. bevezetése a Stauromachia magyar fordítása előtt. Bp. 1946. 6–9. l.

³ Székely-Geréb: A magyar parasztháborúk irodalma (1950) c. kötetében Gerébtől a megfelelő rész. 119–120. l.

⁴ „...historiae veritas, quae potissimum integra asservanda est...” Stauromachia, Dedicatio, 17. (Juhász László kritikai kiadása a Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum c. sorozatban. Bp. 1944. A további idézetek erre a kiadásra utalnak).

⁵ Arról, hogy a Stauromachiában található részletezéseknek az adott helyzettől függően mindig népellenes tendenciája van, meggyőzően érvel Szentesi Miklós „Taurinus Stauromachiaja” c. tanulmányában, melyet kéziratban használhattam. Az általa elemzett helyek, pl. lib. II. 83–204; III. 117–177; IV. 270–307; V. 130–199, 215–268; stb. mind ezt bizonyítják.

⁶ Horváth János: Az irodalmi műveltség megoszása² 206. l. Továbbá Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora (1955) c. monográfiájában is csak erre a szűk adatra tér ki, bár általánosságban helyesen állapítja meg, hogy Taurinus „a parasztháborúk leírását a római polgárháborúk és a rabszolga felkelések mintájára klasszikusra stilizálta.” (371. l.). Dózsa beszédével kapcsolatban pedig szintén helytálló megállapításra jut, amikor utal Tubero megfelelő fejezetére, ugyanakkor azonban az antik források problémáját részletesebben fel sem veti.

⁷ Stauromachia, I. 381–423.

⁸ Császár Zoltán, i. m. 10. l.

A ceglédi beszéddel kapcsolatosan viszont ehhez hasonló megfelelések még nem derültek ki. Mint Császár írja: „... erősen emlékeztet Marius beszédére (Sall. De bello lug. 85.), melyet Taurinus Dózsa első beszédében formailag is felhasználott. Itt azonban formai meg-egyezés nem mutatható ki”.⁹ Ez a megállapítás csak részben állja meg a helyét, s egyben Császár módszerének korlátait is megmutatja. Azért, mert az erős hasonlóság emlegetése ezúttal nem más ösztönös gyanakvásnál, szemelláthatólag azon az alapon, hogy onnan merített már a költő korábban és hasonló esetben. Kiderül ez abból is, hogy e beszédhez felsorakoztatott harminchat párhuzamos hely közül egynél többet nem is tud Sallustiustól idézni, de ezt sem a Bellum Iugurthinumból, amelyre gyanakodott, hanem a Catalinából.¹⁰

Sokkal hasznosabb felfedezésre juthatott volna Császár, ha a pusztán formai átvételek mellett figyelemmel van Taurinusnak arra a forrására is, amely az eposz felépítésében közös funkcionális szerepet töltött be. Épp ezért ennek elvégzése nem lesz érdektelen munka — mint fentebb jeleztük — az általános értékelés szempontjából sem.

Előljáróban fel kell figyelnünk arra a jellemzésre, amelyet a két szerző ad műve szóban-forgó hősről. Taurinus nemcsak prózában, a Stauromachiahoz csatolt jegyzetei között¹¹ ruhazza át Dózsára Sallustiusnak Catilináról szóló jellemzését szóról szóra, de eposzában is követi a római történetírót, amikor így ír:

„Illi animus fastuque tumens ambibat honores
Supremos, quem continuo imperiosa cupido
Omne agit in crimen; ...”¹²

Sallustius is nyomatékosan hangsúlyozza — egyebek között — Catilina féktelen hatalom-vágyát: „Hunc (sc. Catilinam) post dominationem L. Sullae libido maxuma invaserat rei publicae capiundae, neque id quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum pararet, quicquam pensi habebat.”¹³

Nem ez az egyetlen hely, ahol Dózsáról ilyesmit olvashatunk,¹⁴ jóllehet ez a vád leg-feljebb Sallustiusnál tekinthető jogosultnak. Catilinanak ugyanis valóban elsődleges célkitűzése volt a konzulság elnyerése, s ehhez eszközként tekinthető a részéről propagált tabulae novae. Dózsánál efféleről viszont nem volt szó.

Megfigyelhető tehát, hogy Taurinus személyes indokokat emel ki a ceglédi beszéd előkészítésére, s ügyel arra, hogy az ily módon jellemtelennek rajzolt Dózsa fejtse majd ki a fegyveres parasztság programját. Ez a tudatos eljárás csakis azt eredményezheti, hogy a nemesség plebejus-színezetű bírálatát eleve előítéllettel vegyük Dózsa szájából, miáltal a nagyurak elleni tendencia éle máris erősen letompult. Sőt, ezen túlmenően, az olvasó „ismerve” Dózsa jellemét, hajlamosságá válik arra, hogy a jobbágysággal együttérző kijelentéseit egyenesen demagógiának minősítse. Nem szükséges külön utalni arra, hogy ez a törekvés nyilvánul meg Sallustiusnál is Catilina jellemzésekor az adott körülményeknek megfelelően.

Ilyen előkészítés után kerül sor a ceglédi beszédre. Bevezetőben Dózsa a világ teremtésének biblikus magyarázatát idézi fel, amikor — érezhető tendenciával — az őskommunizmus-beli állapotokról beszél:

„Quis tum Caesar erat? quis rex, quis miles ad aurum?
Qui proceres? dominus quis princeps? Omnibus idem
Si nobis pater est, nullum dominum esse putemus. —”¹⁵

Catilina beszéde elején ugyancsak a társadalmi egyenlőtlenségről szól: „Nam postquam res publica in paucorum potentium ius atque dicionem concessit, semper illis reges tetrarchae vectigales esse, populi nationes stipendia pendere; ceteri omnes, strenui boni, nobiles atque ignobiles, vulgus fuimus sine gratia sine auctoritate, eis obnoxii, quibus, si res publica valeret, formidini essemus”.¹⁶

Ennek a társadalmi igazságtalanságnak tényét alkalmazza korabeli helyzetére Dózsa és Catilina. Bebizonyítják, hogy az uralkodó osztály hatalma jogtalan és annál is inkább tőrhetetlen, mert nábobí vagyon uraként nem tud már mit kezdeni pénzével. S mindezt akkor teszi, amikor a szegénynép nyomora megbotránkoztató méreteket ölt. Dózsa ezekkel a jelenségekkel

⁹ Császár Zoltán, i. m. 15. l.

¹⁰ Stauromachia, II. 153; és Sallustius: De coniuratione Catilinae, 54, 6.

¹¹ Stauromachia, Index Abcdarius, 68. l.

¹² Stauromachia, I. 354—357.

¹³ Sallustius, i. m. 5, 6.

¹⁴ Vö. még Stauromachia, I. 421—424, 485—486, stb. A példákat még lehetne tovább szaporítani.

¹⁵ Stauromachia, II. 104—107.

¹⁶ Sallustius, i. m. 20, 7.

meglehető részletességgel foglalkozik és a maga — helyenként metszően éles — nyíltságával többek között ezeket mondja :

„..... at impia monstra
Nobilium census pretium diffundere censu
Aut sua ab alterius iacturis commoda quaerunt
Aut passum instaurant alieno funere damnum ;¹⁷

..... census patrios proavisque paratas
Divitias plenis perdunt bellaria mensis ;¹⁸

Accedit, gravior quod servi more premamur,
Sibila dum fessi toleramus colla labore.”¹⁹

Catilina mindezeket így fogalmazza meg : „Etenim quis mortalium, cui virile ingenium est, tolerare potest illis divitias superare, quas profundant in exstruendo mari et montibus coaequandis, nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? Illos binas amplius domos continuare, nobis larem familiarem nusquam ullum esse?”²⁰

Ezért tudja csak forradalmi úton elképzelni Dózsa a bajok megszüntetését, s ezért sürgeti az egész magyar jobbágyság egységes fellépését elnyomóival szemben :

„Iam si tempus adest, subducite colla tyrannis,
Praesertim si iura iubent abstare tyrannis ;
Iure dato nobis uti legumque licebit. —
Certe opus est passim reges iugulare et amica
Libertate frui ; nova iura, abolere vetusta
Pragmata nobilium.....”²¹

Catilina is fegyveres harcra szólítja fel mindazokat, akik egyetértenek vele : „Quin igitur expergiscimini? En illa illa quam saepe optastis libertas, praeterea divitiae decus gloria in oculis sita sunt. Fortuna omnia ea victoribus praemia posuit. Res tempus pericula egestas belli spolia magna magis quam oratio mea vos hortantur.”²²

Végül Dózsa megfogadja a hozzá csatlakozó szegénynépnek, hogy vezetni és védelmezni fogja őket jóban, rosszban :

„..... partibor in omnes ;
Quae ridens fortuna dabit, dabit optima quaeque.
Non rex vester ero, fiam socius, comes ibo
Ipseque ad arbitrium vulgi faciunda reducam
Concedamque libens, posito diademate vestrum
De me iudicium non indignabor haberi.”²³

Catilina, beszéde vége felé ugyancsak hűséget esküszik híveinek : „Vel imperatore, vel milite me utimini : neque animus neque corpus a vobis aberit.”²⁴

Az elmondottak alapján, nem tekintve a beszédek tagadhatatlanul rokon szerkesztés-módját és gondolati párhuzamait, melyek a részben közös cél miatt bizonyos fokig érthetőek, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy Taurinus nem „titkos szimpátiából”²⁵ iktatta eposzába, sőt éppenséggel visszatartó hatást akart vele elérni olvasói körében. Aminthogy Sallustius sem óhajtott Catalina beszédének ismertetésével új híveket szerezni a már levert mozgalomnak. Az adott művön belüli funkcionális azonosság tehát mindkét esetben megállapítható.

Persze mindebből nem következik az, hogy a Stauromachiába beledolgozott ceglédi beszédben valamiféle önállóan átvételt kellene látnunk, vagy legalábbis kétségbe vonnánk forrásértékét. Hisz Taurinus valóságos adatokkal dolgozott, de ezt a nyersanyagot elveinek megfelelően alkalmasint átfurmálta. Jelen esetben úgy, hogy Dózsa György beszédének történelmileg hiteles téziseit nagyszámú antik auktor és humanista költő megfelelő kitételei-

¹⁷ Stauromachia, II. 115 — 119.

¹⁸ Stauromachia, II. 127 — 129.

¹⁹ Stauromachia, II. 168 — 170.

²⁰ Sallustius, I. m. 20, 11.

²¹ Stauromachia, II. 170 — 175.

²² Sallustius, I. m. 20, 14 — 15.

²³ Stauromachia, II. 176 — 182.

²⁴ Sallustius, I. m. 20, 16.

²⁵ Vö. Geréb már idézett bevezető tanulmányát a Stauromachia fordítása előtt, 6. l.

nek beleolvastásával dolgozta fel és iktatta be eposzába a maga felfogásához híven ugyan, de a sallustiusi Catilina-beszéd mintájára.

Igy igazolható az a feltevés, hogy Taurinus nemcsak formai átvételekre volt képes, mint ahogyan ez Császár Zoltán egyébként jól használható eredményeiből kitűnnék, hanem forrásainak és mintáinak funkcionális felhasználására is. Ez pedig egyszersmind annyit is jelent, hogy megdől a ceglédi beszédnek Taurinus írói bátorságára és világnézeti álláspontjára vonatkoztatott értéke.

SÜKÖSD MIHÁLY

WESZPRÉMI ISTVÁN NAPLÓJA

Toldy Ferenc irodalomtörténete egyetlen mondatot juttat életművének: „Weszprémi Istvánnak a magyar orvosok életeiről szóló munkája (1774–1787) messze túlterjedve címe határain történelmi és archeológiai, nagyjából azonban irodalomtörténeti kitéréseivel nagyszerű raktárát képezi szerencsés nyomozásai számos felfedezéseinek.” Sokkal többet azóta sem tudtak és írtak Weszprémiről. A bőkezű utókor nevéhez ragasztotta a „polihisztor” sokat sejtető és ténylegesen keveset mondó címét — gyakorlatilag azonban még a szakértői köztudat is csak mint Földiné Weszprémi Juliska — Csokonai Rozáliája — apját, s egy négy-kötetes, többet dicsért, mint használt latin nyelvű „tudománytár”, irodalomtörténet, a „Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia” homályos életű szerzőjét ismerte. Ennél tovább legfeljebb orvostörténészek szorgalma jutott, értékes részletkutatásaik azonban többnyire apró adatok egymásmellétevésére korlátozódott, igen gyakran kuriózumok hajszo-lásában forgácsolódott szét. Megállapították, hogy Weszpréminek 40 hold földje, méhese volt Debrecenben, hogy háza két tímármester szomszédságában terült el (quel odeur! — tartja szükségesnek a felkiáltást Magyary-Kossa Gyula), sokszínű alakjának megismertetését azonban ez nagyon kevésé mozdította elő.

A Weszprémi életművét borító homály két okból látszott nehezen áthatolhatónak: egyrészt művein kívül alig maradt életére, a korban elfoglalt helyére, szerepére utaló feljegyzés azon a háromoldalas önéletrajzon kívül, melyet saját maga illesztett említett műve első kötetéhez. Másrészt — s ez a lényegi ok — Westprémi valóban polihisztor: orvos és pedagógus, költő, irodalmár és bibliográfus, határozott filozófiai érzékel és érdeklődéssel, ugyanakkor XX. sz-i kutatói eleve csak egy, meghatározott tudományág felől közeledtek hozzá. Az orvostörténészek (Magyary-Kossa, Elekes György stb.) pozitívista tudománytörténeti szemléletükkel kísérletet sem tesznek Weszprémit bonyolult korába, a XVIII. századba állítani: felszínre hozott adataik összefüggéstelenül lebegnek egy szétfolyó múltba visszavetítve. Az irodalomtörténet oldaláról közeledő pedig (pl. Molnár Ágnes) már eleve gátlással fordul az erősen természettudományos jellegű anyaghoz; mint tudós nem léphet a számára idegen szakterületre, ezért nem megy a részletekbe, elvi síkon marad, s a divattá lett szellem-történet Prokrustes-ágyába kényszeríti alakját.

Weszprémiről az első jelentős tanulmány váratlanul Angliában jelent meg, s mindjárt lényegesen újat adott. Az oxfordi tudományegyetem folyóirata, a „Philosophical Transactions” 1953. 1. számában David Lofthouse „The road to life” (Út az élethez) címmel ismerteti Weszprémi István Oxfordban önéletrajzon megalált, angliai útja alkalmával odakerült naplóját.

1752 márciusában Weszprémi a debreceni kollégium ösztöndíjával külföldi tanulmány-útra indul. Másfél évet Zürichben tölt, 1753-ban az utrechti egyetemre iratkozik be, majd 1755-ben Oxfordban és Cambridge-ben hallgat előadásokat. Ez a három év számára a felkészü-lés ideje — ezt követi nyomon a napló, a Debrecenből egycsapásra a polgárosuló felvilágosult Nyugat gócpontjaiba kerülő Weszprémi ezernyi élményét, világnézeti tudatosodását regisztrál-ják a feljegyzések.

Napló és nem emlékirat, memoire. Megítélése szempontjából feltétlenül hangsúlyozandó ez a különbség. A napló nem a kiérlelődött egyéniség tisztultságával, véglegessé kristályosodott nézőpontból sorolja elő az évekkel vagy évtizedekkel *előbb* történeteket, mint azt a memoire, az önéletrész teszi — ellenkezőleg, minden sora együttthalad a pillanatnyi valósággal, a napló-író mindenkori életéhez, létéhez szinte kitapinthatóan tapad, élménydarabkák serege teszi változatossá, színessé, a percek hangulatváltása gyakran önellentmondóvá. Weszprémi nem „a maga mentségére”, önigazolásképpen ír, mint azt Misztótfalusi, rejtetten Bethlen Miklós

is teszi, mégkevésbé gondol esetleges olvasókra — naplójában az a mindenkori közlésvágy tör magának utat, melyet Hegel az alkotás, a művészet teremtettségének vallott. Hazájától, ismerőseitől távol, állandó új benyomásokkal, valóság- és könyvtelvényekkel gazdagodva Wespzprémi napról napra „írja ki” magából a világról való észleleteit. A teremtés, a produktivitás vágya még aligha tudatos — Wespzprémi későbbi, negyven évig tartó alkotómunkájának mégis a napló a kezdete.

Lofthouse tanulmányában igen részletesen elemez. A naplót Francis Murray irodalomtörténész, Sterne-kutató találta meg az egyik oxfordi levéltárban. Jó állapotban levő, sűrűsorú 160 lapos füzetforma; Wespzprémi latinul vezette, csak az utolsó rész — angliai tartózkodása alatt — készült angolul, Lofthouse szerint nyelvtani és stílári szabatosággal. (Ez nem meglepő: Wespzpréminek már 1751-ben angolul jelenik meg Dublinben egy máig elemezetlen filozófiai munkája.) A napló megkapó olvasmány — sajátos hangulati ereje a modern angol fordítás nyelvén is átüt a Lofthouse által idézett helyeken. Felépítése rendszertelen, csapongó; gyakran minden egymásutánira napra oldalak jutnak, aztán többetese kihagyások következnek. A cselekmények egymásutánjában regisztrál, de — a műfaj belső törvényei szerint — nem eseménytörténetileg: a külső események mindig csak alapot, kiinduláspontot adnak, a lényeg a naplói személyére tett hatás. Ez határozza meg a napló belső szerkezetét is: szinte végig gondolati-szemléletű, hosszú monológokból áll, melyekben Wespzprémi a legtöbbször önmagát elemzi s a külvilág eseményeit saját fejlődésén keresztül méri le. Feljegyzései kissé a Bethlen Miklós önéletírására emlékeztetnek kételeyekkel, a csontig ható önboncolgatással. Megítélésének sarokköve is sokban egyezik a Bethlenéével: a valóság gazdag eseményanyagával dolgozó napló-műfaj megtűri-e azt az állandó intellektuális feszültséget, mely állandóan elvonatkoztatva minden történést az értelem, a logika szűrőjén bocsát keresztül. Wespzprémi látszólag teljes introverziót mutat, hosszú, filozófikus mondataiból azonban világos és tanulságos fejlődés bontakozik ki az ismeretek pusztá elsajátításától az önálló szemlélet kialakításáig — ezt fogja majd az alkotás magabiztos öröme betetőzni. „The road to life” — az élethez vezető út, ahogy Lofthouse találóan írja.

A napló Wespzprémi kiküthathatatlannak vélt ifjúkorát egész sor adattal világítja meg. Polgári származása, amelyre Horányi a „Memoria Hungarorum”-ban csak általánosan utal — amennyiben az apát „egregius civis”-nek nevezi — most bizonyossá válik: Wespzprémi egyhelyütt „hivatalának peres dolgaiban igen elfoglaltnak” jelenti ki apját, s ezzel jogi, talán ügyvédi foglalkozására utal. Lényeges adat ez, hiszen Wespzprémi életművét származása nem utolsó sorban fogja meghatározni. Ugyanígy igen jelentős az, amit debreceni tanulóéveiről, elsősorban legkedvesebb tanáráról, Hatvani Istvánról ír. Wespzpréminek fizikát, matematikát és filozófiát ad le a „nobilissimus magister”, ahogy naplójában nevezi, s közeláll Descartes rendszeréhez: Wespzprémi rajta keresztül ismerkedik meg a racionalizmussal, világnézete, mely Hollandiában Descartes-on túl majd a materializmusig juttatja el, Debrecenben kapja az első adalékokat.

Legközelebbi feljegyzései már zürichi tartózkodása idejéből valók. Wespzprémi nem részletez, nem veszi sorra az itteni orvosegyetemen tanultakat — csodálattal és megilletődéssel ír azonban a számára új anatómiai gyakorlatokról. 1752 szeptemberében vesz részt először boncoláson, s aznapi írása megdöbbsent mély, a lét végokait kereső kérdésfeltevésével: „Húst és csontot tartottam a kezemben” — írja — „testet láttam közvetlen közletről, melyből elszállt már a lélek. De vajon mikor és hová?”

1753-ban megszakítja svájci tartózkodását. Elhatározását konkrétan kiváltó ok nincs, nem tud határozott magyarázatot adni naplójában sem: úgy érzi azonban, hogy a zürichi éveket jellemző beteljesedés, az elvégzett munka öröme tünöben van — feljegyzéseiben ismét a távolabbi keresés, alaktalan, csak sejtett, magasabb tudás utáni vágy szólal meg. „Batáviába kívánnék menni” — írja, s váratlanul bukkan elő a naplóból Apáczai Csere János neve. Még nem tudatosan idézi a haladó szellemi mozgalmak első magyar tolmácsolóját, egyelőre csak a tudás keresését, a vágyat érzi vele közösnek, magyar tudósvoltának felismerése azonban idáig lesz visszavezethető. 1753-ban Wespzprémi az utrechti egyetemre iratkozik be.

Nem térhetünk most ki arra a gazdag, sokoldalú hatásra, amit Wespzprémi és nemzedéke számára Utrecht jelentett. A döntő a városnak a szellemi megújulásban, a rohamra induló polgári filozófia első nagy útközeteiben elfoglalt központi szerepe: a descartes-i rendszer elfogadása és terjesztése már száz év óta. A cartesianizmus befolyását Wespzprémire sem elemezhetjük bővebben. Naplójában Descartes neve rövid néhány hónap alatt tizenegyszer fordul elő, elolvassa két művét, a „Filozófia elemei”-t, s az „Értekezés a fényről”-t. Benyomásairól oldalakon keresztül értekezik: próbálja meghatározni, mennyiben jelentett Descartes filozófiája a megelőző „klasszikus iskolával” — ennek főképviseletjét Arisztotelész-ben látja — szemben újat.

Felődése jelenlegi szakaszán azonban Wespzprémi számára a cartesianus rendszer csak átmenetet jelent: szilárdan természettudományos szemléletének az újat az ún. „orvos-filozófiai” iskola, Descartes merev, de következetes továbbfejlesztője, a kortárs Lamettrie

jelenti. A gépek ekkor fellendülő fizikai-mechanikai elemzése az életműködésben is megmutatni vélte a gépet: az ok-okozati viszony következetes, de mechanikus, metafizikus végiggondolásával már Descartes is kimondja, hogy az állat — gép, ezen túljutni azonban a rendszerét megkötő végső isten-képzet nem engedi. Az utód, Lamettrie megteszi a döntő lépést, s 1748-ban tisztán materialista nézeteket fogalmaz meg: az ember — test, gondolkodás és lélek csak a test tevékenysége. A descartes-i logikai menetet betetőző definíciója: az ember — gép, mechanizmusában elfogadhatatlan, ugyanakkor koncepciójának alapvető materializmusát bizonyítja.

Weszprémi 1754 őszén anatómiai előadáson vesz részt. A szeme előtt feltáruló anyag ismét mély gondolatokat kelt benne, s aznapi feljegyzéseiben egy rövid német nyelvű mondatral válaszol saját, évekel ezelőtt feltett nagy kérdéseire, egycsapásra oldva fel ezzel a Zürich óta kísértő kételyeket. Der Mensch ist, was er isst — az ember az, amit megesszik, idézi Lamettrie híres mondatát, mely aforisztikus formájában az orvosfilozófiai iskola materializmusát és mechanizmusát egyaránt tükrözi. (Meg kell jegyezni, hogy a német szójátékok elsősorban Büchnerrel, a XIX. sz. vulgármaterialistájával kapcsolatban szokták említeni, noha Lamettrie szerint is „az ember az, amit megesszik”. Lofthouse mindenesetre németül idézi.) Weszprémi szokás szerint most sem mond részleteket, szűkszavúan csak annyit jegyez fel, hogy eredetiben olvasta Lamettrie-t, a kifejező idézet azonban önmagában is elég: szemléltetően tárja fel a fejlődést, melyet Weszprémi rövid pár év alatt Hatvani professzor kezdeti hatásától a korabeli ideológia legradikálisabb balszárnyáig megtett.

Utrechti tartózkodását hazai események szakították vele félbe. Már 1753-ban a debreceni főiskola Hollandia, Svájc és Anglia támogatását kéri, mert Mária Terézia megiltotta Debrecennek az iskola anyagi szükségleteihez való hozzájárulást. A könyörgő levelek egyikét Weszprémi kapta kézhez, aki nagyszabású angliai gyűjtőkörútra gondol. Nemcsak a rábizottak miatt: London az orvostudomány élenjárója ez időben, s Weszprémi szilárdan készül hivatására.

Megérkezésének időpontját a napló nem említi, az első angliai feljegyzések 1755 februárjából valók. Nem megy mindjárt Londonba, hónapokon keresztül az oxfordi és cambridge-i egyetemeken hallgat előadást. Minden szabadidejét az oxfordi könyvtárban tölti; olvasmányai közt az orvosi könyvek mellett Szent Ágoston, s Locke pedagógiai főműve, a „Treatise of education” is szerepel. Utóbbiról nem jegyez fel semmi érdemlegeset, Locke nyilvánvaló hatása azonban már néhány év múlva, első nagyobb művei egyikén érezhető lesz.

Weszprémi naplójának utolsó, gyér feljegyzései utrechti visszatéréséről, s ottani, közeledő szigorúvizsgáiról szólnak. A végleges, Magyarországra való hazatérésről nem ír, de e gondolatnak már Angliában kellett megszületnie, mert közvetlenül elutazása előtt huszonhat kötet könyvét, köztük egyetemi jegyzeteit, az oxfordi könyvtárnak ajánlja fel. Naplója itt szakad meg: előkerülését tekintve bizonyos, hogy az ajándékkönyvek közé keveredett.

Weszprémi naplója jelentős írás — a műfaj kiemelkedő magyar képviselői, Bethlen Miklós, Misztótfalusi, Mikes, Széchenyi, Justh Zsigmond műveinek egyenrangú társa. E vázlatos áttekintés célja a napló szerény igényű ismertetése volt; csak érinthette azokat a csomópontokat, melyek elemzése Weszprémi végleges megítélése, életművének tisztázása szempontjából elsődlegesnek tűnnek. Egy sor kérdés — Weszprémi filozófiai recepciójának elemzése, az elődök (Apáczai, még inkább Pápai-Páriz) életművéhez való kapcsolódása, s elsősorban a hazatérte utáni negyven éves alkotómunkának tisztázása — még nyitott. Ezeket vizsgálni az elkövetkező kutatás feladata lesz.

SIPKA SÁNDOR

JÓKAI HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI KÉPVISELŐSÉGE

Jókai népszerűségének egyik legragyogóbb példája volt az az izgalmas választási küzdelem, amelyben 1869-ben Gorove István kereskedelmi miniszterrel szemben mint a bal-közép párt jelöltje 30 szavazattöbbséggel győzött, és az ország legnagyobb kerületének, a Terézvárosnak képviselője lett. Mikszáth megfigyelése szerint Jókai életének egyik legszebb napja volt ez a diadal. „Azzal a hittel pihenhetett meg az üdvözlő beszédek, válaszok és lakomák, áldomások után — írja nagy kortársáról — hogy az országnak körülbelül a legnépszerűbb embere. Az utcán nem járhatott többé gyalog, mint egykor gróf Teleki László, mert

önkéntelen éljenek törtek ki a járókelőkből. Ha vidékre utazott, a peronokon szónoklatok vártak rá és fehérruhás leányok. Kijött a városi magistratus is élén a polgármesterrel. Diadalívek alatt, nem ritkán tarackdurrogások közt vonulhatott be a városokba, mintha az övé lenne az ország és a hatalom. Pedig csak az ország szeretete volt az övé. Más hatalom nem volt soha a kezében, csak az ő kis acéltolla." (Mikszáth: Jókai Mór élete és kora. II. k. 113. l.)

Mikszáth megállapítása az is, hogy 1875-ben Deák Ferenc és Tisza Kálmán pártjának egyesülése után az egykori ellenzéki képviselőknek igen megfogyott az a népszerűségük, amit a balközépben szereztek. „Sőt a Jókaiéból még az is fogyott és hamvadt a fazekak alatt (melyekből a húst, ha volt bennük, mások villázták ki), amit irodalmi révén szerzett (i. m. II. 149. l.).

Meddő kísérlet volna kétségre vonni azt a közismert ténnyt, hogy Tisza Kálmán politikai irányvonalának megváltozása nagy csalódást okozott párhívei táborában, és a fúzió az egykori ellenzék népszerűségét erősen megtépázta; annak igazolására azonban, hogy Jókai írói népszerűsége egy ideig ezzel a politikai népszerűtlenséggel is sikeresen dacolt, félreérthetetlen bizonyíték 1875-ös hódmezővásárhelyi választásának története és eredménye.

A Viharsarok e forradalmi hagyományokról nevezetes városában mindig nehéz dolga volt annak, aki kormánypartí programmal lépett fel és a fennálló rend támogatására próbált híveket toborozni magának. Itt 1872-től kezdve az első világháborúig mindig a 48-as párt jelöltjét választották meg képviselőnek. Éppen ezért a kormánypartí helyi szervezete a siker érdekében, az ellenállás ismerete birtokában mindig a legnépszerűbbnek vélt jelöltek fellépésével kísérletezett. Ilyen megfontolásból próbálkoztak 1875-ben Jókai felléptetésével, és ezúttal nem eredménytelenül.

1875 június 8-án a szabadelvű párt hódmezővásárhelyi választmányi gyűlésén Matók Béla választmányi tag azzal érvelt, hogy ő „Jókai nevét és föllépését látja egyedül hatásosnak és célravezetőnek arra, hogy Vásárhelyt a pártviszályokat ne csak végleg megszüntesse, de a szabadelvű pártnak itt igen jelentékeny többséget, s így valódi diadalt biztosítson, melynek áldásos hatását köz- és társadalmi életünkben nemsokára tényleg is érezni fogjuk.” (Hódmezővásárhely, 1875. június 13.) Az indítványt elfogadták, és Jókai felkérésére 5 tagú bizottságot küldtek Budapestre.

A nagy író nem vonakodott a jelöltség elfogadásától, és 1875 június 15-én választási programja ismertetése céljából Vásárhelyre érkezett. Útja és fogadtatása valóságos diadalmenet volt. Az egykori helybeli újságokban e látogatásról szóló beszámolók közt lapozgatva, akár a fenti Mikszáth-idézet sorait olvasnók újra. Június 15-én de. 1/2 10-kor érkezett Vásárhelyre Szentés felől, amelynek előző nap „szintén szívesen látott vendége volt”. A fogadási menetet 24 tagú lovasbandérium nyitotta meg, majd a díszes egyenruhába öltözött tüzoltó csoport következett, ez után haladt a város négyes fogata, amelyen Jókai és a helybeli pártelnök foglalt helyet, majd mintegy 150 kocsiból álló kíséret zárta be az ünnepélyes bevonulást. 1/4 11-kor a piactéren kb. 1000–1200 hallgató előtt hangzott el a több mint egyórás programbeszéd, melynek teljes szövege „A Hon” 136. számában olvasható.

A gyűlés után délben egy órakor kb. 170 terítékes bankett keretében folyt tovább a nagy író ünneplése. A szokásos felköszöntők során Jókai Vásárhely népének hazaszeretéről beszélt. Különösen az ragadta meg figyelmét, hogy „itt nem követelnek egyebet, mint hazaszeretetet. Itt csak a hazáról szólnak, pedig elmondhatnák, mennyi panaszkodás van”.

A városból való távozás újabb ünneplések kezdetévé vált. A szomszédos Szentesen és Csongrádon június 20-án díszkapuval, hatalmas kocsikísérettel több ezres tömeg várta és köszöntötte a polgármester útján. (Hódmezővásárhely, 1875. június 20.)

A látogatással kezdődő első választási hullám elcsendesedvén, mindkét fellépő párt sajtó útján folytatta a korteshadjáratot. Jókai ellenfele Vásárhelyen Németh Albert, a 48-as párt jelöltje volt. Ellene Jókai párhívei nemcsak prózában, hanem kortesnótákkal és gúnydalokkal is agitáltak. Ezek közül nem a művészi érték, hanem a Jókai iránt megnyilvánuló szimpátia szempontjából némi érdeklődésre tarthatnak számot az alábbiak:

(Nótája: Kossuth Lajos azt üzenté.)

*Zöld toll van a kalapomon,
Jókai neve ajkamon,
A szebb jövőt szinte látom,
Mert szívemből kívánom:*

Éljen Jókai!

*Megmondjam miért éltetem?
Miért ő az én jelöltem?
Mert mint ifjú már hőn érzett
A honért, sőt küzdött vértett...*

Éljen Jókai!

Mert hű magyar, gyémánt jellem,
Féli s tisztelt az ellen,
Szava színméz, tolla arany,
S lelkében csak igazság van.

Éljen Jókai !

Vásárhelynek magyar népe,
Ne hallgass te más beszédre !
Szólt, hallottad, olvasd mit ír !
Mit ő ígér nem csalja hír . . .

Éljen Jókai !

Az ő s Németh Albert neve
Nem hangozhat egy napon se.
Kíáltsd hát, hogy őt követed,
S nem más létszen a követed . . .

Éljen Jókai !

Vagy : Kíáltsd : Jókait követem,
Nem más, ő lesz a követem !

Éljen Jókai !

Egy a sok közül,
akiket a Pegazus megrúgott.

II.

(Nótája : Ha énnékem száz forintom volna.)

Ujra derül városunk jövője,
Ha Jókai lesz a nép követje,
Ősmeri őt a világ.
Nincs az, ki nyomába hág.
Éljen Jókai !

Nem hazudik, igazat mond mindég,
Kebelében a honszerelem ég,
Beszéde imádság,
A munka drágaság,
Éljen Jókai !

Arany ember, arany tollú hősrünk,
Te éretted szól a könyörgésünk,
Ne hagyj el bennünket,
Védelmezd ügyünket,
Áldjon Isten téged !

Városunknak gazdaga, szegénye,
Értse meg, hogy mi a kor igénye,
Lenni vagy nem lenni,
Jobb jövőt teremteni,
Éljen Jókai !

Nyízsnyai Gusztáv.

III.

Lobog a nemzeti zászló
Vásárhelyen minden házból,
Vidám szellő lobogtatja,
Jókai Mór neve rajta.
Éljen Jókai !

Piros rózsza kertem dísze,
Jókai szép hazám fénye,
Rózsza ékíti süvegem,
Jókai az én követem
Éljen Jókai !

*Fehér a tisztaság színe
Tiszta a Jókai szíve,
Bölcs az esze, arany ajka.
Ami igaz, csak azt mondja.
Éljen Jókai !*

*Nem ígér ő eget, földet,
De igazán szeret minket,
És a hazát nemcsak szóval,
Hűn szolgálja tettel, tollal.
Éljen Jókai !*

*Jókai lesz hát követem,
Német Bercit nem követem,
Elég volt már az ámitás,
Itt az idő, hogy tisztán láss.
Éljen Jókai !*

Vagy : *Jókai lesz hát követem,
Német Berci nem kell nekem,
Jókait az országházba,
Bercit küldjük a kórházba,
Éljen Jókai !*

A választást július 5-én tartották. Előző nap vasárnap du. Jókai párthívei utóljára még egy 65 kocsiból álló utat tettek a városban, ezzel is igyekeztek jelöltjüket népszerűsíteni. A iótérről indultak és a város különböző kerületeiben levő olvasóköroket érintve fejezték be ünnepélyes felvonulásukat.

Az ellenjelölt es kortesei természetesen szintén „dolgoztak”, de Jókai személyes sértegetésétől általában tartózkodtak, a politikai ellenvéleményen kívül főként azt emlegették, hogy Jókai visszalépett a jelöltségtől, vagy megválasztása esetén úgy sem fogadná el a vásárhelyi mandátumot. A július 5-i választás eredménye azt igazolta, hogy Jókai nimbuszát Vásárhelyen még ezekkel a hírekkel sem lehetett megtépázni. Az 1625 szavazó közül 867-en szavaztak Jókaira és csak 756-an ellenfelére. Ezek szerint 111 szavazattöbbséggel Jókai Mórt választották meg Hódmezővásárhely képviselőjévé, aki az üdvözlésére siető küldöttséget Balatonfüreden fogadta, s úgy nyilatkozott, hogy a vásárhelyi mandátumot elfogadja és megtartja.

A „Hódmezővásárhely” c. közérdekű társadalmi hetilap július 11. számának vezércikke, miután ismerteti a városban uralkodó, politikai pártvillongásból származó áldatlan állapotokat, így folytatja : „Legyen mindenkifelett üdvözölve a név, mely győzelemre vezette a zászlót, mely a józan haladás, az igazi hazafíui előretörekvés elvét lobogtatja közöttünk. Legyen szívünkbenél üdvözölve közöttünk a Jókai Mór neve. E név varázsa teremtette meg a többséget, s e név varázsa, hisszük, fenn is fogja tartani jövőre is közöttünk”.

Nyilvánvalóan azzal a cézzal, hogy a megválasztott képviselő korán jelentkező zsenialitását a választók előtt igazolja, a „Hódmezővásárhely” 1875. augusztus 22-i száma Helmeccy „Társalkodó”-jának 1834. július 9-i számából közölte a kis versikét is, amelyet Jókai 9 éves korában egy szegény tébolyodott kéregetőről írt :

*„Olyan vagyok én, mint az olyan madársereg,
Amely eltévedvén az ég alatt cseveg,
Én is eltévedtem, elmémbe bujdosok,
Szánjatok meg kérlek, telki jó orvosok.”*

Hírek keringtek a városban arról is, hogy Jókai szeptember első felében feleségével együtt választói meglátogatása céljából Vásárhelyre érkezik. A tervezett látogatás azonban elmaradt, sőt a vásárhelyi választóknak hamarosan azt is szomorúan kellett tudomásul venniök, hogy az ellenfél híreinek volt bizonyos valóságalapja. Jókait ugyanis ekkor nemcsak a hódmezővásárhelyi, hanem a dárдай és a budapesti VIII. kerületben is megválasztották képviselőnek, s ő ez utóbbi mandátumot tartotta meg magának. Elhatározásáról alábbi búcsúlevelében értesítette választóit :

A dárдай és hódmezővásárhelyi választó közönséghez.

A legfájdalmasabb helyzetek egyike oly megtiszteltetést, amelyet polgártársaink szeretete nyújtott, köszönettel visszahárítani, mely kényszerű helyzetbe hozott engem az új választások korszaka, melyben három választó kerület bízott meg képviselővel, s azok közül egyet kell kiválasztanom a másik kettőről leköszönnöm.

Az elhatározás nem volt reámnézve könnyű, mert mind a három kerületben az önzetlen hazafiúi szeretet és személyes megbecsülés legnagyobb bizonyoságaival találkoztam.

Ha a háláérzetre hallgatok, úgy Dárdának kell vala adnom az elsőbbséget, mely engem a múlt választások alkalmával többszörös bukás után karolt fel minden utánjárás, felszólítás nélkül, s három év alatt gyöngeségeimet megismerve, azok dacára is újra megválasztott képviselőjének.

Ha pedig a képviselői megválasztásban a dicsvágy kielégítését, a diadalt kerestem volna, úgy ezt kétségtelenül a hódmezővásárhelyben találtam volna fel; mert Magyarország legtisztább magyar népe lakta, nagyságra első sorban álló városát képviselhetni valóban ok a büszkeségre.

S midőn mégis a budapesti VIII. kerület megbizását fogadtam el, erre bizonyára nem az ösztönöz, mintha ehhez a szeretet nagyobb mértéke kötne le, vagy a főváros egyik kerületének képviselétét nagyobb tisztességnak tartanám, hanem azon helyzet, hogy itt érintkezhetem választóimmal folytonosan, itt kérhetem ki tanácsaikat válságos nagy törvényhozási feladatoknál, s választóim közvéleményét naponként figyelemmel kísérve, abból saját meggyőződésemmel erőt merithetek.

Elhatározásomra pártnézet nem volt befolyással. Mind a kétféle párt, mely a választások alkalmával velem szemközt állott, sokkal inkább bírja tiszteltemet s hazafias törekvéseinek elismerését (bár azoknak útjait nem követem is), hogyszem azon aggodalommal küzdöttem volna, vajon nem kerül-e felül egyik vagy másik ott, ahonnan vissza fogok lépni? Meg vagyok felőle győződve, hogy tisztelt választóim nem a személyt választották meg bennem, hanem az elvet, melyen hazánk üdve alapul.

Azért kérem, maradjanak az elvnek hívei ezentúl is, s ha tőlem megvonják is a szeretetet, melyet megérdemelnem nem adatott, részesítsék abban azt, ki önök bizalmát elveink iránti hűséggel lesz szerencsés újból megnyerhetni.

Csekély személyem részéről biztosíthatom önöket, hogy életem legfelejtethetlenebb napjai közé fogom számítani azokat, melyekben önök hazafiúi lelkesedéséből nehéz pályámhoz buzdítást merithettem, s minden helyzetben, minden alkalommal fogadom és megtartom, hogy a választásaikkal megtisztelt kerületeknek hű szolgája leendek, úgy saját helyi érdekeiknek, valamint a közös haza nagy érdekeinek csekély tehetségem szerinti előmozdításában.

Az okozott keserűségért bocsássanak meg. Hazafiúi buzgalomukat jutalmazza meg a magyarok Istene.

Budapest, 1875. szeptember 9-én.

Mélyen tisztelő honfitársuk:
Jókai Mór

E levél először „A Hon” 1875. szept. 10-i, majd ennek alapján a „Hódmezővásárhely” és a „Vásárhelyi Közlöny” szeptember 12-i számában jelent meg.

Ez a visszalépés az udvarias forma és az elismerő szavak ellenére nagy csalódást és bizonyos zavart is keltett a vásárhelyi választók között. Az október 3-án tartott pótválasztáson világosan kiderült az is, hogy az előbbi eredmény alakulásában milyen szerepe volt Jókai személyes varázsának.

A szabadelvű párt jelöltje ekkor Jókai helyett Herczegh Mihály budapesti jogászprofesszor volt, a 48-as párt pedig újból Németh Albertet léptette fel. A pótválasztáson az eredmény így alakult: az 1637 szavazat közül Herczegh kapott 613-at, Németh Albert pedig 1019-et, tehát 406 szavazattöbbséggel ez utóbbi jelöltet választották meg, Hódmezővásárhely országgyűlési képviselőjévé. Az eredmény világosan bizonyítja, hogy 254 választó, tehát Jókai híveinek csaknem harminc százaléka, az előző választáson tulajdonképpen nem a szabadelvű párt jelöltjére, hanem a *nagy íróra* adta szavazatát.

*

A kormánypárti programmal szereplő Jókai valóban távol áll a márciusi ifjak forradalmi hazafiasságától, de írói nagyságát és népszerűségét talán az érzékelteti legjobban, hogy híveinek létszámban megcsappant tábora ennek ellenére még mindig elég nagy volt e politikai gyengeség feledtetésére és újabb sikerek biztosítására.

EMLÉKEZÉSEK

ZOLNAI BÉLA

EMLÉKEZÉS RIEDL FRIGYESRE (1856—1956)

Rémlik, mintha látnám... Az emlékezés a látható megelevenülésével kezdődik. Riedl, amikor leül könyvet írni Toldi írójáról, már az első mondatában látja maga előtt a sápadt kis földművesfiút, amint Szalonta határában vadréce-tojást szed. Látja a fiatal Aranyt, amint vándorszínész korában a rendező jelére rázza a színpalak mögött a zivatart jelző vaslemezeket. Ezek a pillanatfölvételek, ezek a hangképek hozzátartoznak az emlékezés lényegéhez.

Előttem áll magas alakjával, tisztakék szemének messze révedő, jóságos, néha hamiskás tekintetével. 1910 körül ötvenen túl volt már, — nekem öreg embernek tetszett — de diákosan mozgott, időnként igazítva rosszul megkötött, lecsúszó, fehér nyakkendőjén. Kissé „hanyag eleganciával” öltözködött, de modernebbül, mint a kollégái. Néha gesztikulált, de művészien finom magatartással, szinte andalogva járt, néha meg-megállt és szembefordult a kísérőjével, ha valami kiélezett, tréfás vagy fontos mondanivalója volt. Még a kabátja gombját is megfogta annak, akit barátságával kitüntetett és mennél keresetlenebb modorban ereszkedett le hozzánk, annál jobban tiszteltük. Nem tartozott azok közé a márvány-tekintélyek közé, akik szent öregre stilizálták magukat és a nemzeti ügy fontosságát hordozva arcukon, siettek végig a folyosón, nem is fogadva a köszönéseket.

Ember volt, aki semmit sem vesztett a tekintélyéből, ha pongyolának mutatkozott és a tudományt nem zárta el ridegen a humortól. Egyszer a disszertációm ügyében jártam nála, a középső Andrassy-úton levő lakásán. Egy könyvet ajánlott elolvasásra és mindjárt kölcsön is akarta adni. (Abban az időben ez elképzelhetetlen baráti gesztus volt.) A könyvet azonban meg kellett keresni. Főállott egy székre, aztán térden kézre támaszkodva kutatta az alsó polcokat, eredménytelenül. Ekkor megszólalt, nem félve attól, hogy lerombolja bennem a tudomány tiszteletét:

— Kérem, könyvet írni könnyű! Olvasni, az már nehéz... De megtalálni: szinte lehetetlen.

A jelenet diákszobai bájosságához hozzátartozik, hogy közben bejött a professzor valóban öreg édesanyja, németül rászólt a fiára, hogy már megint rendetlen a haja, — és elővett egy fésűt, amit a tudós akadémikus fiú tisztelettel túrt. Nem lehetett őt nem szeretni.

Különös, de talán nem túlzok, ha azt mondom, hogy az *anyja nyelvé*n németül beszélt Riedl és Schedel-Toldy Ferenc voltak azok a maguk idejében, akik a legtöbbet tettek a magyar irodalom ismerete körül. (Három keresztneve volt: *Álmos, Gyula és Frigyes*. Az ősmagyar nevek helyett a Riedl mellé diszkrétebben illő Frigyes-t használta.)

*

Felejthetetlen volt a katedrán. Délután öt és hét között tartotta az óráit, lámpafény mellett, esti hangulatban. Délelőtt nagy sürgés-forgás a zajos folyosókon, félig üres tantermek. Este félhomályban a kihalt emelet, de a távoli Riedl-teremben nagy sokaság, áhítatos csönd. Ülve adott elő, de nem könyvből recitálva monoton mozdulatlanágban. Nem is a szigorú katedra mögött ült, hanem a dobogóra helyezett külön, egyszerű asztalnál, amely nem takarta el hosszú, nehezen elhelyezkedő lábait. Ezzel is közelebb jött a hallgatóihoz. Fesztelenül ült le, a kezével a széket fogta, vagy rákönyökölt az asztalra, a fejét hol a bal, hol a jobb öklére támasztotta, néha két tenyerébe fogva az arcát. Időnként simított egyet azon a hajcsomón, amely hosszúra növesztve kopasz koponyájá egyik oldaláról a másikra ívelt át. Kirakta apró — ő tudta miért különböző színű — cédulákra írt jegyzeteit, a bemutatni való szövegeket, fölējük hajlta, keresgélt, rakosgatott bennük, aztán elgondolkozva hátra vetette a fejét, föl-nézett melázva, töprengve a mennyezetre, mintha nem is nekünk adna elő, hanem monologizálna. Amikor monologizált, akkor szólt legmelegebben — hozzánk.

Nem akart pózolni, távol állott egyéniségétől minden pátosz. A póznélküliség pózában ült előttünk, mint valami színpadon, és a pátoszmentesség tárgyilagos szavaival lett ékesen szólóvá.

Egyik kollégiumát ezekkel a szerény szavakkal kezdte: „Ebben a félévben együttműködésünk tárgya a XVI-ik század lesz.” Mennyire megelőzte korát ezzel az együttműködéssel, a kollektív munka gondolatával! A szemináriumi órákon leült az első pad támlájára vagy sétált a padok előtt. Egy akart lenni velünk. Szelíd Mester, tanítványai között.

*

Bezzeg voltak trónuson ülő tanáraink, akik gépiesen fölolvastak többször előadott, litografált jegyzetükből. Klasszikusan tömör, egymásba-vesző körmondataik hidegen kopog, tak: kontrollálni lehetett a szöveget, jön-e valami új rész, betoldás vagy marad-e ki valamit amit a kollokvium szempontjából át lehet húzni. Az ilyen órák csupán adminisztratív lebonyolításai voltak a tanviszonynak. De hiányzott belőlük a lélek, még akkor is, mikor a hang tragikusán reszketett. Riedl nem volt rétor. Maga volt a természetesség.

Voltak valóban csodált professzoraink, mint például Katona Lajos, akik imponáló erudíciójuk tömkelegébe vezettek volna, de nem tudtuk hallásból követni a vezetőt az adatok lavináival elzárt utakon.

A Riedl-óra lassú percegéssel lüktetett, kimérve minden egyes részletnek a maga idejét és hangját. A *vox humana* szólt a mondataiból, amiket sokszor szakított meg termékeny, elgondolkozó és elgondolkoztató szünet.

Azok közé tartozott, akik nem csupán közvetítették a tudásanyagot, hanem, akiknek mindig volt új mondanivalójuk. Mondatai ott formálódtak előttünk, megelevenedtek a cédulafördékekből. Volt is sok mozaikszerű az előadásában, mert nem futószalagon jöttek a mondatai, hanem szinte a pillanat inspiációja alatt öltöttek testet, bár mindig szigorúan adatokra épültek. Mennyi szín, mennyi váratlan fordulat és mennyi hangulat ebben a logikusan föl-épített mozaikban!

*

Nem tanulmányt írok róla, csupán megemlékezést, impressziók fölelevenítését. Azért legyen szabad rendszertelenül, az egymásrataloló képek véletlenjére bíznom magamat.

Nem tartozott az ízes magyarsággal beszélők közé, kissé raccsolt is (nem kaszinói divatból), — de volt a hangjában valami szuggesztív. Lassan, mélézva beszélt, érzett rajta az átérzés melege. A szelíd iróniából kiemelkedett egy-egy erősebb hangsúlyozás, enyhémelódia, amely néha föllendül egy magasabb, egyvonalon maradó szintre (ez volt a fortissimo, amit engedélyezett magának), mikor valami nagyobb távlatú képet akart éreztetni. Volt egy ilyen mondata, amit sokat idéztek. Utánzat volt-e vagy tényleg mondta, nem fontos, mert akusztikailag, konstrukcióban és tartalmilag is jellemző rá, és mert mondhatta volna:

— A magyar irodalom kezdetén ott látok egy parasztleányt, a Gellért-legenda népdalt éneklő szolgálóját és a magyar irodalom csúcspontján ott áll egy parasztfiú: Arany János! (Kevés professzor van, akinek fiktívnek tetsző mondatai reális értékkel bírnak. Egyéb-ként Galamb Sándor arról értesít, hogy ő valóban Riedltől hallotta ezt a mondatot.)

Legjellemzőbb rá a a dolgoknak kiélezett kontúroiban, antitézisekben való megvilágítása: Ilyenkor csupa *esprit* volt. A század elején, amikor divatozott a német pedantéria és tudni-nem-érdemes tudomány ellen hadakozni, az úgynevezett „franciás” irodalomtudományt Riedl nevével azonosították. A németek ködös spiritalizmusa valóban távol állott az ő, józan, racionalista világszemléletétől. „Szellemes” volt Riedl mindenestre, de az szellemesség súlyos terheket emelt könnyedén. Ő hajtotta végre a magyar filológiának lélektanilag és verbális szövegvizsgáló módszerben legnagyobb mesterművét: a kuruc balladák hitelességének tisztázását. Az ő érdeme, — szép illúziókkal szembehelezkedve — hogy Thalynak néhány jeles költeménye visszakerült a XVIII-ik század végéről a XIX-ik század közepére, Arany korába.

Illúziófosztás? Igen, volt benne valami a közhelyek elleni kajánságból... A kételkedés módszerével indult el, de az igazság felé. A kritikai mögénézések egy új eszményt építettek föl: a magyar irodalom igazibb arculatát. Egy új világ tárul föl előttünk. A sok szürke filológus, unalmas frázisgyártó *szellemesnek* bélyegezte őt. Az is volt, de filológusnak és szövegmagyarázóknak is különb, mint akiknek savanyú volt a szellemesség szőlője.

Riedl mondatainak fordulatosságára is áll, amit ő maga írt Gregussról: „A mondat kellemmel gyorsan fordul egyet és mint ügyesen lejtő ifjú összeütve bokáját, nyalkán elénk pattan és egyszerre izmos nyugalommal megáll.”

Egész attitűdje ellenzékiesség volt, de a hagyománykultusz, a pedagógia, az egyetemi katedra, az akadémikusság keretei között. Újszerű szemlélete új idők új filológiáját jelentette,

néha talán cinikusnak tetsző modorban, de mindig kormegértő jámbor szándékkal. Pontosan nem tudom idézni, de a kaotikus XVI-ik század egyik valláskereső szellemi harcosáról mondotta, hogy végigélte kora összes hitújításait, katolikusból lutheránus lett, majd kálvinista, később unitárius. Mikor kifogyott a vallásokból, — meghalt.

Iróniája néha gyilkos tudott lenni. Magam hallottam egyik előadásán ezt a kegyetlen mondatot: „Czinke Ferenc (Vörösmarty és Toldy tanára) olyan kerülő utat tett a magyar irodalmi katedrához, hogy — a tanszékhez sohasem talált el... Még 1812-ben, egyetemi tanárkodásának (lekicsinylés van ebben a szóban is) virágkorában jelent meg tőle: *Hogyan lehessen a jávorfa leveléből cukrot csinálni*”. (Czinke Jávorfájából nem lett furulyácska.)

A sziporkázó, ironikus Riedl ugyanakkor melegszívű, mélyenérző is tudott lenni és meghatotta az olvasóit. Kezembem volt az öngyilkos Péterfy Jenőről írt esszéjének egy példánya, amelynek végére az 1912-ben magát még „legifjabb” Szász Károlynak nevező olvasó ezt a diákos megjegyzést írta: „Nagyon szép!”

Kevés, barátja volt Riedlnek. De mind kiváló. Legbensőbb Péterfy Jenő, Taine, Ibsen, Plátó fordítója, Dante és Arany magyarázója.

*

Egyszer Henri Tronchon-nal, a strassbourgi egyetem világirodalomtanárával, irodalmunk kutatójával, számos eruditus könyv szerzőjével beszélgettem a tudományos és szépirodalmi szöveg viszonyáról. — A tudomány, az erudíció textusa, — mondotta — elavul, csak a szépirodalmi szöveg marad fenn! — Csüggedten ellenkeztem. És Burckhardt *Renaissance-a*? A milieuelmélet írója? Voltaire tudós jegyzetei Corneille szövegéhez? Lehr Arany-kommentárja? A filozófusok? Tacitus? A sort még folytatni lehetne, de a Riedl Arany János-a idetartozik és idetartozik Horváth János és Illyés Gyula *Petőfi*-je is. Minden mű fennmarad, amely tud valamit mondani az utána jövő kornak.

Egy budapesti kongresszus alkalmával Georges Duhamel-lel betértünk néhányan magyar borok kóstolására egy budai kiskocsmába. (Duhamel kitűnő borszakértő volt.) Čapek-ről esett szó. Čapek — mondotta Duhamel — bevitt a francia irodalomba egy új szót: a *robot* 'gépember' szót. Nagyon nagy dolog, — tette hozzá — ha egy szépírónak egy szava is megmarad. — Valóban, az új szó: új fogalom, új definíció, egy új valóság, a világ gazdagodása...

Az irodalomtörténész is, ha nem írja be szavait a magyar nyelv nagyszótárába, elmúlik szövegeztül. Az epikai hitel, a tragédia dalban elbeszélve, a perszekutor esztétika, a szerepjátszás, a stílromantika, a babonateremtő tehetség (Adyról), a közöls: ilyen fölfedezések voltak. Ezeknek a szerzőjét fölösleges megnevezni. De ki tudna egyetlen mondatot, vagy csak egy szót is idézni... ne mondjuk meg kinek a kritikai műveiből, annyian vannak.

*

Riedl szellemessége a művész inspirációjából és átéléséből fakadt. Aranyról, a Buda Halála költőjéről azt írta, hogy „XIX-ik századi kortársa volt Attilának”. Mennyi mélyreható elemzés sűrűsödik össze ebben a paradoxonként ható, megállapításban, amely a múlt rekonstrukcióját a jelennek reális megfigyeléséből magyarázza!

Közbevetőleg mondvá: a katedráról a professzor nemcsak élőszóval hat, hanem azzal is, amit publikál. A tanítványok mohón olvassák a tanáruk könyveit. Katona Lajosnak legapróbb filológiai cikkeit felkutattuk. Riedlnek a könyveiben is az élő embert kaptuk, mert Riedl úgy írt, ahogyan beszélt és úgy beszélt, ahogyan írt. És gyakran úgy beszélt, ahogyan senkisé tudott írni és úgy írt, ahogyan senkisé tudott beszélni. Ebben áll a nagy titok... Nincs külön stílus és külön ember. Aki nem tud új formát adni a gondolatának, annak nincs új gondolata.

Riedl, mint a kínai és japán festők, egy ecsetvonással többet jellemzett, mint mások aprólékosan kidolgozva a részleteket. „Régi költészetünkben — mondotta — egy fűszál sem nő, egy madár sem dalol: az ember minden.” A múlt század eleji Pestnek szellemi és politikai elmaradottságát többek között ezzel a mondattal jellemzi (sas-szeme lecsapott az ilyen adatokra): az Akadémia helyén partmenti nádas volt, ahol vízi szárnyasokra vadásztak. Toldy, az ünnepélyes, főszegek költészet híve, némi idegenkedéssel nézte Petőfi „retrográd” irányát... Vagy ez a paradoxon: „A legelső nagy hatalom Toldy szerint nem az angol, a német vagy az orosz; a legelső nagy hatalom az európai műveltség.”

A szellemes megfogalmazás Riedlnél a lényeg meglátása volt. Ezt a lényegét pedig képszerűen tette szemléletessé. Ahány sora, annyi meglepetés. Néha drámai jelenetté elevendett a kép. A reformok és realizmus felé haladó kor jellemzése után, mint valami színpadi rendező, így vezeti be Petőfit: „A kulisszák föl vannak állítva. Ez a háttér, ez Petőfi kora. Most fölléphet a hős.”

Az irodalomnak korhoz, egyénhez és társadalomhoz kötöttségét — a probléma fölvetésével is megelőzve korát — egy elképzelt „körkérdéssel” világította meg. Kérdezzük meg a magyar költőket: *mi a költészet?* Tinódi azt felelte volna: jeles tettek elmondása az úri nép mulatására, hazafiúi érzelmek keltésére. Zrínyi: nagyúri időtöltés, mellyel hazafias célokra tüzelhetünk. Kazinczy azt vélné, hogy a költészet az általános emberi érzelmek finom előadása kevés, érzékeny ember számára. Petőfi: a költészet a világszabadság előkészítője.

Impresszionista volt Riedl, de a valóság benyomásait rögzítette meg. Nem véletlen, hogy Arany szemléletes és lélektani realizmusa vonzotta egész életén keresztül és megtalálta erre a realizmusra a formulát: „Arany virágaira mindig tapad egy kis gyökérszáli termőföld.” Ez már a „szépfíró”-val vetekszik (hogy mily banális ez a *szépfíró* név, azt Riedl tanítása érezte velünk). Legszébb novellája Riedlnek, mikor fölvonultatja Arany balladáinak alakjait, ezzel a bevezetéssel: „oly érzelem fog el, mint a látogatót, ha az örültek házában a betegek sétaidejekor . . . stb.”

Ez az életközelség minden mondatában ott van Riedlnek. A század eleji méltóságteljes kollégái közül ki merte volna katedráról vagy könyve lapjain ilyen, a hétköznapiság határát súroló és mégis melegszívű, nemes egyszerűséggel jellemezni Toldi Miklós édesanyját: „Minő háziasszony! Hogy szeret takarítani, hogy tud főzni! Az embernek kedve támad fölkerkedni, farszót gyalogutat tenni, hogy kezét csókolhasson neki és megebédhelessen nála.” A vége kissé heinei csattanó, de bizonyos, hogy kothurnuson járó kollégái közül egyik sem vállalkozott volna ilyen gyalogútra.

A mindvégig édesanyjával lakó Riedl, aki sohasem nősült, otthoni életében a tudományjal jegyezte el magát. Amint szövegexplicációi mutatták (ebben is modern volt a maga korában), kitűnően ismerte a nőket. Bármelyik regényíró megirigyelhetné ezért az Arany-szerűen szemérmes mondatáért, amit Toldiné unokájáról, Anikóról írt: „Azon áldott, víg teremtekből való, kiknek belépésekor világosabbnak látszik a szoba.”

Egy remek szavát idézzük még: Gyöngyvért a *sülyedő* Buda meddő nejének nevezi. Riedl kommentárjaihoz nem kell kommentár.

Jellemző Riedlre, hogy mily gyakran — talán ő először — használja az *önkritika* szót, Aranyt és Madáchot jellemezve vele. Amit Aranyról mondott, hogy a *magyar nép hűséges fia*: a század elejének légkörében szinte egyedülálló megállapítás. (Harminc évvel később Szerb Antalnak a Budapesti Szemle még a magyarságát is kétségbevetta, mert azt merte írni Aranyról, hogy *népi fi.*) Még egy jövőbe és múltba mutató szava Riedlnek: „Minden nagy költő népét meg hazáját *tükrözi vissza* műveiben.” Azért a múltba is mutat, mert többek között Victor Hugo, a Petőfi értelmében vett XIX-ik századi próféta-költő írta ódáinak egyik bevezetésében (1824), hogy az irodalom kifejezője a népnek és hogy annyiféle irodalom van, ahány társadalom . . . Irodalomszemléletére jellemző, amit azzal kapcsolatban mondott, hogy a XIX. század legkedveltebb műfaja a regény: „Ez a társadalom alakulásában leli magyarázatát.” Azzal, amit Shakespeare-ről mondott, — hogy „minden nemzet, minden korszak másként fogta föl Shakespeare-t” — Gundolf-ot és az irodalmi kritika örökös változásáról szóló tant követi.

*

Lelkileg sohasem öltött hivalkodóan ünnepi ruhát és a való igazságért harcolni is tudott. Emlékszem, mikor Szekfű *Száműzött Rákóczi*-ját, a tudomány szabadságát védelmezve előadást tartott az Akadémia zsúfolt termében (1913). Népszerűtlen föladatra vállalkozott, bátran szembehelyezkedve a dilettáns sajtó fölháborodásával és a politikusok igen tekintélyes pátozával. „Szekfű emberileg közelebb hozta hozzánk Rákóczit”, — mondotta síri hangon, az Akadémián azóta sem tapasztalt, véksőkig feszült, nyomasztó atmoszférában. Mi, fiatalok a legszebb könyvnek tartottuk akkor Szekfű *Rákóczi*-ját és a Rákóczi-kultusz igazabbá válása, kiszélesedése és elmélyedése, Adytól és Szekfűtől Esze Tamásig, bennünket is igazolt.

Ez az „emberi közelség” tette Riedlt képessé arra, hogy egész korokat megragadjon apró, jellemző részletekre való rávilágítással. Egyrészt nagy kontúrokban, vázlatosan, „globálisan” tudott jellemezni, mintegy a lényegét adva a koroknak, másrészt lehajolt a jelentéktelennek látszó adatokért is. A *petits faits significatifs* zsonglőrje volt. Egy ilyen megjegyzés például: Mátyás király korában Magyarországon még nem bólogatott az *eperfa* lombja és nem morzsoltak *tengerit*, mint a *Toldi*-ban olvassuk . . . Riedlnek kellett jönnie, hogy észrevegye az olyan jelentéktelennek látszó apróságokat, mint az, hogy Torma Károly archeológus — Aquincum és az amfiteátrum kiásója (vajon van-e róla utca elnevezve?) — a római koránynál interveniált, hogy Néro villájának romjai helyén, ahol annak idején a belvederei Apollót találták, ne építsenek vágóhidat. A kérést méltányolták. (Magyarok Rómában, 1900, 41.)

Shakespeare magyarországi hatásáról szólva nem mulasztja el megemlíteni Riedl, hogy Széchenyi *Desdemonának* nevezte el a hajót, amelyen aldunai útjára indult. De észrevesz Riedl mélyebb dolgokat is: hogy az örültség jellemzésével Shakespeare nagy hatással volt

irodalmunkra ; hogy Shakespeare-nél új szereplő fordul elő, a *nép*, mint cselekvő kollektivitás ; hogy Kemény Zsigmond hősei lelkileg Hamlettől függenek stb.

Eleget tett Riedl annak a ma erősen korszerűvé lett követelménynek (Lukács György), hogy a filológus — esztétikai fölépítésének alapvetéséhez — maga is folytasson történelmi kutatásokat.

Petőfiről szóló kollégiumát, amely gyorsírási jegyzetek és cédulái alapján posztumusz műveként 1923-ban könyvalakban megjelent, szerencsés voltam hallgatni. Egy 1848-as hírlapból idézte ezt az apróhírdetést : „Egy fiatalember titkárul ajánlkozik radikál szellemű hazafi mellé.” Egykorú följegyzés alapján elénkhozta Kossuth követté választásának filmszerű jeleneteit ; a váci kortestanyát, ahol Podmaniczky szónoklataiban Kossuthot megváltónak nevezte és Krisztushoz hasonlította ; a pesti utca megmozdulásait, mikor a lovon bevonuló kortések láttára a pesti polgárok németül éltették Kossuthot . . . Nem mulasztotta el megemlíteni, hogy Pozsonyban a nádor előtt Kossuthné szónokolt és az úri küldöttségben jobbágyok is résztvettek.

Majdnem félszázad távlatából visszanezve úgy érzem, hogy modern egyetemi oktatásunk hőskorát élte Riedl előadásaiiban. Abban az időben, mikor módszertani kérdések még nem léptek föl a „lenni vagy nem lenni” igényével, Riedl a maga helyes ösztönnel megtalált módján — amint az eredményei mutatják — valóban élen járt irodalomtudományunknak.

Még egy példa : Bécsnek a magyar irodalom szempontjából való fontosságára germanistáinkkal egyidejűleg ő mutatott rá. Légüres térben való hatáskeresések helyett ennek a közvetlen társadalmi érintkezésnek hangsúlyozása termékeny szempont lett a magyar filológiában.

*

Emlékezzünk még Riedl Petőfi-kollégiumának néhány mondatára, annak bizonyosságául, hogy mennyire alkotó tudósa és művésze volt az irodalomtörténeti rekonstrukciónak. Egy igénytelen céduláján találták ezt az európai szemléletű megállapítást : „A magyar irodalom az egyetlen, mely fénykorát a népies költészet alapján érte el.”

Az irodalmat a múlt és a jövő összefüggéseiben szemlélte. Petőfi lerombolja a költői konvenciót, érintkezik a realista jövővel, úgy, amint érintkezik romantizmusára révén a múlttal . . . Divatba hozta, hogy a költők adósságukat is fölpanaszolják. Fölfedezte a költészet számára a feleséget. (És itt megenged magának Riedl egy „realista” szellemességet : a szerelem édes bora nem savanyodott házassága folyamán konyhai ecetté.) Abban is a francia forradalom tanítványa Petőfi, hogy a természet szavát az erény szavának tartotta. „Petőfi nem úgy tett, mint Kőlcsey, aki soronként uriasította (szinte azt mondtam, hogy *dezinficiálta*) népies mintáját.”

Ez a *dezinficiálás*, amit akkori finomkodó, précieux irodalmáraink le nem írtak volna, ismét jellemző Riedlre. Egész gondolkodását áthatotta a természettudományos szemlélet, amire nyilván Taine inspirálta. Irodalomszemlélete az oksági elv filozófiáján alapul : „Mindannyian be vagyunk építve az óriási, a végtelen *kausalitás* láncolatába.”

Az irodalmat nem nézte izoláltan és a szellemi életet gazdasági összefüggéseiben látta. Jellemző erre ez a mondata : „Kupeczky Rómában kénytelen volt naponta kilenc pápai képet festeni, — oly rosszul fizették műveit.”

Szereti hőseit a természetből vett hasonlaltal jellemezni. „A 40-es időkben a demokratikus eszmény az a sarkcsillag, amely felé a költészet iránytűje rezeg.” Arany műveiben — mondta és írta — a költői éghajlat minden övét bejárjuk és mindenütt más *növényzet* lep meg bennünket. Az eposz műzsája szeret, mint a *sas* meg a *keselyű*, harcmezők fölött lebegni . . . Minden organizmus tökéletes remekmű : ilyen szerves élete van Arany minden lírai költeményének. Mint a nagy óceánban, Arany műveiben is két erős áramlat van egymás fölött : az egyik a nemzeti, a magyar, a másik, az alsó, a XIX-ik század közepének hatalmas sodró eszméáramlata. Arany a sírás leírásában is a reflexív mozdulat élettani kényszerűségét jellemzi : itt is az idegek mechanizmusát figyelni meg . . . A bujdosó Toldi Miklós könnyecpeppjéről megállapítja Riedl, hogy Arany pontosan följegyzi, minő úton követi a lecsúszó könnyecsepp a nehézkes törvényét. (Azt hiszem kevés kritikái műben találunk hivatkozást a gravitációra.) Jókai prózájáról írta : „Percről-percre érezzük szellemének elektromos csapásait.” A magyar irodalom főirányairól szóló (1896), ma is élő és inspiráló esszéje ezekkel a szavakkal kezdődik : „Az óceán első pillanatra mindenütt egyenlő víztömeg . . .” „Exakt” tudományt akart csinálni és a legegységibb szintéziseket írta.

Arany költői természetleírásait azzal a hasonlaltal értékeli Riedl, hogy *meteorológus* sem lehet pontosabb a följegyzéseiben. Mit szóljunk Riedlnek ehhez a félszázaddal ezelőtt tett nyilatkozatához : „korunknak egyik tendenciája, hogy mindent *anyagilag* is föl akar fogni, költészetben is, tudományban is” —? Ezek után nem lep meg bennünket, hogy Riedl Arany hőseivel kapcsolatban a lelkiismeret *hipertrofiájáról* beszél ; hogy Darwinra, Darwin

híres könyvére hivatkozik, amely az arkifejzésekről szól; hogy Arany parasztjairól megjegyzi: úgy viszonylanak az akkor szokásos regény-parasztokhoz, mint egy Röntgen-fölvétel egy ünnepi csoport-fényképhez.

Shakespeare-ről elismeri, hogy nagyobb Aranynál, de hozzáteszi: „A sarkcsillag is nagyobb égitest, mint a mi napunk; de a Hegyalja édes szőlőgerezdje nem érik meg tőle.” Riedl varázsvesszejére a sarkcsillag is bevilágít a magyar irodalom ügyeibe.

*

Ez a valóban *bonckéssel* dolgozó kritikus a magánéletben a legkedélyesebb barát volt. Nem a nyárspolgári kedélyességre gondolok. Ettől távolállott tartózkodó természete. Finom elméjű, derűs, társaságot kedvelő, mosolygó filozófus volt, — mint Mikes Kelemen. Ő honosította meg az egyetem szemináriumában a tea-délutánokat. Szellemi hagyatékához hozzátartozik az a teázó-készlet is, amit tanítványainak vett...

Semináriumi óráin a legteljesebb szólásszabadság uralkodott. Mindenkit meghallgatott, aki meg tudta indokolni a véleményét. Persze emiatt aztán adódtak humoros jelenetek is. Egyik nagyreményű hallgató kétségét fejezte ki Arany görög-tudásával szemben, a „Homeroszi tanulom, az Iliászt eszem” mondat kapcsán. Azzal érvelt, hogy ő éppen görög tanárnak készül, de mily messze áll attól, hogy görögül tudjon!

Riedl emberi szerénységére jellemző, miképpen reagált arra a tényre, hogy kinevezték az ötödik fizetési osztályba. Ez a rang akkoriban a „méltóságos” címmel járt és legtöbb kollégája ragaszkodott is a címzéshez. Tudtam, hogy Riedlhez nem ér föl az effajta üres hiúság. De nem akartam szó nélkül napirendre térni a dolog fölött és kivételképpen megkockáztattam egy „méltóságos”-t. Nem lepett meg a válasza: „— Kérem, még mindig tanár vagyok! Még nem csaptak el...”

Münchenben járva egy tanítványától megtudta Riedl, hogy én is ott vagyok. Elvezetette magát a ház elé, ahol laktam. Reggel kilenc óra volt. A fiatal kolléga leadta a magyar diákok fűttyjelét, a Rákóczi-induló első ütemeit, mire én kiugrottam az ágyból és kidugtam borzas arcomat az ablakon. A megtisztelő látogatásra nem voltam előkészülve... Riedl a fejét csóválta. Én azzal mentegetőztem, hogy hajnalig olvastam. (Legjobb az igazat hazudni.) Sietve öltözködni kezdtem, de Riedl már az ajtó előtt állott és erőlesen kopogott. Kénytelen voltam ajtót nyitni. Szigorú arcot öltve megfenyegetett, hogy följelent az illetékeseknél, mert külföldi tanulmányutamat nappali henyelésre használom. Aztán barátságosan mosolygva meghívott reggelizni a Luitpold kávéházba. Szaladtam utánuk a Lenbach tér felé. Kedves gondolat volt tőle, hogy tanítványait a régi hagyományokkal bíró, képekkel teleaggatott, felső világítású művészkávéházba invitálta. Ebben az atmoszférában, a Piloty iskola találkozóhelyén, Benczur, Székely Bertalan egykori tanyáján — bár mi akkor már az impresszionistákért, a „téma” nélküli festőkért, műterem-világítás helyett a *plein-air* művészeiért, a Szecesszió forradalmáért, Hans von Marées „impassibilis” szimbolizmusáért lelkesedtünk — jól esett a külföldi diákkorára emlékező Mestert kerekasztalnál hallgatni. Utána a régi képtárba mentünk. Riedl maga is Benczur köréhez tartozott és Lotz Károly freskóiról tanulmányt írt, széleskörű, főleg olasz műtörténeti ismeretekkel és a művészet kifejező eszközeibe való mély beleérzéssel (1899). Benczurról azt mondja, hogy alakjain valami optimisztikus derű és bizalom ragyog. Lotz Károly alakjainak testformáit elemezve ezeket jegyzi meg: „Canova azt állította, hogy a görög szobrászat kimerítette az emberi test szép pozícióit mind. Alig volt igaza. Az emberi test kincsét művészileg még a görög géniusz sem mérte ki.”

Hogy a tanári nagyképűségnek még a látszatát is kerülje, Riedl kissé stilizálta is magát a humor attitűdjére. Egy verőfényes délutánon valamilyen ürüggyel fölmentem hozzá. Vagy talán éppen a disszertációm korrekturáját vittem el neki, boldogan. (Másnap már elolvastva visszaadta.) Az egyetemre készült. Konflison szokott bejárni a Múzeum-körútra (a villamost nem szerette), de most gyalog indult és hívott, hogy kísérjem el. A „gyalogosok” sétányán mentünk (akkor még volt lovasok számára fönntartott kavics ösvény az Andrassy-úton). Szembejön velünk egy elegánsan öltözött úr, tiszteletteljes mosollyal, mélyen leemelve és messzire kanyarítva a kalapját, némán üdvözlí Riedlt. Ma is meg vagyok győződve, hogy régi ismerőse volt, de Riedl nem bírta elviselni, ha „tisztelik”. Érezte, hogy magyarázattal tartozik és csak mintegy mentegetőzésül találta ki számomra ezt a mesét:

— Kérem, ez az előkelő megjelenésű úr már évek óta hódolattal köszön nekem. Sejtlem sincs róla, hogy kicsoda. Bizonyára összetéveszt valami politikai nagysággal. Kénytelen vagyok udvariasan viszonzni a köszönését. De legközelebb megállítom, bemutatkozom neki és megkérem, hogy miután már megismerkedtünk, többet ne köszönjünk egymásnak.

Évekkel a halála után hallottam szem- és fültanútól egy Riedl szerénységére, tudósi rejtőzködésére, de a kor politikusa is jellemző igaz történetet. Mikor az irodalmi tanszék üresen állott, Tisza Istvánnak valaki, főhercegi protekcióra hivatkozva, egy önjelöltet aján-

lott. — Nehezen fog menni, — válaszolta a miniszterelnök — mert a kultuszminiszter valami *Riedel* nevezetűt akar kinevezni.

Délelőttöként az Akadémia könyvtárában szokott dolgozni. Néha bementem én is, Riedl aláírásával kivenni könyveket. Egy ilyen alkalommal mondotta, szelíd iróniával célozva a könyvtár ürességére:

— Az én kedvemért tartják nyitva drága költségen az olvasótermet. Szeretném megkérdeni tőlük: mennyit hajlandók fizetni, ha nem jövök be délelőttöként.

Legyen szabad ezzel kapcsolatban elmondanom még, hogy idő múltán szerettem volna mentesíteni Riedlt a minden egyes alkalommal való kezességvállalás terhétől. Az olvasóterem nagytekintélyű altisztjéhez, régi támogatómhoz fordultam, aki a kölcsönzést teljhatalommal intézte. — Tessék csak elvinni a könyvet, — válaszolta kegyesen — úgyis előbb-utóbb akadémikus lesz a tanár úr. A Melich úr is addig járt ide, míg bevásároltunk...

Az Akadémiával szemben máskor is megengedett magának Riedl némi humort. A Ferenciek-terén — *Ferencziék* terében nevezte, mert ott lakott Ferenczi Zoltán a könyvtárigazgató, Ferenczi Magda, a regényíró és Ferenczi Sári, az irodalomtörténész — megállított és a hét szenciájáról, a Vojnits-díjról kezdett beszélni, amelyet az Akadémia Szomorj Dezső darabjának ítelt, azzal a megjegyzéssel, hogy bizonyos magyartalan és kifogásolható részleteket át kellene stilizálni vagy ki kellene hagyni a darabból.

— A rossz nyelvek szerint — tette hozzá huncut ujjmutatással Riedl — ezek a darab legszebb részletei.

Jellemző Riedlre az az anekdota, amit talán ő maga talált ki. Szórakozott volt persze. Állítólag annyira, hogy a kabátja bélésére nem a monogramját, hanem az egész nevét hímez-tette, hogy bemutatkozáskor ne kelljen töprengenie... Egyszer a Modern-kávéházból ment haza. (Alexander Bernát, Simonyi Zsigmond, Beöthy Zsolt jártak oda.) Szembefőn egy barátja egy ismeretlen úrral. Megállítják Riedlt, aki be akar mutatkozni, nem jut észébe a neve, kigombolja a kabátját és meglátva ott egy S. Zs. monogramot, hamar rájött, kit kell mondania: — Simonyi Zsigmond vagyok. — Elcserélte a kabátját.

*

Szociális gondolkozására jellemző az az igaz történet, amit nemrég hallottam Galamb Sándortól. Mikor a tanítói családból származó Lehel István (aki később Jászai Mariról szép könyveket publikált) lektorálta nála, a vizsgadíjat visszaküldte neki pénzeslevélben, ezzel az indokolással: „Természetesnek fogja találni, hogy egy *kolléga* fiától nem fogadhatok el vizsgadíjat. Erről többet közöttünk ne essék szó.”

Tele vagyunk egyénisége bűvöletével, — írta róla Horváth János, akadémiai emlékbeszédében (1928). Kevés tudósunk van, talán egy sem rajta kívül (Gombocz Zoltánt nem számítva, aki regényre és versekre is inspirált), akinek sírjára — a renaissance-kori humanisták és költők *tombeau*-ira emlékeztetően — annyi irodalmi koszorút tettek le. Aki barátja, tudóstársa, tanítványa volt, sietett nekrológba, tanulmányba, könyvbe önteni az élménynek minden melegét, amit Riedltől kapott. Íme a (nem teljes) lista, ahol a szerzőnevek maguk is beszélnek: Oláh Gábor, Sikabonyi Antal, Gyergyai Albert, Angyal Dávid, Benedek Marcell, Galamb Sándor, Király György, Gragger Róbert, Nagy József, Tolnai Vilmos, Rédeyné Hoffmann Mária, Petrovics Elek, Reichard Piroška... A századelő szellemi tábora.

Legszebb a Hoffmann Máriaé (1923). Ő jegyezte fel, hogy fekete macskája volt Riedlnek. (Kell a macska — ha nincs gyermek — a magányos könyvespolcok közé.) Tőle tudjuk, hogy volt Riedlnek egy Lotz-képe, a művész ajándéka. Hogy Riedl nemcsak tréfálni, de haragudni és sírni is tudott. Hogy anyja Kossuthról mesélt neki... Hogy volt benne valami assisi Szent Ferenc szelidségéből. Hogy sokat foglalkoztatta az öngyilkosság problémája. Hogy sokat idézett *Faust*-ból. Hogy tréfás német verseket írt. Hogy egyik művébe ezt a dedikációt írta: „leghívebb tanítványának, hálás tanára”. Hogy egyszer a táblához küldte Benedek Marcellt, ő meg beült helyére a padba. Hogy egy talicskás lakatoslegénnyel együtt fotográfáltatta le magát az utcán. Hogy Turgenyevről írt jellemzésében az orosz író szerénységét emelte ki. Hogy a belvárosi reáltanodában tanártársa volt Győrök Leó, a kiváló tehetségű festő, akit a kommben való szereplése miatt Párizsban halálra ítélték és aki Péterfy öngyilkossága után a halálba menekült (1899), Riedl szerint Péterfy tettének hatása alatt...

Nem volt dogmatikus. Előadásában gyakran használta a „meglehet”, „nem biztos”, „talán”, „úgy gondolom” szavakat. Az ilyen tétéleire esküdni tudtunk volna. Az afirmatív kétkedésnek maximuma volt, mikor elénktárta egy probléma megoldási lehetőségeit és a végső döntés így hangzott: — *Nem tudom!* — Ilyenkor mondotta a legtöbbit, mert éreztük a probléma nehézségeit, a vajdó gondolatok harcát, a vélemények megbecsülését, a döntés súlyosságát és az eldöntetlenség fátyolozott szépségét, a sejtelen minden örömet. Egy olcsó inglenés megtörte volna a varázst.

*

Riedl nem szerepel a *Haladó kritikánk* Adyig című szemelvénygyűjteményben (1952). Pedig ő volt az első, aki egyetemi katedrán Adyról beszélt. (Közvetlenül utána Bartók György hirdetett előadást Adyról.) Főll kellene kutatni és kiadni sürgősen a ma már műemlék értékű Riedl-kollégiumnak a szövegét. Aki tudja, hogy még a harmincas években is bűnnek számított, állásban, akadémiai tagságban mellőzést jelentett és a nemzetietlenség bélyegét vonta maga után Adyt „védelmezni”, — kellőképpen értékelni fogja Riedl merészségét.

Egyszer az Andrássy-úton hazafelé menve arra biztatott, hogy igyekezzem közelebb hozni egymáshoz az Ady-ellenesek és Ady-rajongók pártját. Gyöngye erőmtől lehetetlen kívánt, de ez a célkitűzése mindenesetre Ady mellett állásfoglalás volt.

Egyébként Riedl volt abban is az első, hogy Arany és a hatvanhetes magyarság irodalmi ellenzékét — Vajda Jánost, Reviczky Gyulát, Komjáthy Jenőt — előadásaiban befogadta az egyetem és a tudomány bástyái közé.

Merészen szókimondó magatartást áruolt el Riedl a múlt hagyományaival szemben is. A XVI. századot így jellemezte egyik előadásában: „A század kultúrájában igen fontos, nagy esemény a parasztlázadás. Ebben a korszakban a parasztot elnyomják, sőt arra kötelezik, hogy nem hagyhatja el a földesúr birtokát. A parasztnak nem voltak tagjai a magyar szent koronának. A parasztnak nem állott a magyar király alatt. A parasztnak a földesúr alatt állott...”

Bizonyára Riedl ejtette ki elsőnek irodalmi tanszéken Marx nevét: „Petőfi nem volt szocialista. Nem is lehetett az, mert nem ismerte az újkori szocializmus megalapítójának, Marxnak elveit... De költészete azért kifejezi, ami a szocializmusban örökkévaló: az emberi érték függetlenségét a véletlen vagyoni viszonyoktól, a szegények védelmét a gazdagokkal szemben, a nyomorultak emberi méltóságra emelését.”

A negyvennyolcas törekvéseket így jellemezte: „A magyar demokrácia legsürgősebb célja a jobbágyok teljes felszabadítása volt, megdöntése azon Magyarországnak, melyben még rendek, különböző jogokkal bíró osztályok voltak... Ezeket az eszméket fölkarolta Kossuth: *osztálykülönbségek nélküli*, független Magyarországot!”

Riedl humanizmusára jellemző, hogy az első világháború kellős közepén, mikor a háromszázéves Shakespearenek hódolva (1916) annyi meglepő adattal gazdagította a brit költő magyarországi továbbélésének ismeretét, felhasználta a filológiát a béke ígéinek hirdetésére: „Mí még az iszony és gyűlölet napjaiban is tartjuk az emberiség szellemi szolidaritását.”

*

Sokat foglalkozott szemináriumi óráin Arany Őszikéivel. Különösen melegen idézte a névtelen sírkövet, amelyre csak egy szó volt vésvé: *Fuít*.

Elhagyatva, kórházi ágyon halt meg, röviddel anyja temetése után. A világegyetembe való visszaolvadás gondolata foglalkoztatta. Mikor már beszélni nem tudott, egy papírlapra írta: *Asylum meum aeternitas*. Ez volt végszava. Nyilván sírföldraknak szánta. Oda is került. Születésének 1956. szeptember 12-én lesz a századik évfordulója.

FARKAS ZOLTÁN

ELEK ARTÚR EMLÉKEZETE

Egy nemeslelkű és kiváló íróbarátomról szeretnék megemlékezni. Elek Artúrról, aki a század első felében egyike volt a magyar művelődés leghasznosabb tényezőinek. Finom érzésű, nagytudású, kitűnően író esztéta és kritikus volt, aki legfőképpen mint képzőművészeti író jeleskedett. Ezen a téren a legelsőik közül való s ezért munkálkodásának emlékét a mai kornak is hálás szeretettel kell megőriznie.

Született 1876-ban Budapesten. Gyermekkorát és ifjúságát hogyan és hol élte le? Nem tudom. Sohasem szeretett önmagáról beszélni, mi pedig nem kérdeztük. De sejthető, amit évekkel ezelőtt a fiatalágában hozzá közelállók állítottak, hogy egy-egy novelláskötetének néhány elbeszélésébe gyermekkorának, fiatalágának emlékeit szötte be. Szerintük Felső-Magyarországon kellett hosszabb ideig élnie.

Bizonyos, hogy gimnáziumot végzett, s hogy az egyetemre is járt a filozófiai fakultásra. De tanulmányait állítólag nem fejezte be. Irodalmi és képzőművészeti kérdések érdekelték. Irogatott is, de próbálkozásaiából, megjelent írásaiából nem őrzött meg egyet sem. Csak 1907-ből tette félre két cikkét, melyet a Lyka Károly szerkesztette Művészetbe írt. Mindkettő élelméjű és a felvetett kérdések mélyére látó könyvismertetés.

Hogy, hogy nem, újságíró lett belőle. Bizonyára kenyérkereset végett. Belépett az 1908-ban megalakult Az Újság szerkesztőségébe. Ismeretségbe került Osvát Ernővel, az új írók nagy feléledőjével és buzdítójával s azokkal az írókkal, akik 1908-ban a Nyugatot megalapították. Osvát felismerte benne a tehetséget és foglalkoztatta. E lek néhány évig nem volt tisztában azzal, hogy mely műfajban nyílik előtte hivatás. Szépirói vágyai is voltak. Ennek emlékéét őrzi a Nyugat kiadásában megjelent Álarcosmenet című novelláskötete.

Móricz Zsigmond, Schöpflin Aladár, Szini Gyula, Szilágyi Géza ismertették a sajtóban. Nagy elismeréssel voltak iránta, de mindegyikük hangoztatta, hogy inkább lírai, mint epikus természetű. Önvallomások, önmegfigyelések szülötte, s hogy közönségsikerre alig számíthat. — Legyünk őszintébbek: e novellák arról tanúskodnak, hogy Elek nem született elbeszélőnek. Egzaltált írásmódjuk nem kelti az olvasóban ugyanazt a lelkesedést, amelyet Elek írásuk közben érzett, sokszor irreálisok, túlfeszítettek, elmosódók. Elek is érezhette ezt, mert többé nem próbálkozott a szépirodalommal. Egy azonban bizonyos, hogy már novelláskötetében is gazdag nyelven, jól, sokszor erőteljesen és gyönyörűen írt.

Másik próbálkozása Amerika nagy költőjéről Poe Edgarról szóló két tanulmánya volt. Hogy a fölötté gazdag angol nyelvű szépirodalomból éppen Poet választotta, jellemző életének erre a korára. A legnyugtalanabbal, a legszerencsétlenebbel, a legproblematicusabbal, legfantasztikusabbal foglalkozott. Maga is nyugtalan lelki állapotban leledzhetett, míg rátalált a maga útjára. A Poe tanulmányi nem keltett különösebb feltűnést. Eleknek ezt éreznie kellett, de azt is látnia, hogy az irodalmi tanulmányra egy csomó elhivatott készülődik vele együtt. Bizonyára jókora lelki küzdelmébe került, hogy erről a témakörrel is lemondjon — egyelőre. Csak így, mert férfikora derekán és kezdődő öregségében is állandóan foglalkozott egy nagy tervvel, hogy megírja Stendhalról tervezett művét. Sokat beszélt erről nekem és ennek köszönhetően, hogy Stendhal Chroniques italiennes-jét magyarra fordíthattam.

Ahová Elek visszavonult, az a képzőművészeti irodalom volt. S most, hogy hosszú évek múltán átélveztem ilyen írásait, ismét kétségtelessé vált előttem, hogy jól tette. Itt találta meg azt a nyugalmat, melyre sóváragva vágyakozott. Mert hiszen alapjában családott, meghasonlott ember volt, akivel születésétől kezdve rosszul bánt a sors. Egy súlyos testi hibának súlyos átkát hurcolta magával egész életén át, egyik lábszárára sánta volt, csak botratámaszkodva, ugrásszerű bicéggel tudott járni. Ettől nagyon sokat szenvedett, de mint egyéb bűjéről, bánatáról, erről is csak a legritkább esetben beszélt. A testi hiba nem tette gonosszá, sőt nemezebbé, jobbá, megértőbbé, megbocsátóbbá.

Képzőművészeti írói tevékenységét egyrészt a Nyugatban, másrészt az Az Újságban fejtette ki. Az Az Újság úgynevezett liberális lap volt. Alapításakor azok csoportosultak köréje, akik Tisza Istvánt támogatták, majd az első világháború után Bethlen Istvánt követték. Lassanként majdnem az egész nagy kapitalista osztály rokonszenvét és támogatását élvezte. Általában a nyugati műveltség felé tájékozódó rétegekre számított. Nem volt olyan kispolgári jellegű, mint a Pesti Hírlap, mely feltételes ellenzékiességével és alacsonyabb színvonalával sokkal több olvasót szerzett magának. Az Újság szerkesztője, irányítója és tulajdonosa Ágai Béla és Kóbor Tamás volt, a munkatársak Szöllösy Zsigmond, Kemény Simon, Bródy Sándor és éveken át Móricz Zsigmond — mind nyugateurópai szellemben próbálták írni a lapot. — Nagyszájú hazafiaskodás helyett inkább mérsékelt reformok hívei voltak és a mind intenzívebb művelődés hívei. Látták a magyar élet sok minden visszasságát, hibáját, de abban a hitben éltek és ezt hirdették is, hogy a bajokat orvosolni, kikerülni a polgári társadalom szabadelvűsége hivatott.

Eleket Ágai szívesen fogadta a szerkesztőségben és rövid idő múltán meggyőződött munkája értékességéről, megbízhatóságáról, frásztudásáról. Szabad kezét engedett neki a képzőművészeti rovatban. Kezdetben néha az öreg és fáradt Keszler József is írt képzőművészeti dolgokról, de rovatvezetésre már nem volt alkalmas, sőt ez kissé derogált is neki.

Eleknek azonban nem. Fáradhatatlan buzgalommal látott teendőihez. Ágai jól ismerően Az Újság olvasótáborának igényeit, melyekben gyűjtő létere ő is osztozott, bő teret adott új munkatársának, kinek a szerkesztőségben bőségesen állottak rendelkezésére külföldi lapok. Így nemcsak a hazai, hanem a külföldi eseményeket is éberben figyelhette. Ha összehasonlítjuk az Az Újságot az akkori többi magyar napilappal, megláthatjuk, hogy képzőművészeti rovata jóval terjedelmesebb, dúsabb volt a többiekénél, melyek hasábjait vagy a politika falta fel, vagy a szenzációvadászó riport, vagy pedig a soronként megfizetett közlemény. Elek figyelme mindenre kiterjedt, kiállításokra, építkezésekre, művészeti mozgalmakra, kimagasló művészekre, egyesületekre, könyvekre, még ha nem is az Athenaeumnál jelentek meg,

melynek érdekköréhez Az Újság is tartozott. Mondanom sem kellene, hogy mindig a közérdek vezette tollát, a haladás, a lelki gazdagodás ügye. Ez nem is lehetett másképpen annál, akit baráti viszony kapcsolt Osvát Ernőhöz, Babits Mihályhoz, Móricz Zsigmondhoz, Fülep Lajoshoz, Beck Ö. Fülöphöz, Réti Istvánhoz, Petrovics Elekhez.

Móricz Zsigmond egy kéziratban maradt felköszöntőben ekképpen aposztrófálta Eleket 50. születése napján: „Nem is bírtam volna ki, ha valaki nem lett volna a szerkesztőségben, aki mindjárt a legelső napokban halk mosollyal és bölcs csöndességgel reám figyelt, mellém biccent, reám nézett és azóta húsz éven át egyenlő meleg és áldozatos kitartással itt is van: velem úgy, mint sok mással, akiben jóságot és baráti érzésre vagyó gyöngédséget érzett. Szóval a lapnak egy munkatársáról van szó, egy magas kétfelé lobbanó hajú, s minden okos és jó dolog felé lobbanó lelkű emberről. Ez a munkatárs a legnagyobb regiszterrel bírt számomra: mert ő egyrészt értette a lapcsinálásnak számomra elérhetetlen mesterségét, de másrészt olyan kincsekkel bírt, amelyek nekem szintén elérhetetlen ábrándul hatottak. Tudott nyelveket, egy sereget (német, francia, angol, olasz) s nemcsak tudott, mert mit ér az, ha valaki négy-öt nyelven mond együgyűséget s olvas ponyvaregényt, — ő mindezen nyelveken bölcs volt. Ismerte az illető nyelv irodalmát s áttekinthető volt az egész közép-európai irodalom fejlődéséről és csúcsairól s jelen törekvéseiről... Mennyit tanultam tőle s oly rengen-gegen, akik vele együtt voltak... Utazott, de nem az osteriákon és vasúti menetrenden keresztül vezetett el útjaira: nem arról beszélt, hogy »Bolognában nagyszerűen ettem egy kis zugban«, hanem a műtörténéz biztos és szakavatott, szerény, egyszerű tudásával. Kinyitlak előttem Európa összes múzeumai. Aki sokat tud, az érzi, hogy még mennyit tudhatna. S ez a munkatárs azt mímelte polihistor tudományával, hogy semmit se tud. Pedig valamit aztán igazán tökéletesen tudott: embereket megbecsülni. Emberi érték előtt meghódolni, azt elismerni és segítségére lenni. Humanista volt a szó mindennemű legszebb értelmei szerint. Nem tudom a humanista tudományok tették-e oly őszinte HOMO-vá, vagy mert ez volt s ezért volt képes megérteni az emberi lélek mindennemű tiszta művészi megnyilatkozását. Úgy gondolom, hogy joga van bárkinek arról is vallomást tenni, hogy láttatik egy EMBER, aki lelkének harmoniájában s szívének intenzív jóságában emberek tud segítségére lenni. Mert ha Elek Artur feláldozta nevét s évtizedeken át névtelen sorokban öntötte szét a lelkében felgyűlt kincseket: annak bizonyára megvan az istenrendelte oka. De azzal nem lett kisebb az ő becse. Mert ha a FÁROSZ áldott, aki a zajló tengeren mutatja az utat a vergődő hajósnak, áldott minden gyertyaszál, mely önmagát emésztve ad világosságot az éjszakában vergődő lelkeknek?».

Rovatvezetői helyzetében valósággal őrszemet állott a képzőművészet mezején. Minden esetben felszólt, mikor igazságtalanságot vélt felfedezni, vagy pedig a művészeti életre káros jelenségeket észlelt. Két esetet emelünk ki, mindkettő érdekes korszakot is ad. Vegyük elsőnek Petrovics Eleknek, a Szépművészeti Múzeum felejtethetetlen főigazgatójának, reorganizátorának igazságtalan nyugdíjaztatását. Petrovics 1914 óta volt vezetője a múzeumnak, mikor Hóman Bálint az 1935. év nyarán nyugdíjba küldte, mert betegsége állítólag gátolta teendői elvégzésében. Hogy a miniszter készülődik erre, annak hírért már júniusban suttogták. Elek azonnal tiltakozott, felsorolva Petrovics érdemeit. De hiába volt mások közbelépése is, a nyugdíjazás mégis bekövetkezett. Oka természetesen nem az volt, amire a minisztériumban hivatkoztak, mert Petrovics a betegágyból is kitűnően igazgatta múzeumát, hanem a minden téren mindinkább érvényesülő reakció.

A Múcsarnok körül csoportosult tehetségtelen gárdának, mely Hóman Bálint minisztersége alatt mind nagyobb befolyásra tett szert, évek óta gyűlöletes volt Petrovics működése. Szerintük „destruktív” volt, mert múzeumában a nagyhányaiaknak, majd az utánuk következő kiváló haladó festőknek adott teret a falakon és nem az ő silány műveikkel tömte meg.

Eleket valóságos láz fogta el Petrovics távozása miatt. Számos cikkben magasztalta érdemeiért és támadta a helyébe kinevezett Csánky Dénest, anélkül azonban, hogy ennek festői érdemeit kétségbevonja volna, de a főigazgató székére nem tartotta hivatottnak. Éberan figyelte minden intézkedését. Sok vigasztalót nem talált bennük, de annál többet Hoffmann Edít működésében, akit Csánky teljesen szabadjára eresztett, hogy mentől több grafikai kiállítást rendezzen, melyek nagy sikerében, nézete szerint Csánky is részt vett.

A másik nem kevésbé jelentős esemény volt az 1931. évi múcsarnoki botrány, mely úgyszólván az egész magyar értelmiséget, de különösen a budapestit hónapokon át foglalkoztatta. Majdnem negyed század választ el minket tőle, legfeljebb csak az idősebb emberek közül emlékeznek rá vissza néhányan, mint ahogy a mai frői fiataloknak sejtjelme sincs arról, hogy milyen nehézségekkel kellett megküzdeniök azoknak, akik képzőművészet terén a reakció ellen küzdve a haladás, a jó magyar művészet ügyét iparkodtak szolgálani.

A Múcsarnokot megszálló kistehetségű, vagy tehetségtelen művészek, egy pár érdemes múltú, idős festő mögé bújva, őket cégerül használva, évek óta tervszerű harcot folytattak minden újonnan jelentkező művészeti irány és tehetség ellen, ha azt magukra kényelmetlen-

nek, károsnak, anyagi érdekeiket sértőnek vélték. Ez a harc már a nagybányaiak háttérbe szorításával kezdődött. Egymásután csoportosan kellett kirajzani a művészeknek, hogy új egyesületet alapítsanak. Így jött létre a Kut, a Kéve legvégül pedig a Szinyei Társaság, a Múcsarnoknak legfájdalmasabb művészi egyesülés. Hiszen benne olyan művészek csoportosultak, akik az állami vételekben a Szépművészeti Múzeumban, a budapesti sajtóban, és a vásárló gazdagok osztályában mindjobban érvényesültek. A Múcsarnok ügye a sajtóban sem állott valami fényesen. Lelkes támogatója csak a Pesti Hírlap volt, feltételeesen még a Magyarországra is számíthatott.

A Múcsarnok épülete felett a főváros jóvoltából a Képzőművészeti Társulat — ez volt a múcsarnokiak hivatalos neve — rendelkezett. Lassanként kiszorítottak belőle minden jelentős művészt. Végül 1930 őszén radikális eszközhöz nyúltak, kizárták a tagdíjhátralékosokat, mert közöttük így lehetett eltávolítani Csók Istvánt, Fényes Adolfot, Glatz Oszkárt, Iványi-Grünwald Bélát, Katona Nándort, Magyar-Mannheimer Gusztávot, Márk Lajost, Nagy Sándort, Olgyay Ferencet, Perlmutter Izsákot, Révész Imrét, Réti Istvánt, Rudnay Gyulát, Vaszary Jánost, Zádor Istvánt, Benkhardt Ágostont, Tornyai Jánost, Thorma Jánost, Nyilassy Sándort, Ligeti Miklóst, Kisfaludi-Stróbl Zsigmondot, Simay Imrét.

Elek 1929. október 9-én felháborodott cikket írt erről a merényletről. Többek közt ezt írta: A Képzőművészeti Társulat kiközösítette magából a magyar művészetet. Nem keresünk az okokat, azok nyilvánvalóak: a kicsinytehetségűek erőszakos klikkje művelte ezt a szégyent. Minthogy ez azonban súlyos visszaélés és súlyos megkárosítása a művészet érdekeinek, itt az ideje, hogy a főváros végre közbelépjen és kivége a Múcsarnokot a Képzőművészeti Társulat kezéből. A társulat jóhiszemű nem művész vezetői valójában engedelmes játékszerei az intrikusoknak és az erőszakos hatalomra törőknek.

Erre a támadásra a Képzőművészeti Társulat helyreigazító nyilatkozatot küldött be másnap, melyben azt magyarázta, hogy betartotta az alapszabályokat, melyek jogot adnak a tagdíjhátralékosok törlésére.

Az Az Újság közölte ugyan a helyreigazító nyilatkozatot okt. 11-én, de Elek még egyszer jól megnyomta a tollat: „A Képzőművészeti Társulat igazgatóságának nyilatkozata megtámogatja vádunkat. Nem vontuk kétségbe azt, hogy szabályzatának paragrafusai szerint a társulat jogosan járt el, mikor kizárta testületéből a magyar művészetet. A valóság azonban az, hogy az elsorolt művészek híján a Képzőművészeti Társulat és bizottságai mindent inkább képviselhetnek, mint a magyar művészetet. Bizonyosság reá azok a kiállítások, melyeket a társulat minden esztendő őszén, telén és tavaszán rendez. Azokkal lejárhatja a magyar művészet tekintélyét és demoralizálja a közlést...”

A Képzőművészeti Társulat erre sajtó útján elkövetett rágalmazás és becsületsértés miatt pert indított Elek Artur ellen. Az első tárgyalást ez ügyben 1931. április 23-án tartották. Mindkét fél számos tanút jelentett be. A bíróság helytadott a bizonyítási kérelemnek és elrendelte a teljes bizonyítást.

Érdemleges tárgyalásra azonban csak egy év múlva, azaz 1932. április 21-én került a sor. Egymásután négy főtárgyalást tartottak, az utolsón, május 4-én hirdették ki az ítéletet. A bíróság elnöke Méhes Ignác volt. Egész viselkedéséről lerítt, hogy fogalma sincsen művészeti kérdésekről s hogy ellensége a haladó művészetnek. Két szavazóbíró ült mellette, az egyik szederjes arcú, apoplektikus külsejű öreg egyik fáradt szemhéját lehúnyva úgy tett, mintha figyelne a tárgyalást, a másik sovány kis ember, aki szintén passzív viselkedett és szemmel láthatólag halálosan unta az ügyet.

A tárgyalási terem mind a négy napon zsúfolásig megtelt közönséggel. Művészek, frók, újságírók seregestül jöttek el, soraikban látni lehetett Móricz Zsigmondot, Babits Mihályt, Gellért Oszkárt, Schöpflin Aladárt. Az összes lapok elküldték gyorsíróikat és legjobb tudósítóikat, akik pártállásuk szerint foglaltak állást. Elek mellett írt természetesen Az Újság, a liberális lapok, azaz a Nyolc órai Újság, Az Est, a Magyarország, Esti Kurír. Ellene csak a Pesti Hírlap és a Magyarország, míg az Ujnemzedék és a Nemzeti Újság, a katolikus lapok közömbösek voltak.

A tárgyaláson kihallgatott művészek közül Elek igazsága mellett vallottak: Márk Lajos, Márffy Ödön, Ligeti Miklós, Csók István, Zádor István, Réti István, aki ekkor a Képzőművészeti Főiskola rektora volt. Elek ellen tanúskodtak: Zala György, Kukán Géza, aki lehangosabbja volt a Múcsarnok tehetségtelenjeinek, Karlovsky Bertalan, Márton Ferenc, aki szokása szerint jóízűsködött egészen a bohóckodás határáig, úgyhogy többször is megnevetette a hallgatóságot. Különbön Zala, ez a Mayerből szélső magyarrá vedlett sváb, sem fukarkodott a kiszólásokkal. Többek közt azt hangoztatta, hogy a francia avantgardistákat, akik Pesten kiállítottak Charentonba kellene küldeni, azaz a francia Lipótmezőre s hogy magyar híveik, követőik szanatóriumba valók.

A megidézett művészeti frók közül Lyka Károly (akkor főiskolai tanár is), Kárpáti Aurél, Rabinovszky Máriusz, Mihályfi Ernő, Farkas Zoltán, Elek állításainak helyeslésével és kiegészítésével tettek vallomást a Múcsarnokban folyó garázdálkodásról.

Számos laikust is kihallgattak. Ugron Gábor és Fruchter Lajos a gyűjtő, állottak Elek mellé. A fővárosnak a műcsarnokiakkal egy követ fújó tisztviselői, akik szintén ludasok voltak a bajokban, vagy a K. T. mellett nyilatkoztak, vagy óvatosan kerültek az állásfoglalást.

Külön kell azonban Cholnoky Jenő földrajztanár viselkedéséről megemlékeznünk, aki dühtől remegő hangon adta elő, hogy a műcsarnoki választmányak korbáccsal kellene kiverni termeiből a moderneket, mint ahogy Krisztus kiverte a templomból a kufárokat.

Elek után a tárgyalás második hőse (így nevezték el a lapok) Rózsa Miklós volt, aki mint ügyvéd Elek védelmét vállalta. Egy éven át a legnagyobb gondnal készült fel a perre. Igen sok adatot szolgáltatott neki Herman Lipót, aki évek óta gondosan jegyezte fel a Képzőművészek Egyesülete elkövetett visszaéléseit. Személyes oka is volt reá, mert nem vették fel az egyesületbe, még pedig azért, mert nem tartották művésznek. Rózsa szakadatlanul kérdéseket tett fel a tanúkhöz. Az Elek-elleneseket keresztkérdésekkel iparkodott zavarba hozni: de nemcsak zavarba hozta őket, mert némelyikük, például Zala és Bosznay féktelen dühre is gerjedt. Az Elek mellett tanuskodókat is faggatta, egy csomó kérdést próbált hozzájuk intézni, hogy a műcsarnokiak mesterkedéseit még részletesebben feltárja. De ez nem sikerült, mert Méhes tárgyalási elnök félbeszakította, sőt jó egy párszor rendre is utasította. Háromórás védőbeszédében Rózsa felsorolta mindazt, amit a Műcsarnok ellen és Elek mellett elmondani lehetett.

Maga a vádlott, pedig érzékeny és lobbanékony természetű volt, igen higgadtan, bár önérzetesen viselkedett. Röviden és szabatosan felelt az elnök hozzá intézett kérdéseire és legvégül meggyőzően foglalta össze álláspontját.

De hiába volt minden iparkodás, a bíróság sajtó útján elkövetett kétrendbeli rágalmozás vétségéért 500 P pénzbüntetésre ítélte Elek Arturt, a tárgyalás erkölcsi győztesét, mert megállapításait állítólag nem sikerült bizonyítania.

Művészeti írói munkálkodása azonban mégsem folyt olyan anonyim, mint Móricz felköszöntőjében mondta. A Nyugatba írt cikkeit szígnálta. Azonkívül a következő könyvalakban megjelent műveit ismerjük: Nagy Balogh János, Élete és művészete (1922), Három művésznemzedék (1925), Fáy Dezső a festő és illusztrátor (1929), Hogy nézzünk képeket (1930), Liebl Ervin (1935), azonkívül egy remek előszót a Renaissance mesterei c. díszműben.

Hogy hogyan írt? Ennek bemutatására hadd idézzem egy rövidke tanulmányát, mely a Nyugat 1929-es évfolyamában jelent meg. Babits Mihály nézete szerint ez volt a legszebb prózaírás, mely ebben az évben a Nyugatban napvilágot látott. A Nürnbergi Madonnáról szól, melynek szobrát budapesti kiállításon láthattuk; „Nem tudni, hol született, sem azt hogy évszázadokig hol volt a lakása. Nem tudni, hogy templom volt-e valaha a lakóhelye, vagy palota falának mennezeses fülkéje, nem tudni, hogy egymagáért faragta-e szobrása, vagy az isteni üdvözlötet hordó Gábrriel arkangyal párjának. Nincsen se története, se mestere, sem apja, sem multja, — olyan mint a lehullott csillag, melynek születése csoda. Egyszer csak megvolt, s kései polgártársai úgy néztek reá, mint régmúlt idők emebralakká változott áhítatára.

Olyan is, mintha testének anyaga, melyből a művész faragta, maga az áhítat volna. Régi templomokban századéves zsolozsmák zsongása, embersokadalmak szorongó könyörgése, a tömjén füstje és az ősi orgona bűgása néha csodálatos alakzatokká csapódik össze, szent férfiak és nők alakjává, melyeken az Isten fényessége dereng és az örök emberi gyötrődés borong. Így születetett a nürnbergi Madonna is, évszázadok bánatának és gyönyörűségének vajudásából. Az apja a vágyódás lehetett, egy művészlelek vágyódásán által az egész népnek és az egész kornak vágyódása valami legtisztább után, ami emberentúl való és mégis emberi legyen. A legrégibb, a legnemesebb nemzetségek legtisztább gyermekéről álmódott a művész, aki megalkotta.

Gótikus ihletből, égnek törő szögletes és hegyes vágyódásból enyhén és gyöngédeden kikerekedett lágyság az alakja. Sudár fa, — végén korona, a kicsiny fej olyan mint az alig bomló bimbó. Fölfelé néz és fölfelé emeli két összecsukódó gyönyörű kezét. Ahogy keze csuklóban hátrahajlik és gyermekujjai kinyíló tenyerébe fogódnak, kezének tördelése-e, mint ahogy némelyek gondolták, az anyai kétségbeesés mozdulata-e, vagy a görcsös imádság? Anyáé-e már ez a szűzi szenteség, amelyben akkora méltóság?

Muzsikát vél hallani a fül, a himbálódzó vonalaknak, az egymást gyöngédeden ellensúlyozó mozdulatoknak, a fej hajlását követő karoknak, a lány gráciával előrelépő lábának, a suhogva lobogó köpenyszárnyaknak, a zizegve gyűrődő ruharáncoknak, a hátul egyetlen hullámban leomló köntösnek, a selymesen tapadó fejkendőnek ritmusát. Szívig ható muzsika.

Más művészeteknek is megvan a maguk Madonnája. De egy sem olyan egyetlen a maga nemében, mint ez. Sok nemzedék művészei keresték, sok kövön, sok fatuskón kísérleteztek vele hasztalan. A németek Madonnája rusztikusnak született, tagbaszakadtak, nehéznek. Mennyi időbe telt, míg megfinomodott. Mennyi idő elmúlt, míg a bambergi Madonna rejtelmes feje megszületett. Lassan és fáradsággal keresgálték örökölt álmaik vonásait és arányait.

Keresték azt az egyetlen a szobrászok anyagukban, amelyben egy egész nép a maga vágyódásának kifejezésére ismer. A népek mind angyalokkal álmodnak és legvadabbak és legszelidebbek is álmukban tisztavízű források felé vágyakoznak, melyeknek partján az üdvösség pázsítja zöldel. Vágyódásukhoz a művészek keresik az alakot és néha megtalálják, néha csak azt hisszük, hogy megtalálták. Hosszú hozzá az út és sok rajta a csalódás. De ha megtalálták, akkor elnémul előtte minden kételkedés. A szívek dobogása meghalkul, a térdek megroksadnak.

Ilyen a nürnbergi Madonna. A germán tisztaságideálnak, a germán szépségideálnak, a népek legnemesebb és leggyöngédebb vágyakozásának emberalakká változott zsolozsmája."

Ennél szebben sem előtte, sem utána nem írt le, nem jellemzett magyar író műtárgyat. Láthatjuk, hogy Eleknek is az volt az elve, hogy előbb látnia kell, át kell éreznie a képzőművészeti alkotást, le kell írnia, hogy milyen és csak azután jöhet számba a miért. Követendő példának ajánlom ezt a néhány soros jellemzést a mai fiatal művészeti íróknak, akik gyakran elmulasztják azt, hogy valóban megismerkedjenek témájukkal.

Ez az írása Eleknek jellemző minden előbb felsorolt művére. Nagy Balogh Jánosról, erről a ma érdemtelenül elhanyagolt proletárművészről ő írt legtalálóbban, legszebben. Fáy Dezsőről a már-már elfeledett nagy grafikusról úgyszintén.

Itt kell felemlítenem, hogy Nagy István és Derkovics Gyula művészetének is teljesen átérző, kitűnő méltatója volt, még pedig majdnem mindenkit megelőzve.

Pár szót ejtek az emberről is. A szépségnek ez a rajongója a maga személyére puritán volt, sőt majdnem aszkéta. Nagyon egyszerűen öltözködött, minden feltűnést került. Mindig szürke ruhát hordott, magasan záródó mellénnyel, amelyből csak csokorra kötött széles fekete nyakkendője látszott ki. Fején gyűrött, kis, szürkén fekete, puhakalapot viselt, lábán fekete cipőt, az egyiknek talpa, sántasága miatt több ujjnyi vastag. Felöltője ősszel, télen fekete szövetszövetből való. Életmódja is az aszkétáé volt. Ételen, italban fölötté mértékletes, takarékos. Spórolt, hogy két nagy szenvedélyét mentől jobban kielégíthesse. Az egyik a könyvásárlás, a másik az Itáliába, Német- és Franciaországba utazás. Szinte elképzelhetetlen, hogy végtelenül egyszerű berendezésű szobájában a padlótól egészen a mennyezetig, persze két-három sorban is, hogyan fért el jó egy pár ezernyi kötet könyvtára. A könyvek egy szakadatlan munkásságban eltelt élet szerszámai voltak. A művészetnek és történetének, a vele összefüggő segédtudományoknak nem merülhettek fel olyan mellékkérdései, melyek után éber érdeklődéssel ne nyújtotta volna ki kezét. Az ókor művészete ugyanolyan mértékben foglalkoztatta, mint a legújabb koré. A művészet látható jelenségei megismerésének szentelven életét, sokat utazott, s mindenhonnan hozott házi konyvet, képet, katalógust. Kötet-ről-kötetre szaporodtak a művészek írásai művészekről, városmonografiák, útleírások, különösen Itáliáról. Nagy ritkaságok, pazar kiállítású díszművek nem hiányoztak könyvtarából. A gazdájuk szegény ember volt, aki egész életét a művészeti szép megismerésének szentelte. Ebben a lelkes és egyben áhítatos törekvésében voltak segítői könyvei. Egész könyvtárát közcélra szánta, a művészeteket a Szépművészeti Múzeumra, az irodalmiakat a Fővárosi Könyvtárra hagyta. Végzetlen gondolat volt számára az, hogy egykor talán majd olyanok kezébe jutnak, akik törekvéseire és idealizmusra hozzá hasonlóak. Akiknek a művészettel való foglalkozás olyan életet betöltő hivatás, mint neki.

Eszményi barát volt, önzetlen, jóságos, megértő. Osvát emlékét rajongó szeretettel őrizte, Móriczot, Babitsot, Gellértet, Schöpfung, Beck Ö. Fülöpöt nagyon szerette. Művészeti frói mivoltuk miatt különösen kedvelte és nagyrabecsülte Petrovics Eleket, Réti Istvánt, Fülep Lajost. Benne éltem ebben a környezetben s nem átalom kimondani, hogy ezek hárman azok, akik igazán megértették őt. Sem Móricz, sem Babits nem tudtak olyan mélyen belelátni működésének fontosságába. Egyikük sem vetekedhet velük képzőművészeti ízlés, ismeret és intuíció szempontjából. Réti István nem csekély hatással is volt rá. Fülephöz viszont a legmélyebb emberi őszinteség kapcsolta.

Amikor a zsidóüldözések elkezdődtek Nyugaton, majd áterjedtek mihozzánk és elvadultak, Elek mélyen megrendült. Lassanként visszavonult budapesti baráti körétől, elmaradt a szerdai vacsorákról, hol Petrovicsal, Rétilvel és még egy-két barátjával találkozott. Ezt is gyöngédségből tette, mit mondhattak neki ezek, akik nem tartoztak az üldözöttek közé, nem akarta őket feszélyezni. Csak Fülep Lajossal tartotta fenn sűrűn az érintkezést. Hozzá intézett leveleiből közlök részleteket. Megrázó, gyönyörűen írt emberi megnyilatkozások:

1938. okt. 10-én kelt leveléből:

Sok nehéz megmondanivalóm volna, olyan, amilyenről írni is nehéz dolog, gondolkodni is fájdalmas. Olaszországba is nehéz szívvel indultam és végig nehéznek éreztem szívemet. Nem volt egy olyan boldog pillanatom sem, amilyent annyit köszönhetek Itáliának. Boldognak érte azt a rövid tartamú állapotot, amelyben az ember sem a múltját nem érzi, sem a

jövőjét, hanem teljesen feloldódik a jelenben. Pedig milyen szép az élet! Milyen kifogyhatatlanul szép. S én mégis állandó készenlétben állok, a végső elindulás jelét várom. Olyan vékony az a fonál, amely ehhez az élethez fűz, hogy egy lehellet elszakíthatná. Nem barátom, nem kívánok megalázottságban élni; nem fogadok el alamiznaszámba menő megkülönböztetést sem. Én egyszerűen ember vagyok, s ha emberi módon nem élhetek szabadságban és kikezdtelen önérzettel, akkor egy pillanattig sem akarok élni. A kenyeremnek javát már megettem — már héjáig értem — s néhány órával, vagy évvel előbb vagy utóbb megyek, amúgy is mindig. Azzal a meggyőződéssel fogok eltűnni, amivel szegény drága Osvát Ernő búcsúzott el tőlem: hogy kár volt megszületnem. Vigasztaló érzés, hogy nem marad magom, s hogy eltűnésem alapos lesz.

1939. febr. 10-én kelt leveléből:

Röviden beszámolok arról, hogy mi történt bennem karácsony óta. Néhány hét olyan tompaságban telt el, aminőt az érez, kit hátulról fejbe vágunk. Gépies kényszerszorgolatok nappal és éjszaka. Emberek társaságának teljes kerülése. Közben minden végső konzekvencia végiggondolása a legapróbb részletekig. Az eredmény az lett, hogy elintéznivalóim vannak még ezen a földön; addig nem lehet szó távozásról, mert hisz nem éppen magamat érdekelnek az elintéznivalók, hanem másokat. Túlságosan nehéz teher lenne azzal a tudattal menni a szabadulásba, hogy másokat gondban és bajban hagyok. Azzal, hogy mindent végiggondoltam és végigképzelttem, a legvégsőbb részleteket is a legaprólékosabban, meg is szabadultam a kínzó gondolatok terhétől. Az elhatározás kész, a megvalósítás részleteivel is tisztában vagyok: így felkészülten nyugodtan megvárhatom az óraütést...

Azt kérdi, hogy existenciámban érint-e az ami készül? Annyira érint, hogy egyenesen megsemmisíti existenciámat... Ha elgondolom, micsoda embersalak dönt itt százezrek sorsáról. Milyen műveletlen, civilizálatlan horda. Micsoda érvekkel dolgoznak. Az egész eszközjárása. Csak egyben tökéletesek, a gonoszságban. De nyugodt vagyok. Már régen nem érzem idegeimet és így jó. Néhány napja beleléptem 63-ik esztendőmbe. Nem eleget éltem? Szegény apámon, szegény anyámon máris túltettem. Drága hugomon is, pedig ő annyira szeretett volna tovább élni. Én már régen nem...

1939. febr. 16-án kelt leveléből:

Egészen nyílt leszek, olyanról is beszélni akarok, amiről sohasem szoktam. Az életem befejezését én úgy képzeltem el, hogy addig élek, míg dolgozni tudok és kenyeremet megkeresem. Más lenne, ha kötelesség fűzne az élethez; ha például élné még anyám. De emígy semmi, de semmi értelme sem maradna rám az életnek. Nem tudom beszéltem-e arról, hogy mennyire magammal meghasonlott ember vagyok. (Az ilyesmiről nem könnyű szívvel beszélni ember.) Az életideál mögött, amely bennem kialakult, olyan messzire elmaradtam, hogy csak szegyenkezve tudok rá gondolni és mély szegyenézés fog el, hogy az után, amitől annyira elmaradtam, egyáltalán élni tudok.

Réges régi érzéseim és gondolataim ezek. Régen szenderegnek bennem, de fölébrednek, ha olyanféle válság elé kerülök, mint ez a mostani. Már nagyon régen nem fájnak, nagyon nyugodtan tudok velük foglalkozni...

Úgy látom, hogy a határozás még nem annyira sürgős. Imrédy a dúvad elment és talán enyhül most a helyzet. Lehet, talán valószínű is, hogy a kamara előttem is megnyílik s akkor helyén marad Agaí és Kóbor is s a helyemen én is. Volt idő, amikor katasztrófia árán is boldogan szabadultam volna az újságírástól. De az idő jól beleragasztott s lám úgy ragaszkodom most már hozzá, mint holmi buen retiróhoz.

1940. aug. 18-án kelt leveléből:

Szörnyű idegpróbákat értem meg. Úgy védekeztem az összeomlás ellen, hogy abba hagytam az újságolvasást. Belé sem nézek a lapokba, a rádiót pedig úgy kerülöm, mint a régiek a pestist. Ilyen mesterséges módon valahogy megvoltam. De ami az életnek értelmet és ízt ad, a munkakedv, elkerült. Nemcsak írni nem írtam semmit ebben az egész esztendőben, de olvasni sem tudtam igazán. Pedig mennyi minden érdekel, és mennyi tervem vár megvalósításra... — Óh, bár tudnék kiszakadni az időből és olyan mértékig belefeledkezni abba, amivel foglalkoznom olyan kívánatos, hogy semmit se lássak, semmit se halljak, semmit sem érezzek abból, ami körülöttem történik...

1941. július 29-én kelt leveléből :

Don Lodovico Carissimo, most én késtem a válasszal, helyesebben azzal, hogy életjelet adjak magamról. Folyton készültem rá és folyton halasztottam. A legutóbbi levele annyira emlékeztetett a magam időnként megismétlődő kétségbeejtő állapotaimra, hogy arra gondoltam, a Maga lelke szorultságán is majd az idő múlása segít. Nehéz lett volna vígasztaló érveket találnom. Az én lelkem nem tudom, minek köszönjem, úgy rendezkedett be, hogy ami csapásnak és katasztrófális fordulathat látszik, azt nem bocsátja magába. Nem hagyja, hogy tudatra ébredjen benne. A gyér és sovány kedvező hírekből igyekszik táplálkozni és erőben maradni. Valószínűleg mások is így vannak vele, olyanok, akik nem igyekeznek fejüket az események közé (már mint az eseményekről beszámoló, vagy hazudó újsághírek közé) fúrni. — Azokban a húsvétkörnyéki vígasztalan napokban egyébiránt abban kerestem megnyugvást, hogy a tatárjárás korát igyekeztem elképzelni. Az akkori magyaroknak épp oly reménytelen lehetett a helyzete, mint amilyenek mai nap látszik. De mégis csak két évig tartott. Akkoriban az egész világ meghódításáról volt szó s a hódító azzal eredményhez, hogy felkészületlen országokat rohant meg gondosan felkészülve és addig ismeretlen harci módszerekkel. Világos, hogy egy egész világ ellenében mindez a katonai előny csak pillanatnyi előny, egy pillanaton — némi pesszimizmussal — emberöltőket értve.

Másik vígasztaló motívum annak a sok német katonának látása volt, aki abban az időben Pest és Buda utcáin cikkázott. Hát nem csupa Übermensch volt. Ellenkezőleg, kicsiben nagyban olyan mint a katonák általában. Csodátételről az ő esetükben sem lehet szó, legfőleg sokkal alaposabb előkészítésről és vak fegyelembre törésről. Ezt sem nehéz utánozni, ha bizonyos időt reásháznak. Tehát ez is ephemer előny, erre sem lehet világuralmat alapítani. Hogy nem megállíthatatlanok, azt most megmutatták az oroszok. Én persze (és erről nem tehetek) nem tudom a helyzetet olyan megnyugtatónak látni, mint sokan mások. A jövő fejleményeinek kitalálásához semmi képességem sincsen. Várom a dolgok és bennök a magam végét. Szívből sajnálom a nálam fiatalabbakat, mert az ő életük legértékesebb része nyilván elromlott. A magamé szóra sem érdemes, mert az már csak néhány év, ha ugyan annyi is.

Szomorú, hogy az emberiség előrefelé való útján visszavetődik, de majd előlről kezdődik minden. Az emberiség jövőjét nem féltem, csak a jelenét sajnálom . . .

Utolsó leveléből, mely 1944. április 15-én kelt :

Carissimo, 12-én írt levél ma érkezett, tehát nem nagy késéssel s én rögtön felelek reá. Roppant súlyt vett le rólam a levél, mert komoly aggodalomban voltam Maga miatt . . . Miatán első levelemet elindítottam, akkor jutott eszembe, hogy Magának . . . -on, vagy hol ellenségei vannak s mi könnyebb és egyszerűbb, mint olyan időben, melyet nem törvény szabályoz, pusztá feljelentéssel bajba dönteni valakit. Rossz érzések között vártam valami életjelet, s mikor olyan nem jött, elküldtem második levelemet . . .

Természetes, hogy az olyan levélre, mint az enyém, bajos választ írni. Hiszen ez a levél olyanféle volt, mint az az üvegpalackba zárt üzenet, amelyet a hajótörött dob a tengerbe. Mikor a fordulat bekövetkezett és megismerkedtem körülményeivel, azonnal tisztában voltam azzal, hogy az életem befejeződött, de nem úgy, ahogy eddig is éreztem: erkölcsi és tevékenységi értelemben, hanem fizikai mivoltában is. Belátom, olyan lelkiállapotban, mint akkor voltam, nem helyes dolog levelet írni. Az írón nem könnyít, annak aki olvassa, összefacsarja szívét. Segítség nincsen és nem is lehetséges. (Nem is gondoltam reá.) Ez is kései tanulság, már csak a másvilágon veszem majd hasznát. Pedig mint első levelemben jeleztem, nekem is biztató reménysejtem voltak . . . Ez is kútba esett . . . A kormány legközelebbi intézkedései között várható a könyvkiadás „megtisztítása” is. A honoráriumot azonban kevés híján megkaptam. Igazi szerencse, mert biztosítja azt a néhány hónapot, mely talán még vár reám. Talán, mondom, mert nem bizonyos, nem is valószínű, hogy megvárjam azt, ami reám várokozik. Az eddigi intézkedések közül engem különösen kettő érintett mélyen. Az egyik a sárga jelvény. Nem viselem. Úgy terek ki előre, hogy nem mozdulok el hazulról. A sógorasszonyom gondoskodik testi ellátásomról, s itthon jóval egyszerűbben és olcsóbban élek, mint vendéglőben. — A másik intézkedés lakásom igénybevételének fenyegetése . . . Ami könyveimet illeti, megírtam végrendeletemet, aláírtam a kötelező négy tanuval és tartalmát megismerttettem Ényvvárral. Megígérte, hogy halálom után nyomban a Fővárosi könyvtárba szállíttatja a könyveket s ő gondoskodik ott szétosztásukról, úgy, ahogy azt végrendeletemben meghagytam.

Higye meg, nem fáj a búcsú. Dolgomat én — rosszul és tökéletlenül — elvégeztem ezen a földön. Nem kívánok többet megérni, mint amennyiben jórészt akaratlanul részem volt. Hogy öreg koromra bujdokló lettem, aki nem mehet ki az utcára, mi tagadás, fáj, pedig a sérelmek között talán a legjelentéktelenebb, mert merőben külsőséges. De fáj azért, mert olyan nyilvánvalóan gonoszság; a megalázás szándéka az indítója. Nagyobb baj, hogy az idegeimet kezdte ki ez a hosszú állapot. A napról-napra várás izgalmát szívszorulásban érzem és

abban, hogy semmibe sem tudok elmerülni, hogy gondolataim folyton egykörben járnak, hogy kényszerképzetek kínoznak nappal és éjjel is. Azelőtt sohasem emlékeztem álmaimra. Most a nappal eseményei valósággal kiszíneződnek, plasztikussá tömörülnek és fantasztikussá torzulnak álmomban. Fáradtan ébredek belőle. Különösnek tetszhetik, de aránylag legnyugodtabbnak légitámadás idején, a pincében érzem magamat. Ott egyformák vagyunk mi emberek, nem tesz közöttünk különbséget se származás, se egyéb babona. Békés hely volna, ha közönsége nem fecsegne és nem nyilvánítana véleményt a zsidókérdésről. Érthetetlennek tetszik, hogy a propaganda ereje még az olyan helyzetben is érvényesülni tud . . . szeretettel öleli Artur.

Április 25-ére virradó éjjel agyonlőtte magát.

BÁNKUTI IMRE

ILLÉSHÁZY ISTVÁN: KÖLTŐ?

Eckhardt Sándor az Irodalomtörténeti Közlemények 1955. évi 4. számában hosszabb cikket közölt, amelyben Balassi költészetének XVII. századi hatását tárgyalja. A Balassi-epigonok között egy új név is szerepel, Illésházy Istváné, akinek Eckhardt két költeményt tulajdonít. Eckhardt főleg Illésházy életrajzi adataival bizonyítja, hogy a „Ferendum et Sperandum” szerzője nem lehet más, mint az akkor éppen száműzött, dúsgazdag felvidéki főúr, a későbbi nádor.

Nem rendelkezvén irodalomtörténeti képzettséggel, nem kívánom Eckhardt hipotézisét bíráló alá venni, erre hivatottnak sem érzem magam, csupán elképzelésének egy belső gyenge pontját említem meg. Véleményem szerint Illésházy szerző voltát még az első vers esetében sem láthatjuk teljesen bebizonyítottak addig, amíg költői tevékenységének más bizonyítékai is elő nem bukkannak (akár más versek, akár egyéb adatok formájában). Ha a „Ferendum et Sperandum” költői értéke olyan jelentős, akkor nehezen képzelhető el, hogy Illésházy minden költői gyakorlat nélkül írta volna meg versét.

Mint történész, a második, Illésházynak tulajdonított vers szerzőjének problémájával szeretnék foglalkozni. E költeményt, melynek címe „Az Erdélynek siralmas éneke”, teljes egészében kiadta Thaly Kálmán. (Századok, 1871. évf. 315–319. l.)

A költemény politikai alaptendenciája kettős: egyrészt pápaellenes, főpappellenes másrészt törökellenes. Éppen a török elleni harcra akarja egyesíteni a két szembenálló felet: Bocskait és Bástat:

(8. strófa)

„Halálos ellenség az török nemzetség, — Bár egymással ne víjjonk,
se Kassa vármögyét, se Nyitra vármögyét bátor ne ostromlanók:
Nándor-Fejérvárban, Buda, Egörvárban elég dolgot találnánk!”

(27.)

„Intlek mind két felől pártoló két részről, háborutok szálljon le!
Legyönk egységstök hitben szeretetben, egymásra ne törjétek,

(28.)

Valljon s országunknak nyomorult hazánknak ebben haszna vagyon-e?
Bástya nyujts hitödet, Bocskai kezedet, hogy egymásra nem törtök,
Nagy jó gyözedelmet éltig jó hírt nevet így inkább szörözhetök,
Hogynem nagy árokkal az körösztén vérben mind ketten förtözhetök.”

A fenti részekből világosan kiderül, hogy a szerző Bocskai és Bástya között óhajtotta a békés megegyezést. Ebből kiindulva s a Bocskai-szabadságharc eseményeit megvizsgálva, talán sikerül a vers keletkezésének időpontját is meghatározni. Ezt Eckhardt is megkísérli, és arra az eredményre jut, hogy azt Illésházy emigrációjában írta, 1604. novembere és 1605. júniusa között. Eckhardt következtetése nagyjából elfogadható, csak hogy egészen más indokokból.

A Bocskai szabadságharcban 1604 novembere és 1605 ősze között állott szemben egymással Bocskai és Bástya, aki ezután letűnik a színtérről.¹ Történt-e közöttük kiegyezési kísérlet és kinek a közvetítésével? Mindkét kérdésre részletes feleletet tudunk adni.

Csáky István² és Rákóczi Zsigmond 1605 januárjában felkeresték a Kassa sikertelen ostroma után Eperjesre húzódott Bástat és a Kassán időző Bocskait, hogy fegyverszünetet hozzanak köztük létre. Az akció azonban eredménytelenül végződött, mert Bocskai ragaszkodott Erdély birtokához, amibe Bástya nem egyezett bele, sőt másnap megtámadta a felkelőket. Csáky 1605. január 29-én kelt levelében részletesen beszámol a Prágában időző

¹ Veress Endre: Bástya György hadvezér levelezése és iratai (1597–1607) II. köt. Bp. 1913. Bevezetés.

² Életét megírta Deák Farkas: Adatok a „nagy” Csáky István életéből. Bp. 1877. Csáky egyébként 1570–1605. között élt.

Nyáry Pálnak az egész kísérletről.³ Messzemenő következtetések levonása nélkül csupán megemlítem, hogy a levél alaphangja nagyon is megegyezik „Az Erdélynek siralmas éneke” alaphangjával. Csáky még februárban is kísérletezik, s február 21-én ugyancsak Nyáry Pálhoz írt levelében e jellemző sorokat írja: „... megszádegett az mi nemzetségünk, tétova vonat-tatik a dolog, *fegyver által nem látom semmi jóra menjen a dolgunk*, szegény hazánk szörnyen pusztul mindenik nemzetség miatt, én eluntam vala az háborut, úgy jüttem vala ez földre; ím itt is megtanála az jó isten”.⁴ Ez az utóbbi félmondat további utalásokat is nyújt számunkra. Csáky István ugyanis erdélyi, helyesebben Bihar megyei volt, s 1598–1602. között, mint a Habsburg párt egyik vezető tagja, jelentős szerepet játszott Erdély politikai életében.⁵ 1602-ben odahagyta Erdélyt s Sáros vármegyében vásárolt birtokaira vonult, itt tartózkodott egészen 1605 nyaráig.⁶

Ezek után talán közelebbről kijelölhetjük „Az Erdélynek siralmas éneke” keletkezésének időpontját. Aligha tévedünk, ha azt 1605. januárja és februárjára tesszük, mert egyedül csak ebben az időpontban volt aktuális a Bocskai és Básta közötti megegyezés, ill. ez akkor már meg is hiúsult. Az 1605 nyarán kezdődő béketárgyalásokban már Mátyás főherceg szerepel, Básta nem.⁷

Ha nem is mondhatjuk ki teljes igazság igényével a szerző nevét, de annyit megállapíthatunk: sokkal valószínűbb, hogy a szerző nem Illésházy István, hanem Csáky István volt. Illésházy szerzősége ellen szól az, ami Csáky szerzőségét támogatja: a vers címe Erdéllyel áll kapcsolatban. Elképzelhető, hogy az Erdélyben évekig vezetőszeret játszó Csáky István e címet adta versének, ellenben az Erdéllyel soha semmiféle kapcsolatban nem álló Illésházyról ez alig tehető fel. Csáky István egész politikai tevékenysége, evangélikus vallása, ebből következő nézetei, törökellenessége pontosan beleillik a vers politikai alapelveibe.

S végezetül helyesbítenének tartjuk Eckhardt azon állítását is, mintha Illésházy már hazaérkezése és Bocskaihoz való csatlakozása előtt (1605 nyara) közvetített volna a két fél között. Tudomásom szerint Illésházy először csak egy 1605. január 6-án kelt levelében, melyet Bocskaihoz írt, foglalkozik a kiegyezés kérdéseivel s maga is az ellentétek békés elintézése mellett foglal állást.⁸ Addig pedig egyetlen célt akar elérni: birtokainak visszaszerzését az udvartól, kérvényezések útján. Egyúttal felajánlja azt is, hogy *rehabilitálása után* hajlandó békét közvetíteni.⁹ Miatán ez nem következett be, Illésházy a felkelőkhöz csatlakozott s 1605 nyaratól tényleg a kiegyezesen munkálkodott.

Ami pedig a „szerzés irodalmi feltételeit” illeti, azok Csáky Istvánnál éppúgy megvoltak, mint Illésházy Istvánnál.

BISZTRAY GYULA

ILLÉSHÁZY VAGY CSÁKY ISTVÁN?

A Klaniczay Tibor és Stoll Béla szerkesztésében nemsokára meginduló Régi Magyar Költők Tára I. kötetében a Bocskai-kori verseknek, köztük a Bánkúti Imre által érintett költeménynek sajtó alá rendezése nekem jutott feladatul. Indítatva érzem tehát magamat, hogy a fenti cikkhez hozzászóljak, függetlenül attól, hogy Eckhardt Sándor szintén kíván-e foglalkozni a cikkel, vagy sem.

A szóbanlevő költeményhez tartozó, sajtóra kész jegyzeteimben ugyanis már állást foglaltam. A leghatározottabban elfogadtam Illésházy István szerzőségét. Eckhardt Sándor érveit oly meggyőzőeknek tartom, hogy szinte csodálkozom: régebbi irodalomtörténészeink, Toldy Ferenc, Dézsi Lajos, vagy akár Thaly Kálmán is hogy nem gondoltak Illésházyra?! Hiszen a vers mondanivalója, tartalmi és formai elemei annyira egybevágnak Illésházy gondolkodásával és írásaival!

³ Tört. Tár. 1878. 823–824. l.

⁴ Tört. Tár. 1878. 826–827. l. (Kiemelés tőlem. B. I.)

⁵ L. Deák Farkas előbb id. művét.

⁶ Uo. 32–33. l.

⁷ Vö. Ráth Károly: Az alkudozások kezdete Bocskay Istvánnal, az 1605-ik év nyarán. Sz., 1867. évf. 317. és köv. l.

⁸ Tört. Tár. 1878. 7–13. l.

⁹ Károlyi Árpád: Illésházy István hűtlenségi pöre. Bp. 1883. 152–161. l.

Sőt nemcsak hogy teljesen meggyőzőeknek tartom Eckhardt Sándor érveit, hanem a vershez fűzött jegyzeteimben még további tárgyi, stíláriis bizonyítékokat is felsoroltam. Sokkal alkalmasabbnak gondolom ezúton fejteni ki ellenérveimet Bánkúti Imre föl-
tevéseivel szemben, mint hogy utóbb egy szövegközlő gyűjtemény jegyzetanyagában kelljen folytatnom polémiát.

Csáky Istvánról a legfőbb tudnivalókat Deák Farkas foglalta össze *Adatok a „nagy” Csáky István életéből* c. tanulmányában. Bp. 1877. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia. 7. köt.)

Ez a 39 lapra terjedő, nagyrészt adatközlő tanulmány a cikkírónak is legfőbb forrása. Ennek alapján veti fel a gondolatot, hogy a szóbanlevő versnek szerzője inkább lehetett Csáky, mint Illésházy.

A Bánkúti Imre által Csáky mellett felsorakoztatott érvek mennyiségben és minőségben alig állíthatók az Eckhardt Sándor által Illésházy mellett felsorakoztatott adattár mellé.

Deák Farkas tanulmányából és általában a Csáky Istvánra vonatkozó ismeretanyagból a cikkíró is, s más is mindössze ennyit olvashat ki:

Csáky István (élt 1570—1605) a XVI—XVII. századfordulón egyike volt Erdély vezető főurainak, aki a legkülönbözőbb pártállások mellett is ügyes, vitéz katonának, az erdélyi hadsereg szerencsés hadvezérének bizonyult. Mint e zavaros korszak számos becsvágyó főurától, úgy tőle sem állt távol a gondolat, hogy megszerezze az erdélyi fejedelmi trónt. 1602-ben odahagyta Erdélyt, így tudja a cikkíró is, és Sáros megyében vásárolt birtokaira vonult, s ott tartózkodott 1605 nyaráig.

Csáky István életének ezt a szakaszát, közelebbről 1605 január-februárját tartja a cikkíró a vers szerzetése legvalószínűbb időpontjának, „mert egyedül csak ebben az időpontban volt aktuális a Bocskay és Básta közötti megegyezés, illetőleg az akkor már meg is hiúsult.”

Egyik legfőbb ütőkártyája Csáky mellett az, hogy „a vers címe Erdéllyel áll kapcsolatban”. Szerinte: „elképzélhető, hogy az Erdélyben évekig vezető szerepet játszó Csáky István e címet adta versének, ellenben az Erdéllyel soha semmiféle kapcsolatban nem álló Illésházyról ez alig tehető fel”. [!]

Másik bizonyítéka az, hogy „a szerzés irodalmi feltételei” Csáky Istvánnál „éppúgy megvoltak, mint Illésházy Istvánnál”. [!]

A felhozott érvek annyira általánosságok között mozognak s oly erőtlenek, hogy kizárólag e „föltevés” látszata és valószínűsége ellenében érdemes velük foglalkozni.

Először is: önkényes és alaptalan az a megjegyzés, hogy az Erdély sorsa iránti érdeklődés kettejük közül csak Csákyban lehetett meg, minthogy ő erdélyi, Illésházy pedig felsőmagyarországi volt!

Aki így ítél: nem gondolta végig a korszak magyar történelmét! Erdély sorsa a hasburgi Magyarország legjobbjainak is éppúgy szívügye volt, mint az erdélyieknek. Elég a század és az egész magyar történelem egyik legnagyobb alakjára, Zrínyi Miklósról hivatkoznunk. Zrínyi sohasem látta Erdélyt, de írásaiban az erdélyi kérdést a legnagyobb bölcsességgel s amellet szenvedélyes odaadással fejtegeti.

De nincs igaza a szerzőnek Illésházy személyével kapcsolatban sem, mert Illésházy írásaiban, levelezésében is fontos helye van Erdélynek. Ezt majd utoljára tartogatott érvem is megmutatja.

A cikkíró azzal is gyöngíteni próbálja Illésházy szerzőségének valószínűségét, hogy odaveti néhány emberi hibáját: birtokszerző mohóságát és közvetítő munkájának üzleti háttérét. Senki sem tagadja, hogy Illésházy emberi alakja nem mondható eszményinek, s ezek a foltok valóban odatapadnak emlékéhez. Jellemét Eckhardt sem szépfittette: „Ezt az igen vagyonos embert, ki éjjel-nappal birtokainak gyarapításán fáradozott és apróbb hasznokért még nemtelen cselekedetekre is képes volt, főbenjáró perbe keverték Rudolf emberei...” olvassuk szóbanlevő tanulmányában (IK. 1955. 4. sz. 421. 1.).

De vajon mennyiben méltóbb e szép vers szerzőségére az a „nagy” Csáky István, aki Deák Farkas közlése szerint szintén szemérmetlen mohósággal harácsolta vagyonát, s ráadásul: vitézi kardját válogatás nélkül bocsátotta az Erdélyt dúló Mihály havasalföldi vajda és Básta György rendelkezésére! Mihály vajda parancsára a színmagyar Bánffyhunyadiot felgyújtatta és leégette, Básta hadait pedig ismétlenül pénzelte (Deák Farkas id. m. 22, 27. és 34. 1.).

Illésházy szerzőségét a vers szelleme, tartalma önmagában is elfogadtatja. A verset olyan valaki írta, aki higgadtan nézi az erdélyi hatalomért folyó küzdelmet magyar és német párt között, ugyanakkor, amikor a harmadik fél: a török tovább erősíti hatalmát. A versből kétségtelenül józan szellem árad ki, bizonyos élettapasztalatokból leszűrűt bölcsesség, mely megfontoltan mérlegeli a dolgokat, s a két szembenálló fél, Bocskai és Básta iránt teljesen nyugodt, tárgyilagos, elfogulatlan közvetítőként áll. Ez a magatartás egészen ráillik a hetven

év körüli Illésházyra, akit Bocskai mindig szeretettel és tisztelettel „kedves apámuramnak” szólított.

De vajon hogyan lehet ráerőszakolni ezt a nyugodt, kiegyensúlyozott, igazi diplomatahangot és emelkedett szellemet arra a forrófejű, Bocskainál tizenöt évvel fiatalabb Csáky Istvánra, aki az egyik félnek, Bástának bizalmas barátja, mondhatni kegyence volt, Bocskait pedig elszántan gyűlölte; Erdélyben, politikai szereplése idején az országgyűlésen gyalázta, kimondatta jószágvesztését és száműzetését (ld. Deák Farkasnál 29–30. l.), ellenben Kassán a már fejedelmi széken ülő Bocskai elé meghunyászkodva vitte hódolatát (ld. m. 35. l.). Bocskai megbocsátott neki, de a szájhagyomány mégis a fejedelem nevével hozta kapcsolatba — perze minden alap nélkül — Csáky hirtelen halálát (ld. mű 37–38. l.).

Végül önkényesnek tartjuk az Illésházy és Csáky irodalmi és műveltségi feltételeinek azonosítását is. Mert míg Illésházyról tudjuk, hogy külföldet járt, európai látóköri, a kor műveltségi színvonalán álló s igen jó pennájú főúr volt, amit kőtetremően hátra hagyott iratai, levelei is bizonyítanak, addig Csáky Istvánnak mindössze csekély számú levele maradt hátra, melyekből az átlagos iskolázottságnál többet kiolvasni alig lehet.

S most utoljára hadd közlöm stílári bizonyítékaimat, melyekkel versmagyarázatomban megpótlottam Eckhardt Sándornak önmagukban is helytálló és meggyőző érveit.

Amikor Bocskai halála után, végakarata ellenére nem Homonnai Bálint, hanem a beteges, öreg, kapzsi Rákóczy Zsigmond lett a fejedelem, a magyarországi tanács veszélyesnek tartotta a szerencsi várúr erdélyi kalandját, minthogy a Habsburg király is, a török szultán is egyetértett Homonnai Bálint személyében. A magyarországi tanács megbízásából előbb Illésházy István, majd Thurzó György is komoly intelligenciával fordult Rákóczy Zsigmondhoz, a fejedelemségről való lemondásra szólítva fel őt, mert csupán egyéni érdekeire alapított kísérlete nemcsak Erdélyt, hanem Magyarországot is súlyos válságba, újabb testvérháborúba, végromlásba is sodorhatja... (Íme a magasabb szempont, amely miatt nem erdélyi államférfiak is annyira fontosnak tartották, annyira szívükön hordták Erdély sorsát!)

Illésházy István trencsényi várából 1607. március 12-én intézte levelét Rákóczy Zsigmondhoz (Szepey Laczkó Máté krónikájának keretében kiadta Mikó Imre: Erdélyi Történelmi Adatok. III. köt. 1858. 117–119. l.).

Nos, aki Illésházyznak ezt a levelét és a szóbanforgó verset együtt olvassa, mégjobban meggyőződhet arról, hogy a két frászmű szerzője egy és ugyanazon személy. A vers és a levél szelleme, felfogása, a magyarság egyetemes érdekeit tekintő szempontjai mellett bizonyos egyéni hangsúly, azonos érvelő módor, és ami a legfeltűnőbb: azonos stílus, azonos szavak, fordulatok és mondatok is felismerhetők bennök!

Illésházy udvariasan, de határozott hangon szólítja fel Rákóczy Zsigmondot a lemondásra; ugyanakkor nem mulasztja el igen erélyesen, már-már fenyegető hangsúllyal figyelmeztetni, hogy tetteiért felelnie kell az Isten előtt, sőt esetleg még előbb, már itt a földi életben is...

Ha egybevetjük a levél e részeit a vers megfelelő strófaival, éppúgy észrevehetjük az analógiát, mint ahogy a magyarság érdekeinek képviselője is azonos a levélben és a versben egyaránt.

A levélben: „Azt beszélék, hogy kegyelmed hátra vetvén azokat a végzéseket, akiket a szegény ország sok kárával és vére hullásával végre való megmaradására valót végezett volna, semmivé akarná tenni... Senki nem lehet oly vak, a ki ezt által nem látja, hogy ha Erdélyben török férkezik, hát Magyarországnak el kell belőle veszni. Immár azért ha ezen az úton, a kít végeztünk, megtarthatjuk Magyarországnak és a keresztyénségnek javára, micsoda lelkiismeretű magyar az, aki hazájának és a magyar nemzetnek javát és megmaradását inkább nem kívánja, hogynem a maga hasznát... De legfőképpen az Istennek ítéletitül féljen kegyelmed; bizonynal higyjé kegyelmed, hogy az Úr Isten igen igaz bíró... Higyjé kegyelmed, hogy sem német, sem magyar, sem semmi nemzet nem dicséri ezt a kegyelmed dolgát és maga haszna keresését, sem az Úr Isten sem fogja kegyelmedet nyomóssá tenni benne...”

A versben :

8. vsz.: Halálos ellenség az török nemzetség, bár egymással ne víjjonk...
12. vsz.: Meggondolja embör: miért kardra kelljön, mert fűhadnagy [= Krisztus] azt látja, Higyjed: ő népének háborgatásáért erejét megmutatja, Azki ellenkődik, vele viaskodik, nagy hamar azt megrontja.
24. vsz.: De az igaz Isten szömei hívekön valakik ötet félük...
27. vsz.: Intlek mindkét felől, pártoló két részről: háborútok szálljon le, Legyön egyezségtök hitben, azeretben, egymásra ne törjetez, Valljon s országunknak, nyomorult hazánkknak ebben haszna vagyon-e?

De álljanak itt az 1607. évi levélnek és az 1605. évi versnek egyéb, szinte szó szerinti egyezései is:

A levélben: „Azért kegyelmed jól meglássa mind az *eleit*, mind a *közepit*, és a *végét* is ennek a dolognak...”

A versben:

7. vsz.: *Eredeti* [= eredete, eleje] nem jó, *közepi* tikozló, *végét* csak Isten tudja...

A levélben: „Sokkal könnyebb háborúságot indítani, hogysem békességet szerzeni...”

A versben:

14. vsz.: Könnyű az embörnek, gonoszul készültnek egy hadat indítani,

De nehéz magátul, maga erejétül nyereségben szállani...

A szép vers szerzőségét tehát Illésházytól csak olyan kortársa számára lehetne elvitatni, akinek javára több, de legalábbis ugyanannyi bizonyítékot — és pedig nem általánosságok között mozgó, hanem a fentiekhez hasonlóan, részletesen bemutatott tárgyi bizonyítékokat — találna valaki, mint amennyit Eckhardt Sándor felsorolt, — kiegészítve az itt elmondottakkal.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET

1956. évi I. számának tartalma

Sötér István: Jókai és a Rab Ráby

Tóth Dezső: Vörösmarty és a Zalán futása

Vita

Vita Ady Endre összes műveinek kritikai kiadásáról

Lengyel Dénes: Magyar irodalmi olvasókönyv

Tóth Dezső: Báthory és Bethlen alakja Móricz Tündéerkertjében

K. Deme László — *Barta János*: Vita egy Jókai-regényről

Adatok és adalékok

Komlövski Tibor: Adalékok Ady és a régi magyar költői nyelv kérdéséhez

Szemle

Jenei Ferenc: Balassi Bálint összes művei

Oltványi Ambrus: Jókai Mór: Írói arcképek

Orosz László: Kármán József válogatott művei

Bohus Magda: A magyar irodalom helyi hagyományai

Lengyel Dénes: Jókai Mór: Törökvilág Magyarországon

Szabó György: A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája

Nemeskürty István: Pap Károly: A hőszobor

Koczogh Ákos: Mark Twain: Jámbor lelkek külföldön

Fodor Ilona: Fűsi József: Az aszódi diák

Lakits Pál: Anatole France: Ludláb királynő

Almási Miklós: Goncsarov: Szakadék

Köpeczi Béla: A román novella-irodalom klasszikusa: Ioan Slavici

Sziklay László: Komlós Aladár: Komjáthy Jenő

DRASKÓCZY LÁSZLÓ

EGY ISMERETLEN KAZINCZY-LEVÉL

Az Országos Széchenyi Könyvtár most gyűjti össze Kazinczy Ferenc eddig még kiadatlan leveleit, hogy újabb kötet Kazinczy-levél közzétételével ajándékozza meg az irodalomtörténetet. Ez ad alkalmat arra, hogy egy egykorú kéziratot „mindeneskönyv”-ben felfedezett s eddig még ismeretlen Kazinczy-levelet közreadjunk, azzal a három verssel együtt, amely alkalmat szolgáltatott Kazinczy-nak a levél megírására.

Katona Sámuel „penzionátus kapitány” FITZFA SIP címen hosszabb, tréfás névnapki köszöntőt írt 1820 december 26-án barátjához — a versből kivehetőleg Nyíry István sárospataki matematika professzorhoz —, aki akkor nála tartózkodott Sátoraljauhelyen.

Katona Sámuel nyugalmazott kapitány az adatok szerint régi tisztelője Kazinczy Ferencnek, aki maga is megemlékezik róla ismételt leveleiben. Innen tudjuk, hogy „újhelyi lakos, volt hadnagy Katona — medaillos hadnagy — Gr. Sztáray kapitány vicéjévé választott meg.” (Kazinczy Dessewffy Józsefhez 1809 március 16-án kelt levele. Kazinczy levelezése, VI. köt. 1444. sz. levél.) Már mint kapitány, részt vett Ujhelyben a főispáni beiktatáson s a Győr melletti csatában (1809. július 14.) elesett vitézek emlékére rendezett ünnepélyen. (I. m. XVII. köt. 4004. sz. levél.) Katona Sámuel valószínűleg részt vett annakidején a Győr melletti csatában is, ahol a 19 000 főnyi magyar nemesi insurgents had az osztrák hadsereghez csatlakozva vívott meg a mintegy 55 000 főnyi francia hadsereggel, de a csatát elvesztette. Erre, — valamint a Napóleon elleni háborúban való részvételére céloz Katona a Fitzfa s ípban :

*S azután meg a kakas
Ellen is mind addig hartzollt,
Valamíg a Kakas trutzollt
Egész Európával.*

Katonai pályafutását azonban már előbb kezdte, akkor, amikor „a sas a holddal összeközött” — tehát az 1787–92-es osztrák–török háborúban. Eszerint, amikor a Fitzfa sípot írta, már a jó ötvenes években járt — ha nem volt öregebb — a penzionátus hadastyán.

Nincs mit csodálkozni azon, hogy a sok háborút végigküzdött Katona olyan maró gúnnyal, szinte szarkazmussal ír a hadistenről és a háborúról. Elég egy bolhacsípés ahhoz, hogy Mars kardját csörtesse. A török- és a napóleoni háborúk után nem csoda, ha még a hivatásos katonák is a békére vágyakoztak. A perváta-jelenetben drasztikus szellemességgel gúnyolja ki a háború szellemét.

A másik érdekessége a Fitzfa sípnek, hogy a „csaló” papok és „Szent Ignác serege”, a jezsuiták ellen is megenged néhány csípős megjegyzést, ami arra enged következtetni, hogy a felvilágosult szellemű Katona Sámuelre erős hatással volt a francia forradalom, valamint Martinovicsék mozgalma, amelyhez tudvalevőleg Kazinczy is tartozott.

Katona Sámuel istvánnapi köszöntőjére írt válasz: „Észrevételek a fitzfa sípra”, már ismeretes az irodalomtörténetben. Abafi a Figyelő X. évf. 311 sköv. lapjain közli több, általa felfedezett Csokonai verssel együtt egy kéziratot gyűjtemény nyomán: „Ezekhez (ti. az általa közölt Csokonai versekhez) még egy vers járul, melyről, — más kéz írván — s Toldy jegyzékében elő nem fordulván, nem merjük állítani, hogy Csokonai műve: mindazáltal közöljük, a valódiság eldöntését azokra bízván, kik Csokonai műveivel behatóbban foglalkoznak.”

A Harsányi-Gulyás féle Csokonai kiadás már mint Csokonai verset közli a szétszórta megjelent versek között a következő megjegyzéssel: „Kiadta Abafi a Figyelő X : 311. 1. Szerintünk Csokonai ezt a Béka-egérharchoz hasonló ritmusú és hangulatú verset, sátoraljaujhelyi vonatkozásai után ítélve Sárospatakon, vagy Sátoraljauhelyben írhatta, hova Patak-ról rándulhatott át.”

Forrásom, amely mind a négy darabot együtt, aláírással és pontos datálással közli, az Észrevételek szerzőjéül Bernáth Andrást jelöli meg, aki azt 1821. február 3-án írta.

Ki volt Bernáth András? Ezt megnyugtató hitelességgel nem tudtam megállapítani. Katona záró-verséből tudjuk, hogy Heves megyei volt. Kazinczy levele a versek megküldőjét „táblabíró fiskális úrnak” titulálja s Katona Fitzfa sija szerint a három jóbarát között, a katona és a matematikus mellett egy fiskális is jelen volt az ujhelyi névnap-i ünnepségen. Ha feltesszük, hogy a verseket Kazinczynak a három barát közül az egyik küldte el, akkor talán nem elhamarkodott az a további feltevés, hogy az elküldő Bernáth András hevesmegyei ügyvéd és táblabíró, az Észrevételek írója volt. Bernáth András nevével Kazinczy leveleiben máshol nem találkozunk.

Kazinczy, mint leveléből kitűnik, örömmel fogadta a Fitzfa sípot. Az élete alkonyát élő öreg költőt „csudálkozásra ragadta” Katona Sámuelnek ez a tréfás, de komoly poétai tehetséget eláruló verse és arra biztatja őt, hogy „tehetségével nagyobb dolgokra is sáfárkodjék.” Kazinczy — élete egész szolgálatához méltóan — ez esetben is lelkesít, valami nagyobbra, szentebbre: szolgálatra buzdít s megkísérli — mint élete folyamán sok ifjú író — Katonát is a komoly, nemzetszolgáló irodalom művelése felé irányítani. Érdekes lenne Sátoraljai helyen és környékén felkutatni Katona Sámuel irodalmi hagyatékát.

Végül a teljesség kedvéért megemlítem, hogy mind a négy darab Sípos Péter egykorú kéziratos „mindenes könyve”-be másolva maradt fenn. Az eredeti Kazinczy levél még nem került elő, de a másolat minden kétséget kizárólag hiteles. Sípos Péter (1808—1871) pataki diákkorában Kazinczy nagy tisztelőjeként, annak szellemi hatása alatt állott. Apja, Sípos András tarcali „iskola rector”, később ondi református prédikátor pedig élénk érdeklődéssel figyelte a francia forradalmat és Martinovics mozgalmát, melyről a fennmaradt írásbeli feljegyzései is tanúskodnak. Sípos Pétert a szabadságharc utáni önkényuralom halálra ítélte, majd a halálos ítéletet kegyelemből két évi jusefstadti várfogságra változtatta.

Katona Sámuel versét, Bernáth András Észrevételeit és Katona erre tett válaszát, valamint Kazinczy levelét az eredeti írásmód érintetlenül hagyásával itt közöljük.

FITZFA SIP

melyet

A Pindus alatt lévő sűrű Fűzesben volt andalgásai között életlen késivel immel ámmal kifagrott, és szeretett jó Barátya Nevenapja szerencsés eléréséből származott örömeiben jó kedvvel megfutt egy

VALAKI

Sátor Allya Ujhelybenn Decembernek 26-án 1820-ik Esztendőben.

.....Deus Nobis otia fecit. — Virgilius. —

- A mint a legközelebbi
Vérezző had elállott
A vén Márs is az elébbi
Nyugodalomra szállott,
S Álomnak bocsátván magát
Elereszté fülét farkát
Mint a járaát oroszlán.*
- Mikor soká így kedvére
Nyujtódzik az Hadisten,
Történt, hogy a csipejére
Bolha ugrik, s jeltetten.
Ezzel — mord tekintetével
Szélyelnéz — s teremttével
Kiáltja Mercuriust.*
- Mercur szinte akkor tályban
Küldetett Jupitertől
Spanyol országba Madridba
Hogy ott a kortesektől
Tudja meg, az mire való,
Hogy az embereket tsaló
Papokat úgy kergetik.*
- Ott a mennyire annyira
Végezhette csak dolgát,
Mert az Apostoli Junta
Majd kiverte a fogát.
Ne hogy azért Non Putaram
Esne rajta — per Oderam
Evezett Palermóba.*
- Ott is tsak a lett a vége
A mi Spanyol Országba,
Mert a Szent Ignátz Serege
Akarta huzni nyársba.
Félvén a Commissárius,
Ne hogy majd per Gentium Jus
Hoz Deliberatumot.*
- Innen is hát tovább vakart
Az isteni Post meister,
s Szinte Lisbonába akart
Már menni, hogy Circiter
Halja, hogy Márs szettevette
Káromlásait megtette
S Ordítja kegyetlenül.*

7. Tüstént azért meginstálja
Eolust, a Sógorát,
Hogy most neki ne sajnálja
Engedni a forspontját,
Mert, ugymond, ha azt a fenét
Megharagítjuk — ökemét
Majd ágyuval se győzzük.
8. Ezt hát amint kibérelte
Mindjárt utnak eredett,
A szeleket megnyergelte
s Lészbondtól butsut vett.
Széllal bélelt dolmánkába,
Csak brevisbe s egy sipkába
Mentt, valamint mehetett.
9. Fáradtan mint beérkezett,
A vén Márst Pervátában
Találván, — hozzá férkezett
Egész uti Gálában.
s Előt hátral addig fentet,
Míg vágott egy Complimentet
Ala Italiano.
10. És ez hogy szokása lenne
Abból lehet kihuzni,
Mivel a Hadakistene
Onnan szokott ágyuzni.
s Mennél jobban megtöltt Széllal
Annál inkább hányta széllyel
Még a Saxa várát is.
11. Kivált fokhagymás kolbással
Jól lakvann ő Felsége
Vagy olajos káposztával
Lehetvén vendégsége.
Ollykor még csak alig pillant
Már is jókat jókat durrant
Egész Commoditással.
12. Itten egész tiszteletét
Merkur amint megtette
A vén Márs is az ületét
Bankóval kitörlötte, —
s Ragaszkodván a karjába
Bévezette a szobába
s Így kezdte a discursust :
13. Engem uttse hogy Jupiter
Ma a Feleségével
Őszvekozódott turpiter
Azért nintsen békével. —
Pedig mind őt, mind az Ángyom
Ha megharagszom kihányom
Via facti az égből.
14. Az a baja Jupiternek
A Madam Xántippével
A mi majd minden embernek
Van a Feleségével.
Csak úgy van hozzá jó szívvel
Ha a homlokára lehell
Egy éjjel tizenkétszer.
15. Sed hoc obiter. — Most ércsd-meg
Mi lessz a Követséged —
Ha valaha — ugyan vesd meg
Most minden mesterséged.
Lódulj, és kutya futtába
Érkezőn Sátor Allyába —
Keresd fel ott Katonát.
16. Ez a zászlóm alá esküdt
Még akkor, mikor a sas
A Hóldal öszveütközött,
s Azután meg a Kakas
Ellen is mind addig hartzoltt
Valamig a Kakas trutzoltt
Egész Európával.
17. Ehez térj, — s mihelyt meglátja
Benned a követséget,
Mondjad, hogy egy jó baráttya
Vár tőle tiszteséget.
Vigy egy Kalendáriumot
s Abból mutasd a datumot,
Hogy ma István napja van.
18. Tudom, hogy egész készséggel
Teszti köteletségét :
De hogy még is könnyebbséggel
Érhesse aolga végét
Diktálj neki ad Calamum,
Mert tudod, hogy az én Samum
Igen hitván Vers-jártó.
19. Meglehet, hogy szerencsére
Őt lessz Nyíri Professor
A baráttya innepére,
Egy Matheseos Doctus.
Ez az Ur még az is tudja
A Göntzöl szekere rudja
Minő hosszú, s mi vastag?
20. Hogy ha jól neki szegezi
Az Instrumentumait
Mind egyenként megnevezi
A Fiastyuk Fiait,
Csak az a kár még is, szegény
Olly gyáva egygyügyü Legény,
Mint tyukok közt a kappan.
21. Rajtam az ilyen emberek
Igen sokat segínek,
Mert az harczban sok ezrek
Miattok élnek, s vesznek.
Jól tudhatd, hogy egy Ingineur
Minden profundumot megmér
Hosszára és széltire.
22. A Prókátornak is éppen
Ugy mint a Katonának
Pártyát fogom mindenképpen
Mint Apa a Fijának, —
Mert mint Katona kardjával
Ugy a Prokátor pennával
Egygaránt vérengznek.

23. *Hogy pedig jó idejébe
Beérj Sátor Allyába
Fogj a Göntzöl szekerébe
s Pakolj a sorogjába
Eggy jó tele pinczetokot,
Tudod a Magyar nem szokott
Soha járni üressen.*
24. *Amit mondhatnék még, — annyi,
Hogy járj olyan sebessen,
Mint mikor a már anyányi
Leány alszik édesden —
s Felébredvén éjjél után
Sóhajtásit extra póstán
Küldi Szeretőjéhez.*
25. *Dictum factum mint a szélvész
Fut a sík tengereken
Merkura, s mint kinek esze vész
Ugy hajt fellegeken —
s Már akkorra bé is toppantt
Mikor szinte hetet koppantt
Barátszerenn az Óra.*
26. *A mint minden szeles szokott
Hirtelen leugrani,
Ő is csak a Pinczetokot
Akarta lerántani,
Fogván egy butellát tele
Poharamba tölte bele
Nekem is egy jó dósist.*
27. *Vivat ! sokáig éljenek,
Ugymond, minden Istvánok,
De kiváltképp az ilyenek
Kik igaz Jónathánok.
Ezzel én is poharamat
Őszveitvén — Barátomat
Ekképpen köszöntöttem :*
28. *Igyunk vígan ez angyali
Italból egy pohárral —
Ha élünk Kövesöldati
Gyakran ilyen Nektárral
Ugy reménylhetünk több több jót,
Tovább húzzuk a Penziót
Eggy néhány esztendővék.*

*

ÉSZREVÉTELEK A FITZFA SIPRA.

*Ad totum Poema.
Nem kedvetlen hanggal jádzik
A Síp öröm szavával —
s Tréjás szavaiból látszik
Hogy a' nem a Rongyvával
Tápláltt Fitzfáról huzatott,
Az Unghvárról lótsoltatott
Jó borral nevedekett.*

*ad Titulum.
De még is egy Katonának
Már trombita kellene,
Vagy Léhel vitéz Apjának
Czifra kürtje illene,
Melly nem tsak a viadalnál
Szóllott, hanem az asztalnál
Verbunkot tudott fuvni.*

*ad v. 2.
Mikor bolhával szurátja
A Hadaknak Istenét,
s Megrettenve felugratja —
Elárulja mindenét,
Hogy tán Asszony hála Márssal,
Vagy valahol járt a Nyárssal
Fonóba vagy Poszrikba.*

*Mert a Pergamen lakosít
A Szép Nem körül lehet
Felszedni, azért vánkosit,
(: Itt tanuságot vehet :)
Kí ki kerüljed, mert kába
Az után, a kí magába
Nyühötődzik az ágyon.*

*ad v. 3.
Miért bántja a Papokat?
Darás fészket ne piszkálj,
Trenkre tette Trenk azokat
De tán néki most is fáj,
Hogy a költsönt visszamérték,
Mert a Mennybe is kisérték
A tüzes Anathémák.*

*ad v. 5.
A Barát tán még mérgesebb,
Nem jó ötet sérteni,
Még ez a legtetemesebb
Hiba, — ne merj véteni
Annak, kinek a ruhája
Fekete s nyakán szoknyája,
Palingenius mondja.*

*ad v. 10—12.
Azt is sokkal tanácsosabb
Left volna Márs orrának
Büzölni hagynti, szagosabb
A mi maga Urának.
Azért is viszik azt félre,
Hogy ne eresse a szélre
Aki tud politikát.*

*ad v. 13.
Hogy Juno perel urával
Elég oka van arra,
Mert férje nyalánk szájával
Rákapott más marhára.
Az eb is félti a kontzot
Ha már hordja a kolontzot
Haza tartson estvére.*

ad v. 14.

Mi baj van a feleséggel
Már azt akárki lássa,
De ha ki van gyengeséggel
Más azt mit vési ássa?
Takarjuk egymás hibáit,
Kivált a Szép Nem tsorbájit,
Hiszen az költsönn esik.

ad v. 19, 20.

A ki megtanult esmérni
Az égenn minden utat,
Azért nem tudhat megmérni
A földön egy Ó kutat.
Itt hijjába mereszkedik,
Mert mindjárt megereszkedik
Az instrumentuma is.

Osztán ha az égi körbe
Tartja mindég a fejét
Vakon esik a gödörbe, —
s Őszveszedett erejét
Csak a kímászásra szánja,
Műszereit is elhányja
Hogy megszabadulhasson.

Ott lehet mérni mélységet
A hol fenekre leér
A pendulum. A hol véget
Nem lelsz, minek Ingineur?
Márs Ur ezt meg nem gondolja,
Mikor annyira piszkolja
A jó Mathematicust.

ad v. 23.

Okos tanács — pintzetokot
Pakolj a sorogjába
Mert a víztől nád tő szokott
Teremni az Orrába
Prókátornak, Katonának: —
Víz való tsak a marhának —
Borral éljen az ember!

ad v. 24.

A Leány mibe törheti
Álmattan éjtszakája
Alatt fejét? megfejtheti
A Márs úr krónikája.
Talán ezt Sylvia sugta,
Midőn vele együtt rugta
A Szent Apátza dumát.

ad 25. v.

Nagy kár, hogy a Barátszerről
Egy kis böjti hal-léhvel
Merkur nem jött felénk — erről
Hogy felejtkézének el
Az István pohara felett
Mikor itt ollyat — a szelet
Fogó dombok nem adnak.

ad v. 28.

Angyali ital, jól hívják,
Mert azt bizony a Szentek
Magok sem mindenkor szívják
Ha a földről elmentek.
Azért nem unom tán szintén
Földi lakásomat is én,
Hogy néha tsak hörpölök.

Bernáth András
február 3. 1821.

*

A FITZFA SIPRA TETT ÉSZREVÉTELEKRE.

Hevesek az indulatok
A Hevesi Megyében
Én már oda nem ugratok
A verselés nemében.
Csak mint öreg Invalidus
Sántigálgatok a Pindus
Hegyének a tövében.

Itt ha néha megfuvom is
Fitzfa sipom tréfára,
Vagy ollykor ha andalgom is
Talán erre, vagy arra —
Mihelyt magam észreveszem
Sípom azonnal leteszem
s Függesztem a Fitzfára.

Katona Sándor
Pensionátus Kapitány.

*

Különös tiszteletű Drága Jó Uram!
Tábla Bíró Fiscális Úr!

Kapitány Katona Ur engem ezen tréfája által csudálkozásra ragadott. Mennyi poetaf ér van ebben a kedves bohóságban, s mit tehetne Kapitány ur, ha ezzel nagyobb dolgokra is akarna sáfárkodni, mint egy órának felvidítása. Én méltónak láttam ezt leiratni, s megküldöm Gróf Desseffii Jósefnek, egy exemplárban magamnak megtartván. Kérem az Urat Fiscális Urat, méltóztassék Kapitány Urnak megmondani, hogy én ezt a pajkos könnyűséget, Lelkének ezt a elevenségét irigylem; maga pedig az Ur Fiscális Ur fogadja el szives köszönetemet ennek közléséért

Széphalom, Január 27. 1824.

alázatos szolgája
Kazinczy Ferencz

FENYŐ ISTVÁN

BATSÁNYI JÁNOS SZÉLJEGYZETEI KISFALUDY SÁNDOR „HAZAFIÚI SZÓZAT”-ÁNAK EGYIK PÉLDÁNYÁN

Az Országos Széchenyi Könyvtár Régi és Ritka Nyomtatványok Tára több példányban őrizi Kisfaludy Sándornak 1809-ben keletkezett „Hazafiúi szózat a magyar nemességhez” c. röpiratát. A munka egyik példánya Batsányi János hagyatékából került a könyvtár tulajdonába. (jelzete: E. R. 515/1) Kisfaludy munkáját Batsányi nagy figyelemmel olvasta el s számos széljegyzettel kísérte. E glosszák mindmáig kiadatlanok s Batsányi monográfusai — sem Szinnyei, sem Horánszky — nem tesznek róla említést. A szövegkritikai Batsányi-kiadás (Keresztury—Tarnai: Batsányi János Összes versei. I. kötet, Bp. 1953.) utalnak ugyan e széljegyzetekre, (id. mű 456. l.) egyet közülük a „Déli György látása” c. költemény elemzésénél fel is használnak (id. mű 467. l.), — de a széljegyzeteket nem közlik. (Nem is közölhetik, ui. kritikai kiadásuk I. kötete a verseket gyűjti össze, jelen esetben pedig Batsányi prózai művéről van szó.) A magunk részéről azért tartjuk fontosnak e lapszéli megjegyzések közreadását, mert bennük a költő tömören s igen találóan fogalmazza meg politikai nézeteit. Élesen antifeudális és antiklerikális nézetek ezek, szemben az akkor már reakcióssá, az udvar kiszolgálójává vált Kisfaludy Sándor maradi, egyoldalúan nemesi történelemszemléletével. A „Hazafiúi szózat” keletkezésének éve az ébredező történetiség időszaka, a nemesi múltbafordulás, — amely a romantikus nemzeti epikum alapja lesz —, ezekben az években veszi kezdetét. (Kisfaludy Sándor: Regék a magyar előidőből 1807., Virág Benedek: Magyar Századok 1808., Katona István: Historia Critica-kötetei folyamatban). Ezért nem lebecsülhető, hogy a nemesi múltszemléletnek Kisfaludy Sándor képviselte idillikus-patriarkális válfajával egyidőben megjelenik e szemlélet népi-plebejus kritikája is.

A továbbiakban folytatódólagosan közöljük Batsányi megjegyzéseit, a szöveg előtt álló szám az I. kiadás lapszámát, a szöveg utáni szám pedig az Angyal Dávid-féle nyolckötetes szövegkritikai kiadás (K. S. Minden Munkái Bp. 1892—1893., VIII. köt. 5—67. l.) lapszámát jelöli.

Az OSZK. említett példányának belső oldalán olvasható a költő bejegyzése: Batsányi.

A címlap alján ismét névaláírás: B. Mótor Károly.

12. lap: Batsányi több ízben aláhúzza Kisfaludy következő mondatát: „a magyar nemes fejenként egy-egy kis király.” (VIII. 12. l.)

19. lap: Kisfaludy a magyar nemes harci erényeit magasztalja. Szerinte a múltban előfordult hibákról, visszasságokról egyedül a királyok tehetnek. Itt Batsányi megjegyzi: „a főnemesség és főpapság saját engedtlensége, visszalkodása, s vakmerősége miatt!” „... ???! az egész vádat így a királyokra hárittani, nagy igazságtalanság; és a *Krónikák* vagy a *historiák* végső resultatuma éppen nem ezt bizonyította! — Az anarchiában élő *Aristocratiá*, az *Oligarchiá* néha majd lehetlenné tette az országlást, királykodást!” (VIII. 16. l.)

47. lap: az 1741-es insurrectióval kapcsolatban Kisfaludy a „nemesség” dicsőségéről fr. Batsányi ceruzával aláhúzza a „Nemességre” szót, s föléje írja: „Nemzetre.” (ui. utóbbi a dicsőség.) (VIII. 30. l.)

51. lap : Kisfaludy itt is egyoldalúan magasztalja — az 1741-es insurrectióval kapcsolatban — a nemesség érdemeit. Batsányi bosszúsan írja a lap szélére :” a **Magyarok**, tehát nemtsak a *nemesség*, mely tsak egy kis részetskéje, valóságos *fractiója* az Egésznek!” (VIII. 32. 1.).

63. lap : a rövid történelmi vázlat során a szerző megemlíti, hogy 1214-ben, a tatárjárás előtt az ország rendjei nem egyezhettek meg a tanácsban. Batsányi ezt a részt többször aláhúzza. (VIII. 38. 1.).

66. lap : ugyancsak a mohi csatát tárgyalva, Kisfaludy megemlíti, mily vitézül harcoltak ott a magyarok. Batsányi megjegyzi : „... mások másként ítélnék és írnak róla!” (VIII. 40. 1.).

73. lap : Mátyás királyt, mint Corvinus Mátyást említi a szerző. Batsányi erőteljesen cáfolja ezt az arisztokratikus legendát : „*Hunyadi*, nem Hollósi, és még kevésbé deák néven: a Hollóról és Zsigmond királyról szóló rege tsak-rege: és nem *historiába* való.” (VIII. 43. 1.).

74. lap : Kisfaludy a nemesség hibáiról emlékezik meg. Itt Batsányi ceruzával megjegyzi : „igaz!”, s alá is húzza e sorokat. A lap aljára pedig egy idézetet ír Vergiliustól : „Dis-cite justitiam, moniti, et non temnere Divos! Virgil.” (VIII. 44. 1.).

79. lap : a mohácsi csata fővezéréről, Tomori Pálról esik szó. Batsányi gúnyos megjegyzése : „bár örökre klastromban maradt volna, mint szerzetes barát!” A lap alján pedig : „A Sajó mellett (a mohi mezőn) Várnánál, és Mohátsnál történt hármias iszonyu szerentsétlenségnek mindenkor pap, — név szerént imezen három *pap* vala fő oka : ugymint *Ugrin*, *Cardinál Julján*, és *Tomori !* (Két *Érsek* és egy *Cardinál*.) (VIII. 46. 1.).

83. lap : a mohácsi ütközetet Kisfaludy mint *második* nagy siralmat emlegeti. Batsányi szerint ez a *harmadik*. (Ő ui. másodiknak a várnai csatavesztést tartja.) E lapon a szerző 12 sort idéz Batsányi „Serkentő válasz” c. költeményéből. A negyedik sort tévesen idézi, ezért Batsányi kijavítja. Kisfaludy szövege : „Hazádnak bus szívét még ma is szaggattya”, Batsányié pedig : „Hazádat még ma is könyre fakaszthattya!” (VIII. 48. 1.).

111. lap : Kisfaludy a királyt dicsőíti s idézi jelszavát : „*Opes Principum Corda Subditorum*”. Batsányi itt irónikusan megjegyzi a lapszálen : „ez Leopold Symboluma! a most országló Királyé imez : *Lege et Fide*” (VIII. 62. 1.).

Batsányi megjegyzéseit valószínűleg 1809 tavaszán írta. A röpirat 1809 februárjának végén látott napvilágot, — Kisfaludy 1809. február 26-án küldi meg Beckers József grófnak, József nádor főhadsegédének (ITK, 1910., 225), — Batsányi pedig, ki nagy figyelemmel kísérte Kisfaludy írói működését, nyilván hamarosan megszerezte a feltűnést keltő írást. Arra viszont, hogy e lapszélre írt kritikai megjegyzéseket Batsányi közölte-e Kisfaludyval, — mint ahogy előzőleg a „Himfy Szerelmei” és a „Regék” esetében tette, — adatunk nincs.

VÁG SÁNDOR

A „LA HONGRIE RÉPUBLICAINE” ÉS JUHÁSZ GYULA

1. Az első világháború végén a frontok összeomlása után az orosz októberi forradalom hatására Magyarországon is kirobbantak a forradalom erői. Az erőszakosan összetakolt Osztrák—Magyar Monarchia darabjaira hullott szét. Magyarország is elszakadt Ausztriától, a királyságot eltörölte és köztársasággá alakult át. A politikai vezetés fokozatosan a nép kezébe került. A magyarság nagy része örömmel vett részt a történelmi eseményekben. A haladó erők egy új világ kialakításán fáradoztak, mely fel fogja szabadítani a földet és lehetetlenné teszi a kizsákmányolást. A fegyverszüneti szerződés értelmében Szeged francia megszállás alá került. A megszálló hadsereg első csapatai 1918 végén érkeztek a városba. Amíg a forradalmi munkásság sztrájkokkal, tüntetésekkel és népgyűlésekkel harcolt az új világ megszületéséért, a szegedi haladó értelmiség a megszálló hadsereg útján akarta felvilágosítani a francia népet Magyarország gazdasági és művelődési viszonyairól, melyeket a közös birodalom eddig háttérbe szorított és béklyóban tartott.

2. Egy kisebb társaságban az a gondolat merült fel hogy egy francia lapot kellene kiadni és ennek segítségével a megszálló hadsereg útján kapcsolatot teremteni a francia néppel. A gondolatot gyorsan követte a tett. Részvénytársaságot alapítottak százezer korona alaptőkével, mely 500 darab egyenként 200 kor. értékű részvényre volt osztva. Az alaptőkét ugyan nehéz volt összegyűjteni, a lapkiadást azonban mégsem akarták elejteni. A lap címe

az első terv szerint Le Réveil Hongrois lett volna. Később azonban, a köztársaság kikiáltása után *La Hongrie Républicaine* címben állapodtak meg. A kezemben levő egyetlen fennmaradt gépirásos „részvénylátrási felhívás” a lap célját a következő három pontban jelöli meg.

1. „A háború alatt velünk szövetséges és ellenséges államokban az „ÚJ MAGYARORSZÁG” céljait, törekvéseit megismertetni és ezúton az ellenségeink által félrevezetett művelt külföld népeiben hazánk iránt szimpátiát ébreszteni.

2. Magyarország területén élő nemzetek között a békés egyetértést és együtt munkálkodást elősegíteni,

3. irodalmunk, művészetünk, közgazdaságunk, politikai és társadalmi életünk nevezetesebb eseményeinek nyelvünk hozzáférhetetlensége folytán a francia nyelv közvetítésével a művelt világ előtt való megismertetése.” A felhívást heten írták alá mint alapítók: Engel Vilmos, dr. Hollós József, Móra Ferenc, Juhász Gyula, Jakab Dávid, Schweiger Miksa, és dr. Vág Sándor.

A lap alapításáról szóló első hír a *Szeged és Vidéke* c. napilap 1918. november 9-i számában került napvilágra. A kis híradás ismerteti a lap feladatát, majd felsorolja a lap munkatársait, köztük Juhász Gyulát és Móra Ferencet. Ilyen és hasonló híreket hoz a többi szegedi lap is. A *Szeged és Vidéke* 1918. november 21-én bejelenti, hogy a lap első száma december 11-én fog megjelenni.

Az első szám azonban csak körülbelül egy hónap múlva, január 8-án jelent meg. A késedelem valószínű oka, hogy a részvényjegyzés nem folytatódott olyan lendülettel, mint remélték. Százezer korona ebben az időben még igen nagy összeget jelentett, összegyűjtése nem volt könnyű feladat. Természetes, hogy a részvénytársaság államsegélyt is igyekezett szerezni a lap fenntartásához. Ez sem volt olyan könnyű feladat, de úgy látszik, a törekvést siker koronázta. Fennmaradt egy kézzel írott nyugtamásolat 1500 kor. államsegélyről. Ezt az összeget 1919 február hónapra vették fel. Ebből a nyugta szerint 1000 korona volt államsegély, 500 korona pedig 150 példány előfizetési díja. Az anyagi akadályokat legyőzve végre a *Szegedi Napló* 1919. január 3-i száma bejelenti a lap közeli megjelenését, és ismerteti az első szám tartalmát. Január 8-án végül valóban megjelenik az első szám és Szegeden nagy sajtóvisszhangot kelt. A Móra Ferenc szerkesztése alatt álló Szegedi Napló minden előfizetője számára ingyen küldik el ezt a számot¹ és a *Szeged és Vidéke* január 10-i száma szerint ezer-ezer példányt küldtek Svájcba, Svédországba és Hollandiába. Szegeden a francia katonák között több száz példány kelt el.² Az idegen katonák nagy érdeklődéssel olvasták a magyarságról szóló cikkeket. A szám valóban igen értékes és tartalmas volt. Ettől kezdve a lap rendszeres időközökben, hetenként jelenik meg. A 11-ik, egyben az utolsó szám a rajta levő dátum szerint március 21-én látott napvilágot. Az időközben bekövetkezett változások, a lapot fenntartó és gondozó csoport szétszóródása következtében a lap ezzel a számmal megszűnt.

3. A lap főszerkesztője *Jakab Dávid* polgári iskolai tanár volt. Agilitásán és hírlapírói gyakorlatán kívül főképp az tette őt alkalmassá e tiszttel betöltésére, hogy körülbelül egy évtizedet töltött Franciaországban és a francia nyelvet szóban és írásban jól bírta. Már előzőleg is szerkesztett Szegeden egy francia folyóiratot, a *Revue Franco-Hongroise*-t³, melynek célja a francia nyelv tanítása és terjesztése volt. A *La Hongrie Républicaine* valószínűleg az engedélyezés megkönnyítése végett valóban e folyóirat negyedik évfolyamának jelzi az új lapot. *Jakab* a részvénytársaság összehozásán is sokat fáradozott és később a lap szerkesztésének főgondja és a magyar nyelven beküldött cikkek franciára való fordítása is az ő vállaira nehezedett. A vezércikkek és riportok nagyobbra az ő tollából erednek. A lap mellé felsorakozott Szegednek újszólván minden tollforgató embere, elsősorban azok, akik a politikában is baloldalon állottak. *Juhász Gyula* az első pillanattól kezdve szívvel-lélekkel csatlakozott a csoporthoz, vállalta az első főmunkatárs szerepét és forradalmi hangú cikkei a lapnak legfőbb értékei voltak. Hozzájárultak a lap értékének emeléséhez *Dettre János*, *Eisner Manó*, *Hollós József*, *Kertész Béla* tudományos és politikai, *Tonelli Sándor* közgazdasági, és *Vág Sándor* kulturális irányú közleményei. Ez utóbbi a lap második főmunkatársa volt. A haladó írók Budapestről is szívesen támogatják a lapot. *Benedek Marcell* igen értékes tanulmányt küldött a sürgető iskolareformról. Ebben már élesen rajzolódnak fel a mai általános iskola körvonalai. Igen értékesek voltak *Kárpáti Aurél* színházi, *Rózsaffy Dezső* művészeti cikkei és kritikái, *Szekeres János*, *Tolnay Kornél* gazdaságpolitikai írásai.

4. A lap anyagának legnagyobb része ma már a múlté. *Juhász Gyula* cikkein kívül alig van valami, amit érdemes volna exhumálni. Legfeljebb bibliografiai szempontból érdemes rámutatni kiválóbb irodalmi műveinknek itt megjelent francia fordítására. A lap általában nem

¹ Szegedi Napló 1919. január 8.

² Szeged és Vidéke 1919. január 12.

³ *Revue Franco-Hongroise. Pour la diffusion de la langue française.* Szerkeszti D. Jakab. Szeged 1913–1915. Várnai és Fia.

közli a mű eredeti címét, sem a fordító nevét. Igyekeztem ezeket a darabokat az eredeti magyar művel azonosítani és lehetőleg megállapítani a fordító nevét is. Négy szám közül egy-egy novellát. Az első számban Szeged reprezentáns írójának, Tömörkényi Istvánnak *Valér a földbe megy*⁴ c. novellája jelent meg: La terre a repris Valérie címen valószínűleg a főszerkesztő fordításában. Az 5. szám Molnár Ferenc: *Egy utca és egy szám*⁵ c. elbeszélését közli Une rue et un numéro címen Bokor Vera fordításában. Még két egykorú francia írótól is közöltek egy-egy novellát.

Majdnem minden szám közölt verseket is. Ezek vagy magyar vonatkozású eredeti francia versek voltak vagy kiváló magyar költők francia fordításai. A 2. számban Juhász Gyula: Petőfi a forradalmi költő c. cikkével párhuzamosan François Coppée-nak Petőfihez (*A Petőfi*) írt versét közölték. A 4. szám ugyancsak egy Petőfiről szóló cikkel kapcsolatban két Petőfi verset hoz: Scène de esárda (*Falu végén kurta kocsmá*) és Qui me comprend? (*Nem ért engem a világ*) mindkettőt François Coppée fordításában.⁶ Az 5. szám Kosztolányi *Szentbeszéd*⁷ című versét hozza Lovag Ádám fordításában Avenu címen. A 6. szám Coppée Le Magyar c. eredeti versét és Ady: Un enterrement sur la mer (*Temetés a tengeren*)⁸ c. versét Paul Perl fordításában. A 8. szám Kiss József Sérénades (*Szerenádok*)⁹ és Heltai Jenő *Ősz*¹⁰ c. versét Fatum címen. Mindkettő háborús veszteségeket sirató vers. A 10. szám a szegedi árvíz negyvenedik évfordulója alkalmából *Jaques Normand*: Aux inondés de Szeged c. versét hozza, melyet a költő 1879-ben a szegedi árvíz idején írt. Ugyanezt a számot Petőfi: *Egy gondolat bánt engemet*¹¹ c. költeményének fordítása díszíti: Une idée me tourmente címen T. E. Gauthier fordításában. A 9. és 11. szám egy ismeretlen nevű költő, J. Vid három versét hozza. A név valószínűleg pseudonym. Talán J(akab Dá)Vid nevét takarja.

5. A külföld felé irányuló propaganda szempontjából a lap szerkesztői szükségesnek tartották a külföldi és magyar, főképpen a francia – magyar történeti és irodalmi kapcsolatok feltárását. Ebből az anyagból érdemes kiemelni a következő közleményeket:

a) A 7. szám Lamartine és Magyarország címen Lamartine egy beszédének részletét közli. 1848. február 26-án, amikor a köztársaságot kikiáltották, Lamartine fogadta a magyarok küldöttségét. A közölt részlet az üdvözlésre adott válaszából való. A forrás nincs megnevezve, azonban megállapítható, hogy ez Dobsa Lajos: Az 1848. évi francia forradalom c. munkája.¹²

b) Ugyanebben a számban található Jules Bruller Le Banat français című cikke, mely a Bánátban a XVII. század végén letelepedett és az őket körülvevő nemetségbe beolvadt francia bevándorlókkal foglalkozik. Tud arról, hogy az első világháború idején egyes németek, az idősebbek még francia dalokat énekeltek. Egynek a szövegét megőrizte és közli.

c) A 9. szám E. Doumergue: La Hongrie Calviniste kissé túlzó cikkét közli a magyarság vendégszeretéről és a calvinizmus elterjedtségéről.

d) A 10. szám Napóleonnak a magyarokhoz intézett kiáltványát közli. (Schönbrunn, Quartier impérial (császári főhadiszállás) 1809. május 5.).

e) Ugyanez a szám egy Juhász Gyulától származó összefoglaló cikket is közöl a magyar-francia kapcsolatok történetéről.

f) A 11. szám majdnem teljesen a nemzetiségi kérdésnek van szentelve. Egyik cikk megállapítja, hogy a bibliográfia tanúsága szerint a román és szerb kultúra magyar földön született meg.

6. A lap főértékei mindenesetre Juhász Gyula cikkei voltak. A cikkek a külföldnek voltak szánva. Megírásuknál tehát nem a felfogás eredetisége volt az író főtörekvése. Cikkei mégis gyakran új és eredeti szempontokat vetettek fel. Széleskörű irodalmi műveltsége lehetővé tette számára, hogy a magyar irodalmat felülről, mint valami távoli csillagzatról nézze, felismerje és meglássa világirodalmi helyzetét és kapcsolatait. Akár politikai eseményekről, akár irodalmi vagy művészeti alkotásról szól, tudásának nagy tárházában mindig megtalálja a legmegfelelőbb történelmi vagy világirodalmi analógiákat. Minden sorát áthatja forradalmi lelkének tüze, gondolatainak merészsége és lendülete. De azért a filológiai pontosságot sem hanyagolja el.

A címlapon Juhász Gyula, mint első főmunkatárs szerepel. Nála lelkiismeretesebb, megbízhatóbb, pontosabb munkatársat keresve sem lehetett volna találni. Ezek a tulajdonságai jellemzik különben egész hírlapírói munkásságát. Univerzális tehetség volt. Akár poli-

⁴ Szegedi Napló. 1898. június 9.

⁵ Molnár Ferenc művei. Kettőn beszélnek (1909) Éva (1903) Bp. [1928] 7. l.

⁶ Kálmán Miksa: Poésies hongroises. Bp. é. n. 3. l.

⁷ Vö. Kosztolányi Dezső: Válogatott versei. Bp. 1955. 130. l.

⁸ Ady Endre: Új versek. Bp. 1906. 121. l.

⁹ Kiss József háborús versei Várady Albert rajzaival. Bp. 1915. A Hét kiadása. 34. l.

¹⁰ Vö. Heltai Jenő: Versek. Bp. 1923. 198. l.

¹¹ Kálmán Miksa: Poésies hongroises. Bp. é. n. 8. l.

¹² Az 1848. évi francia forradalom. Dobsa Lajos szemtanú. Szerző tulajdona. Pesten Beimelnél. 1848.

tikai vagy szociális kérdéstről volt szó, akár művészeti, irodalmi vagy színházi problémához szólt hozzá, közleményei írói lendület mellett mindig alapos szakértelmet mutatnak.

Cikkeit magyarul írta meg, a franciára való fordítást a főszerkesztő végezte. A cikkek eredeti kéziratai természetesen elvesztek, most tehát a francia fordításokat vissza kellett fordítani magyarra. Ez a kétszeres fordítás nyilván sokat letörölt stílusának eredetiségéből. A következők nyolc cikk tőle származik. Az első hetet teljes nevével írta alá. A 10. számban a teljes nevével aláírt cikk mellett még egy cikket találtunk, J. jelzéssel. A feldolgozott tárgy (a cikk címe: L'amitié franco-hongroise d'antan), a tények alapos ismerete, a lendületes előadás alapján majdnem biztosra vehető, hogy az ő munkája. Teljes nevét bizonyára azért nem tették ki, mert ebben a számban egy másik cikk alatt már szerepelt. A cikk különben pompás összefoglalása a múltbeli magyar és francia kapcsolatoknak.

A következőkben a cikkeket a megjelenés időrendjében közlöm.

1. A békéért küzdő dráma a háború alatt

La Hongrie Républicaine 1. sz. 1919. jan. 8.

A háború alatt színrekerült magyar darabok valójában nem voltak háborús drámák. Minden magyar kiválóság, aki tisztában volt saját értékével, mélyen érezte és vallotta, hogy ez a háború nem a mi háborúnk, hogy nekünk magyaroknak azokért az erőszakosságokért kell harcolnunk és véreznünk, melyeket idegen hatalmak követtek el. Ez kegyetlen feladat és kényszerűség volt, melyet a szegény magyar népnek végig kellett szenvednie.

A háború elején néhány időszerűbb darab került a színpadra és megpróbálta a háborúért való lelkesedésre bírni a közönséget, de a kritikuskok és a közönség egyhangúlag tiltakoztak az eljárás ellen. A magyar dráma csak részben változott meg a háború alatt. Egy része megmaradt olyannak, amilyen a háború előtt volt, másik része foglalkozott háborús kérdésekkel is. Azonban azok a darabok, melyek tárgyukat a háborúból merítették, a béke megőrzésének törekvését mutatják. Így adták elő ezeket a darabokat mind a magyar, mind az idegen színpadokon.

Köztudomású, hogy a modern magyar dráma a sz. első évtizede óta nagyon keresett import-cikk volt a külföldi színpadokon.

Lengyel Menyhért, Molnár Ferenc, Herczeg Ferenc, Bródy Sándor és mások darabjait Londonban és Berlinben éppen úgy játszották mint Stockholmban és Petrográdban. Az északi országok kritikuskai a magyar drámaírókat franciáknak nézték, akik valójában a franciákhoz, jártak iskolába, nevezetesen Flers és Caillavet iskolájába, de azért meg tudták őrizni sajátos budapesti ízlésüket. Az első háborús vonatkozású drámát, a *Lyon Lélet* Bródy Sándor írta, az első magyar naturalista író. Ez a darab az életnek és az életörömmnek igazi himnusza. A darab minden ellenséges és háborús érdekeken felül a szerelemnek és az ifjúságnak azonosságát hirdeti. Ezt a darabot, a háborúnak ezt a színes és forró, néha brutális erejű *Romeo és Júliáját*, Bécsben és Berlinben betiltották. Molnár Ferencnek, Az Ördög, Liliom, és a Testőr világhírű szerzőjének *Fehér felhő* című drámája a magyar katona lelki válságát viszi a színpadra, aki a békét áhítozza és a földjét szeretné művelni. Biró Lajos *Hotel Imperiál* című darabja vakmerően pacifista irányzatának köszöni budapesti nagy sikerét, míg Berlinben csak mérsékelt siker kísérte a darab előadását. A darabban egy magyar huszártisztnek az a feladata, hogy megöljön egy kémét. Elvégzi feladatát, de lelkiismerete összeroppan az önvád súlya alatt. A legforróbb szimpátiával megrajzolt alakja az orosz katona, aki rájön arra, hogy nem köteles harcolni. Inkább meg akar halni, semhogy öljön. Nem tud és nem akar ölni. Lengyel Menyhért az *Egyszerű gondolatok* egyes helyein igazi swiftoi szatírával ostorozza a háború bűneit. *Charlotte kisasszony* című darabjában a napóleoni háborúk színeivel festi azt az egyetemes felfordulást, mely arra kényszeríti a magyarokat, a béke és a szabadság barátait, hogy a gyűlölt Habsburgokat védelmezzék. Harry Roussel Dorsan harctéri levelei igazi háborús írás, mely a költői éleslátás igazi vakmerőségével van megírva. Szerzője Szomory Dezső *Matuska* című színdarabjában egy orosz hadifogoly szerelmét írja le egy magyar nő iránt.

Lírája kivételesen gazdag, szárnyalása zabolátlan, ádáz és kegyetlen. A fogoly vágyódásában az egész világ minden hadifoglyának vágyódása talál kifejezést a magyar nyelvnek sokszólamú zenéjén keresztül. Minden egyéb munka, mely a háború alatt jelent meg, részben ártatlan művészi játék, melynek célja, hogy a kor gondjait és bajait kidomborítsa, (ilyen Molnár Ferenc *Farsangja*, Herczeg Ferenc *Kék rókája*) részben komoly és frappáns szatíra a háború bűnei és visszasszágai ellen (ilyenek Hajó Sándor Délibáb utca 7. és Gábor Andor Ciklame-nja), van olyan is, amely a háború előtti magyar nemzeti dráma továbbfejlődése (mint Herczeg Ferenc *Árva László király* és Szomory Dezső *II. József* című darabja). Mindezek a magyar költők és írók ékesszólóan és eredményesen igazolják, hogy van tehetséges dráma-

frókban gazdag magyar irodalom. De azontúl egész világ előtt igazolják azt is, hogy aza nemzeti kultúra, amelyből születtek és elindultak a világ meghódítására, csak a béke és megértés, a civilizáció és haladás fegyverével akar diadalmaskodni minden ellenséges szándék felett.

2. Petőfi a forradalmi költő

La Hongrie Républicaine 2. sz. 1919. jan. 15.

Petőfi, akire François Coppée is irigykedéssel tekintett, azok közül a magyar géniuszok közül való volt, aki iránt nagy érdeklődés nyilvánult meg világszerte, és akinek hírneve hazája határain messze túlterjedt. Róla valóban el lehet mondani, hogy nemcsak szerette a franciákat, hanem politikai tájékozottságát is a franciáktól szerezte. Béranger volt kedvenc költője és sokat tanult tőle. Mesterien fordította, de a művészetben és a politikában is messze túlszárnyalta őt. Nyíltan vallotta, hogy a francia forradalom története politikai bibliája volt. Ebből merített radikalizmusa szakítani tudott a múlt minden bűnével. Onnan kapta republikanizmusát, melyet a királyság idején nyíltan és bátran vallott és hirdetett versben és prózában.

Egy rövid dalában maga mondta, hogy ha a lélek tovább él a földön, akkor ő volt Camille Desmoulins Párizsban. Kétségkívül ez a fiatal francia forradalmár volt politikai ideálja. Szobájának falát Marat és magyar költőtársának Arany Jánosnak arcképe díszítette. Ezzel is a nép és a szabadság iránt való rajongó szeretetének adott kifejezést. Ő, aki később maga is vértanúja lett a magyar forradalomnak, Beaurepaire című versében örök emléket állított a hős katonának, aki Verdun-ben dicsőséges mártírhalált halt a forradalomért.

Azért tanult meg franciául, hogy első forrásból olvashassa a francia forradalom és a nagy francia nép történetét. A francia költők közül Béranger, a nép költője mellett az inséges és szenvedő Hégésippe Moreau-t szerette, valamint Victor Hugot, a szegények és elnyomottak védelmezőjét. A németek közül elsősorban Heinét kedvelte radikális elveiért. Jóllehet gyermekkorától kezdve rajongója volt a szabadságnak, csak a francia forradalom hatására lett republikánussá. Merész lendületű ódában előre üdvözli a köztársaságot, mely mint valami új Napóleon meg fogja hódítani a világot. Az Apostol című forradalmi tárgyú nagy epikai költeményének hőse megöli a királyt és vértanúja lesz a köztársaság eszméjének, melytől a nép boldogságát várja.

Petőfi első költője a népek szövetségének és az általános szabadságnak. Nemcsak a saját népe szabadságának, hanem a világszabadságnak. Mindig bajnoka és költője volt a munkásságnak, mely az első magyar forradalom évfordulóján, március 15-én évről évre megkoszorúzta a nagy költő szobrát. A második és diadalmas forradalom nagy költője, Ady Endre Petőfit a maga előfutárjának tekintette, akit több francia és olasz költő, a szabadság költői dalaikkal megénekelték, akit Grimm a legnagyobb géniuszok között emlegetett, akinek költeményeit Nietzsche is megzenésítette.

3. Rostand és a magyarok

La Hongrie Républicaine 4. sz. 1919. jan. 29.

A magyarok mindig nagy érdeklődést és rokonszenvet tanúsítottak a francia irodalom iránt. Sokat köszönhetnek a francia szellemnek és hálásak is voltak mindig a francia „esprit” iránt.

Nemzeti irodalmunk újjászületése is a francia felvilágosodás nagy gondolkodóinak hatására indult meg. Bessenyei és társai, a „testőrfrók”, Voltaire és Rousseau eszméit hirdették. A francia romantikus irodalom hősei, különösen Victor Hugo, erősen hatott Vörösmarty, Petőfi és Jókai költészetére, jóllehet egészen eredeti és nemzeti iróegyeniségek maradtak. A modern magyar lírai költészet ugyancsak a francia parnasszista költők és szimbolisták hatása alatt indult el. Rostand, a Franciaországban annyira népszerű neoromantikus költő, sehol sem férközött olyan közel a közönség szívéhez, mint Magyarországon. Szónoki lendülete és temperamentuma rokon a miénkkel. Cyranonak kitűnő ábrázolóját, Coquelin-t lelkesen ünnepelte Budapest közönsége a Népszínházban. Pethes Imre, a legkiválóbb magyar színészek egyike, legnagyobb művészi sikerét Cyrano szerepében aratta. A Sasfióknak is óriási sikere volt a Budapesti Magyar Színházban. Különösen az Ausztria ellenes kifakadásokat kísérte hatalmas tapsvihar. A Cyrano és Sasfiók fordítója, Abrányi Emil költő és műfordító, Victor Hugo lelkes bámulója volt s magát Hugo tanítványának tartotta. E nagy francia költő centenáriuma alkalmából a Petőfi Társaság díszüléssel nagyszabású emlékbeszéddel adózott Victor Hugo emlékének.

Kosztolányi Dezső, a legfinomabb magyar szimbolista költő, fordította magyarra Rostand kisebb munkáit, ezek között a Chanteclair című nemzeti drámájának hatalmas ódaszerű monológját a *Naphoz*, mely méltó párja Kiss József egyik legszebb költeményének. Harashti Gyula, egyetemi tanár egy magyar nyelvű könyvet adott ki Rostand munkásságáról. Tudósra valló tárgyilagossággal írja le Rostand életét, elemzi műveit, vizsgálja jelentőségüket és hatásukat.

Rostand hatással volt a magyar költőkre is. Így például Emőd Tamás Lotharingia című pompás verses darabja tele van a francia esprit zengő dicséretével.

A legújabb francia irodalom szelleme, de a mi irodalmunké is majdnem teljesen eltávolodott Rostand életművétől. Babits Mihály, a *Nyugat*-nak, modern irodalmunkat irányító folyóiratnak szerkesztője, Rostandról írott nekrológiájában megállapítja, hogy Romain Rolland szelleme közelebb áll a magyarság lelkéhez, mint Rostand romanticizmusa. Viszont az is igaz, hogy Anatole France, Barbusse és Maeterlinck humanizmusa még közelebb van hozzánk. Mégis Rostand fiatalságunk kedves emléke marad.

4. Ady és a franciák

La Hongrie Républicaine 5. sz. 1919. febr. 5.

Az új magyar köztársaság legnagyobb költőjének, odaadó és megingathatatlan apostolának halálát gyászolja. Ady fiatalon és dicsőségesen halt meg. Ő volt az avatott vezére az új magyar lírának. A konzervatív magyar irodalom és kritika hivatalos képviselői hosszú időn keresztül állandóan támadták és gúnyt űztek belőle. Hazafiatlansággal és idegen istenek imádásával vádolták. Ezzel szemben meg kell állapítanunk, hogy nemcsak igazi nemzeti költő volt, hanem szilaj, bátor és őseitől örökölt, korlátot nem tűró véralkatánál fogva is gyökeresen magyar volt.

Ady tanult a franciáktól és szerette a franciákat. Ez tagadhatatlan. Alig serdülő fiatal-korában már vágyakozott Párizsba. És mikor mint fiatal újságíró eljutott vágyainak városába, ott fedezte fel magában a költői hivatást. Megismerkedett a francia parnasszisták nagy alakjaival, a szimbolizmus nagy művészeivel, Baudelaire-rel és Verlaine-nel és megszerette őket. Mesterien lefordította Baudelaire és Verlaine egy szonettjét és Jean Rictus néhány strófáját. Ady, aki maga is vonzódott a dekadensekhez és szimbolistákhoz, tulajdonképpen a süllyedő magyar nemesség utolsó költője volt. A magyar mitológia és történelem teljesen új értelmet kapott az ő költészetében.

Ady többször és huzamosabb ideig tartózkodott Párizsban. Imádója volt a gazdag és kifinomult latin kultúrának és a nyugati demokráciának. Számos verse dicsőhimnusza a fény városának. Párizst menedékének tartotta, ahol Hunnia szegénylegénye nyugodtan szöhetette álmait. Megénekelte a kis párizsi proletárleány szerelmét, a Gare de l'Est-et és műveltsége éppenúgy franciás volt mint a nagy oroszoké, Puskiné, vagy Turgenyevé. De mint a fől földdobott kő visszaesik a földre, ő is mindig visszatért hazájába, mint népének hű gyermeke, a legvégzettszerűbb és legtragikusabb magyar.

A nagy háború kitörése Magyarországon találta és ő, a franciáknak és a békének őszinte és lelkes barátja egy pillanattal sem tudott lelkesedni a háborúért. Ellenkezőleg, minden erejével, egész lelkével tiltakozott a háború ellen és repesve várta a forradalmat, a népek szolidaritásának, szövetségének napját. Megérte a forradalmat, megérte költészetének elismerését, és el fog érkezni bizonyára eszméinek győzedelme is.

A magyarok mindig hálások lesznek a francia kultúrának és Párizsnak, hogy Ady költészetének ők adták az első ösztönzést és sugallatot. Hasonlóképpen az egész világ hálás lesz a magyarságnak, ha majd méltó fordításban meg fogja ismerni Ady líráját, mely nagy nyeresége lesz az európai költészetnek.

Ha valamennyire szemléltetni akarnók Ady költői egyéniségét, azt mondhatnók, hogy bátor volt mint Richépin és dallamos mint Musset.

5. Egy kis nép nagy büszkesége

La Hongrie Républicaine 6. sz. 1919. febr. 14.

Az új földesúr a címe Jókai, a híres magyar regényíró egyik legnépszerűbb regényének. Azt írja le ebben a regényben, hogy Ankerschmidt lovag, aki a magyarság ellenségeként jött az országba, hogyan lesz fokról-fokra a magyar nép barátja, hogyan szereti meg mindjobban a magyar földet, a magyar lelket, és végül, hogyan köti véglegesen ehhez a földhöz egy hant,

imádott gyermekének sírja. Ezekben a nehéz és szomorú órákban bizonyos elégtétellel látjuk Jókai igazságait. A nyugati népek hosszú időn keresztül nem ismerték a magyarságot, nem ismerték tudományát, irodalmát, művészetét. Sokáig félreismerték a magyarságot. Azt hitték, hogy Magyarország semmi más mint egy hatalmas „puszta” és a magyarok csak csikósok és kanászok. Akik külföldön ilyesmért lelkesedtek, mint *Tissot* és meglátogattak bennünket, azok közül is többen hasonló véleményen voltak. A magyarok azonban most megmutatták, hogy a rájuk kényszerített küzdelemben hőiesen és rendületlenül ki tudtak tartani. Ezt a harcot, szerencsétlenségükre, kedvük ellenére kellett folytatniok, és, sajnos, túlságosan hosszú ideig. Most végre elérkezett a pillanat, mikor a magyarok megmutathatják a világnak igazi arcukat, valódi lelküket és sajátos kultúrájukat. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a franciák, akik azt hitték, hogy a Balkán egy részét fogják itt látni, bevallják, hogy kellemesen csalódtak. Megismerték a magyarságot és amikor megismerték, már meg is szerették. Ellenséggént jöttek ide, mint hajdan Jókai regényének Ankerschmidt lovagja és ellenség helyett nemcsak őszinte barátá találtak, hanem megismerték nyugat kultúrájának védelmezőjét és terjesztőjét. Egy francia képviselő nagyon elcsodálkozott, hogy egy magyar költő olyan jól ismeri a francia irodalmat. Igen, felelte kedélyesen a költő, a különbség csak az, hogy én nemcsak a francia irodalmat ismerem, hanem a magyar irodalmat is.

Az sem utolsó dolog, hogy vannak magyar költők, akik hozzájárultak az európai irodalom gazdagításához, mint ahogy egyes orosz, norvég és dán költők. Ez teszi a mi kis népünknek nagy büszkeségét: békés és áldott büszkeség, amit nem vehetnek el tőlünk semmiféle eszközzel sem.

6. In memoriam

La Hongrie Républicaine 8. sz. 1919. febr. 28.

Kegyeletes ünnepségre készül a fiatal magyar köztársaság. Első vértanúinak megmaradt csontjait fogja eltemetni a közel jövőben, hogy megkínzott testükkal megtermékenyítse a magyar földet. Martinovics Ignárról és társairól van szó, akiket a bécsi császári kormány engedelmes csatlósai 1795. május 30-án fejeztek le. Az volt a bűnük, hogy lemásolták és terjesztették a francia forradalom szabadság-katekizmusát, és hogy azt meg is akarták valószínűsíteni.

Az volt a bűnük, hogy szabad és független köztársasággá akarták alakítani Magyarországot, más szabad nemzetek és különösen Franciaország testvérévé és szövetségesévé akarták tenni. A Habsburg-ház lakásai gúnyosan „magyar jakobinusoknak” hívták őket. Később azonban a magyar szabadságharc emigrációjának egyik tudós vezetője, Pulszky Ferenc tiszteletből nevezte őket magyar jakobinusoknak.

Részt vett a martinovics-mozgalomban a magyarság szellemi vezére Kazinczy Ferenc is, a nyelv- és irodalomreformátor. Művei ugyanazt jelentik számunkra, mint Voltaire művei a francia irodalomban. Esméi terjesztéséért hét évig raboskodott Csehország földalatti börtöneiben. Ugyancsak börtönbüntetést szenvedett szabadságézméiért Kazinczy barátja, Bacsányi János is, a költő, aki elsőnek irányította Párizs és a francia forradalom felé a magyarság figyelmét. Bacsányi fordította le magyarra Napóleonnak híres proklamációját a magyarsághoz, melyben Napóleon Bécs elfoglalása után a Habsburg-iga lerázására hívja fel a magyar népet.

Martinovics és négy barátja: a szenvedélyes és ékesen szóló Hajnóczy, a hazafias lendületű Laczkovics kapitány, Szentmarjay és Zsigray, valamennyien törvényes ítélet nélkül szenvedtek vértanúhalált. Kossuth volt az első, aki határozottan és bátran kijelentette, hogy ez a kivégzés ugyanolyan gyalázat és kegyetlen, mint amilyen törvénytelen és igazságtalan. Petőfi *Vérmező* című forradalmi költeményében a népszabadságért küzdő dicsőséges nemzeti hősofkként ünnepelte Martinovicsot és társait.

Hőhéraik ismeretlen helyen temették el a mártírokat. Csak 1914-ben, kevéssel az első világháború kitörése előtt találták meg a hamvakat. A jelen pillanatban (1919 március) Budapest székesfőváros könyvtárának őrzetében vannak. Eltemetésük nemzeti ünnep és egyúttal győzelem lesz a magyarság számára. A szabad magyar köztársaság vérről és könnyről áztatott földje fogja befogadni a hamvait azoknak a hősofkknek, akik olyan korán és olyan derekasan hirdették, hogy a zsarnokság és szolgaság sötét éjszakája után fel fog virradni a szabadság és egyenlőség napja Magyarországon.

Szomorú Dezső a jeles magyar drámaíró a színpadon fogja halhatatlanná tenni Martinovicsot és társait, azokat a nagy férfiakat, akiket Kossuth rehabilitált és Petőfi dicsfényvel övezett. Nemsokára meg fog valósulni a mártírok jelszava: *Ex trunco laetius floreat*.

7. Dózsa György emléke

La Hongrie Républicaine 10. sz. 1919. márc. 14.

A magyar demokratikus köztársaságnak még egy nagy tartozása van: meg kell örökíteni a magyar nép legnagyobb vértanújának: Dózsa Györgynek emlékét. Méltó módon kell halhatatlanná tennie a misera plebs contribuens-nek ezt a magyar hőst. Dózsa György ugyanazt jelenti a magyarság történetében, mint Spartacus a rabszolgaság és Hutten Ulrich a német jobbágyság történetében, Cromwell az angol és Danton a francia forradalomban.

Dózsa György több századdal előzte meg korát. Tragikus hős volt, aki keresztes hadával a magyar feudalizmus sárkányát akarta megfojtani. A feudális főúri rend és a főpapság nem riadt vissza az erőszaktól sem, hogy a népet földjétől, jogaitól megfosssa és a levegőt is elrabolja tőle. Dózsa elvesztette a háborút. Verbóczy, a magyar jobbágyság hóhéra, és a mohácsi csatavesztés elől később egéruhat vett Zápolya embertelen módon állt bosszút rajta: tüzes trónra ültette. De lángoló eszméinek tüzes koronája továbbra is bevilágította a több százados elnyomás sötét éjszakáját. Az elnyomás továbbra is súlyos teherként nehezedett a jobbágy-ságra, mely valóban arca veritékével kereste meg kenyereit.

Dózsa forradalmának középpontja Szeged volt. Innen indult ki a mozgalom és itt fojtották el az első magyar polgárháborút, a kurucoknak (a magyarsághoz törhetetlenül ragaszkodók) első igaz forradalmát az igazi ellenség, a feudalizmus ellen.

Ettől az időtől kezdve sárral és székennyel mocsokolták be Dózsa nemes és bátor alakját. A nemesség és főpapság szolgálékú történetírói a hazugság fegyverével feketítették be Dózsa halhatatlan emlékét. A XIX. század történetírói és lexikonai Dózst még mint közönséges rablóvezért mutatták be.

Petőfi volt az első, aki igazságot szolgáltatott Dózsának és dicsfényvel övezte a „parasztkirály” homlokát. Ugyanaz a Petőfi, aki a legtüzesebb verseket írta a királyok ellen. Később Acsády Ignác, a jobbágyság történetírója, majd Márki Sándor, Dózsa életírója a valóság megajzolásával adtak elégtételt Dózsa Györgynek. Eötvös József pedig 1847-ben, a jobbágyság felszabadításának előestéjén Magyarország 1514-ben című regényének hősvévé tette.

Mi, akik megteremtettük a demokratikus, szabad magyar köztársaságot, olyan emléket akarunk emelni Dózsának, amelyhez minden szabad magyar szívében hálával és igaz megelégedéssel zarándokolhat el. De legjobban azt szeretnők, ha mindazt a sok szobrot, amit a kényszerű lojalitás a hazug királyoknak és kegyetlen elnyomóiknak emelt, összeolvasztanák és ebből a rengeteg bronzanyagból egyetlen hatalmas szobrot emelnének Szeged főterén Dózsa György dicső emlékének. Emlékművet emelnének annak a férfúnak, aki először adott hangot a magyar nép vágyainak és szenvedéseinek. Szobrot emelni a hazugság és a népet kizsákmányoló urak és fejedelmek szobraiból a szent és elnyomott nép hősenek: ez a mi leghőbb vágyunk! Valóítsuk meg ezt a vágyunkat a forradalmárok lendületével és gyor-saságával!

8. Francia—magyar barátkozás hajdan

La Hongrie Républicaine 10. sz. 1919. márc. 14.

Az európai politikai viszonyok alakulása következtében sokszor került a sor arra, hogy a magyarok és franciák között szoros kapcsolat keletkezzék. A Habsburgok azonban mindig megakadályozták, hogy a két nép szoros barátságot kössön. A XVII. század közepén a magyar nép kettős iga alatt szenvedett, a német és török iga alatt. *Német maszlag és török áfium* bódította a magyar nép szívét. Ezt a nevet adta a kettős veszedelemnek *Zrínyi Miklós*, a nagy epikus költő és ezt a címet adta Laczkó Géza, a francia irodalom előlmei nevelkedett modern író, pompás regényének, mely tárgyát Zrínyi életéből merítette. Zrínyi életének főcélja volt, hogy a magyar népet felszabadítsa a kettős iga alól. Ez a törekvése Nyugat-Európa érdekeit is szolgálta. Ezeket a Habsburgok imperialista hatalma éppúgy fenyegette, mint a török impérium diadalmas terjeszkedése. Zrínyi szoros kapcsolatot tartott fenn a nyugati hatalmakkal, a Napkirállyal, Angliával és a hollandiai szabad köztársasággal. XIV. Lajos a kardnak és a lantnak ezt a magyar hőst *pair*-nek nevezte ki. Eposzát egyenrangúnak tekintik Milton és Tasso hőskölteményével és értékeesebbnek tartják Voltaire Henriade-jánál. A franciák hadsereggel segítették a magyarokat a törökök ellen. A szentgotthárdi csatában azonban vereséget szenvedtek. A csata után a derék és vitéz franciák, köztük egy Coligny herceg, meglátogatták Zrínyit és megbámulták könyvtárát, ezt a nyugat-európai munkákban gazdag gyűjteményt. Mikor a nagy magyar költő és államférfiú a bécsi udvarnál kegyvesztett lett, francia—magyar szövetség létrehozásán fáradozott, azonban időközben egy vadkan áldozata lett.

Egyik legjobb barátja és halálának hiteles leírója, Bethlen Miklós sokáig élt Párizsban. Ő és Zrínyi Péter, a költő testvéröccse voltak a Habsburg-ellenes francia—magyar szövetség legbuzgóbb szószólói. Zrínyi Pétert, aki egyébként horvát bán volt, mint a Wesselényi-féle összeesküvés részését le is fejezték Bécsújhelyen.

Zrínyi a költő és államférfiú méltó utóda, II. Rákóczi Ferenc, a kurucok utolsó szabadságharcának a vezére, valóságos szövetségese volt a Napkirálynak. Mialatt a Habsburg-ház zsoldosai nyugaton a franciák ellen harcoltak, keleten Rákóczi ellen kellett harcolniuk. A kuruc harcok sikertelensége miatt Rákóczi önkéntes számkivetésbe ment. Először a francia király udvarában telepedett le. Hűséges íródeákja Mikes Kelemen itt ismerkedett meg Madame de Sévigné leveleivel és ezek mintájára írta meg Törökországi leveleit, melyek csak később kerültek haza és kaptak előkelő helyet a magyar irodalomban.

Rákóczi komoly és nemes egyéniségét XIV. Lajos nagy megbecsülésben részesítette, magával egyenrangú fejedelemnek tekintve őt. A magyar fejedelem Párizsban a Hôtel de Transylvanie-ban lakott. Ezt a házat Prévost abbé tette halhatatlanná nagy regényében.

A Napkirály halála után ez a mélyérzésű magyar fejedelem úgy érezte, hogy a földi boldogság elhagyta, és egy időre kolostorba vonult. Elmékedései irodalmi gyümölcsének, „Vallomásai”-nak egyes részletei az igazságkeresés őszinteségében és mélységében Szent Ágoston csodálatos vallomásaihoz hasonlíthatók.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

BARTÓK BÉLA LEVELEI HARSÁNYI KÁLMÁNHOZ

Nemrégiben került az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába Harsányi Kálmán (1876—1929) kézirati hagyatéka, amely számtalan más, irodalmi dokumentumon kívül az alább közlendő rendkívül érdekes és értékes írásokat is tartalmazza, melyeket a fiatal Bartók Béla intézett az íróhoz.

Baráti kapcsolatukról 1904-ből három képeslap és egy levél, 1905-ből két levelezőlap és egy levél tanúskodik, majd 1932-ből egy Harsányi Kálmán özvegyéhez intézett rövid levél jelzi a záró akkordot.

Az első zongoraműveszi és zeneszerzői sikereken már túllévő Bartók és az ugyancsak az első küzdelmeken és csalódásokon átjutott, Bartóknál öt évvel idősebb író, mind a levelek, mind pedig a családi hagyomány¹ tanúsága szerint, 1904 nyarán, a Gömör megyei Gerlicepusztán ismerkedett meg egymással. Bartók több hónapra ide vonult vissza, hogy felkészüljön az 1904—05. évi hangversenyszézonra², a Harsányi-család pedig nyári üdülést keresett e helyen. A pályafutása kezdetén lévő zenei zseni és a nagyműveltségű, zene iránt is igen fogékony, nyugtalan szellemű költő, kölcsönösen érezték és elismerték egymásban a tehetséget. Erről tanúskodik Bartóknak Harsányihoz intézett minden sora. Barátságuk pusztán tényén kívül azonban még más ismeretlen adatot is nyújtanak e levelek: Bartók nyilatkozatát Wagner Parsifal-járól, terveit, hogy Harsányi valamelyik művét megzenésíti (a Kossuth-szimfónia szerzője melyiket is választhatná inkább, mint az [Aradi] tizenhárom címűt?) — bár az utóbbira eddigi tudomásunk szerint nem került sor.

Figyelmet érdemelnek e levelek azért is, mert a Bartók-levelezés eddig megjelent kötetekben³ ezekből az évekből alig találunk anyagot.

I.

(Két, folytatólagosan írt képeslap, az egyik a bayreuth-i Wagner-Theater-t, a másik ugyanott az új királyi kastélyt ábrázolja; Bartók keltezését nem írt, de a postabélyegző

¹ Harsányi Klárának, az író leányának, és Harsányi Gizellának, az író hugának szíves szóbeli közlése.

² Demény János: Bartók Béla tanulóévei és romantikus korszaka. Zenatudományi tanulmányok II. 449. l.

³ A Bartók-levelezés eddig megjelent kötetei:

1. Bartók Béla. (Levelek, fényképek, kéziratok, kották.) Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte Demény János. Magyar Művészeti Tanács, 1948.

II. Bartók Béla levelei. (Az utolsó két év gyűjtése.) Sajtó alá rendezte Demény János. Művelt Nép könyvkiadó 1951.

III. Bartók Béla levelei. (Romániai, csehszlovákiai, magyarországi gyűjtés.) Zeneműkiadó Vállalat 1955.

kelte mindkét lapon ugyanaz: Regensburg, 1904. aug. 21. A címzés és a szöveg végig ceruzával.)

Kedves Kálmán, Parsifal hatása alatt írom e sorokat. Nagyon érdekes mű, de oly roppant hatást nem tett rám, mint a Tristan. Azt, akiben csak parányi vallásos érzés van, nagyon befolyásolja

[folytatás a második képeslapon:]

a cselekmény. Engem zavar ez a folytonos imádkozás a színpadon. A zenében várakozásom ellenére sok újat találtam. Csodálatos, miként írhatott egy 70 éves ember oly üde zenét, amilyen a II. felvonásban a tündérlányok csábdala — éspedig anélkül, hogy önmagát ismételné. Különbösen még írok valamit Bayreuthról. Csak azt szeretném tudni, szeretnél-e jövőre egy pár előadásra eljönni? Scherzomat⁴ előjátszottam Richternek⁵, szerinte ez egy scherzo „von und zu Übermenschen”.⁶

Szívvel üdvözöl

Béla

II.

(Levél, borítékkal, a szöveg mindvégig tintával.)

Gerlicepuszta, 1904. szept. 18.

Kedves Kálmán!

Fogadd köszönetemet a Tölgylevéleért⁷, Thode⁸-ért stb. „Rodostói árnyak”⁹-at nagy élvezettel olvastam. A 3 szóbanforgó költemény közül mégis az „(Aradi) tizenhárom”¹⁰ megzenésítésére gondolnék legrzívesebben; és azt hiszem, ebből a tervből lesz is valami.

Most viszont én ajándékozlak meg I. Ábrándommal, mely pár napja, hogy napvilágra került a nyomdából. Rodostó-ra talán most nincs szükséged, majd nov. első felében fogom visszahozni.

Bayreuthban tudtam meg, hogy azokat a Wagner ösztöndíjakat nem csak zenészek nyerhetik el, hanem írók, költők, stb. is. Talán folyamodhatnál te is. Ha egész ösztöndíjat nem is kaphatsz, de legalább vagy 6 előadásra jegyet, (tekintettel arra, hogy egy jegy ára 20 márka, ez sem megvetendő dolog.) A folyamodványt 1905. jan. végéig kell benyújtani egy Festetich grófhoz, kinek címét már elfelejtettem. Legjobb volna, ha Gianicelli Károly¹¹ tanárhoz (Damjanich u. 56. III. em.) fordulnál majd annak idején felvilágosításért. 4 tagú bizottság dönt, mely az előbb említett 2 úrból, Rákosi Jenőből és Mihalovichból¹² áll.

Bayreuthból visszatérve útba ejtheted Münchent is.

Hallom, hogy most te szorgalmasan neki láttál a munkának. Min dolgozol? talán az eposzon? Vagy csak fordítással töltöd idődet.

Kedves mamádat, húgodat és téged

sokszor üdvözöl

Béla

III.

(Pozsonyt a Duna felől ábrázoló képeslap. Bartók dátumot nem írt. A postabélyegző kelte: Pozsony, 1904. nov. 11. Az egész szöveg végig ceruzával.)

Pár nap múlva küldök egy érdekes közleményt¹³ Lisztnek szerzeményeiről, a melyeket ma játszottam itt. Sokszor üdvözöl

Béla

⁴ V. ö. még: Bartók levelét Thomán Istvánhoz 1904. szept. 18-án, valamint Demény J. id. tanulmányának 449. lapját: „Richter nyilatkozata a műről nagyon fontos.”

⁵ Richter János (1843–1916) kora egyik legkiemelkedőbb karmestere, a Wagner-kultusz egyik terjesztője.

⁶ A német szöveg fordítása: emberfölötti embertől emberfölötti emberek számára.

⁷ Harsányi Kálmán hosszabb terjedelmű elbeszélő költeménye.

⁸ Thode Henry (1857–1920) német művészettörténész és költő valamelyik művére gondolhatunk. Harsányi Kálmán szeretett antiquáriumban böngészni és olykor küldött egy-egy könyvet Bartóknak is. (Harsányi Gizella szíves szóbeli közlése.)

⁹ és ¹⁰ Harsányi Kálmán lírai költeményei.

¹¹ Gianicelli Károly (1860–1939) a Zeneakadémián Gordonka tanár, a Wagner-család titkára.

¹² Mihalovich Ödön, a Zeneakadémiának több mint három évtizeden át igazgatója, Wagner tanítványa.

¹³ Batka János a Pressburger Zeitung hasábjain, 1904. nov. 9 és 11-én, Bartók pozsonyi, nov. 10-i nyilvános hangversenye előtt és után írt tanulmányára céloz, mely Bartókot, mint Liszt-játékost különösen azért méltatja, mert nem Lisztnek agyoncsépelet, parádés darabjait tüzte műsorára, hanem ismeretlenebb, elmélyedést kívánó műveit. V. ö. Demény J. id. tanulmányának 450–451. lapjait, és a Bartók levelezés III. kötetének 352. lapját.

(A lapon még más kezektől származó sorok és több aláírás :)
A hangverseny igen jól sikerült. A fentebbiekkel együtt vacsoráztunk, sokszor üdvözl
Paula néni. Üdvözlét Elzától.¹⁴ Angermayer Lajos, Lábán Lilly, Irma néni,¹⁵ Biermann Ella,
Biermann Karola, Biermann, Biermanné, Forray és még néhány olvashatatlan aláírás.

IV.

(Levél, borítékkal, végig tintával írt szöveg. Bartók csak hiányos dátumot írt. A posta-
bélyegző kelte : 1905. márc. 11.)

Bécs IV. Heumühlgasse.

Kedves Kálmán,

nagyon szeretnék benneteket vasárnap, hétfőn, vagy kedden délután meglátogatni.
Kérlek értesíts, melyik napon jöhetnék.

Egyúttal elhoznám a szerdai hangversenyre¹⁶ szóló jegyeket.

Pestre érkezem szombaton reggel, lakom a „Páris” szállóban (Váci körút).

Már előre örvendek a viszontlátásnak! Addig is mindnyájatokat sokszor üdvözöl

Béla

V.

(Képeslap, mely a párisi Porte Saint Denis-t ábrázolja. Az egész szöveg Bartók írása,
tintával.)

Páris, 1905. aug. 15.

Talán már hallottad, hogy a konkurrencián eredményt nem értem el.¹⁷ Lavotta¹⁸
fegyvergyakorlatra utazott, sajnos nem találkozhattam vele. Övéidet és téged sokszor üdvözöl

Béla

VI.

(Bartók levele özvegy Harsányi Kálmánnéhoz.)

Budapest, II. Csalán-út 27.
1932. jún. 11.

Kedves Nagyságos Asszonyom!

Fogadja meleg köszönetemet szegény Kálmán barátom hátrahagyott művének meg-
küldéséért.

Sokszor üdvözli

kész híve

Bartók Béla

¹⁴ Bartók Elza, B. Béla testvére.

¹⁵ Voit Irma, Bartók nagynénje.

¹⁶ 1905. márc. 15-én a Filharmóniai Társaság hangversenyén mint zeneszerző és mint előadóművész
szerepelt Bartók. V. ö. Demény J. id. tanulmányának 457. lapját.

¹⁷ Bartók 1905 nyarán a Rubinstein-díjra pályázott, de sem mint zeneszerző, sem mint zongoraművész
nem ért el sikert. V. ö. : Bartók-levelezés I. k. 53. skk. 11., II. k. 58. l. valamint Demény J. id. tanulm.
464–474. l.

¹⁸ Lavotta Rudolf (1876–) Bartóknak zeneakadémiai kollégája, Harsányi Kálmánnak jóbarátja
V. ö. Várhegyi M. : Harsányi Kálmán élete és munkássága. Bp. 1935. 5. l.

JUHÁSZ GYULA HÁROM GYERMEKVERSE

A Juhász Gyula-kutatások során már eddig is több lappangó kézirat került napvilágra, nekem is sikerült Makón néhány ismeretlen gyermekverset találnom. Talán hasznos adalékul szolgálnak a költő életének és művészetének jobb megismeréséhez.

A kézirat Csenei Magda tragikus körülmények között elhunyt előadóművésznő hagyatékában lappangott. Az ő szüleinél lakott Espersit János makói ügyvéd (I. Péter László: Espersit János. 1879–1931. Ismeretlen adatok Juhász Gyula és József Attila életéhez és költészetéhez. Bp. 1955.), akinél Juhász Gyula többször vendégeskedett. Többek között 1926 decemberében is itt pihente ki fáradalmait, amikor a gyermek Csenei Magdához írott versei keletkeztek. Dec. 2-án írta:

*Gyula bácsi költő,
A tolla meg töltő,
De ezt csak úgy mondja,
Mivel más a gondja.*

*Magduska ma fázik,
A mackó meg ázik,
Pepilió piktör
Pingál és pipázik.*

Mikulás előtt 4 nappal.

Gyula bácsi.

Az említett festő Weisz Emilió (Vén Emil ma is élő festőművész, tréfásan Pepilió), akinek tárlatát ez időben szervezte Makón Espersit János. A versikét Juhász Gyula karikatúrái díszítik, önmagáról, a festőről stb. rajzolt néhány képet. Hasonló a második vers:

*Bobbí, Pipszi két kutyuska,
Jó kis leány a Magduska.
Pepilió jó festő,
De most esik az eső!*

1926. dec. 2.

Magduskának írta:

Juhász Gyula bácsi.

Aláírással ellátott gyermekjáték- és állatrajzok díszítik a harmadik versikét:

*Kicsike kis fruska,
A neve Magduska,
Szereti a Böskét,
Ugrál, mint a szöcskék.*

(Böske: Cseneiék háztartási alkalmazottjának neve.) A kéziratok özv. Csenei Kristófné (Makó, Kinizsi u.), a fényképek Péter László aspiráns (Szeged, Egyetemi Könyvtár) tulajdonában.

M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS

Művelt Nép 1954. 324 l.

Rövid két év alatt másodszor kerültek kiadásra M. Tótfalusi Kis Miklós művei. 1952-ben a Szépirodalmi Könyvkiadónál jelent meg *Magamentsége*,¹ majd 1954-ben a Művelt Nép Könyvkiadónál, a Román és Magyar Népköztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében válogatott művei.² Ez az 1954-es kiadás kitűnően bizonyítja a kulturális kapcsolatok termelékenységét, és mind sürgősebbé teszi, hogy az ország határain túl tekintve, a kiadói programok mellett az irodalomtörténeti kutatómunkát is megszervezzük, belevonva a szomszédos országok tudósait is. Közös erővel sok olyan kérdésre sikerülne feleletet adni, mely így csaknem megoldhatatlan.

A *Mentség* eddig sem volt ismeretlen az olvasóközönség előtt. Gyalui Farkas már 1902-ben kiadta³ és újolag 1940-ben Tolnai Gábor.⁴ Azonban ezeknek a kiadásoknak élvezhetőségét nagyban csökkentette az, hogy az eredeti lehetőség szerint betűhíven közölték,⁵ és így természetesen nem értelmezhető nehezebben érthető mondatait, latin kifejezéseit, idézeteit. Ez a két mintaszerűen pontos kiadás inkább a tudományos igényeket elégítette ki.

Tótfalusit a széprótot mutatja be az 1952-es *Magamentsége*; az 1954-es kiadásban ezen túl a tudóssal is megismerkedünk.

¹ *Misztótfalusi Kis Miklósnak maga személyének, életének és különös cselekedeteinek Mentsége*. Sajtó alá rendezte és magyarázta Bán Imre. Bev. Klaniczay Tibor. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1952. (A szerző nevének következtelen használatára — a címlapon: *Misztótfalusi Kis Miklós*; a tanulmányban: *Tótfalusi Kis Miklós*; közvetlenül a *Mentség* szövege előtt *M. Tótfalusi Kis Miklós* — Tolnai Gábor hívta fel a figyelmet *Misztótfalusi vagy Tótfalusi* c. cikkében. Irodalmi Újság 1953. 3. sz.) Ezen-túl: Bán kiad.

² *M. Tótfalusi Kis Miklós*. Bevezette, válogatta és jegyzetekkel ellátta Tordai Zádor. Az „Apologia Bibliorum” közölt részét ford. Kiss Géza. Művelt Nép Könyvkiadó. (1954). Ezen-túl: Id. m.

³ *M. Tótfalusi K. Miklósnak maga személyének, et nek s különös tselekedeteinek Mentsége*. Kiadja Gyalui Farkas, Kolozsvár 1902.

⁴ *M. Tótfalusi K. Miklósnak maga személyének életének és különös tselekedeteinek Mentsége*. Kiadja Tolnai Gábor, Gyoma, 1940. Ezen-túl: Tolnai kiad.

⁵ Ld. bővebben Kner Imre: *Tipográfiai megjegyzések*. Tolnai kiad. 118—123. l.

Ez a kiadás (1954-es), ugyanis a *Mentség* mellett közli *Síralmas Panas* című versét és *levelezéséből* s latin nyelvű *Apologia Bibliorum* című művéből is ad részleteket magyar fordításban. Ennek megfelelően — a bevezető tanulmányt nem számítva — három nagy részre oszlik a könyv: I. Verseiből; II. A maga védelmében (*Mentség és Levelek*); III. Hogy az írás elterjedjen.

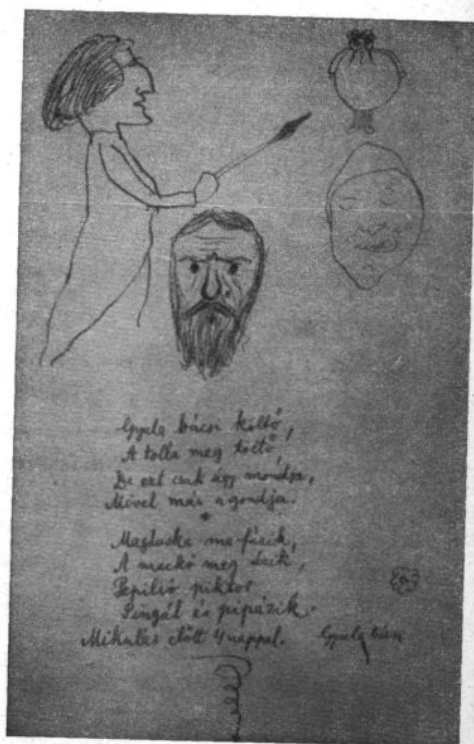
*

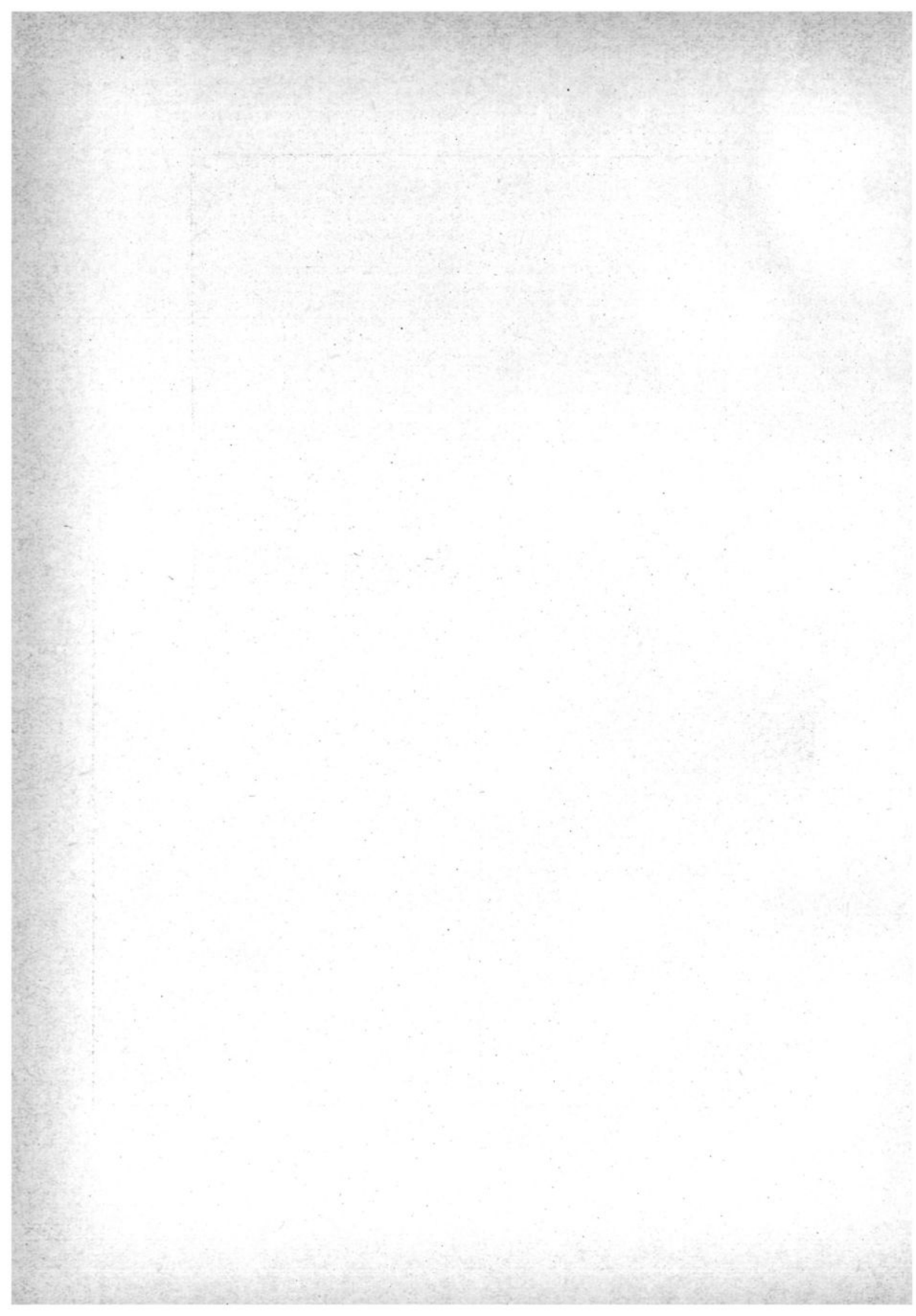
A kötet bevezetését Tordai Zádor írta.⁶ Ismerteti Erdély XVII. századi politikai, gazdasági és kulturális életét, majd Tótfalusi életpályáját rajzolja meg. Sajnos a 35 oldalas bevezetésben Tordai csak futólagosan mltatja (talán két mondatban) Tótfalusit az író. Igaz ugyan, hogy „Tótfalusit, az író, nem is érthetjük meg Tótfalusi, a nyomdász és kultúrmunkás nélkül”.⁷ de az is igaz, hogy valódi jelentőségét és népszerűségét (N. B. rövid időn belül második kiadása jelent meg a *Mentség*nek,) csak akkor értjük meg, ha látjuk benne az író. Dokumentumokat, adatokat a XVII. századi Erdély életéről máshonnan is szerezhetünk, — talán megbízhatóbbakat is — de ilyen izzó és ízes nyelven, művészi előadásban keveset olvashatunk róla. Nem mintha egészében véve művészileg megkomponált, esztétikai igényekkel fellepő írói alkotás lenne. A sokszor szétesőnek ható részeket — melyeknek egymásutánjában semmilyen logikai rendet sem találhatunk — a tények igazsága és a szenvedélyes előadás tartja össze, ez ad a szertvetlenül egymásután következő védekező pontoknak egységet. Tételeit gyakran summázza közmondással, és pajzsul sokszor a biblia igazságait idézi. Legtöbbször észre sem vesszük ezeket az elemeket, olyan természetesen illeszkednek bele a *Mentség* szövegébe, és olyan hű kifejezői Tótfalusi gondolatainak. Kisebb egységeiben — egy-egy ponton belül —, sokszor úgy hat, mintha mester-

⁶ Id. m. 5—40. l.

⁷ Bán kiad. 7. l. Klaniczay bev.

Bobbi, Pappas kot kutyuska,
 É his leány a Magdaszka,
 Papus is fests,
 De most csak én est!
 Magdaszkanak áta Julia Gyula bárn.
 1936. dec. 2.

kéltlen kiszámított retorikus prózát olvasnánk. A retorikus fordulatok — fokozás, ismétlés — nem sallangjai Tótfalusi stílusának, szó sincs mesterkéeltségről; ez csak keret, és olyan keret, melyben hatásosabbá, meggyőzőbbé válik védekezése, szenvedélyesebbé igazát-védő felháborodása. — Minden igaz retorikának ez a célja.

Stílusát figyelve — természetesen legjobb lapjaira gondolunk — ezeket az elemeket találhatjuk meg: ismétlés, fokozás s a velük járó indulati periodicitás szoros kapcsolatát, ízes népi közmondásokban és népinek számító bibliai idézetekben kivirágzó szenvedélyes, művészi nyelv. Ezen a nyelven halljuk szólni a XVII. század legnagyobb magyar nyomdászát, így mondja el mentességét mindenekkel, a maradiakkal, minden jónak meggátolóival szemben. Néha még anekdotászerű kis képeket is fest, pl. egyik külföldi társáról; majd nem humoros novelává kerekedik az arianus biblia története. De legélesebben Tótfalusi Kis Miklós kemény, akaratos arcvonásai rajzolódnak ki.

Erdemes volna egyszer tüzetesen megvizsgálni a *Mentség* művészi erőit. Külön tanulmányt is megérdemelne az a kérdés: mi teszi művészivé a *Mentség* dokumentumait? Milyen eszközökkel éri el Tótfalusi ezt a hatást? — Szépirodalmi alkotás a kiadásban közölt *Siralmas Panasz*⁸ is, és milyen nagy színvonalbeli különbség van közte és a *Mentség* között. A *Siralmas Panasz* megszokott motívumokból felépített közepes sűrű verszet, jeremiád, — a *Mentség* ezzel szemben egyéni és irodalmunkban is egyedülálló remek. A szenvedélyesség emeli ki a röpiratok és a leleplező íráskötetmunkákból. Ennek az indulatnak művészi kifejezése tartja össze a különben széteső részeket, ez ad egységet az egész műnek.⁹ Sajnáljuk, hogy esztétikai kérdésekről nem találunk semmit a bevezetésben.

A bevezetés egyik tételével szeretnénk szembeszállni. Tordai a következőket írja a 17. lapon:

„Számталanszor hangoztatja később (t. i. Tótfalusi Kis Miklós. AG.) azt a nézetét, hogy a prédikátorság (papság) nem valami sokra becsülhető foglalkozás.”

Majd a 19. lapon ugyanazt enyhébb és a valósághoz is sokkal közelebb álló fogalmazásban:

„Tótfalusi már eleve nem tulajdonított különös jelentőséget a teológiai tanulmányoknak.”

Történetietlenek ezek a megállapítások. Tótfalusi sohasem becsülte le a prédikátor-

ságot, csak *legalább annyira* becsülendőnek tartotta a tudós tipográfus mesterségét. *Mentségéből* idézek ennek igazolására.

„Volt ez ideje, hogy prédikállottam is eleget, mégpedig úgy, hogy nagy reménysegeket concipialtonak (alkottak) felőlem; de megfogadván azoknak tanácsokat, akik azt mondták: »Istennek hála, prédikátoraink e hazában elegen vannak, de ilyen mesterember nincsen, mellyel ember többet használhatna hazájának, mint prédikátorságával,« azt az utat követtem és azokra adtam magamat; mégpedig sokkal többre mint amit nekem javallottak, úgyhogy azoknak reménysegeket sokkal feljülhaladtam. Hogy pedig most másokban nagyobb foelicitást (sikert) látok a prédikálásban, egy cseppnyire sem szégyenlem, mert tizen-nyolc esztendeje már, hogy arról teljeséggel elfordítottam elmémet, és nem szégyenlem, ha a varga jobb barát tud nálammal csinálni. T. i. aki miben gyakorolja magát, abban lehet perfectus. „(tökeletes)”¹⁰

Tehát nem a *predikátorságot* veti meg, csupán egy-két *predikátort*; nem a teológiai tudományokat látja értéktelen és haszontalan semmittevésnek, hanem a tipográfus-ságot tartja legalább olyan értékesnek, mint az. És mivel tudós nyomdász kevés van, — Magyarországon, Erdélyben rajta kívül egy sincs — meri magát a papokkal, professzorokkal egy sorba, vagy még egy kicsit föléjük is, állítani. Ellenségeit, kik kicsinyes és rosszindulatú kellemetlenkedéseikkel megkeserítik életét, megakadályozzák, hogy dolgozzék, ellenségeit, azokat a *predikátorokat* megveti, de nem a *predikátorságot*.

Pár szót még Tótfalusi coccejánizmusáról. „Igaz azonban az is, — írja Tordai bevezetésében — hogy Tótfalusi nem coccejánus bibliát adott ki, és mindössze azokat a nyilvánvaló értelemzavaró és elkerülhető hibákat akarta kiküszöbölni, amelyek az évek folyamán — gyakran a magyar szöveget nem értő nyomdász hibájából — a bibliakiadásokban felhalmozódtak. Ellenfelei, a reakciós papság, és hívei viszont pontosan tudták, miért nem engednek senkit a biblia szövegéhez hozzányúlni.”¹¹

Ehhez magyarázatul *Koltay-Kastner Jenő*: *Tótfalusi Kis Miklós coccejánizmus*a című utóbb megjelent dolgozatából idézek.

„Tótfalusi coccejánizmusa a biblia kiadásában nem is abban nyilatkozik, hogy Coccejus magyarázata szerint alakította volna egyes helyeken a szöveget. Ezt a németalföldi coccejánusok sem tették. Coccejus nem adott új bibliafordítást, s követői sem alapítottak e téren új iskolákat. Az eredeti szövegek vizsgálatával ők az egyes bibliai

⁸ Id. m. 46—66. l.

⁹ V. ö. Kodály Zoltán: *Mentség*. Tótfalusi Kis Miklós könyvének ismertetése. *Magyar Szemle* XXXIX. évf. 1940. 331—336. l.

¹⁰ Id. m. 88—89. l.

¹¹ Id. m. 37—38. l.

könyvek és passzusok közt fennálló nagy összefüggéseket kutatták, hogy magából a bibliából konstruálják meg teológiai rendszerüket. Tófeussal, és az erdélyi skolasztikusokkal szemben a Tótfalusi coccejánizmusa abban áll, hogy nem tekint a Károli-bibliát tabunak, melyhez hozzányúlani nem szabad s nem akarja »csak azt a bakot nyúzni, melyet az előtte«. A szabad vizsgálódás szellemét kapta Dézsitől és az enyedi főiskolától örökségül.¹²

*

A kötet szerkesztési elveit a következőkben foglalja össze a kiadó:

„M. Tótfalusi Kis Miklós munkáinak közvételében a legteljesebb szövegűsége törekedtünk. A szövegűségtől csak annyiban térünk el, hogy a ma érvényben levő helyesírást alkalmaztuk, egy-két hely kivételével, ahol maguk Tótfalusi nyelvészeti fejtegetései kívánták meg az eredeti — régies helyesírást.¹³

Az első részben (I. Verseiből.) a *Siralmas Panasz* c. verset közlik teljes terjedelemben s kiegészítésként a *Siralmas Ének* első lapjának fényképmásolatát. (A címlapon — mely kiadásukban betűhív átirásban szintén megtalálható — *Siralmas Panasz* olvasható, a belső cím már *Siralmas Ének!*) A fényképmásolat értékét növeli az első versszak fölött található kótosor, melyről leolvasható az ének eredeti dallama.

A második részben (II. A maga védelmében.) található a *Mentség* és a *Levelek*. A *Mentség* jegyzeteiben felhasználta a kiadás az 1952-es *Mentség* anyagát is,¹⁴ bár itt-ott bővítette, eltér attól. Az értelmezések nagy része is azonos a Bán-féle 1952-es kiadásával. Eltérően Bántól, a régies alakú szavakat is mai helyesírásban adja. Így pl. *Hiszem* (*hiszen*);¹⁵ jelentésváltozás esetén: *alávaló* (*hívány*).¹⁶ Egy-két új értelmezés is található: *tripudiálással arripialánk* (*hühóval ragadtuk meg*),¹⁷ a Bán-féle kiadásban pedig: (*zenebonával ragadtuk meg*).¹⁸

Írásmódja ugyancsak eltér a Bán-féle kiadástól, és több helyen visszatér az eredetihez. Pl. *correcta* (*ponos*) *bibliái*¹⁹ ír, szemben a Bán-féle *korrektával*²⁰ s megegyezik az 1940-es betűhív kiadással.²¹ Néha azonban

a Bán-féle kiadástól való eltérés a betűhívtség elvének, megsértését jelenti.²²

Az apró tipográfiai következetlenségek ellenére is jól használható és élvezhető kiadása a *Mentség*nek.

A II. részben közölt három *levél* jól egészíti ki Tótfalusinak, a nyomdásznak, embernek, hazafinak arcképét. Mint érdekességet említjük meg, hogy a fényképmásolatban közölt nyugtát Tótfalusi a következő néven írta alá: Miszt-Tótfalusi Kis Miklós. Nem mintha ez az adat száz másik ellenében bizonyítaná, hogy a Misztótfalusi név a helyes (a *Mentség*ben Tótfalusinak, nevezi magát).²³

A kiadás legértékesebb része a harmadik. Itt található egyrészt az 1686-os amszterdami kiadású zoltárokhöz írt előszó, másrészt az *Apologia Bibliorum* első s majdnem teljes magyar fordítása.

A könyvnek erről a részéről, többek között a következőket olvashatjuk az előzetes szerkesztői megjegyzésekben:

„Az *Apologia Bibliorum*nak Kolozsvárt található teljes példányából (Lásd RNK Akadémiája kolozsvári fiókjának II. sz. könyvtára) készített e kötet számára első ízben magyar fordítást Kiss Géza.”

„Teljes egészében közöljük: ... az *Apologia* előszavát és III. részét. A Telekihez és Tófeushoz intézett levélből, valamint az *Apologia I. részéből* kimaradt azoknak a hibáknak a részletes felsorolása, amelyeket Tótfalusi bibliakiadásában javított, valamint egyes kisebb jelentőségű részek. Az *Apologia hibajegyzéke* (II. rész) teljes egészében kimaradt, mithogy mindössze az olvasóknak egészen szűk körét érdekelhette volna.”²⁴

¹² Tolnai kiad.-ban (1940) a következőket látjuk: „De itt azt mondom: Hiszem ez emberek jó intencióval vannak e materiában, ... (Tolnai kiad. 9. l.)

A Bán kiad.-ban (1952):

„De itt azt mondom:

— Hiszem ez emberek jó intencióval (szándékkal) vannak e materiában (e dologban), ... (Bán kiad. 35. l.)

S kiadásunkban (1954):

De itt azt mondom: hiszem (hiszen), ez emberek jó intencióval (szándékkal) vannak e materiában (e dologban), ... (Id. m. 79. l.)

Ennek a rövid szövegrésznek összehasonlítása is három eltérésre ad példát: I. Modern formában közli a párbeszédet az 52-es és 54-es kiadás. Azonban míg az 52-es Bán kiad. új sort ír, azért megtartja a nagy kezdőbetűt (eredetiben is „Hiszem” van). Az 54-es szintén modern formát alkalmaz, de indokolatlanul és érthetetlenül kis kezdőbetűt ír (hiszem). II. A „hiszem” alakot — a Bán kiad. -tól eltérve — értelmezi. III. Intenciót ír — megegyezően Bálnál — az eredeti „intenció” helyett. A „correcta”-nál megtartotta az eredeti írást, az intenciót már modern változatban intenciónak írja — következetlenül. Az előző gyakorlat alapján *intenció* írása lett volna helyes.

²³ Id. m. 148. l. V. ö. Tolnai Gábor: *Misztótfalusi vagy Tótfalusi?* Irodalmi Újság. 1953. 3. sz.

²⁴ Id. m. 44. l.

¹³ ITK. 1954. 3. 291. l.

¹⁴ Id. m. 43. l.

¹⁵ Id. m. 43. l.

¹⁶ Id. m. 79. l.

¹⁷ Id. m. 70. l.

¹⁸ Id. m. 171. l.

¹⁹ Bán kiad. 125. l.

²⁰ Id. m. 71. l.

²¹ Bán kiad. 27. l.

²² Tolnai kiad. 3. l.

A *Zsoltárelőszó* eddig is hozzáférhető volt. Nem így az *Apologia*. Pedig jelentősége túl megy a személyes védekezésen. Első közzétévője, Toldy Ferenc szerint ezzel a művel „kezdődik sajtókép újabb nyelvészetünk...” T. i. ebben indokolja szerző azokat a nyelvtani és helyesírási újításait, melyeket Táséti János, utóbb pataki, és Kaposi Sámuel, utóbb gyulafehérvári tanárokkal egyetértve, kikkel együtt javította át a bibliát, használt.”²⁵

Toldy példás pontosságú kiadása ritkaság számba megy, amellett, hogy nehezen hozzáférhető, nagy akadály latinnyelvűsége is. A mostani fordítás megjelenéséig csupán a szaktudósok tudtak Tótfalusi nyelvészeti működéséről többet, mint *Apologiájának* címét. Ez a kiadás széles körben ismertté teszi Tótfalusi nyelvészeti munkásságát

Csak helyeselhetjük, hogy a nehézkes, az ilyen népszerűsítő kiadásnak csak teher-telent jelentő részeket (Pl. a bibliai locosok felsorolása) kihagyták. Azonban azzal már nem tudunk egyetérteni, hogy a fent idézett megjegyzések szerint is teljes III. részből kimaradt egy mondat.²⁶ Nem mintha különösen jelentős lenne az egész szempontjából, de feltétlenül árt a kiadás hitelének.

Sajnos apróbb eltérésekkel itt is találkozunk. Jó, ha a szépirodalmi munka (régii magyar irodalomban) betűhív; nyelvészeti munkánál elengedhetetlen feltétel ez. Tótfalusi magyar példáit nem adja a kiadás mindig betűhív pontossággal. Pedig az „előzetes megjegyzések”-ben azt olvashatjuk, hogy „eredeti formájukban hagytuk meg a szövegben előforduló latin mondatokat és szavakat is.” Ugyanígy eredeti formájában kellett volna hagyni, (kivételek nélkül) a latin szövegben előforduló magyar szavakat is. S mennyivel inkább jogos ez a követelés, ha magyar ortográfiáról van szó! — És mégis ilyenekkel találkozunk, hogy csak a legcsekélyebbet említsük: az eredeti-

ben szemethez, Némethhez Tóthoz szerepel, s kiadásunkban szemethez, némethhez, tóthoz alakot találunk.²⁷ Erre még lehetne azt mondani, hogy akadémikuskodás; de már semmiképpen sem az a kifogásunk, hogy az eredeti *nyájjak* helyett *nyájak-at* közöl.²⁸ Nyelvtani példáknál mindenképpen meg kellett volna maradni az eredeti alaknál. Félrevezető tipográfiai következetlenségek is vannak ebben a részben. Általában a betűtípussal is jelöli a szöveg közé ékelte másnyelvű szavakat, mondatokat. Azonban itt sem következetes. Pl. a 249. lapon „Eközben...” kezdetű szövegrészről joggal gondolhatnánk, hogy beékelte magyar szöveg, mint ahogyan a többi antiquával szedett rész az. (Az eredetiben semmiféle módon nincs kiemelve.)²⁹

Összegezve a tanulságokat, igaz, hogy a könyv bevezető tanulmányában kevés szó esik Tótfalusi szépírói és nyelvészeti munkásságáról, de a válogatásban szereplő *Mentség* és *Apologia* szerencsésen egészítik ki ezt a képet. Sokalljuk kissé a történeti bevezetést, mely aránytalanná teszi a bevezető tanulmányt, de a kifogások ellenére is örülünk az *Apologia* magyar fordításának.

Ezek a hibák végül is eltörpülnek a kiadás erényei mellett. Szövegkiadásoknál a hibákat mindjárt észrevesszük, s hajlandók vagyunk elfeledkezni a pusztán csak nem hibás, tehát — szövegkiadásnál — kitűnő részekről.

Tótfalusi Kis Miklós válogatott műveinek kiadása irodalomtörténeti jelentőségén túl, méltóan bizonyítja a román-magyar kultúrkapcsolatok fontosságát és termékenységét.

Albert Gábor

²⁷ Id. m. 313. l. V. ö.: Corp. Gram. 611. l.

²⁸ Id. m. 271. l. V. ö.: Corp. Gram. 611. l. és *Apologia* Bibliorum. Kolozsvár, 1697. F2

²⁹ A kiadás még a locosok megjelölésének feloldásánál is láthatóan betűhívásra törekszik. Azonban ezt nem valósítja meg tökéletesen.

Pl. *Apologia* A5
sed Hung. nominibus: Mózes I. Könyve, etc.
Példab. Tselek. etc.

Kiadásunk 254. lapján:
Hanem magyarul, például Mózes I. könyve, stb., Példabeszédek, Cselek(edetek) stb.

A rövidítés feloldásának ez a formája minden szempontból helytelen. Kétféleképpen lenne elképzelhető:

1. Példab(eszédek), Cselek(edetek). vagy
2. Példabeszédek, Cselekedetek.

²⁵ *Corpus Grammaticorum Linguae Hungaricae Veterum — Régi Magyar Nyelvészek Erdősitől Tsét-szigig*. Kiadta Toldy Ferenc. Pest. 1866. XV. l. Természetesen Toldy is csak a harmadik részt adta ki: (III. Ratiocinationem) de Orthographia eo modo instituentia. Ad multorum praeiudicia de iis concepta medendum cum coactione a nobis in visis expressa.” 605—660. l. Ezentúl: Corp. Gram.

²⁶ Id. m. 315. l. V. ö.: Corp. Gram. 652—653. l.

OSVÁTH BÉLA: SZIGLIGETI

(Művelt Nép tudományos és ismeretterjesztő kiadó, 1955. 168 l.)

Ötvennyolc éves Szigligeti Ede, amikor századik színművét, a *Stuensee*-t 1872-ben a Nemzeti Színház ünnepélyes díszelőadáson

bemutatja. A korábbi irodalomtörténetírás nem tudott megbirkózni ezzel a gazdag életművel. Csak egyes részlettanulmányok-

ban foglalkoztak Szigligeti munkásságával és valódi vagy vélt forrásainak felsorakoztatásával arra az eredményre jutottak, hogy Szigligeti színműveinek legnagyobb részét külföldi példák nyomán írta, eredeti vonás alig található színdarabjaiban. De e hatalmas életmű rendszerezését, összefoglalását és általános értékelését meg sem kísérelték. Osváth Béla Szigligeti monográfiája az első nagyobb lélekzetű irodalomtörténeti alkotás, amely vállalkozott arra a nehéz feladatra, hogy számba vegye az író alkotásait és bemutassa művészi pályájának alakulását.

Osváth nemcsak krónikása, hanem avatott kezű kutatója is Szigligeti életművének. Teljes egészében szakít a korábbi pozitivisták módszerrel, nem az idegen hatásokat kutatja, hanem azt, hogy Szigligeti művészi pályája egyes szakaszaiban hogyan tükrözte kora magyar valóságát és ez a valóság hogyan alakította, változtatta az író művészi szemléletét. Osváth monográfiája megismertet a magyar dráma térhódításáért küzdő Szigligetivel, aki huszonegyéves korában azért ragadott tollat, hogy színdarabjaival segítse a magyar dráma megteremtéséért folytatott küzdelmet. E harc nemzetébresztő célkitűzésére utalnak azok a titkosrendőrségi jelentések is, amelyek Szigligeti e korszakbeli színdarabjait, a *Dienest* és a *Vazult* kísérték. (E titkos iratok felkutatása Osváth Béla érdeme.) Megismerkedünk azzal a művészi fejlődéssel is, amely a hazai és külföldi romantikus példaképek nyomán elinduló Szigligetit az 1840-es évek elejére elvezeti művészi pályája első szakaszának legjelentősebb állomásához, a *Szökölt katona*, a *Csikós*, a *II. Rákóczi Ferenc fogsága* és a *Liliomfi* megírásához. 1849 Szigligeti művészetében is cezúrát jelent. Osváth részletes elemzéssel bizonyítja, hogy a szabadságharc bukását követő korszak más irányba terelte Szigligeti művészi fejlődését, lehetlenné tette a korábbi közvetlen demokratikus és népi tendenciák teljes kibontakozását. A monográfia második és harmadik fejezete Szigligeti 1849 utáni pályaképét elemzi kiemelve azokat a színműveket, amelyekkel Szigligeti a Bach-korszakban is hangot adott a haza sorsán érzett aggodalmainak (*Világ ura*, *Béldi Pál*), vagy amelyekben közvetve vagy közvetlenül a levert szabadságharc szellemét idézi (*Egy bujdosó kuruc*, *Az üldözött honvéd*). E fejezetekben mutatja be Osváth Béla Szigligetinek törekvését és próbálkozásait a kor viszonyait jobban kifejező drámai műfajok kialakítására, további társadalmi vígjátékait, népdráma kísérleteit. E fejezetek lapjain méltatja Szigligeti drámaelméleti és színgazgatói tevékenységét is.

Osváth Béla monográfiája a viszonylag rövid terjedeleme lehetőségeivel sikeresen megbirkózott. Helyes érzékkel emelte ki az

igen gazdag és változatos életműből azokat a darabokat, amelyek akár pozitív, akár negatív értelemben jellemzőek Szigligeti művészetére. A monográfia mértéktartó Szigligeti életművének megítélésében is. Vitathatatlan érdemeit nem akarja abszolútizálni, az egyes darabokban megnyilatkozó többkevesebb realizmust nem kiáltja ki kritikai realizmusnak, hanem a kor művészi viszonyaihoz arányítva, értékeli azt. Osváth Szigligeti fejlődését a magyar drámairodalom fejlődésébe ágyazza és amennyire műve megengedi, fővonásaiban kiter drámairodalomunk közel félvezárados fejlődésére is. Leglényegesebb eredményt ezen a téren a népszínmű kialakulásának és fejlődésének megrajzolásában ért el. Különösen értékes teszi megállapításait történeti jellegű módszerrel. Éles határt von a népszínmű 1849 előtti és utáni fejlődése közé. A népszínmű kialakulásának elemzésekor szakít és szembeáll a pozitivisták kutatásnak azzal a módszerrel, amely a magyar népszínművet a bécsiékből eredeztette. Ellenérvei között legnyomósabb az a megállapítása, hogy az elnyomottak iránti együttérzésből születő magyar népszínművek éppen a német Volksstückök ellen vívott harcban alakultak ki. Színpadi fogásaival, komikus helyzeteivel a magyar népszínmű meríthetett az osztrák Volksstück gazdag készletéből, de szemlélete, célkitűzése homlokegyenest más volt, mint az osztrák daraboké. Osváth is idézi Szigligeti majd két évtizeddel későbbi nyilatkozatát a népszínművek geneziséről: „a népszínművek némileg iránydarabok voltak, mert egy-egy társadalmi fájó sebet is érintettek: a katonáskodást, börtönrendszert, ősiséget, emancipációt stb.” A népszínműveknek demokratikus célkitűzései 1849 után lehetlenné váltak. Ez a körülmény vitte zsákutcába a népszínmű irodalmat, majd a hetvenes és nyolcvanas években ez a körülmény fordította visszajára az eredeti célkitűzést: e kor népszínművei a dzsentri patriarchális népszemléletének lettek a kifejezői. Osváth fejtegetései azonban nemcsak a népszínmű fejlődésének útját, ill. továbbfejlődésének ki nem használt lehetőségeit elemzik, hanem megmutatják a társadalmi drámának, különösen a társadalmi vígjátéknak azokat a Szigligetinél már fellelhető előzményeit is, amelyek később Csiky Gergely művészetében érik el virágkorukat.

Osváth tudományos elmélyültséggel foglalkozik Szigligeti művészi fejlődésével, mégis alig-alig találunk tanulmányában dramaturgiai elemzéseket. Ez annál szembetűnőbb, mert Szigligeti nemcsak a drámaírásnak volt tevékeny mestere, hanem kora dramaturgiai elméletének kidolgozásában is jelentős szerepet vállalt. A korábbi irodalomtörténeti tanulmányok Szigligeti drámaelméleti tevé-

kenységét is csak a külföldi auktorok megállapításainak szolgái átvételére akarták korlátozni. Nem vették észre, hogy Szigligeti dramaturgiai írásaival meg akarta vetni saját maga és drámaíró pályatársai tevékenységének elméleti alapjait. Szigligeti két legjelentősebb dramaturgiai megnyilatkozása — vitáikéin és színbírálatain kívül — székfoglalója a Kisfaludy Társaságban „Dramai állapotainkról” címmel (1846) és az élete végén megjelenő nagyobb lélegzetű „A dráma és válfajai” című kézikönyve (1874). Osváth Béla monográfiájában természetesen ismerteti és részben elemzi is ezeket a műveket (64—68, 152—156. l.) és megjegyzi, hogy „a székfoglaló kitűnő elméleti programja Szigligeti egész gyakorlati színházi pályafutásának” (67. l.) De ezen túlmenőleg egyikét utalás kivételével nem szembesíti Szigligeti drámaelméleti nézetei Szigligetinek, a drámaírónak gyakorlatával. E szembesítés pedig teljesen kézenfekvő. A két nagyobb összefüggő drámaelméleti fejtegetés Szigligeti két alapvető művészi korszakának végén keletkezett. Az 1846-ban tartott székfoglalójában első korszakának csúcán állva foglalja össze Szigligeti a drámáról vallott nézeteit, az 1874-ből származó „A dráma és válfajai”-ban pedig az 1849 után utatvesztett, majd különböző utakat próbáló alkotóművész gondolatait rendszerezi. Ezért lett volna termékeny a művész elméleti nézeteit a drámaíró gyakorlatával összevetni. Szigligeti Edé a Kisfaludy Társaságban tartott székfoglalójában, a „Dramai állapotainkról” című értekezésében, a közeli múlt dramaturgiai vitáit felidézve, a színpadi hatásról szólott. A színpadi hatás létjogosultságát védve, tárgyalja a drámákban szükséges jellembrázolás módszerét, a cselekmény és az összeütközés lépcsőzetes kibontását, a dráma cselekményének bonyolítását és „kibonyolítását” stb. (Kisfaludy Társaság Évlapjai. Régi folyam 7. k. 441—442, 446—447 l.) Szigligetinek a székfoglalóban kifejtett dramaturgiai elveinek és például a *II. Rákóczi Ferenc fogsága* művészi szerkezetének egybevetése sokkal elmélyültebbé tehetné volna Szigligeti e nagy jelentőségű drámájának monográfiabeli elemzését. De hasznos lett volna más drámákat is ugyanígy boncolni.

Osváth Béla többször említi, hogy egy-két tanulmányt nem számlálva, terhes és téves utakra csábító elődök után látott könyve megírásának. Annak ellenére, hogy könyve egésze bizonyítja a pozitívista módszerek eredménytelenségét és helytelenségét, mégsem foglalkozik ezeknek a módszereknek a bírálatával. Csak részletekben és akkor is csak a könyv jegyzet-részében vitázik néhanéha a pozitívista összehasonlítókat egyes megállapításaival. Nem azt kívánom Osváth

Bélatól, hogy a Nagy Magyar Írók sorozatban megjelenő, tehát nem elsősorban a szűkebb szakmai körökhöz szóló könyvében hosszasan lapokat fordítson a pozitívista összehasonlító és forráskutató cikkekkel való vitára és ennek lebonyolítására az esetleges vitapartneréhez hasonló ellenérv-áradatot zúdítson az olvasóra. De éppen Szigligetivel kapcsolatban meg lehetett volna egészen élesen mutatni a pozitívista módszer csődjét, hiszen ehhez a módszerhez való görcsös ragaszkodás torzította el Szigligeti értékelését, ezért kellett újból megvizsgálni egész életművét és megvédeni az utánérzés egyértelmű vádjától.

Szigligeti Edének Osváthtól megrajzolt pályaképe véleményem szerint helyes és helytálló. Néhány helyen azonban kissé szűkszavú a szerző és egyes összefüggéseket nem mutat be megfelelő mélységgel. Ilyen nem elég mélyreható résznek tartom a Szigligeti írói pályája első szakaszának bemutatásakor a kor drámairodalomához való kapcsolatának elemzését, elsősorban Vörösmarty dramaturgiai nézeteihez és gyakorlatához való viszonyát. Ugyancsak kissé elnagyolt az 1840-es években zajló irányzatosság-vita bemutatása és Szigligeti népszínműveinek hatása e vita kiélesedésére. Osváth a *Csikós* kapcsán idéz az egykorú színbírálatokból (78. l.). Ezekből és Osváth szűkszavú kommentárjából kitűnik, hogy a *Csikós* elleni kritikai támadás az irányköltészet elleni támadás-sorozat egyik állomása. De ez kevés. Törő Györgyi az 1840-es évek kritikai harcairól szóló tanulmányában (Irodalomtörténeti Közlemények, 1954. 146—159. l.), amely nem Szigligeti-tárgyú írás, Osváthnál sokkal részletesebben foglalkozik a Szigligetit ért kritikai támadásokkal és a kor kritikájában zajló vitáknak kapcsolatával. Minthogy ez a kérdés végeredményben a forradalom felé haladó és a forradalmat távol tartani akaró irodalom vitája, a monográfiának behatóbban kellett volna foglalkoznia e kérdéssel. Nagyon szűkszavú — igaz, hogy a korábbi tanulmányok még ennyit sem mondtak — Szigligeti 1848—49-es szereplésének ill. esetleges nem szereplésének a monográfiában történő bemutatása (a néhány adaléknak megemlégtése is a könyvnek abba a fejezetébe került, amely az 1860-as évek Szigligetijének arcélét rajzolja meg 113. l.). A szabadságharc sajtójának és a kortársak későbbi visszamemlékezésének részletesebb feldolgozása esetleg fényt deríthetne Szigligeti e még meglehetősen homályba boruló korszakára is. — Osváth tanulmányában nem annyira lényeges, de a tudományos módszer szempontjából fontos, hogy milyen mértékben építünk egy nem egészen biztos adatra. Ilyen probléma Szigligeti *Pákász* című kéziratban hátramaradt, színpadon be nem mutatott népszín-

művének datálása. Osváth szerint Szigligeti „politikai tudatosodásának nagyszerű dokumentuma a Csikóssal körülbelül egy időben írt népszínműve, a Pákász”, majd néhány sorral alább „a Pákász közvetlen elődje a Csikósnak” (70. l.). A *Pákász* kéziratán nincs dátum, a kéziratot számbavevő Vértesy Jenő nem nyilatkozik a népszínmű keletkezési idejéről (Magyar Könyvszemle, 1914. XXII. k. 230. l.), a népszínművet bemutató Romhányi Gyula pedig a keletkezés időpontjáról szólva megjegyzi, hogy „a népszínmű írásának idejét homály fedi. Semmi határozott utalás nem ad alapot, melyen a kutató elindulhatna, csak belső érvekkel lokalizálhatjuk az ötvenes évekre”. (Irodalomtörténeti Közlemények, 1930. XL. 463. l.). A kéziratban valóban nem található semmiféle támpont a keletkezés időpontjára. A népszínmű tartalma és hangja azonban

arra mutat, hogy nem az 1850-es években, hanem korábban, a szabadságharc előtt vagy esetleg alatt keletkezhetett. Ennyiben feltétlenül igaza van Osváthnak. De azt, hogy milyen alapon, vagy esetleg milyen tények hatása alatt állapította meg a már fent idézett határozottsággal a *Pákász* keletkezésének időpontját, még jegyzetben sem említi. Ilyen esetben véleményem szerint ha bizonyítani nem lehet, akkor a feltételezést indokolni kell.

Osváth Béla Szigligeti monográfiája fővonalában és részleteiben helyesen mutatja be és mértéktartóan értékeli a gazdag életművű drámaíró művészi pályáját, az ismeretében felsorolt észrevételek ennek a pályaképnek néhány gyengéjében megrajzolt oldalára kívántak csupán rámutatni.

Rejtő István

SZIKLAY LÁSZLÓ: A SZÁZADVÉG ELLENZÉKI IRODALMÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL. GÁSPÁR IMRE

Irodalomtörténeti Tanulmányok. Művelt Nép kiadása 1955. 191 l.

Irodalomtörténészeink gondos kutatómunkája mind több fényt derít a múlt század végének irodalmi viszonyaira. Kirajzolódik előttünk nem egy olyan írói arc, amely már a múltban is felkeltette az irodalom híveinek érdeklődését, de sohasem annyira, hogy ezeknek a gyakran ellentmondásos egyéniségeknek a helyét és szerepét sikerült volna kijelölni. Az „Irodalomtörténeti Tanulmányok” sorozatban Reviczky és Iványi monográfiái mellett most egy Gáspár Imrét megelevenítő munka kapott helyet s ezzel a *fin de siècle* irodalmi életének erdejében vágott csapás ismét szélesedett. A részletes életrajz igényével fellépő írás ugyanis szükségszerűen több, mint pusztán Gáspár életpályájának nyomkövetése; egyben korrajz is, s ez adja jelentőségét.

Maga Gáspár — Sziklay László igen szorgalmas életrajzírói munkája nyomán — ezek után aligha tartozik majd irodalmunk rejtélyes alakjai közé. Munkásságáról is részletes képet kapunk az előttünk fekvő monográfiából. És itt mindjárt bevallhatjuk, hogy azok után, amit a múltban Gáspár tevékenységéről tudtunk, némi csalódás fog el bennünket most, hogy Sziklay könyvében ennek a sokágú, sokféle irányba szétágazó írói tevékenységnek egész körét megrajzolva látjuk. Gáspár ugyanis sokkal kevesebbet nyújt, mint amennyit az első ismerkedéskor ígér, és az életrajz írója — a téma iránt érzett

minden szeretete mellett is — akarva-nemakarva a dezilluzionálás végrehajtására vállalkozott, amidőn ilyen könyörtelen közelségbe emelte hőst az utókor szeme elé. Azt kellett megmutatnia, hogyan válnak semmivé az íróban rejlő nagy lehetőségek, hogyan veszti értelmét az irodalmi vezérség önként vállalt szerepe, hogyan hajlik gyakran elvtelen napi robotba egy önmagát szuverénnek érző friss szellem. Míg Reviczky-nél a magányosság, betegség, szenvedés és lelki hontalanság mégis csak kigyöngyözött egy megejtő hangú lírai költészetet, Gáspár élete a torzók torzója! Mindaz, amihez nyúlt, csak félmunkaként került ki kezéből. Fiatalon, tizenhét-húszéves fejjel a maga nemzedékének vezérelőltje, öntudatosan készül a harcra, amelynek a legfiatalabb nemzedéket kellene csatasorba állítani a Gyulai-féle irodalmi diktatúrával szemben. A 70-es évek elején a Reviczky—Komjáthy—Koroda baráti körben Gáspárt a legkitűnőbbek között tartják számon, a továbbiakban azonban nemcsak vezéri szerepe enyészik el, de maga az ember is gyorsan kisiklik. Vannak életében kiemelkedő pillanatok, de ezek valóban csak pillanatok. A szlovák költővel, Sládkovics-csal való kapcsolata vagy a munkásmozgalommal való kacérkodása, néhány bátor újságírói tett: mint ki-kigyúló fények csillannak fel abban a sötétségben, amely egész életútját jellemzi. Hazátlan bohém, aki

felett már a kortársak is gúnyolódnak vagy sajnálkoznak; a nyugati irodalmak fogékony olvasója, aki vidéki szerkesztőségekben váltja aprópénzre kultúráját; kiszolgáltatott bértollnok (ilyennek mondja Sziklay is), vén fejjel konvertita, protestánsból lesz a pápa magasztalója. De legnagyobb elesettségében is tanúi lehetünk annak, hogy egy-egy röpke pillanatra kiegyenesíti gerincét, szemébe mondja a világnak a maga kellemetlen igazságait, hogy utána visszasüllyedjen a tehetetlenségbe.

A munka szerzője mindenekelőtt a társadalmi helyzet könyörtelen logikájával igyekezett Gáspár egyéni tragédiáját indokolni. Kérdés, hogy milyen sikerrel? Bizonyos, hogy ami a dualizmus eme évtizedeinek benítő hatására általában vonatkozik, abban a szerzőnek teljesen igaza van. Ma már nem szorul bővebb bizonyításra, hogy a magyarországi kapitalizmus kifejlődésének első évtizedei éppen a kor legjobb írói tehetségeinek életében kiábrándulást és válságokat hoztak; a szabadabb hang, a polgáríbb ízlés, az új életérzések adekvát kifejezése csak a század végén, de még inkább a mi századunk elején találnak utat az irodalomban. A nagyarányú betokosodás, a sivár akadémizmus sok tehetséget taszított félre az útból s csak a legerősebbek tudtak keresztülvergődni a fojtogató közönyön és rosszakaraton. Mindez hozzátartozik a korhoz és Sziklay munkájának is egyik rokonszenves oldala, hogy a 70–80-as évek irodalmi helyzetképehez tanulságos adatokkal járul hozzá. Amikor azonban Gáspár Imre sorsának tragikus összeomlását kívánja indokolni, minduntalan az az érzésünk, hogy az egyén és a társadalom viszonyának olyan érzékeltetésével van dolgunk, amelyben a társadalom olyan hibáért is felelni kénytelen, amelyek inkább az egyén számlájára tartoznának. Véleményünk szerint Sziklay Gáspárnak az uralkodó dzsentrirel való párharcát többé-kevésbé mitologizálja. Ilyen törekvés érezhető pl. a Grünwald Bélával való összecsapás megrajzolásánál. Aligha hihető, hogy ez a kétségelentűl egyenlőtlen erőviszonyokat tükröző affaire vagy a rokonsággal való összekülönbözés egymagukban eldöntötték volna Gáspár életútját. Magában Gáspárban volt valami mélyenfekvő ok — valamilyen jellembeli fogyatékoság —, amely alkalmatlanná tette őt arra, hogy tartósan, keményen állja a sarat az életben. A monográfia szerzője szemelláthatóan nehéz küzdelmet vívott magával e kérdés eldöntésénél. Hőse iránt érzett rokonszenve csak nehezen engedte, hogy mindvégig kemény bírója legyen Gáspárnak. Igen árulkodó ebből a szempontból a könyvnek az a néhány sora, amelyben Gáspárnak a párbaj kérdésében elfoglalt álláspontjával foglalkozik a szerző: egy

előadásában Gáspár elítéli a párbajt, „mint kora uralkodó osztályának egyik kinövése”-t, s egy sorral alább megtudjuk, hogy ugyanabban az időben maga is párbajt vívott. Az akkori Népszava meg is botránkozott ezen a következetlenségen, — Sziklay napi-rendre tér fölötte. (111. l.) Az életrajz tele van az ilyen jellembeli következetlenség adataival. Nagy kár pedig, mert Gáspár életében akad nem egy olyan kezdeményezés, amely ha — erős jellem esetében — folytatásra lel, Gáspárt egészen más oldalra állíthatta volna, mint ahol a valóságban állott. Sziklay erénye, hogy gondosan kimunkál minden részletet, nemcsak azt mutatja meg, hogy ki volt Gáspár, hanem azt is, hogy mivé lehetett volna!

Maga az életrajz gazdag korfestő adatokban: látjuk a felvidéki kisvárosok középiskoláit, a németes polgári kultúrát őrző Pozsonyt, a kapitalizmus útján haladó fővárost, az alföldi központokat, megismerkedünk egész sor érdekes kortársal. Sokoldalúan és gondosan nyomon kíséri a szerző Gáspár életútját a kis és nagy állomásokon át, levelezése mellett elsősorban a korabeli sajtó anyagát gyűjti össze. Figyelme kiterjeszkedik Gáspár — sokszor álneveken megjelölt — apró cikkeire is és nemcsak ismerteti őket, de a cikkek eszmei mondanivalóját is rendre végiglelmez. E becüsletes aprómunka elvégzése lehetővé teszi, hogy a szóbanforgó évtizedek megismerésében jó nagy lépést tegyünk előre.

A szerző Gáspár egyéni irodalmi művei mellett (melyek súlyát nem értékeli túl) nagyon helyesen kiterjeszti érdeklődését Gáspárnak a magyarországi nemzetiségekhez, elsősorban a szlovák néphez való kapcsolataira. Gáspár érdeklődése a szlovák irodalom és a szlovák nép iránt valóban olyan rokonszenves formában nyilatkozik meg, amellyel abban az időben íróink között nemigen találkozunk. Helyes volt rámutatni ennek a rokonszenvennek mélyen szociális jellegére. Halványabb képet alkothatunk a tanulmány nyomán Gáspárnak a szlovák irodalom akkori képviselőihez, elsősorban Sládkovicshoz fűződő konkrét viszonyáról. Bár Sziklay több ízben is megemlékezik a Sládkovicsal való találkozásnak Gáspár egész életére gyakorolt hatásáról, a népköltészet felé való útmutatáson túl nem sok konkrétat tudunk meg erről a kétségkívül figyelemreméltó barátságról. Igaz, maga Gáspár sem segíti eléggé szerzőnket ebben, mert feljegyzései nem vonatkoznak Sládkovics társadalmi-politikai gondolkodásának ismertetésére. A barátság egyik lényeges tanulsága: a szlovák klasszikus költő ragaszkodása a magyar irodalom nagyjaihoz így is világosan kibontakozik Sziklay előadás

nyomán. Gáspár azonban e barátságon túl első ismertetője — még hozzá többnyire nagyon jószemű és megértő ismertetője — nálunk a szlovák irodalomnak, ő maga is fordított, mégpedig nemcsak alkalmoszerűen, hanem bátran mondhatni, élethivatásként. Ha szétforgácsolt, rapszodikus s egyre sekélyesebb életében volt valami állandóság, mely megadta egyéni helyét a korabeli társadalomban és méltóvá teszi őt az utókor elismerésére, akkor ez leginkább az a becsületes viszony, amely őt a nemzetiségekhez, köztük a szlovák néphez s ennek kultúrájához fűzte. A korabeli szlovák nacionalista sajtó és a reakciós szlovák burzsoázia, mint arra Sziklay rámutat, ezt természetesen nem értékelte, nem értékelték magyar részről sem, éppen ezért annál fontosabb, hogy felfigyeljünk rá most, és Sziklaynak a magyar—szlovák vonatkozásokat bemutató könyve ebből a szempontból sok ösztönzést tartalmaz az itt még teljesen fel nem tárt további irodalmi kapcsolatok felkutatására.

Gáspárt számontartjuk úgy is, mint Mickiewicz Krími Szonettjeinek első fordítóját. Sziklay nem tud határozottan választ adni arra a kérdésre, hogy miből fordította Gáspár Mickiewiczet, de valószínűvé teszi, hogy szlovák közvetítő hívhatta fel rá a figyelmét. Ami azonban a fordítások értékelését illeti, meg kell vallanunk, hogy a Gáspár-féle átültetések vajmi gyengék voltak, s aligha lehettek alkalmasak arra, hogy szélesebb körben érdeklődést keltsenek a lengyel költő iránt. A tartalmi hűségéről mondtak is részletes elemzésre szorulókat.

Ki kell emelni a munka világos szerkezetét, gazdag apparátusát és természetesen könnyed nyelvezetét. Mindezek a vonások

nemcsak tanulságos, de elsőrendűen olvasmányos munkává is avatják Sziklay könyvét. Övni kell azonban a szerzőt a társadalmi erőviszonyok ábrázolásánál és általában a múlt századvégi politikai helyzetkép megrajzolásánál kísértő vulgarizmusoktól. Bátran ilyen vulgarizálásnak tekinthető a dzsentrire való túlsűrű hivatkozás a konkrét és egyénített környezetrajz helyett vagy a Gyulai-féle irodalmi vezetőkör immár túlzottan is általánosságokban mozgó rajza —, ami, tegyük hozzá, nem egyedül Sziklay tanulmányának fogyatéksége. Vulgarizálásnak tartjuk azt is, ha a szerző Gáspárnak olyan erényeket tulajdonít, mintha neki egyedül sikerült volna túljutnia a kor politikai felfogására jellemző „politikai nemzetfogalmon” valamiféle népeket egyesítő idealisztikus gondolkodáshoz. A felhozott adatok egyáltalán nem bizonyítják azt, hogy Gáspár a nemzetiségi kérdésben valamiféle új politikai koncepciót állított volna fel az uralkodó ideológiával szemben s ezt senki nem is várhatja tőle! Ami pedig a monarchia népeinek „egységben” való szemléletét illeti, ez bizony üres frázisként hat, ha meggondoljuk, hogy a kapitalizmus viszonyai között semmiféle tartós megegyezésről vagy barátságról nem lehetett szó e népek uralkodó osztályai között.

Mindez azonban nem csökkentheti annak a jószándéknak az értékét, amellyel Gáspár a dualizmus élesedő nemzeti ellentétei közepette az érdekelt nemzetek barátsága mellett síkraszállt. A népek közti megértésnek és barátságának őszinte szelleme hatja át a Gáspárral foglalkozó monográfiát is, amely a szerző eddigi tudományos munkásságának kétségtelenül kiemelkedő eredménye.

Kovács Endre

HISTORICKÉ PIESNE

Texty a komentáre pripravil R. Brtáň. Úvod napísal A. Melicherčík. SAV Bratislava 1953.

Históriás énekek. A szövegeket előkészítette és magyarázatokkal ellátta R. Brtáň. Bevezetőt írt A. Melicherčík. SAV Bratislava 1953. 252 l. XIII tábla.

A Szlovák Akadémiai Kiadónál a „Régebbi szlovák irodalom emlékei” sorozat negyedik köteteként figyelemreméltó könyv jelent meg: *Históriás énekek*. A közölt szövegeket és kommentárokat Rudo Brtáň rendezte sajtó alá, a bevezető tanulmány Andrej Melicherčík munkája. A feldolgozott anyag természetesen sok hasonlóságot mutat a magyar históriás énekekkel. Magyarország

északi, szlováklakta területén a históriás énekeket a XVI. és XVII. sz. mozgalmas történelmi eseményei hozták létre. Ezeknek, akárcsak magyar megfelelőiknek, témája a török elleni harc, várostromok versben való megéneklése.

A kötet bevezető tanulmányát Andrej Melicherčík alapos történelmi áttekintéssel kezdi. Rámutat arra, hogy a XV. sz. vége

és a XVI. sz. eleje jelentős fordulópontot jelentett Magyarországon népeinek életében. Kettős okból vált szükségessé a feudális széttagoltság felszámolása és a központosított állam kiépítése. Egyrészt a belső gazdasági, politikai helyzet, másrészt az egyre növekvő török veszedelem sürgette. Ezt az időt Melicherčík az erős központosított hatalomért vívott harcok korszakának nevezi, amelynek nyomai természetesen a kulturális életben is megtalálhatók. Ebből következik, hogy ennek az új tartalomnak már nem felelnek meg az eddigi irodalmi formák. Štefan Krčmeryre (Krčmery: Slovenská poesia 16 stoletia. Sb. MS X. 1932) támaszkodva fejtegeti, hogy a XVI. sz.-ban már sok minden utal az irodalomban is a kor mozgalmas eseményeire. Elsősorban új líra születik, amely alapján természetesen vallásos, de már tartalmazza a kor némely égető problémáját is. „Ez még mindig az az idő, amikor a vallás zászlai alatt a társadalmi haladásért lehet harcolni” (9.1.) mondja. Ezzel kapcsolatban azonban azt várnánk, hogy kissé bővebben támassza alá állítását a reformáció haladó, gyakran forradalmi eszméinek és ezek szerepének megvilágításával. Mint az új líra képviselőire hivatkozik Ján Silvánra és Eliáš Lánira. Mindkettőjük költészetében az evangélikus prédikátor mély hite, isten dicsőítése mellett valóban tükröződik a kornak csaknem valamennyi problémája. A protestánsüldözés megrázó élményei, a török megszállás, az állandóan növekvő Habsburg veszedelem felismerése mind-mind nyomot hagynak benne.

Helyesen állítja meg Melicherčík, hogy a szlovák históriás énekek első virágkora szorosan összefügg a korabeli protestáns költéssel.

A szlovák históriás énekek magja a XVI. sz.-ban és a XVII. sz. kezdetén keletkezett ugyan, de hiteles feljegyzéseikkel csak a XVIII. sz. végéről, vagy még későbből találkozunk. Szívósságuk okait Melicherčík egyrészt abban látja, hogy esetről-esetre átfirták, másrészt abban, hogy a népdalokhoz hasonlóan valóban énekelték őket. A históriás énekek iránti érdeklődés a XVIII. sz. végén kezdődött és gyűjtésükben merült ki. Lejegyzésük főleg az idősebb és ifjabb Matej Holko nevéhez fűződik. Az ő gyűjteményükre támaszkodott a Národnie Spievanky kiadásánál Kollár is. Ján Kollár előtt már J. Rimay és B. Tablic is nagy figyelmet szentelt az énekeknek. Egyideig a Spievankyban közölt anyag szolgált alapul minden ilyenirányú érdeklődésnek. Később azonban hallatszottak olyan vélemények, melyek szerint a Kollár által kiadott szövegek eredete kétséges. Egyesek hamisításnak tartották őket, amelyek magától Kollártól, vagy esetleg Samo Chalupkától származ-

nak. Mindezek az állítások azonban megdőltek Ján Vilikovský eredményes kutatásai nyomán. „Neki sikerült bebizonyítania a Kollár-féle gyűjtemények existenciáját” (14. l.) szögezi le Melicherčík anélkül azonban, hogy közelebbről megvilágítaná ezt a kérdést, amelyet jónak látunk kibővíteni. Ján Vilikovský: Nejdůležitější rukopisní předloha Kollárových Staroslovenských Zpěvu („Kollár régi szlovák énekeinek legfontosabb kéziratós forrása”. Sb. MS, 1935, 182–95) c. cikkében világítja meg a Kollárral szembeni bizalmatlanság okait. A históriás énekek alapjául használt Holko féle gyűjtemények több más, a Národnie Spievanky kiadásánál idézett forrással együtt Kollár óta már nincsenek meg, sőt nem szerepelnek Matej Holko munkáinak két hátramaradt jegyzékében sem. A rájuk vonatkozó egyetlen adat magának Kollárnak a hivatkozása volt. Vilikovský kutatásainak eredményeképpen azonban a következőket állítja meg: Van hiteles bizonyíték arra, hogy a két Matej Holko valóban gyűjtött históriás énekeket. A kishonti irodalmi társaság ünnepi ülésén 1829-ben ifj. Matej Holko előadást tartott „Cantiones quaedam Nationales Historicae Slavicae et Hungaricae” címmel, amelynek folytatásaként a társaság jegyzőkönyvében még ez következik: „collectae per Patrem Mathiam Holko, eiusque filium eiusdem nominis”. Ennek Vilikovský szerint döntő jelentősége van, mert legalább öt évvel Kollár előtt pontos adatot közöl nemcsak a Holko féle gyűjtemények létéről, hanem még címükre vonatkozólag is. Mindehhez hozzájárul az is, hogy hiteles adatokkal és évszámokkal lehet bizonyítani mindazt, amire Ján Kollár Matej Holko életével és működési helyével kapcsolatban a kinyomtatott gyűjtemény előszavában hivatkozik.

Melicherčík tanulmányából kiderül az is, hogy a históriás énekek gyűjtése később egyre inkább két vonalon haladt tovább. Egyrészt arra törekedtek, hogy megállapítsák valódiságukat, másrészt voltak, akik (Tesnoskalký, Škultéty és mások) ezen a téren is átsiklottak a nacionalizmusra. A históriás énekekben is az igazi szlovák jelleget keresték, elfeledkezve arról, hogy azok mikor, milyen történelmi körülmények között keletkeztek.

A bevezető tanulmány ezután ráter a közölt históriás énekek inkább tartalmi és kisebb mértékben eszmei és műfaji vizsgálatára. Elsőként az O krále Ludvika porážce (Lajos király vereségéről) c. énekről szól részletesen. Az ének legnagyobb valószínűség szerint közvetlenül a katasztrófa után keletkezhetett, mivel még csak annyit mond Lajos királyról: „isten tudja hová lett”. Ismeretes, hogy a szerencsétlen király holttestét valóban csak néhány hónap múlva

találták meg a Csele patak (és nem folyó! — 15. l.) medrében. Az ének szerzője valószínűleg alapos ismételt a csatában. Erre mutat legalábbis az előzményeknek és magának a csatának pontos, szemléletes leírása. Melicherčik is arra törekedett, hogy az ének alapján alapos áttekintést adjon a Mohácsi előtti történelmi, politikai helyzetről. Helyesen emeli ki, mennyire tisztán látta az ének szerzője a főurak — és az ötödik versszak alapján hozzátehetjük — főpapok bűnöségét, mint a katasztrófa egyik okát. A történeti ének szerzője valóban gyűlölettel nyilatkozik a főnemesekről, és velük szemben a központi hatalom megtestesítőjét, a királyt veszi védelmébe, akitől a jobbság bizonyos fokig saját sorsának megjavulását is remélte. A 11. és 12. versszak a cseh kancellária és cseh tanácsadók pozitív szerepét emeli ki határozottan, ami valóban bizonyíték lehet az ének cseh eredetére. (R. Brtán: Megjegyzéseiben erre vonatkozólag részletesen idéz.) A történeti ének további elemzésénél Melicherčik helyesen mutat rá, hogy az énekek igazi hőse valójában a nép, amely vérét ontotta hazájáért s nemzetiségi különbség nélkül vállalta a törökellenes harc és védelem minden terheit. A mohácsi csatában pl. az áruló magyar urak mellett a harcosok között lengyeleket, cseheket, németeket emleget a történeti ének.

Tükröződik az énekekben a politikai helyzet megváltozása is. Az Eger ostromáról szóló énekekben a szerző: Štefan Komodický már nemcsak a török veszedelem miatt kesereg, hanem látja az egyre növekvő másikat is. Lajos és Mátyás királyok siratásával tulajdonképpen a nemzeti király halálán búsul. Idegen fejre került már a korona is! Megjelenik a történeti énekekben az esztendő mind gyakrabban fellelhető németgyűlölet:

„Naša uherská zeme, když Turek rabuje
Dvakrát vic od Turka Nemeč ji holduje”
(A mi magyar földünket
a töröknél kétszer jobban rabolja a német)

Ennek a nyomot jól ismerjük a magyar történeti énekekből is. Határozottan Habsburg-ellenes a Murányi várról szóló ének, mely világosan rámutat arra, hogy a Bazald Mikuláš elleni harc csak ürügy és egyben eszköz a császáriak részéről az erősebb várak elfoglalására. Hogy mit jelentett a Habsburg uradalom Magyarországnak, talán a Písen o bidné Uherské krajine (Ének a nyomorúságos Magyarországról) c. énekből látható leginkább. Az ének szerzője — ismeretlen evangélikus prédikátor — egyenesen Ferdinándra utal, mint minden elmondott szerencsétlenség és rossz közvetlen okozójára. Realisztikus képekben élénk azokat a rémtet-

teket, amelyeket a török ellen „segítség” nyújtó császáriak véghezvittek.

A XVII. sz.-ból származó történeti énekekről beszélve Melicherčik összehasonlítja ezeket a XVI. századiakkal. Érdekes, de teljesen érthető különbséget vehetünk észre. Amíg a korábbiakat a harciasság, bátor hang, a törökellenes harcra való buzdítás és lelkesedés jellemzi, a későbbieknél feltűnik egy bizonyos lehangoltság, fatalizmus, elkeseredettség, beletörődés mindenbe, hiszen mindez úgyszólván isten büntetése. Erre hozza példának az Érsekújvárról szóló éneket. (1663) „Ez biztosan annak a sötétségnek a következménye, amely a Habsburgokkal Szlovákiába is eljutott” — vonja le Melicherčik a következtetést, melyet ismét igazolhatunk magyar példával is. A magyar történeti énekek már a XVI. sz. utolsó évtizedeiben, ugyancsak a Habsburgoknak köszönhetően hanyatlásukat. Hiszen ennek egyik főoka a császári kormányzat által tervszerűen szétzüllesztett végvári élet pusztulása volt.

Az 1621-ből származó „Myjava és a kozákok” vásári dalhoz hasonló bevezető része megerősíti a történeti énekek és vásári dalok közötti rokonságot. A XVII. sz.-ból való a Tompierről (valójában Dampierre) c. ének remek példa arra, hogyan vélekedtek Magyarországon népei egy Habsburg generális „hőstetteiről”. Széttuzza Dampierre Habsburgok által hírdetett dicsősége hírt és nyíltan hirdeti, hogy nem lehet igazi hős az, aki az elnyomók oldalán a nép érdekei ellen harcol.

Annak bizonyítására, mennyire elnépiesedett a XVII. sz. folyamán a történeti ének, Melicherčik a Kékkői várról szóló ének népdal-hangját hozza fel. A vers kezdősorai kétségtelenül sok későbbi népdal motívumává is váltak. Szerinte azonban ezt még ennél is jobban szemlélteti a Bátor Erzsébetéről szóló ének, ahol — úgy mondja — nemcsak a hang, hanem maga a mondanivaló is a népköltészetre utal. Ezzel kapcsolatban mi inkább Štefan Krčmery meghatározását (i. m.) tartjuk biztosabbnak. Szerinte: „a Bátor Erzsébetéről szóló énekek kétségtelenül népköltészeti alapja van”. Valószínűbbnek látszik az ének beható vizsgálata alapján, amit Rudo Brtán mond róla tanulmányában (233. l.). E szerint, annak dacára, hogy Kollár „bizalommal és készséggel” fogadta el a Daniel Slobodától kapott, állítólag 1610-ből származó éneket, és annak, hogy Sloboda híven és helyesen adta meg az ének felfedezésének körülményeit Kollárnak: „Sloboda helyes adatai azonban még nem jelentik, hogy az ének nem fiatalabb . . . , amit véglegesen csak akkor lehet majd megoldani, ha megtalálják a kéziratot, amely Kollár rendelkezésére állott.” Ami pedig a Vavro Brezuláról vagy a Katarinkáról szóló énekek

hosszadalmas fejtegetését illeti, az elemzés és a népi hősöknek a históriás énekekben való egyre gyakoribb szereplésének szemléltetése a levegőben lóg, semmi alapja nincs, felesleges, amennyiben ezek az énekek a kötetben kiadott szövegek között nem szerepelnek és valójában nem is históriás énekek.

Andrej Melicherčík tanulmánya után következnek az énekek szövegei. Összesen 12-ről van szó. Tárgyukat tekintve többnyire a törökellenes harcok, várostromok eseményeit tartalmazzák. Többségük földrajzilag a szlováklakta területre vonatkozik.

Ének két magyar úrról és a török császár leányáról. (1460) (A keltezés Kollártól származik, nem az ének lejegyzésének, hanem az esemény megtörténtének idejét jelöli)

Ének a mohácsi csatáról (1526)

Ének a murányi várról (1549)

Ének a szigeti várról (1566)

Ének némely várakról: Kékkőről, Dévényről és Zólyomról 1596

Egerről (1596)

Ének a nyomorúságos Magyarországról (1597)

A magyar földnek a török általi feldúlásáról (XVI. sz. vége)

Bátory Erzsébet Csejtében (1610)

Tompieről (1620)

Myjava és a kozákok (1621)

Ének Érsekújvárról (1663)

A szövegeket Rudo Brtáň szerkesztő megjegyzései, magyarázatai követik. A magyarázatok 125 oldalt, míg a tulajdonképpeni anyag, a szövegek 70 oldalt foglalnak el. Ezt aránytalanak érezzük. A kétszerannyi terjedelmű magyarázat és a rengeteg — nem minden esetben lényeges — adathalmaz, úgy hisszük, bonyolulttá teszi az énekek közelebbi megértését. Annál is inkább, mert Brtáň és Melicherčík soraiban több helyen egymás véleményének ismétlését találjuk. (Ilyen pl. a históriás énekek ill. népdalok gyűjtéséről, Kollárról, elődeiről és követőiről a gyűjtésben. (Különösen szembetűnő ez az O krále Ludvika porážce c. éneknél, ahol egymást felülmúló részletességgel írják le a történelmi előzményeket, — egyikük sem említve a Dózsa féle parasztfelkelés szerepét — csupán azzal a különbséggel, hogy Melicherčík 30 000 főre, Brtáň csak 26—28 000-re becslili Lajos seregét.

Brtáň is a históriás énekek keletkezésének kérdésével kezdi összefoglalását. Kiemeli, hogy amíg az egy ország keretein belül élő „magyaroknak már 1555 körül megvolt a hírneves Tinódi Sebestyénük és amíg kb. 20 históriás énekszerzőt tudnak felmutatni, Szlovákiában a XVI. sz. végéig nem lehet kettőnél-négynél többet kimutatni” (119. l.). Ezért nem alakult ki a szlovák nép körében összefüggő népi epika, hanem többnyire

töredékek alakjában maradtak fenn és terjedtek a történelmi eseményeket elbeszélő énekek.

Brtáň a továbbiakban elmondja, hogy a közölt históriás énekek feldolgozásánál az a szempont vezette, hogy csupán a szó szoros értelmében vett énekeket lehet besorolni, olyan históriás énekeket, amelyek gazdagabb, hiteles történelmi témát dolgoznak fel, és amelyek valamilyen formában a kor történelmi eszméit, szellemét tükrözik. Ezért tér el a kötet — mint írja — a Kollár és követői által „históriás vagy történelmileg emlékezetesnek” tartott énekek gyűjteményétől. A közlendő szövegek száma ehhez viszonyítva legalább 40-nel csökkent. Itt kell szólnunk a kötet összeállításánál — szerintünk — elkövetett hibáiról. Akkor, amikor aránylag ilyen kisszámú — Brtáň szerint konkrét történelmi eseményeket feldolgozó — históriás énekekről van szó, kár volt elsőnek egy széphistóriát közzétenni, és az ezzel kapcsolatos valóban problematikus kérdést hosszasan fejtegetni.

A könyv többi 116 oldalát a 12 históriás ének kritikai feldolgozása teszi ki. Megtalálható minden ének összes forrása, nemcsak a variánsok feltüntetésével, hanem minden változat teljes szövegével, az összes rávonatkozó irodalommal (kivéve a Siládi és Hadmázit). Mindezt azonban túlzásnak tartjuk, annál is inkább, mert Brtáň ellentmond sajátmagának, amikor ezt az aprólékos feldolgozást azzal indokolja, hogy a kötet széles tömegek számára készült és a sok adatközlés a könnyebb megértést van hivatva szolgálni. Mindehhez még hozzájárul a néhol előforduló nem eléggé világos és pontos fogalmazás, ami félreértésekre adhat okot. Így pl. a 126. oldalon ez áll Kollár szövegeinek hitelességével kapcsolatban: „halála után a magyar burzsoá sovíniszták gyanúsították” — amiből azt is lehet érteni, hogy aki valamilyen lényeges kérdésben akármilyen — esetleg tudományos — szempontból gyanúsnak, megvizsgálandónak tart valamit, az rögtön burzsoá sovíniszta. Ilyenformán pl. nagyon furcsán hatna, hogy 1950-ben kiadott irodalomtörténetében Albert Pražák még mindig óvatosságra int a Kollár által kiadott históriás énekekkel szemben, azzal a megokolással, hogy a NS-ban hamisítások is kimutathatók. (Pražák: Dějiny slovenské literatury 151 l.) Néhány helyen meg hiányos a forrásul felhasznált irodalom megjelölése. A 136. oldalon a Kollár-ellenes Siládi és Hadmázira vonatkozó irodalom keretében csak a szerzők neveit és a megjelent művek évszámát jelöli meg, és később a részletes bibliográfiában is csak részben említi és a megjelenési helyet és a címet. (Szegedy Rezső cikkei még innen is kimaradtak, habár a szerző nevét megemlíti.) Ugyancsak a

széphistória ra vonatkozó források bibliográfiájában szerepel: Irodalomközlemény 1913. 19. Irodalomtörténeti Közlemények értendő ez alatt? Hasonlóan hivatkozást találunk Zrínyi Péterből vett idézetre (137. l.) a hely megjelölése nélkül.

Tökéletesen egyetértünk Brtánnak azzal a kijelentésével, hogy a Píseň o dvuch uherských panoch a tureckého cisare dceri (Ének két magyar úrról és a török császár leányáról) c. ének a legproblematisabbak közé tartozik. Miről is van itt tulajdonképpen szó? A Szilágyiról és Hajmásiról szóló széphistória mindkét — tehát szlovák és magyar nyelven egyaránt megvan. A magyarban két változat maradt fenn: az 1571-et megjelölő Csoma kódexben (jelen kötet csak erre hivatkozik) és az 1561-es évmegjelölésű Vasady kódexben. Ugyanakkor megvan szlovákul a Turálukai énekeskönyvben. Azt Brtán is ismeri, hogy „nem ismerjük az ének latin, délszláv és német változatát, sőt nem áll rendelkezésre az esetleges olasz, török vagy román minta sem” (136. l.). A Csoma kódexbeli 1571-el szemben a Turálukai énekeskönyvben 1560-ban „szerzett” (text složený) szöveg kétségtelenül régebb 11 évvel. Az első, aki a T énekeskönyv alapján az éneket kiadta V. Houdek volt. Az ő nevéhez fűződik a szöveg rendezése és a cím kiegészítése, ahol a megfelelő helyre betoldotta a hiányzó szót: Píseň o dvuch uherských panoch a (tureckého) cisare dceri. Jelen mű szövege is ennek alapján készült, mert ez a legrégebbi és teljes kézirat. 37 verszaka van. Kollár NS-ban a cím: Michal Siládi a Václav Hadmázi (Szilágyi Mihály és Hagymási László) és ennek a Holko féle gyűjteményeken alapuló szövegnek csak 31 strófa volt. A 32., 33. sőt a magyarban különálló 34. versszakot is, Kollár a Magyar Költői Régiségek 1828-as kötetéből fordította szlovákra. Ez az utolsó versszak tartalmazza a keltezt, valamint azt a sokat idézett sort, miszerint a verset „az poétának ű versében” szerette az illető Szendrei Névtelen. Ehhez írta annak idején a Spievankyban Kollár erről vallott meggyőződését: „a magyar fordító egy más eredeti alapján készítette, kétségtelenül a mi szlovák eredetinkből, amit azonban ő — bizonyára nemzeti büszkeségből — beismerni szégyenlett.” Brtán szerint tehát Kollár is bezonyított a szlovák szöveg elsőbbségét, többek között azzal is, hogy a ritmust is érzékelve remekül fordította le a hiányzó strófákat a magyarból. Brtán ezzel kapcsolatban említést tesz egy ma már sajnos ismeretlen kézirat-ról is, a Madunicei (Vágmedencei) énekeskönyvről, ahová szerinte tisztán tévedésből kerülhetett be 1578-as évbejegyzés, „mivel ritmikailag a nyolc oda semmiképp sem illik” és „eszerint az 1578-at 1570-re (1560) kell

átjavítani, ami így is, úgy is egy évvel korábbi, mint a magyar szöveg”. Azonban pont ez az „így is, úgy is” hangzik nagyon furcsán, mivel Brtán sehol sem említi a Vasady kódexbeli variánst, amelynek tudvalevőleg 1561 a keletezése. Ha tehát a Csoma kódexbeli szöveg 1571-es évével kapcsolatban ki lehet mutatni, hogy a Madunicei szöveg így is egy évvel korábbi eredetre mutat 1570-es évmegjelölésével, mihez viszonyítva jelent az úgy is egy évvel való elsőbbséget a zárójelben feltüntetett 1560-as évszám? (147. l.) Brtán az alaposan átdolgozott, variánsokkal és bő magyarázatokkal ellátott fejtegetéséhez közli a rávonatokhoz felhasznált irodalmat is. Sajnálunk kell, hogy nem jutott hozzá az ezzel a kérdéssel foglalkozó újabb és legújabb nagyon gazdag magyar irodalomhoz. Nem említi pl. (és nem is említheti az általa leírtak alapján) Szabó Zoltán (Irodalomtörténeti Közlemények 1936), Honti János (Etnographia 1930), vagy Szegedy Rezső (Irodalomtörténeti Közlemények 1915) cikkeit. Nem lehet célunk ennek az ismertetésnek a keretein belül bővebben foglalkozni az emlegetett Houdek féle, — a szlovák szöveg eredetiségét, és a magyarnak mint ennek szövszerinti fordítását bizonygató — érvekre adott logikusan és konkrétan alátámasztott ellenérvekkel. Annyit azonban megemlítünk, ha már egyszer a kötetben sor került a széphistória közlésére, bővebben kellett volna tanulmányozni a széphistória eme fájának (két ifjú harca egyazon leányért) eredetét, ami sokban megvilágította volna Szilágyi és Hajmási problémáját is. Amint Honti (id. h.) kutatásai alapján kifejti, e történetek témája egészen az ősgermán Hilde mítoszra megy vissza, ahonnan aztán különböző közvetítéseken keresztül jutott Magyarországra, itt is valószínűleg a szerb-lakta területekre. A délszláv népköltészetnek a magyarra való hatása pedig nem egyszer példákkal igazolható.

Ősszeurópai jelenséggel állunk szemben. Tehát mind a szlovákban, mind a magyarban más eredetiről való leírásról, átdolgozásról van szó. Ami pedig az évszámokat illeti, arra is van bizonyíték, hogy azok igen gyakran nem a szerzőktől, hanem a másolóktól származnak. Sőt az emlegetett utolsó strófa éppen az a hely, ahol a másoló rendszerint magánközleményeinek ad helyet, és sokszor önkényesen változtat. Ebből következik, hogy sem a Csoma kódexbeli 1571-es, sem pedig a Vasady kódexben levő 1561-es évszám nem a vers keletkezésének idejét jelöli. És elvégre a szlovák „do kroniky zep-sal” (befírta) ugyanazt jelenti, mint a magyar „egy poétának verséből”. Mint másolat a szlovák szöveg valóban őreggebb lehet egy évvel, de ez még korántsem jelenti azt, hogy akármelyik magyar változat ennek

fordítása lenne. A Szendrői Névtelen abból a valószínűleg már a XV. században ismeretes nagyobbterjedelmű elbeszélő költeményből meríthetett, amellyel mint közös mintával sok hasonlóságot mutatnak nemcsak a Szilágyi és Hajmási, hanem két ismert székely népballada és Gegő Elek kománfalvi gyűjtése is.

A Históriai énekek kiadása kiváló bizonyít-

téka annak, mennyire megbecsüli az új szlovák irodalomtörténet a haladó hagyományokat. Egyben természetesen intő példa, hogy a régebbi szövegek kiadása és magyarázása mennyire felelősségteljes munka. A kötet tartalmi és technikai hiányosságai mellett is úttörő kezdeményezés, és nagy segítségére lehet a magyar kutatóknak is.

Michna Sarolta

VÁLI MARI: EMLÉKEIM JÓKAI MÓRRÓL

Szépirodalmi Könyvkiadó 1955. 459 l. Az előszót írta és sajtó alá rendezte Lukácsy Sándor. (A Magyar Századok sorozatban.)

Jókai irodalomtörténeti jelentőségét, és nemcsak a magyar, de a világ számtalan népének szívében elfoglalt helyét nem szükséges idéznünk annak bizonyítgatására, hogy egy róla, életéről, közvetlen környezetéről beszámoló újabb „hiteles tanú” előbukánása az ismeretlenség homályából élményt, emberi dokumentumokban gazdag, színes élményt nyújtó olvasmány a legszeleesebb olvasóközönség számára is. Ebből a szempontból föltétlenül nyereségnek kell tehát tekintenünk Váli Mari Emlékeinek — habár csak szemelvényes — nyilvánosságra hozatalát.

A szövegválogatás és a szövegközlés munkájához azonban szeretnénk néhány észrevételt tenni. Az Emlékek végéhez csatolt jegyzetben azt olvashatjuk, hogy a kiadó a szövegből a Jókaiával foglalkozó részeket „megközelítő teljességgel” válogatta ki közlésre, a távolabbi családra vonatkozó részekből csak annyit hozott, amennyi a megértéshez okvetlenül szükséges volt.

Azonban a kéziratban maradt anyag — az egész mű $\frac{2}{3}$ -ad része —, nem csupán családi vonatkozású szövegeket tartalmaz, hanem bőven találhatunk benne társadalomtörténeti, helytörténeti szempontból érdemleges részeket, mint például a XIX. század derekának iskolaügyére, nevelési elveire vonatkozó fejezeteket, vagy a Pápa városa szempontjából érdekes adalékokat. Jöcskán kimaradtak a közlésből Jókaiával — ha nem is személyes élmény alapján — foglalkozó részetek, például a Sajó c. fejezet, mely az abszolutizmus korának hangulatát tükrözi. A Váli Mari életére vonatkozó olyan szövegrészek, melyek a szerző életelveit, felfogását tartalmazzák, szintén nem tekinthetők egészen fölöslegeseknek, hiszen a kor kispolgári-nemesi társadalmának gondolkodására vetnek világot. XIX. századi emlékirat- és naplóirodalmunk nem

annyira gazdag, hogy az ilyenfajta mű, mint Váli Marié, ne tarthatna számot általános érdeklődésre. Véleményünk szerint helyes lett volna tehát, — ha már semmiképpen nem volt mód teljesebb szövegközlésre —, ha a megfelelő helyen a kiadó legalább tartalmi, tárgyi tájékoztatást adott volna a kihagyott szövegről. Ezzel a kiadvány nagy segítségére lett volna a tudományos érdeklődésű olvasónak, mert tájékoztatást adott arról, hogy mi az, amit Váli Mari Emlékeinek kéziratában még kereshet — és találhat.

Az Emlékek keletkezéséről Lukácsynak a szöveg elé írt bevezetésében azt olvashatjuk, hogy Váli Mari hatvanöt éves korában, a Jókai halálát követő megrendülés napjaiban írta meg emlékiratait. Ezt helyesbíténiünk kell: Váli Mari nem Jókai halála után, hanem még az ő életében kezdte el írni művét, sőt még maga Jókai is olvasta az elkészült részeket. Mikor 1904-ben az 1889-es évhez ért, akkor halt meg Jókai. Ezután csak 1909-ben folytatta tovább az írást Váli Mari és 1910-ben fejezte be. 1913-ban az Emlékek hiteles kéziratát elhelyezte a Széchényi Könyvtárban. A szöveg jelenlegi közlése azonban nem ennek a hiteles kéziratnak az alapján történt, hanem a család birtokában levő másolatból. Ha az Emlékek kiadója a szövegközlést nem a hiteles kézirat alapján végezte is (ami önmagában véve is vitatható eljárás), azt a kiadás előtt föltétlenül alaposan át kellett volna tanulmányoznia. Ez tartalmazza ugyanis a szerző intencióit a legközvetlenebbül, s ezek kötelezőek a kiadóra a szerző halála után is. Az utókornak éppen az a feladata, hogy az író minden körülmények között úgy szólaltassa meg, ahogyan ő a maga idején megszólalni kívánt. Ez lényegében a „szerzői jog”-nak, ha nem is paragrafusba foglalt, mélyebb értelme és jelentősége.

Mindezzel kapcsolatban még egy elég jelentős körülményről kell megemlékeznünk, amely úgy látszik, elkerülte a kiadó figyelmét. Az Emlékek kéziratának a Széchényi Könyvtárban őrzött hiteles szövegét Váli Mari közvetlenül a letétbe helyezése előtt két olyan záradékkal látta el, amelyekkel még nyomatékossá akarta tenni művének fő célját, ami nem egyszerűen csak Jókainak és környezetének a szerető rokon szemüvegén keresztül való bemutatása volt, hanem elsősorban: Jókai személyének megvédése, igazolása. Ez a körülmény Váli Mari emlékiratírói minőségét jelentékenyen megnöveli. Jókai ugyanis második házasságával kapcsolatban, nagyrészt a család egy részének tapintatlan, sőt ellenséges magatartása következtében, országosnak mondható gúny- és rágalomhadjárat középpontjába került. Ennek a magatartásnak a család részéről egyrészt társadalmi, másrészt anyagi okai voltak, s lényegében véve megkeserítették Jókai életének utolsó szakaszát. A család másik része, amely távolabb állt az eseményektől és az érdekektől, józanabb álláspontot képviselt. Ennek a félnek legjózanabb és legtekintélyesebb tagja: Váli Mari vállalta magára felelőssége teljes tudatában a „védőügyvéd” szerepét. Ő erre mindenképpen illetékes is volt. Erkölcsi tekintélye, a családban közismert igazságossága eleve hitelessé tették mondanivalóját. Jól ismerte a szereplő személyek mindgyikét. Szülei elbeszéléseiből és saját élményei alapján Jókai életének minden mozzanatáról értesült. Most, amikor szeretett Móríc bátyját a méltatlan támadások pergőtüzében szenvedni látta, elvonult lelki szemei előtt egész élete. Kereste az okot, hogy miért történt mindez így, és abban találta meg, hogy ha az ifjú Jókai első szívbéli vonzalma kisvárosi társadalmi és családi előítéletek miatt nem szenved hajótörést, akkor élete másként, talán szerencsésebben alakulhatott volna. Akkor nem lett volna kiszolgáltatva idős korában Laborfalvi Róza unokája szeszélyeinek, nem lett volna magányos és elhagyott – mert ezek a körülmények késztették az újból való megnősülésre.

Ez a gondolator ilyen okozati összefüggésben félreismérhetetlenül, egészen világosan és erősen hangsúlyozottan jut kifejezésre Váli Mari Emlékeiben. Még egészen távolinak látszó gondolatmeneteiben is erre céloz valamilyen formában. Amennyire tehát tudatos védírat Váli Mari műve Jókai mellett, ugyanakkor tagadhatatlanul vadirat azokkal szemben, akik második házasságát magatartásukkal előidézték. Éppen ezért nehéz lenne elfogadnunk Lukács Sándornak azt a megállapítását, hogy Váli Mari „hangjába mindig elnéző, meleg szeretet vegyül”, ha Laborfalvi Rózáról ír. Szépsége és színművészete kivívta ugyan csodálatát és elismerését is,

de gyerekkorában mindig megmagyarázhatatlan félelmet érzett vele szemben, később pedig magában súlyosan hibáztatta, hogy Móríc bátyját nem tette olyan boldoggá, mint ahogyan azt az ő jósa, gondoskodó, elnéző szeretete megérdemelte volna. Léptenyomon, nyíltan és burkolt célzásokban kifejezésre juttatja Váli Mari azt a meggyőződését, hogy Laborfalvi Róza nagyravágyó, hiú, pazarló, zsémbeskedő, uralkodni vágyó természetével csak megnehezítette férjének az életét és még a munkában is akadályozta. Leányával és unokájával szemben folytatott helytelen nevelési rendszere pedig arra vezetett, hogy az utóbbi sem tanúsított Jókai irányában hálát és szeretetet, amiért örökre fogadta, sőt második házassága alkalmává a legélesebben szembefordult vele. Ezért fűzte Váli Mari ehhez a fejezetcímhez: „*Hogyan lett Laborfalvi Róza unokája Jókai Mór leányává?*” utólag ezt a megjegyzést: „*Ennek nyilvánosságra hozhatásáért szántam rá magamat az Emlékek megírására.*” — Ha minket, Váli Mari Emlékeit olvasva, nem elsősorban érdekel is a Jókai második házassága körül kitért botránykrónika: ha a szerző kifejezetten ennek tisztázása érdekében írta meg a művét, akkor ez a körülmény a kiadó részéről a bevezetésben legalább néhány mondatot megérdemelt volna, hiszen az Emlékek teljesebb megértését segítette volna elő.

Nem érthetünk egyet Lukácsynak a szöveg bevezetésében Váli Mari egyéniségevel kapcsolatban tett néhány megjegyzésével sem. Váli Marinak egész élete arról tanúskodik, hogy mindvégig erős akaratú, határozott, céltudatos ember volt, akinek életeleme a munka, főként a másokért végzett munka. A család mindig számíthatott rá: ahol szükség volt rá, mindig kész volt segíteni. Természetesen nem volt mentes emberi gyöngeségektől sem. De azért éppen nem volt sápitózó, mások nyakán élő, kellemetlen rokon, hanem feloldódott az általa felnevelt rokon gyermekek sorsában és saját otthont teremtett magának. Mindig boldog volt, ha Móríc bátyja közelében élhetett, de inkább visszavonult ettől is, ha ezért Laborfalvi Róza vagy unokája szeszélyeit kellett volna eltűrnie. Föltétlenül tekintély volt a családban, akinek véleményét kikérték, nem pedig, ahogy Lukács Sándor írja: „*rokon, akinek igazában otthona sincs*”, akinek „*helye a konyhában vagy a gyerekszobában volt*”, aki „*ingyen pesztra mások gyerekei mellett*”. Egy ilyen „*tedd-ide tedd-oda rokon*”-ban hogyan is lehetett volna annyi írói tehetség, mint amilyen Váli Mari emlékeit megírta?

Összegezve az elmondottakat: Váli Marit az Emlékek részleges megjelenése alapján is be kell sorolnunk a XIX. század emlékiratírói közé. Érdemleges méltatásának azonban

az egész műre ki kell terjedni, s erre a most ismertett kötettel kapcsolatban nincs mód.

Külső kivitelében a kiadvány elismerést érdemel. A szerkesztéssel kapcsolatban megemlítjük még, hogy — ellentétben a jelenleg inkább szokásos, gyakran előforduló túljegyzeteléssel, ez a szöveg valamivel több jegyzetet is elbirt volna. Így például kevés

konkrét adatot közöl magáról a szerzőről, és szívesen vettünk volna egy-egy lábjegyzetet pl. Tarczy Lajosról, Bocsor Istvánról, Szigeti Józsefről, Kerkápoly Károlyról, Baldácsy Antalról, vagy Csokonai Lillájának öregkori életkörülményeiről.

Csapodiné Gárdonyi Klára

FENYŐ ISTVÁN: AZ AURÓRA. (EGY IRODALMI ZSEBKÖNYV ÉLETRAJZA)

Irodalomtörténeti Füzetek 4. sz. Bp., 1955.

1955 utolsó napjaiban jelent meg az Akadémiai Kiadónál Fenyő István munkája, Az Auróra. Örvendetes e tanulmány megjelenése, mert az elsők között cáfolta meg azt a — sajnos igaz — megállapítást, hogy a fiatalok nem szeretik eléggé a pontos filológiai munkát. Fenyő István tanulmánya lelkiismeretes kutatómunkára vall. Kis könyve nagy seregszemle, amelyben nem maradt feltáratlanul a kevésbé ismert írók és költők munkássága sem. Függelékével pedig a korszak kutatói nem csekély értékű tájékoztatóval és mutatóval gyarapodtak. Nem véletlenül említjük első helyen pozitív értékűnek a függelék: pontosságával és megbízhatóságával ez tölti be legjobban szerepét.

Fenyő István tanulmányára is illik az a gyakran elhangzó megállapítás, hogy „erényéből fakadnak hibái”. Szép feladat, ha valaki arra vállalkozik, hogy nem éppen kedvező körülmények között, a filológiai pontatlanság vádját — személyén túlmenő értékkel — *kivédi*. De vajon ez a feladat megkívánta-e azt, hogy a tanulmány írója lemondjon az elvi értékelés szép feladatáról? Mert Fenyő István könyvének egyik legszembevetőbb hibája az elvi értékelés világos, következetes — a történetiség szem előtt tartása melletti — végigvezetésének hiánya. „Hibái erényéből fakadnak” — mintha előre attól félt volna, hogy munkáját eleve a filológia hiányának vádjával fogadják.

Hatalmas anyagot dolgozott fel, de tanulmánya nem egy helyen ismertetés lett. Adatai lehúzták a részletek vizsgálatába és így nem tudta megadni az Auróra távlatait, teljes értékű irodalomtörténeti jelentőségét. Ennek következménye a tanulmány (mint irodalmi alkotás) szerkezetének, felosztásának és az előadás menetének hibája is. — (A szerkezet lazaságát fokozza, hogy közvetlenül az *irodalmi zsebkönyv* tárgyalása elé mechanikusan 11 oldalas *történelemkönyvbe* illő fejezetet tesz.) Igaz, a tanulmány írója-

v nak sokféle szempontot kellett figyelembe vennie, hiszen nem egységes életműről szól, hanem irodalmi zsebkönyvről, amelynek ahány—annyiféle munkatársa volt, különböző életkorúak, világnézetűek stb., írók és dilettánsok, akik mégiscsak egy Pestet irodalmi központnak tekintő zsebkönyvbe írtak. S ez az Auróra egyik jelentősége — amit Fenyő István nem mond ki határozottan a maga helyén — hogy ti, az éppen általa említett korábbi több központú (vidéki jellegű) irodalmi életet egyetlen centrumba igyekezett összefogni. A bevezető Polgárosulás és irodalmi élet c. fejezetének minden megállapítását el lehet fogadni, de miért nem írja meg Fenyő István azt is, hogy ez a polgárosodás nem nemzeti jellegű, hogy Pest lényegében német város (még Petőfi korában is az!). Magyar irodalmi centrummá tétele nem ettől a polgárosulástól függ döntően, hanem a Pestre özönlő fiatal magyar értelmiség törekvéseitől. Kármántól kezdve — s mindazok, akikről Fenyő István is nagyon helyesen ír — az értelmiség viszi az irodalmi életben a vezető szerepet. Törekvéseiben kevésbé támaszkodhatott a pesti polgárságra, legfeljebb a vidéki, irodalmat támogató nemesi mecénásokra (ez utóbbit Fenyő István is észreveszi).

A tanulmány írójának nézőpontjai (elsősorban a beosztást tükröző címekben) erősen keverednek. Az senki előtt sem vitás, hogy a zsebkönyv vizsgálatánál a történelmi szempontnak kell érvényesülnie. Ezt Fenyő István tisztán látta és a tanulmány gerincét a történelmi vonal fő fejezeteivel jelöli. De nem ilyen érthető és világos a főfejezeten belüli felosztás. A társadalmi kategóriák keverednek nembeli (nőírók, férfiírók) kategóriáival, stíluskategóriák az eredeti nagyságok és epigonköltők ismerveivel, az Aurórának, mint *zsebkönyvnek* terjedését, példányszámát egy *napilap* hasonló fokmérőjével hasonlítja össze, stb., stb. Néhol csak egy

ötletes cím jelzi az író szándékát, s nem a tartalom egésze.

A dolgozat perspektivikus jellegének hiánya, a részletek ismertető jellege megbosszulja magát az előadás élenkségében is. Vannak fejezetek (mint pl. A nemzeti ellenállás megtörése és a népiesség), amelyekben hirtelen megélenkül az előadás, jelezve, hogy a tanulmány szerzője különösen jó ismerője az 1826/27-es országgyűlés időszakának. Más-hol viszont (s ezeken a helyeken a legszembe-ötölőbb a tanulmány ismertető jellege) alábbhagy ez az élenkség, elernyed, ellaposodik, elszürkül, mint az Aurora egyes munkatársai.

Az adatszűrés ismertető jellegét sem aknázza ki következetesen Fenyő István, mert pl. nem vet (ha még oly futó) pillantást sem az Aurora előzményeire, a XVIII. századvégi, XIX. század eleji folyóiratokra. A Tudományos Gyűjtemény rövid ismertetősekor kedvező alkalom kínálkozott összehasonlítani Péczeli Mindenes Gyűjteményével, s párhuzamot lehetett volna vonni a két folyóirat között a szépirodalom kibontakozása szempontjából. Nem látni, milyen folyóirathagyományokra alapozódott az Aurora, mit vett át örökségekben és mit valósított meg célkitűzéseiből. Ennélfogva nem lehetett tisztán kivenni az Aurora nagy jelentőségét a tágabb (1772–1848) értelemben vett felvilágosodás hatalmas áramában, amelynek érettebb szakasza a magyar reformkor – bizonyos egyszerűsítéssel mondva az Aurora élete. (E téren még alapos munkára, az Aurora, a Tudományos Gyűjtemény és a korábbi folyóiratok, főleg a Mindenes Gyűjtemény gondos összehasonlítására lesz szükség.)

Nem tisztázódik Fenyő István tanulmányában a klasszicizmus, szentimentalizmus, romantika problematikája, egymáshoz való viszonya. Még csak kísérlet sem tesz ezek tisztázására. Vajmi kevés nyomát lehet találni a dolgozatban az 1954-es romantika-vitának, noha könyvészeti tájékoztatójának hatodik helyén jelöli meg alapvető kézikönyvként. Különösen szembeötöl a szentimentalizmus terminológiájának következetlen és helytelen használata. E rövid ismertetés keretében nincs hely a szentimentalizmus és részben a romantika mibenlétének, egymáshoz és az Aurorához való viszonyának kifejtésére, de azt ma már minden bizonnyal Fenyő István is tisztán látja, hogy a szentimentalizmusnak és a romantikának (még ha másodrangú epigonokról is van szó) nem lehet külső elhatárolásra „hívévé” szegődni, mint ahogy ezt kiskönyve 27. oldalán állítja. A szentimentalizmus és romantika sokkal mélyebb átélés (csalódás), a magánélet és közélet viszonyának intenzív átérése, hogyses ezt valamiféle külső döntés

útján lehetne elsajátítani, főleg ilyen irányba „kapcsolódni”. (28. l.) Fenyő István ismeretése nem adja meg e problémák lényegét és főleg nem vizsgálja közelebb az esetleges kívánt megoldásokhoz. Egy nevezőre hozza Kazinczy XVIII. századvégi szentimentalizmusát (Bácsmegey) az 1810-es évek édes-kazinczy szentimentalizmusával, pedig ezek merőben különböznek egymástól. Ezért írhat Fenyő István szentimentális konvenciókról (38. l.), amelyeknek alapján hamis, és sajátos szentimentális terminológia alakul ki. Nem minden „szentimentalizmus” szentimentalizmus! Bizonyos, hogy minden kétséget eloszlatott volna, ha történetileg nézve röviden utal a szentimentalizmus XIX. század eleji fejlődésére, addigi (XVIII. századi) egyértelműen haladó tendenciájának több ágra szakadására, részben elsekélyesedésére, érzelgős konvenciókon való tetszelgésre, amelyel nem egy epigon Aurora-munkatárs tengette reménytelen életét.

A perspektivikus jelleg hiányából adódnak Kazinczy és Kisfaludy Károly, valamint Kölcsey és Vörösmarty szerepéről, egymáshoz való viszonyukról szóló túlzott megállapításai. Könyve 34. oldalán nagyon találoan, tömören jellemzi Kazinczy és a fiatalok szembekeverülésének főkeit, kijelöli Kisfaludy Károly helyét az új irodalmi életben. Ehhez minden további magyarázkodás felesleges. Am a későbbi fejezetekben ezt a helyes megállapítást miért rontja el a tanulmány szerzője azzal, hogy Kazinczy és Kisfaludy Károly közötti elhidegülésben az egyéni sértődöttséget hangsúlyozza (pl. 61. l.). Feltehető-e, hogy Kisfaludy Károlyt, akiről Fenyő István is nem egyszer megállapítja, hogy milyen nagy gonddal és helyes ítélőképességgel válogatta meg az Aurora munkatársait, választotta ki a közlendő anyagot stb., éppen Kazinczyval szemben ragadta volna el a személyes harag, vagy megvető hidegség? Nem valószínű, hogy Kisfaludy Károly csak ilyen áron tudta volna megtartani irodalmi vezerségét. Vagy Kazinczyval nem a nyelvújítási harc hevében történhetett meg, hogy számára a versek „mennyisége fontosabb volt a minőségénél”? S milyen „parázs vitákat” rendezett Kazinczy is? Országos méretekben mozgatta meg az írókat, kikényszerítve belőlük az állásfoglalást: Hová tartozol, kivel tartasz? Itt legfeljebb a felvilágosodás, a kibontakozó reformkor fejlődésén belüli irányharcról van szó, nem személyes sértődöttségről csupán.

Azzal, hogy a fejlődés távlatait Fenyő István nem tartja következetesen szem előtt, részben helytelen ítéletet mond Kölcsey és Vörösmarty viszonyáról, irodalmi szerepéről. A részletek magyarázásánál maradván, statikus képet ad egy-egy korszakról, s így elmarasztalja Vörösmartyt Kölcseyvel szem-

ben. Elmarad a „kitekintés” előre, 1848 felé. Ezzel nem jelzi, hogy Vörösmarty túljut Kőlcsey álláspontján és Petőfi mellé sorakozik 1848-ban. „Vörösmarty, akárcsak Kőlcsey, a liberális eszmeiség, a politikai fejlődés terén túljut Kistaludyn, az Aurora-népiességen”, (77. l.) — állapítja meg ismét igen találóan Fenyő István, de elmulasztja, hogy hasonló megállapítást tegyen Kőlcsey—Vörösmarty jelzett viszonyára is. — Elhamarkodott a tanulmány szerzőjének ítélete Az Aurora-népiesség c. fejezet lezárásában. Különbséget tesz ugyan (mint könyve egyéb helyein is) a korabeli népiesség különböző válfajai között, de végső következtetése egyoldalú. Bajza elvi megállapításai, Vörösmarty népi beszélyeinek értéke elsikkad — noha azt

írja, hogy Vörösmartyt „pórregéje”, A kecskebőr „emeli társai népiessége fölé.” (91. l.) Amit pedig e fejezetben Bajzáról mind, olyannak tűnik, mintha Bajza szerepe ketős lenne: a nemesi ellen is, egy bizonyosfajta népies ellen is hadakozik, ugyanakkor „egy-egy költeményébe, elbeszéléseibe beszökött valami a népiességből.” (90. l.)

Gazdag munkát végzett Fenyő István az Aurora köteteinek, történetének vizsgálatával. Tanulmánya további munkára, mindenekelőtt az elvi értékelés munkájára ösztönöz. A roppant gazdagságú anyag birtokában talán éppen Fenyő István a legilletkeesebb e munka elvégzésére. Minden bizonnyal vállalkozni is fog erre a feladatra.

Kovács Győző

AZ IRODALOMTÖRTÉNET

1956. évi 2. számának tartalma:

Hernády Ferenc : Petőfi három ismeretlen verse és a „Kuruttyó” egy változata
Péczy László : A versforma tanulságai a Kuruttyó két változatával kapcsolatban
Gáldi László : A magyar vers a szabadságharc korában
Keresztury Dezső : Az elveszett alkotmányról

Vita

Komlós Aladár : Reviczky körül
Orosz László : Magyar irodalmi olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára

Adatok és adatlékok

Bisztray Gyula : A pályakezdő Vajda János

Szemle

Kardos László : Böka László : Ady Endre élete és művei I.
Nemeskürty István : Bornemisza Péter : Ördögi kísértetek
Nagy Miklós : Jókai Mór : Válogatott elbeszélések I–3.
Bán Imre : Rimay János Összes Művei
Bélády Miklós : Kolozsvári-Grandpierre Emil : Tegnep
Benedek Marcell : Sós Endre : Cervantes
Lengyel Dénes : Gorkij : Az ifjúsági- és gyermekirodalomról
Kovács Győző : Gálos Rezső poszthumusz kötete
Görgei Gábor : Reményik Zsigmond : Büntudat
 A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály Közleményei

Társasági hírek

VITA A XX. KONGRESSZUS TANULSÁGAI RÓL AZ IRODALOMTÖRTÉNETÍRÁSBAN

1956. június 1-én és 2-án a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete és az Oktatásügyi Minisztérium kétnapos ankétot rendezett a XX. kongresszus tanulságairól az irodalomtörténetírásban és az egyetemi irodalomtörténet-oktatásban.

A megbeszélések első napján az irodalomtörténetírás kérdéseit vitatták meg az Irodalomtörténeti Intézetben. Jelen voltak az Intézet munkatársain kívül valamennyi egyetemünk és főiskolánk irodalomtörténeti oktatói és számos, egyéb helyeken működő irodalomtörténész. A vitát Sötér István, a Tudományos Tanács elnöke vezette és a vitaindító referátumot Tolnai Gábor a Tudományos Tanács tagja tartotta. E helyen ismertetni kívánjuk a vita egész anyagát, Tolnai Gábor referátuma kivételével, amely teljes terjedelmében itt megjelenik.

Ismertetésünk az Irodalomtörténeti Közlemények jellegének megfelelően részletesen foglalkozik a speciális irodalomtörténeti problémákkal, de közli a napjaink élő irodalmára vonatkozó összes fontosabb megállapítást is.

Az első felszólaló *Egri Péter* volt. Mai irodalmi és kritikai életünket bírálta. Tiltakozott az ellen, hogy élő irodalmunkkal foglalkozó terjedelmesebb elemző cikket nincs hol megjeleníteni. Merészebb cikkeket egyedül az *Új Hang* hozna — ha volna elegendő papírja —, a *Csillag* és az *Irodalmi Újság* vagy teljesen elzárkózik ilyenek közlésétől, vagy erősen megcsönkítva adja csak ki őket. Példának hozta fel saját cikkét, mely „Gondolatok a kritikáról” címmel az *Irodalmi Újság* 1956. június 2-i számában jelent meg szintén erősen megrövidítve, élesebb fordulataitól megfosztva.

Ezután ismertette cikkének egész gondolatmenetét. — A kritikában, sőt az irodalomtörténetírásban is, mihielyt a jelenről van szó, a konkrét elemzés elsikkad, és a dialektika nem érvényesül — mondotta. Ennek oka pedig az, hogy a történészek és a közgazdászok legutóbbi vitáinak tanulsága szerint a gazdasági, a politikai és a társadalmi helyzetnek igazán alapos elvi elemzése három év óta nem volt és ma sincsen.

Egri Péter után *Bóka László* kapott szót. Bevezetőben hangsúlyozta, hogy a XX. kongresszus tapasztalatainak értékesítése, helyzetünk felmérése nem kampányfeladat. A végleges eredmények eléréséhez még hosszú munka kell, e munkához kíván felszólalásával hozzájárulni.

A XX. kongresszus megteremtette a lehetőségeket, hogy az alkotó tudományosság útjára lépjünk. A szabad viták kibontakozásának talán még megvannak az *Egri Péter* említette gyakorlati akadályai, de a szükségletet követelő türelmetlensége előbb-utóbb el fogja sodorni őket, s azokkal az adminisztratív rendszabályokkal, amelyekkel az elmúlt években elnyomták az ilyen vitákat, ma már nem találkozunk.

A dogmatizmus és a személyi kultusz az irodalomtörténetírásban soha nem okozott olyan károkat, mint a történetírásban: már a legkorábbi marxista irodalomtörténeti monográfiák sem voltak olyan mértékben dogmatikusak, mint a megfelelő időszak történeti munkái, s volt néhány irodalomtörténészünk, mint például *Turóczi-Trostler József* és *Komlós Aladár*, aki a dogmatizmus hatását szinte mindig el tudta kerülni. A személyi kultusz hatása is más volt az irodalomtörténetírásban, mint más tudományágakban, mert az irodalomtörténészek között nem voltak olyan nagytekintélyű vezetők — mint p. o. a történészek között —, akik nézeteiket egész tudományágukra rákényszeríthették volna. A személyi kultuszt azonban pótolta nálunk a személyeskedés, egyes irodalomtörténészek körül kisebb klikkek alakultak ki, s ezek szerettek volna mindenkit ledorongolni, aki nem volt velük egy nézeten. Egészséges kollektív vezetés az irodalomtörténészek között nem tudott kialakulni, „két-három embernek a megbeszélése pótolta a kollektívumot, a vélemények demokratikus megkérdezését, kiérlelését s annak alapján a döntés meghozását”.

A személyi kultusznak voltak nálunk természetesen más megnyilvánulásai is — folytatta *Bóka László* —, például *Révai* elvtárs bizonyos tételeinek dogmatikus, helytelen átvétele; *Révai* megállapításai általában helyesek, de mi olyan jelenségekre is rá akartuk húzni őket, amelyekre nem vonatkoztak. Például a *Kölcsey*-tanulmány egyes megállapításainak ilyen helytelen alkalmazása miatt eltorzult *Csokonai* értékelése, *Berzsenyivel* nem tudunk mit kezdeni. Ugyanígy bántunk el *Arany* 1848 utáni munkásságával, *Jókaival*, *Madách*-csal is egy ideig. Ilyen a népi írók kérdése is: *Révai* kitűnő tanulmányát, melyben a népi irodalom politikai arculatáról beszél, mechanikusan alkalmaztuk irodalmi műveink esztétikai értékelésére.

A gyávaság és a személyi kultusz volt az oka *Bóka* L. szerint annak is, hogy a *Lukács*-és a *Déry*-vitában irodalomtörténészeink hallgattak.

Ezután a felépítménynek azt a meghatározását bírálta *Bóka*, amelyet Sztálin a nyelvtudományi vitában adott. Ez a Sztálin-féle meghatározás csak az intézményekre áll, az irodalomra mechanikusan nem alkalmazható. Ezt a meghatározást mindmáig minden megfontolás nélkül elfogadtuk. Ugyanígy fogadtuk el azokat a tételeket, melyek sommásan elutasítják a kapitalista államok kultúráját, és nem vettük észre, hogy ebben a népek iránti bizalmatlanság is benne rejlik.

A dogmatizmus légkörében kialakult szellemi tunyaság következménye, hogy a marxista esztétika meglevő eredményeit — elsősorban *Lukács* György műveit — nem ismerjük eléggé. De nemcsak arról van szó, hogy *Lukács* elvtárstól mi nem tanultunk, hanem nem is vitatkoztunk vele — holott a marxista esztétika kalakításáért az irodalomtörténészek is felelősek, s hogy az ilyen viták nem terméketlenek azt *Sötér* elvtárs példája bizonyítja, aki *Lukács*nak *Madách*ról vallott nézeteivel vitakozott.

A dogmatizmus és citológia e nyegnyilvánulásainak bírálata után *Bóka* László arra hívta fel a figyelmet, hogy bármennyit is idéztük az utóbbi években a marxizmus klasszikusait, mégsem ismerjük őket eléggé. Példaként Lenin két megjegyzését említette, amelyek arra ösztönöznek, hogy 1848-as szabadságharcunk és az 1867-es kiegyezés eddigi történelmi értékelését revízió alá vegyük. Vulgáris módon kezeltük *Bóka* szerint a liberális sajtószabadság kérdését is, amikor csak korlátait hangsúlyoztuk, azokról az előnyökről teljesen megfeledkezve, amelyeket a maga korában a haladó erők számára jelentett. Ez utóbbi hiba mögött az rejlett, hogy magunk is eltűrtük a XX. kongresszus előtt a szocialista szabad kritika elnyomását.

Irodalomkritikánk s irodalmunk eddigi fejlődéséről szólva megállapította *Bóka* László, hogy a felszabadulás óta állandóan kísértett az a tévedés, hogy minden hibáért az értelmiséget tettük felelőssé, bizalmatlanok voltunk az értelmiséggel szemben, s ugyanakkor fetiszizáltuk a munkásosztályt, amely pedig, mint arra már Lenin figyelmeztetett, szintén nem mentes a kispolgári befolyástól.

Ehhez kapcsolódik, hogy sokáig nem mertük nyíltan megmondani, hogy felszabadulás utáni irodalmunk művészi értékben alatta marad a korábbi polgári irodalomnak. Irodalmunk gyengeségeinek kendőzgetése aztán megakadályozott abban, hogy a valódi értékekre kellő nyomatékkal rámutassunk.

A továbbiakban egyetértett *Egri* Péterrel abban, hogy kritikánk fejlődését nagyban gátolta a valóság kendőzetlen ismeretének hiánya. Ha tehát optimizmusról vagy pesszimizmusról volt szó, nem azt néztük, hogy a valóságos helyzetben van-e optimizmusra vagy pesszimizmusra oka az íróknak, hanem egyszerűen azt mondtuk, hogy a pesszimizmus burzsoá csökevény. Azt hiszem — mondotta —, a kritikában és az önkritikában oly elmaradtak vagyunk, hogy első feladatunk jelenleg a kritika szabad kibontakoztatása. E vitának szűk nyilvánossága azt mutatja, hogy ezért még nem tettünk meg mindent.

Tóth Dezső hozzászólásában a következőket mondotta:

A marxista irodalomtörténetírás és esztétika feladata, hogy az előttünk álló végtelen bonyolult és sokrétű irodalmi jelenséget visszavezesse a maga társadalmi-politikai alapjára, materialista magyarázatot adjon egy roppant összetett, komplex tudati jelenségeknek. E feladat megoldásában *Lukács* György és tanítványai általában messzebb jutottak, mint az irodalomtörténészek jórésze.

A marxista esztétika jelenlegi fejlettségi stádiumában azonban nem állíthatjuk magunk elé teljes és kötelező érvénnyel ezt a követelményt. Irodalmunk egészét nézve számtalan olyan jelenséggel, alakkal, művel, stílusáramlattal találkozunk, ahol pillanatnyilag, soronlevő feladatunk még csak az, hogy ezeket a jelenségeket egyszerűen feltérképezzük, fogalmi nyelvre lefordítsuk, hogy bizonyos irodalmi jelenségek egyszerű visszaadására törekedjünk. Ez lenne a kiindulópontja annak, hogy az így feltérképezett fehér területek anyagát, mintegy következő lépésként; a maga társadalmi-politikai alapjára visszavezessük. Irodalomtörténészeink általában a teljes materialista magyarázat maximalista igényével közeledtek témáikhoz. Ahol ezt nem tudták megadni, ott a kényes kérdéseket egyszerűen elhallgatták, vagy pedig a túlságosan

bonyolult irodalmi jelenségeket leegyszerűsítették, s így teremtettek erőszakolt kapcsolatot köztük és bizonyos társadalmi jelenségek között. Azt hiszem — mondotta *Tóth Dezső* —, hogy a szabad próbálkozás, az önálló gondolkodás, egyik feltétele is abban állna, hogy nyújtsunk lehetőséget arra, hogy bizonyos területeknek ilyen feltáró, logikai formákba öltöző megoldását adhassuk. Sőtér elvtárs romantika-referátuma jó példa az ilyenyszerű munkára.

Ez kapcsolatban van a polgári irodalomtörténetírással való viszonyunkkal is — mondotta a továbbiakban. Kézenfekvő tapasztalatunk az, hogy a polgári irodalomtörténetírásnak a pozitív anyagfeltárás mellett számunkra a legfelhasználhatóbb eredményei éppen az olyanfajta alkotások, amelyek bizonyos irodalmi, nagyon komplex, nehezen megragadható jelenségeket mintegy tükröznek. *Horváth János* például sokkal többet tudott megragadni *Petőfi* művészi gazdaságából, mint mi, annak ellenére, hogy mi pontosabban látjuk *Petőfi* helyét a magyar irodalom egészében. Ennek oka az, hogy mi *Petőfi* életművéből csak a társadalmi-politikai jelenségekkel közvetlenül kapcsolatba hozható mozzanatokra fordítottunk figyelmet.

Az irodalomtörténésznek is megvan az a feladata, hogy mint olvasó álljon szemben az alkotással, vegye számba, ami a műben neki tetszett, s ha nem is tudja valami gazdasági formációval kapcsolatba hozni, akkor is kötelessége a jelenséget leírni.

Ugyanígy hiba, hogy az imperialista kor reakciós polgári íróiról, például *Herczeg Ferenc*-ről, *Márai*ról hallgattunk, ahelyett, hogy a marxista irodalomtörténet teljes elméleti felkészültségével analízálnánk, s ezzel utasítanánk vissza őket. Ugyanez áll bizonyos fajta irodalomtörténeti alkotásokra is.

Ennek következménye, hogy középiskolai oktatásunkban is a polgári irodalomtörténet hagyományait vagy kritikátlanul átveszik, vagy pedig egy ilyen „leegyszerűsíteni és agyonbunkózni” módszerrel utasítják el.

A továbbiakban a fiatal irodalomtörténészek képzettségét ért bírálattal foglalkozott. Elismerte, hogy e téren nagy hiányok vannak, különösen az idegen nyelvek ismerete terén, de ebben a vezető elvtársak is hibásak, amennyiben az ilyen jellegű önképzést nem mindig követelték meg.

Hozzászólása végén megállapította, hogy a szabad viták kialakulását nemcsak az országos politika hibái akadályozták, hanem az irodalomtörténész-körökben sem volt mindig megfelelő a szellem. Ennek kiküszöbölése, a lenini normák helyreállítása erkölcsi kötelességünk — fejezte be hozzászólását *Tóth Dezső*.

A következő felszólaló *Turóczi-Trostler József* volt. Megállapította, hogy a marxizmus-leninizmus klasszikusait idézni még nem citatológia. Az idősebb irodalomtörténészek számára a marxizmus megismerése szabadulást jelentett az ideológiai zűrzavarból. A felszabadulást követő időkben a marxizmus klasszikusainak megismerése és megismertetése fontos feladat volt. Természetes, hogy idézték őket, s a jövőben is fogjuk idézni, ha szükséges. Ugyanakkor megállapításaiknak tudományágunkra, illetve a speciális magyar viszonyokra való mechanikus alkalmazása ellen szót emelt már régebben is, s örül, hogy az ilyenféle dogmatizmus felszámolása a XX. kongresszus óta meggyorsult.

Figyelmeztetett arra a sajnos, fel-felbukkanó jelenségre, hogy némely irodalomtörténészek mások eredményeit a forrás megjelölése nélkül, mint magukét közlik. A „citatológia” ilyenféle kerülése nem fér össze a tudományos erkölccsel.

Ezután a hatáskutatás kérdésére tért rá. A polgári hatáskutatásnak valóban voltak súlyos hibái, de ezek miatt az összehasonlító irodalomtörténeti kutatásokat megszüntetni nem lett volna szabad. Sürgős feladat, hogy ezen a téren pótoljuk az utolsó 10 év mulasztásait, mert különben egy egész sor irodalmi jelenséget nem érthetünk meg.

A hatáskutatás után a szellemtörténet kérdéséről beszélt *Turóczi-Trostler József*. A szellemtörténeti irányt — mondta — alaposan meg kell vizsgálnunk, mert ez az irányzat sem volt teljesen egységes. A szövegben megrekedő mikrofilológia képviselőivel szemben hatása feltétlenül serkentő volt a tudományban. Ideológiai megalapozottságának bizonytalan volta miatt fel lehetett használni a fasizmus igazolására is, de néhány tudósunknál jelentkezett a szellemtörténet formáiban a fasizmus elleni tiltakozás is. Ezek munkáiban sok helytálló eredmény van. Meggondolkodtató az is, hogy a szellemtörténet fogalmát a NDK-ban ma is elfogadják. Hozzászólása végén a magyar irodalom külföldi megismertetése terén végzett és végzendő munkákról beszélt *Turóczi-Trostler József*.

Szaunder József a dogmatizmus által tudományágunkban okozott károkról beszélt. Bevezetőben idézte az irodalomnak azokat a definícióit, amelyeket a marxista irodalomtörténészek az elmúlt időszakban általában elfogadtak, s amelyek több hazai és szovjet tankönyvbe is bekerültek. E definíciók szerint a szépirodalom a valóságot tükrözi, az élet jelenségeit magyarázza és értékeli, s az irodalom végső célja, akár a tudományé, az élet megismerése és az ember

érdekei szerinti megváltoztatása. Ezekben az idézetekben igazság is van, de nagy torzítás is — mondotta *Szaunder*. Nem vetnek számot azzal, hogy az irodalom, a művészet valósággtükröző funkciója nem azonosítható az ismeretelméleti feladattal, a tudományokkal, vagy éppen az ideológiával. Nem vetnek számot azzal, hogy a művészet csak az emberre tett hatásával változtathat az emberen magán, tehát nem közvetlenül az életen, a valóságon is.

Az irodalom fogalmának ilyen eltorzulásából az következett, hogy az irodalmi alkotást olyan eszmeiség jegyében tárgyaltuk és tárgyalták tanítványaink, amely eszmeiség többé-kevésbé elszakadt a tartalom és forma beható elemzésétől, vagyis az eszmeiség valami önálló jelentéssé, tétellé lett, különválasztva attól a művészi tartalomtól és formától, amely viszont az egészen sajátos, különleges valósággtükrözést engedte volna megállapítani.

Ugyancsak az említett félreértésből, abból, hogy az irodalom csak valamilyen ismeretet közöl a világról, eredt az a másik dogmatikus jellegű hiba, hogy a tartalomig kevésbé jutottunk el, megrekedtünk és tanítványaink megrekednek ma is a tárgy vizsgálatánál. Elmulasztottuk feltárni azokat a közvetítő elemeket és folyamatokat, amelyek révén a tárgyból tartalom — tegyük hozzá — megformált tartalom — lesz.

Irodalomszemléletünk e torzulása is a dogmatizmust szolgálta, hiszen csak a tárgy alkalmas arra és nem a megformált komplex tartalom, hogy az irodalmi műnek szimplán ismeretközli jelleget adjunk. Így könnyű belemagyarázni: a leegyszerűsített témával a szerző ezt és ezt a jelentést, vagyis ismeretelméleti funkciót szánja művének.

Bizonyos — folytatta *Szaunder* —, hogy az irodalom valósággtükrözésének sajátos módját kell hangsúlyoznunk és nem a merőben ideológiai vagy ismeretelméleti funkcióját. Ezzel kapcsolatban vissza kellene állítani szigorúan marxista alapon az élmény fogalmát is. Erről újabban alig van szó, pedig ez nagyon fontos közvetítő ahhoz, hogy azt a szubjektív mozzanatot megragadjuk, amely résztvesz az objektív valóság újratereemtésében, s amely nélkül irodalom elképzelhetetlen. Hogy az élmény reláció a szubjektum és objektum között, annak sajátosságait már a polgári lélektan is több tekintetben elfogadható módon tisztázta. Miért záróknak ki a marxista irodalomtudományból e fontos, az ábrázolás bonyolultságát közelibbről megértető, közvetítő elemet? *Barta János* és *Bóka László* már igyekezett többé-kevésbé burkoltan polgárjogot szerezni e fogalomnak irodalomtudományunkban s az ő törekvésük értékes még akkor is, ha itt-ott eltorzult is kísérletük.

Ezután a definíció másik oldalának dogmatizmusára tért rá *Szaunder* — arra, hogy az élet átalakításának merev tétele milyen következményekkel jár irodalomtörténetírásunkban. Az életet, a valóságot az irodalom, a művészet nyilván csak nagyon áttételes módon változtatja meg. Az előbbi tétel azonban egyenesen azt a követelményt állítja a naivabb irodalomtörténész elé, hogy a műalkotásokból elsősorban az élet, a tudat közvetlen megváltoztatására törő szándékot vagy esetleges hatást emelje ki, az egész mű összefüggéseinek kárára is. Mivel a politika az, ami az élet megváltoztatására a legnyíltabban törekszik, a dogmatizmus még mindig a művek úgynevezett átpolitizálásában nyilvánul meg. Természetesen ma már nem olyan nevelésésen történik ez, mint évekkel ezelőtt, amikor egy-egy alakját a műnek, vagy érzelmét a lírai versnek közvetlenül azonosították a politikai állásfoglalással. Ma inkább arról kell beszélnünk, hogy a marxista visszatükrözés elméletét meghamisító módon nem a kor társadalmának objektív valóságát tükröztetik a mű tartalmában, hanem a kor ilyen vagy olyan tudatformájának tükrözését keresik az irodalomban. Az objektív valóság helyett a politikai életet és politikai gondolkodást veszik alapul, s ennek a tudatformának tükröződését keresik a másik tudatformában: az irodalomban.

Ugyanebből következik az is, hogy még ma is megragadunk minden alkalmat arra, hogy minden műben közvetlen társadalomkritikát mutassunk ki. Ami csak érzelmi állásfoglalás az író részéről, az az irodalomtörténész részéről nem egyszer tudatos társadalomkritika lesz, s a mű egész értékelése és elemzése helyébe még mindig az önkényesen kiemelt kritikai jelentésű egyes sorok kerülnek, az egész kárára, az egész értelmét megzavaróan.

E dogmatizmus különösen oktató munkánkban okozott nagy károkat. *Szaunder* számos példát hozott egyetemi hallgatók dolgozataiból arra, hogy az irodalomtörténészek tévedései, dogmatikus megfogalmazásai hogyan torzulnak tovább az ifjúság tudatában.

„Még csak annyit — mondotta felszólalása végén *Szaunder József* —, hogy meggyőződésem szerint a dogmatizmusnak irodalomtudományunkra gyakorolt hatása volt olyan jelentős, hogy produkciók — nagyon kevés kivételtől eltekintve — már csak ezért sem emelkedett nemzetközi színvonalra. Sőt véleményem szerint különösebb benyomást sem a szocialista táborban, sem nyugaton nem tennék egyik esztétikai vagy irodalomtörténeti monográfiánkkal sem. Nem idegennyelvű rezümé kell tehát műveink mögé, hanem dogmatizmustól mentes, a művészet kérdéseit mélyen feltáró európai horizontú irodalomtörténetírássra van szükségünk.”

A következő hozzászóló *Koczás Sándor* volt.

Általános vizsgálati módszer a tudományak — kezdte felszólalását —, hogy a jelen-

ségekben megkeresi a különbözött és elhatárolja a közöstől, vagy pedig összefüggéseket mutat meg.

A politikában a dogmatizmus az utóbbi időben általában úgy jelentkezett, hogy csak a különbségek hangsúlyozása, a polarizáció elve érvényesült. Ennek hatására az irodalomtudó, mányban is túlzottan hangsúlyoztak bizonyos különbségeket. Megfeleltekünk például arról hogy nemcsak a kritikai realizmusban, hanem a szocialista realizmusban is megvan a mindenkori valósággal szembeni elégedetlenség eleme. A szocialista realizmus meghatározásában szerepel a forradalmi fejlődésben való ábrázolás tétele. Ez nemcsak a pozitív hősbén, vagy a perspektíva megmutatásában érvényesülhet. A meglevő valóság kritikája is arra mutat, hogy tovább kell lépni az élet adott állapotán. A szocialista és kritikai realizmus eme rokon vonásának elhanyagolásával segítettük a valóságot lakkozó sematikus irodalom kialakulását.

A dogmatizmus másik megnyilvánulása, hogy nem differenciáltunk bizonyos jelenségeket. Sok irodalomtörténeti műben szerepelnek ilyen fogalmak, mint hazaszeretet, népközelség, népszerűség, népiség stb. Ugyanakkor nagyon ritka az olyan tanulmány, melyben ezek a fogalmak egy konkrét íróval, írócsoporttal vagy irányzattal kapcsolatban határozott tartalmat is kapnának.

Esztétikai munkánk hiányosságairól beszélve *Koczás Sándor* megállapította, hogy egyes elvtársaknál a művek elemzése helyett még mindig túlságosan sok az általános politikai deklaráció. Legutóbbi pártosság-vitánknak is az volt az egyik legszembetűnőbb hibája, hogy a pártosság kérdésének esztétikai vetületét konkrétan alig vizsgálták — holott a pártosság az irodalomban nem egyszerűen politikum, hanem bizonyos értelemben esztétikum is —, hanem helyette csak meglehetősen bátortalan politikai deklarációk hangzottak el.

A továbbiakban kifejtette, hogy *Lukács György* esztétikai módszerétől sokat tanulhatunk, de van ennek a módszernek egy sajátos gyengéje, amelyre ügyelnünk kell. E módszer nem jelzi kellő mértékben az értékkülönbségeket. Sajátos filozófiai jellege miatt néha aránytalanul nagy szerepet juttat egy-egy jelentéktelen írónak. A lukácsi hagyományt tehát össze kell kapcsolni azzal a hagyománnyal, amely irodalomtörténetírásunkban is és múltbeli essayistáinknál is megtalálható. Még olyan essayistáktól se féljünk e tekintetben tanulni, akiknek világnézetével nem értünk egyet.

Bírálta azután azt a módszert, hogy bizonyos bonyolult jelenségeket csak egyetlen koncepcióból próbálunk levezetni. Például *Ady* szimbolizmusát *Révai* nyomán hajlamosak vagyunk kizárólag a magyar társadalom kuszált viszonyaival magyarázni — holott ezen az egy igen fontos tényezőn kívül még más okai is vannak, s a helyes magyarázathoz valamennyit figyelembe kell vennünk. Ugyanílyen hiba, ha élő irodalmunk értékelésekor csak a magyar társadalom felszabadulás utáni fejlődésének pozitív jelenségeit vesszük figyelembe. A negatív jelenségek oly tömegét örököltük az elmúlt rendszertől, hogy azokat máról holnapra eltüntetni nem lehet, életünkben talán még ma is azok vannak túlsúlyban. A szocialista realista irodalom feladata nem az, hogy ezeket ellakkozza, hanem az, hogy azt a hosszú és nehéz folyamatot ábrázolja, ahogy ezek a negatív jelenségek lassan háttérbe szorulnak.

Minden olyan kritika hibás tehát, amely íróinktól csak azt kéri számon, hogy miért nem ábrázolják mai életünket csak pozitív vagy csak negatív beállításban. Nyilvánvaló, hogy csak a kettőnek az egysége, illetőleg a pozitívnek lassú, megtorpanásokkal vagy olykor ugrásokkal való előrehaladása : ez a valóság tendenciája.

Ezután *Nagy Miklós* kapott szót.

Irodalomtörténetírásunk hibáiért — mondotta — mindannyian felelősek vagyunk, de nem egyforma mértékben. Fokozott felelősség terheli azokat, akik vezető szerepet játszottak irodalmi és politikai életünkben, akik ideológiai tekintélynek számítottak. Általában olyan atmoszféra alakult ki, amely *Horváth Márton* és *Révai József* különféle megállapításait a tévedhetetlenség nimbuszával vette körül, annak ellenére, hogy e művek, mivel túlságosan tapadtak egy-egy pillanatnyi politikai helyzethez, nem egy vitatható megállapítást tartalmaztak. Ilyen volt például *József Attila*nak nem teljesen szocialista költőként való tárgyalása, hibáinak erőteljes hangsúlyozása.

Még több hiba származott abból, hogy e művek már csak megírásuk körülményei és essay jellegük miatt sem törekedhettek teljes filológiai pontosságra. E filológiai hibákat a későbbi kiadások néha már egy-egy lábjegyzettel korrigálhatták volna, de ez nem történt meg, s a légkör olyan volt, hogy mások bíráló megjegyzéseket nemigen mertek tenni.

Sokat vívódtam például — mondotta *Nagy Miklós* —, hogy *Horváth Márton*nak és *Révai*nak azzal a kifejezett felfogásával, hogy *Jókainak* *Petőfivel* való ellentéte politikai jellegű volt, merjem-e szembeszögezni, hogy nem politikai, hanem magántermészetű volt. Nagy örömmel látom ezért, hogy *Hermann István*, ha nem is nyíltan, de vitatkozik *Révai* elvtárs *Petőfi* tanulmányával. *Révainál* például a *Toldinak* egy bizonyos aláértékelése található a *János vitézzel* szemben. Nem tudni, mi volt *Révai* intenciója, mikor ezt megírta, de a megfogalmazás

ilyen értékelésre vezethet, és általában a 48 előtti *Aranynak Petőfi* alá rendelése a kisebb fokú politikai tudatosság miatt általános volt. Így nagy örömmel kell *Herman*-nál üdvözölni, hogy rámutatott arra, hogy egyforma értékű megnyilvánulásokról van itt szó. Ami az egyiknél nagyobb politikai tudatosság, az a másiknál közvetlenebb népközelség. Az egyiknél a városi plebejus tömegekhez való közelség, a másiknál a magyar múlt nagy hagyományaihoz való közelség. Semmi ok tehát, hogy közénk szakadékot tegyünk, mint ezt *Révai* tanulmánya nyomán egyesek gondolták.

Általában ha van költő, akihez a magyar irodalomban bizonyos tévedhetetlenség, csalhatatlanság, legenda tapadt, akkor *Petőfi* az. Ugyanakkor évek óta tapasztalhatjuk, hogy az egyetemi ifjúság egy része bizonyos fokig idegenkedik *Petőfitől*. Ennek a problémának egyszer mélyre kellene nézni. Valószínűleg líránknak az az intellektualizálódása, ugyanakkor befelé fordulása, mely az utolsó száz évben végbement, teszi *Petőfit* a mai ember számára egy bizonyos fokig idegenné.

Ugyanígy meg kellene vizsgálni azt is, hogy igaz-e az a közfelfogás, hogy *Petőfi* legszebb alkotásai a forradalom évében születtek. *Németh László*, *Komlós Aladár* például már ellentmondtak ennek.

Hasonló kérdés a századvég problémája. *Király István Mikszáth*-könyvében *Móriczot* némileg elválasztja a városi-polgári irodalomtól, és *Mikszáth*-hoz s az őt megelőző írókhoz kapcsolja, némileg *Révai* analógiájára, aki *Ady* és a régi magyar irodalom között hangsúlyozza a kapcsolatot. *Nagy Miklós* szerint *Mikszáth* és a századvég városi-polgári irodalma között nincs akkora különbség, mint azt *Király* feltűnteti. Vannak elválasztó jegyek, de sokkal több a közös korszellemnek olyan megnyilvánulása, amely összeköti őket.

Ezután a történetírás hibáinak következményeit vizsgálta *Nagy Miklós*. Történeiszek nem foglalkoztak az uralkodóosztályon belüli rétegellentétekkel, nem vizsgálták az értelmiség helyzetét. Így számos nagy írók magatartását nem tudtuk megérteni. Kírvó módon hibásan értékeltük például *Babits* pacifista verseit az első világháború idején.

Befejezésül arra hívta fel a figyelmet *Nagy Miklós*, hogy a jövőben ne vezető politikusainktól várjuk az irodalomtörténeti vitás kérdéseinek tisztázását. Senki sem tudhat mindent, s egy tudományág speciális kérdéseit csak az illető tudományág szakemberei oldhatják meg.

Heltai György irodalomtörténészek és az irodalom viszonyáról beszélt. Fiatal íróink javarésze szerinte az elmúlt években egy túlzó, halos irány befolyása alá került. Ennek eredménye hazug, sematikus irodalom lett. Amikor az írók felismerték, hogy művészetük így zsákutcába került, szembefordultak az iránnyal. Ismerjük az Írószövetségben lezajlott vitákat, amelyek már akkor megindultak, mikor a XX. kongresszus elvei még nem voltak közismertek, s tudjuk, hogy velük szemben akkor elitélő párthatározat született. Az irodalomtörténészek e vitáktól távollattartották magukat, illetőleg a hivatalos álláspontot képviselték. E kérdéseket most, a XX. kongresszus után érdemes volna újra megvizsgálni. Sok irodalomtörténésznünk — mondotta *Heltai* — nem helyesli azokat az adminisztratív intézkedéseket, amelyeket az írókkal szemben alkalmaztak.

Mostani vitaülésünk nem speciálisan írói problémákkal foglalkozik, ennek ellenére ajánlatos, hogy írók nem hívtunk meg a mai vitára. Jó lenne egyszer írókkal közösen megtárgyalni ezeket a problémákat, — mondotta hozzászólása befejezéséül *Heltai György*.

Ezután *Oltványi Ambrus* kapott szót.

Azt hiszem, nem kell bizonygatnom — mondotta —, hogy marxista vagyok, meg vagyok győződve a marxista módszer helyességéről és fölényéről. Ennek ellenére fel kell vetnem azt a kérdést, hogy helyes és kívánatos-e a marxizmusnak az a mesterségesen megteremtett monopóliumhelyzete, amely jelenleg irodalomtörténetírásunkban fennáll. A továbbiakban kifejtette, hogy nem egy régebbi irodalomtörténésznünk máig sem tudta teljes mértékben elfogadni a marxizmus módszerét. Ezért éppen a marxista tudomány fejlődése érdekében hasznosak lennének olyan alkotó szellemű tudományos viták, amelyeket az idegen nézetek képviselőivel folytatnánk. Ma az a helyzet, hogy az olyan tudósok, akik a marxista módszerrel vagy annak egy részével nem értenek egyet, nem marxista nézeteiket is igyekeznek marxistáknak feltüntetni, ez pedig csak a problémák elködösítéséhez vezet. A jelenlegi helyzet létrehívása szerinte az emberek érettségébe vetett hitnek azzal a hiányával függ össze, amely az általános politikai és ideológiai helyzetben nem egyszer megmutatkozott és megmutatkozik ma is. Jellemzőnek találta erre a légkörre azt a módot, ahogyan *Horváth János*nak „A reformáció jegyében” c. könyvét néhány évvel ezelőtt kiadták, s azt a sok mentegetőzést, amely a könyvről rendezett vitán mindazok részéről elhangzott, akik valamilyen formában közreműködtek abban, hogy e mű megjelenjék. Ugyanennek a szellemnek megnyilvánulása az is, hogy közönyvtáraink bizonyos műveket máig is zárt anyagként kezelnek. Ez a helyzet könyvtárainkban mielőbb megszüntetendő, mert akadályozza a tudományos kutatást.

Ezután *Heltai György* hozzászólásához csatlakozva irodalomtörténészeink és élő irodalmunk viszonyát vette vizsgálat alá.

A XX. Kongresszus — mondta — csak egy igen fontos állomása annak a folyamatnak, amely már 1953-ban megkezdődött. A küzdelem azóta tart az antidemokratikus tendenciák, a személyi kultusz és a dogmatizmus ellen. E küzdelemben az írók élenjáró szerepet játszottak, vitáik és nem egy kitűnő művük nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az 1953 júniusi kormányprogram, illetve a XX. Kongresszus szelleme közelebb kerüljön a megvalósuláshoz. Az íróknak ezek a törekvései Oltványi szerint erős ellenállást váltottak ki bizonyos politikai körökben. Legtekintélyesebb irodalomtörténészeink e vitákban nem az írók mellett foglaltak állást, ezért bizalmatlanok ma velünk szemben az írók. Az irodalomtörténészek magatartására jellemző Oltványi szerint, hogy az 1953 júniusi határozatról semmilyen érdemleges vitát nem rendeztek, ezzel szemben 1955 márciusa után, amikor a júniusi szellem ideiglenesen visszaszorult, az egyetem külön ülészakot tartott, amelynek célja az volt, hogy az 1953-ban megindult fejlődést elítélje. Vezető irodalomtörténészeink magatartása a közelmúltban lezajlott pártossági vitán sem volt más. E merev magatartás, mint Bóka Lászlónak a mai ülésen elhangzott felszólalása is tanúsítja — mondotta Oltványi Ambrus — remélhetőleg megszűnőben van.

Béldi Miklós ezután sorra kerülő hozzászólásában arról beszélt, hogy nem ismerjük kielégítő módon a magyar munkásmozgalom, illetve a magyar kommunista párt történetét. Az eddig megjelent munkákra jellemző, hogy egyrészt az osztályharc élesedésének a XX. Kongresszuson megbírált elméletét képviselik, másrészt nem foglalkoznak kellő nyomatékkal a két világháború között mutatkozó baloldali elhajlással. Így számos irodalmi jelenség, például az emigráns írók vagy a népiesek tevékenységének értékelésénél a sötétben vagyunk kénytelenek tapogatózni.

A szocialista realizmus stílusirányzatairól beszélve Béldi Miklós kijelentette, hogy hibáztunk, amikor azt hittük, hogy ezek között csak formai különbségek vannak. A demokratikus ideológiáknak a legkülönbébb árnyalatai kell hogy teret kapjanak, s így az irodalomban is a tartalmi különbségek széles skáláját kell érvényesülni engedni. Ez azt jelenti, hogy bizonyos jellegű polgári típusú irodalom számára is legalitást kell biztosítani. Tűrhetetlen pl. az, hogy Németh László darabját nem adhatták elő, és ugyanakkor bizonyos irodalmi iparosok szabadon érvényesülhetnek.

Ezután tiltakozott Béldi Miklós az írói bírálat megkötése ellen, és hibásnak minősítette az író által ábrázolt pozitív és negatív jelenségek kicsinyes méricskélését, valamint azt, hogy XX. századi irodalmunk értékelésében az irodalomtörténészeket nem a valóságos értékek, hanem a mindenkor napi politika érdekei vezették. Befejezésül annak a nézetének adott Béldi kifejezést, hogy az 1949—50-ben lefolyt Lukács-vitát is érdemes volna revidálni.

A következő hozzászóló *Angyal Endre* rövid hozzászólásában a dogmatizmus, a néppárt-politika, a szakbarbárság és a provincializmus kérdései köré csoportosította mondani valóját.

Az első kérdéssel kapcsolatban követelte, hogy Andics Erzsébet vonja vissza azokat a hamis állításait, amelyeket Kun Béláról tett. Örömmel üdvözölte azt, hogy megindult a a zsdánovizmus bírálat, s kifejtette, hogy meg kellene bírálni Fagyeyev tevékenységét is.

A második kérdéscsoporttal kapcsolatban néhány hosszú ideje hallgató polgári irodalomtörténészre hívta fel a figyelmet. Alszeghy Zsoltnak, és Brisits Frigyesnek olyan munkáik vannak készen, vagy majdnem készen, amelyeket érdemes lenne megjelentetni.

A szakbarbárság leküzdése érdekében a történészekkel, nyelvészekkel, folkloristákkal, művészettörténészekkel és más rokontudományok művelőivel való fokozott együttműködést ajánlotta.

A provincializmus megszüntetése érdekében a nyugati tudomány szemmel tartásán kívül a szovjet tudomány azon irányzatainak megismerését javasolja, amelyeket a dogmatikus sztálini politika hosszú ideig háttérbe szorított. Ezenkívül nyomatékosan figyelmeztetett arra, hogy igen sok hasznunk lenne a jugoszláv irodalomtörténészekkel való megismerkedésből.

A következő hozzászóló *Bokor László* volt. A XX. Kongresszus legnagyobb tudományos jelentőségét abban látom — kezdte felszólalását — hogy minden vonalon megerősíti a tudomány objektív jellegéről való általános hitünket és elképzelésünket. A dogmatizmus állandó ismeretelméleti vellejárója a szubjektív torzítás vagyis az a helytelen gyakorlat, amely a tudományt csakúgy mint az irodalmat napi taktikai célok szolgálatára fokozza le. A dogmatikus felfogás a tudomány pártosságát nem az objektív igazsággal tartja egyenlőnek, hanem a mindenkori napipolitikai hasznossággal és így sokszor a politikai hibák elméleti igazolásával.

Ezután Béldi Miklóssal egyetértésben hangsúlyozta Bokor László az írók jogát életünk negatív jelenségeinek feltárására. A bírálat rögtön nem bírálat — mondotta — ha határt szabunk neki, ha mennyiségi módon akarjuk megszabni határait.

A XX. Kongresszus politikai tanulságai közül a legfontosabbnak azt minősítette, hogy a gyakorlatban is elismerte a szocializmus építése különböző útjainak lehetőségét, így a békés átmenet lehetőségeit is. A békés átmenet lehetőségét Lenin már 1919-ben hangsúlyozta, s a 20-as és 30-as években a Szovjetunió kivétel ez lett a legjárhatóbb út a nemzetközi munkásmozgalom számára. Ezt a helyes politikai gyakorlatot mi 1950 körül teljesen szem elől tévesztettük. Itt Bokor László idézte és bírálta Révai József akkori megállapításait, amelyek a népi demokratikus útnak a fejlődés szovjet útjával való lényegbeli azonosságát hangsúlyozták, és rámutatott arra, hogy e politikai és ideológiai álláspont milyen összefüggésben van a sztálini politika hibáival. Ezután ő is a magyar párttörténet revíziójának szükségességét hangoztatta. A két világháború között elkövetett szektás hibákat azért nem tárhattuk fel eddig, mert hasonló baloldali túlzás uralkodott politikánkban a felszabadulás után is.

E kérdések 1953 óta súlyos lelkiismereti problémát okoztak nekem disszertációm készítésénél is — mondotta Bokor László — mivel nagy befolyással voltak József Attila értékelésére. József Attila a szektás baloldali és az opportunista szociáldemokrata álláspont között őrlődött. Szembekerülése a párttal nem magyarázható egyedül betegségével, vagy freudista elképzeléseivel.

Nagy örömmel hallok Szabolcsi Miklós elvtárstól — mondta ezután Bokor László —, hogy végre elhatározták bizonyos erre vonatkozó József Attila dokumentumok kiadását. Mikor másfél évvel ezelőtt konzultáltam Horváth Márton elvtárral — folytatta — akkor még tiltakozott e kérdések tárgyalása ellen.

Hozzászólása végén mai kultúrpolitikánkkal foglalkozott. Helyeselte, hogy a szocialista eszmiségű művek hegemóniájára törekszünk az irodalomban, de ezt a hegemóniát nem szabad adminisztratív eszközökkel kivívunk, mert a demokratizmus a szocialista ideológia elengedhetetlen alkotórésze.

Szabolcsi Miklós hozzászólását a következőkkel kezdte: *Úgy érzem, hogy egy olyan nemzedékhez tartozom, amely ma sem öregnek sem fiatalnak nem mondható. Azok közé tartozom ugyanis, akik a régi egyetemen megszerezve képesítésüket, legelső lépéseiket 1945-ben tették, és azóta nagy részük teljes szívvel és lélekkel rendkívüli energiával vett részt azokban a politikai ideológiai harcokban amelyek mindmáig folynak. Azt hiszem sok hibát követtünk el, de hadd mondjam el azt is, hogy úgy érzem alapjában véve még sincs szégyenleni valónk. Eredményeink, nemcsak az nemzedék tagjainak eredményei, hanem az egész marxista tudomány eredményei, nem lebecsülni valók. Amikor felmerül a polgári tudománnyal való vitaközös kérdése, akkor gondoljunk arra is, hogy a magyar marxista tudomány az utolsó 8—9 évben ha hibákat is követett el, de bebizonyította már vele szemben a fölényét. Úgy érezzük, hogy az utolsó 10—12 évben nagyon sok helyes dolog történt: az egész magyar társadalom és vele együtt a mi tudományunk is hatalmasat fejlődött.*

Ezután a mai irodalmi és irodalompolitikai helyzetről szólva megállapította, hogy két irány áll szemközt. Az egyik szerint irodalmunk fejlődésére 1953 óta a jobboldali elhajlás, a pártellenes nézetek eluralkodása a jellemző. A másik álláspont pedig az, hogy irodalmunk 1953-ban vagy előtte először vette észre a XX. kongresszuson is felvetett problémákat és azóta mindig helyesen, bátran ment előre a maga útján. Önmagában egyik álláspont sem helyes. Az irodalmi mozgalom egésze helyes irányban fejlődött, de ez nem jelenti azt, hogy ne lettek volna benne túlzások, félresiklások. Fenn kell tartani a kritikus jogát, hogy ezek ellen szót emeljen. A hibákat kötelességünk volt bírálni, s a jövőben is az lesz, de nem voltak helyesek azok az adminisztratív intézkedések, amelyeket 1953 óta alkalmaztak ezen a területen.

Szabolcsi Miklós ezután a XX. század irodalomtörténetének problémáit tárgyalta. Megállapította, hogy a századeleji radikális mozgalmakat, általában a századeleji haladó polgári mozgalmakat sokkal többre kell becsülnünk, mint eddig tettük. Nem hangsúlyoztuk eléggé azt a tényt, hogy a Magyar Kommunista Párt egyik káder- és ideológiai forrása nemcsak a szociáldemokrata párt, hanem a Galilei-kör, a XX. Század és a Nyugat. A szociáldemokrata párt irodalmával szemben is vannak adósságaink: Kassákkal nem úgy és nem annyit foglalkoztunk, mint megérdemelné.

Szembe kell néznünk a két világháború közötti irredentizmus kérdésével is, amely olyan jelentős írókra is hatott, mint Tóth Árpád, Babits, Móricz, sőt József Attila.

A József Attila kritikai kiadás harmadik kötete eddig nem csak azért késett, mert a Bokor által említett dokumentumokat nem lehetett megjelentetni, hanem tudományos életünk bizonyos túlzott centralizmusa és lassúsága folytán is. E kötetnek hónapokon belül, de még mindenképp ebben az évben meg kellene jelennie.

Hozzászólása végén Szabolcsi Miklós arra hívta fel a figyelmet, hogy van egy bizonyos szakadék, az irodalmi lapoknál és hasonló helyeken dolgozó kritikusok és az Irodalomtörténeti Intézet között. Olyan embereknek, mint Szabó Edének, Abody Bélának, Vajda

Miklósnak vagy Réz Pálnak az irodalomtörténeti vitákon való megjelenése feltétlenül helyes volna.

Szabolcsi Miklós után *Sötér István* az ülés elnöke emelkedett szólásra. Hozzászólásában Heltai Györgynek és Oltványi Ambrusnak a vezető irodalomtörténészek magatartását bíráló megjegyzéseire válaszolt. Először Oltványi Ambrusnak azt a megjegyzését utasította vissza, amely szerint 1955-ben, a júniusi szellem ideiglenes visszazorulása idején az irodalomtörténészek külön kétnapos vitautulást tartottak, hogy elítéljék az 1953-ban megindult fejlődést. Ez az illészak — mondta Sötér István — nem egy alkalmi, tendenciózus akció volt, hanem egy folyamatos, minden évben megismétlődő akció első lépése. Ilyen vitát a jövőben évenként szándékozunk rendezni, az évi irodalmi termék lemerésére, az idén is. A viták megrendezése megalakulása óta az Irodalomtörténeti Intézet feladatai közé tartozik.

Ezután a vezető irodalomtörténészek magatartásának megokolása s igazolása céljából vázolta irodalmunk egész fejlődését 1945 óta. El kell ismernünk — mondta —, hogy valóban sokat mulasztottunk, amikor nem foglalkoztunk a felszabadulás utáni 3—4 esztendő irodalmi termésével. Ez az irodalom feltűnően gazdag volt, sok új irányzat és új tehetség jelentkezett, és azokkal a sémákkal, jelszavakkal és felületes ítéletekkel, amelyek tudományos életünkben utóbb gyökeret vertek róla, nem lehet egyetérteni. Ebből az irányzatokban igen gazdag irodalomból 1948—49 táján kivált egy fiatal és többségükben tehetséges írókból álló csoport, amelyet később irodalmi derékhadnak neveztek, és amelyek nagy érdemei voltak egy új eszmiség meghirdetésében, és — tegyük hozzá — amely ma többé-kevésbé irodalmi ellenzék néven ismeretes. Ezek a fiatal írók 1949—50 táján a Rudas—Lukács vita után egyoldalú nagy túlsúlyt kaptak, majdnem monopól helyzethez jutottak. Ugyanakkor számos értékes írónk háttérbe szorult, elhallgatott. A háttérbe szorított írók között olyan jelentős egyéniségek is voltak, mint Nagy Lajos, aki 1954-ig nem részesült kellő megbecsülésben, továbbá Németh László, Kolozsvári-Grandpierre Emil és még sokan mások. A mellőzés, ledorongolás és az adminisztratív rendszabályok számtalan meg nem engedhető eszközt alkalmazta velük szemben akkori irodalompolitikánk. Becsületlen írókra, akik előbb-utóbb mellénk álltak volna, ultimátumszerű felszólításokkal akarták rákényszeríteni a marxista világnézetet. Ezzel fejlődésüket csak hátráltatták. Ebben az egészségtelen helyzetben taktikából lemondtak a helyes értékelésről. Nem egészen kiforrott tehetségeket nagy díjakban, túlzott elismerésben részesítettek. Így a felszabadulás utáni igen sokszínű magyar irodalomból megmaradt egyetlen írói csoport, és voltak, akik ezt komoly eredménynek könyvelték el. Mi irodalomtörténészek — folytatta Sötér — kénytelenek voltunk regisztrálni ezeket a tényeket, bár sokan voltunk, akik egyáltalán nem lelkesedtünk értük. Emögött az irodalompolitika mögött egy hibás, már a XX. kongresszus előtt is korrekcióra szoruló elmélet állt. Ez az elmélet a folyamatos fejlődés helyett valami ugrásszerű, erőszakolt átalakulás lehetőségében hitt, és türelmetlen volt a különféle stílusirányokkal és az írói kísérletezésekkel szemben. Ez az irodalompolitika akadályozta azoknak az íróknak a fejlődését, akiket hallgatásra kényszerített — elvesztették költői gyakorlatukat, s ha most újra megszólalnak, nem mindig érik el azt a színvonalat, amelyen korábban állottak —, és akadályozta azoknak az íróknak a fejlődését, akiket támogatott, a szemiatizmus hibás útjára vezetve őket, ahol művészetük csödbe jutott.

Sajnos, meg kell állapítanunk, hogy az „irodalmi derékhad” ennek az irodalompolitikának az érvényesítésében, az Írószövetség vezetésében való megvalósításában igenis döntő szerepet játszott. Ők voltak az Írószövetség vezetői, hangadói azoknak a szektás elméleteknek, amelyek az ottani vitákon kialakultak.

Ebből a káros előzményből született meg az a helyzet, amely kialakult az irodalomban 1953 júniusa után. Mi — mondta Sötér István — székspezzissel néztük ezt az irodalmi mozgalmat. Szemben bizonyos mértékig csökkent a hitele nem egy írói megnyilatkozásnak, amely nem párosult önkritikával. Ugyanaz a költő, aki most szenvedélyesen támadja a párt-irányítást, semmit sem tett jóvá azokból a hibákból, amelyeket az Írószövetség vezetésében elkövetett.

Maga ez a fordulat, amelynek végbe kellett mennie, egy tarthatatlan helyzetből való kitörés fordulata volt, és nem ment végbe mindenütt kellő hitelességgel, és lehetett a fordulat mélységében, sőt a szándék mélységében is kételkednünk. Nagyon jól tudjuk természetesen, hogy micsoda értékbeli különbségek vannak egy Déry-, Juhász Ferenc- vagy Benjámin-típusú költő és társai között, akikkel ma egy fronton szólalnak meg, de azok a művek, amelyek 1953 júniusa után létrejöttek, a Déry- Juhász- és Benjámin-féle költőktől eltérően, akiket egész külön, kiemelkedő, speciális esetekként kell tárgyalnunk, lényegében nem voltak művészbibek, mint 1953 júniusa előtt. A szemiatizmusnak, egy kis rosszakarattal mondhatni, másik mozzanata, a sötétre festő szemiatizmus érvényesült ezekben a művekben. A mi bizalmunk felkeltéséhez mindez nem járult hozzá.

Tegyük hozzá mindehhez azt, hogy igenis káros elméletek elevenedtek fel az 1953

június utáni korszakban, és be fog bizonyosodni egyszer, hogy ez a megállapítás nem dogmatizmus. Gondoljunk az ösztönösség elméletének, az írói ösztönösség irracionális ars poeticájának feltámadására, amely a narodnyikok ideológiájával van összefüggésben, és némely írónál a helyes értelemben vett pártosság teljes tagadását jelenti.

A legnagyobb hiba az, hogy ezek a viták személyeskedésben vagy a pártirányítás eszközeinek bírálatában merülnek ki, ahelyett, hogy az elmélet alapvető kérdéseinek megoldására irányulnának. A Lengyelországban és a Szovjetunióban folyó ilyen viták példával szolgálhatnának nekünk, ott az elméletnek olyan kérdéseiről folyik a vita, mint a szocialista realizmus, a szocialista irodalom, a pártosság helyes értelmezése, vagy Lenin 1905-ös cikkének interpretációja.

Mi irodalomtörténészek hibásak vagyunk abban — és csakis abban —, hogy elhanyagoltuk az elméletet és nem tisztáztunk olyan zavaros kérdéseket, amelyek a gyakorlati irodalompolitikát, a pártirányítást, a lektorátust, a dramaturgiát, a kritikát befolyásolják és téves állásfoglalásokra készítetik.

A következő hozzászóló, *Waldapfel József* közvetlenül a Sötér István által tárgyalt kérdésekhez kapcsolódott felszólalásában. Amikor a Szovjetunióban és Lengyelországban, de a Német Demokratikus Köztársaságban és Csehszlovákiában is igen egészséges viták folynak, nálunk az Írószövetség szinte megbénult.

A másik baj az, hogy íróink igen bizalmatlanok az irodalomtörténészekkel szemben. Ebben az irodalomtörténészek is hibásak, amennyiben nem érvényesítették eléggé a maguk meglevő irodalomelméleti tudását azért, hogy segítsék az irodalom fejlődését, és az is, sajnos, elég gyakran előfordult, hogy helytelenül és mereven elsősorban nem az irodalom érdekeit nézték, hanem azt, hogy miféle megnyilatkozás tetszik valakinek, annak, akiben éppen a párt megtestesítőjét láttuk. E merevséget némileg menti, hogy tájékozatlanok voltunk. A sztálini korszakban elkövetett törvénytenségekről legfeljebb az ellenséges hírforrásokból értesülhettünk egészen a legutóbbi időkig, s ezeknek, minél becsületesebb kommunista volt valaki, annál kevésbé adott hitelt.

Waldapfel József után ismét *Oltványi Ambrus* kért szót. Sötér István előbbi hozzászólására reflektálva kifejtette, hogy az elhallgatott írók egy része azért nem volt hajlandó elfogadni a marxizmust, mert visszariaszították azok a durva hibák, és törvénytenségek, amelyeket nálunk 1953 előtt a szocializmus építése címén elkövettek.

A mai irodalmi ellenzék egyes tagjai valóban sok hibát követtek el 1953 előtt, de semmiképpen sem voltak elsődleges okozói, sokkal inkább csak eszközei, végrehajtói az akkori politikának. Azt az állítást Sötér Istvánnak, hogy ezek az írók most önkritika nélkül az ellenzék végletbe estek át, Oltványi nem volt hajlandó elfogadni. Szerinte műveik 1953 után igen mély önvizsgálatról, belső vívódásról tesznek tanúságot. Így Sötér elvtárs bizalmatlansága — mondta Oltványi — nem indokolt. Íróink önkritikája éppen az, hogy saját működésük során felismerték, hogy ilyen módzserrel nem lehet az irodalmat irányítani, s most harcolnak ennek a szellemnek a maradványai ellen.

Nem fogadta el Oltványi Ambrus Sötérnek azt a megjegyzését sem, hogy ez írók művei ma sem értékesebbek, mint 1953 előtt.

Komlós Aladár hozzászólásában először a Sötér István és Oltványi Ambrus között kialakult vitával foglalkozott. Igazat adott Oltványi Ambrusnak abban, hogy Sötér István bizalmatlanságát az írói ellenzékkel szemben nem lehet jogosnak tekinteni. Ezek az írók 1953 óta következetesen, sok mindent kockáztatva küzdenek új felismeréseik érvényre juttatásáért — mondotta Komlós —, s azt sem lehet elfogadni, hogy írásműveik értéke azóta nem javult. Kónya Lajos és Kuczka Péter művészetében szerinte az utóbbi években komoly fejlődés figyelhető meg.

Az írók és irodalomtörténészek közötti bizalmatlanság oka Komlós Aladár szerint az, hogy az irodalomtörténészek nem tudták követni az íróknak 1953 óta megindult fejlődését. Ennek oka az irodalomtörténészek elbürokratizálódása, távolállása az élettől, és az is, hogy az elmúlt években az irodalomtörténész igen nehezen szólalhatott meg, ha nem volt dogmatikus. Ennek illusztrálására saját életéből idézett két esetet. Amikor például Mód Aladár 400 év küzdelme a magyar függetlenségért c. könyvének egy durva félreértését megpróbálta helyreigazítani, e cikket egyetlen folyóiratunk sem merete közölni. Azért is súlyos támadások érték 1950-ben, mert egyetemi előadásában nem foglalkozott a fiatal József Attila és Rákosi Mátyás kapcsolataival, holott kettejük találkozásáról nincsenek megbízható adatok.

Komlós Aladár hozzászólásának e pontján kisebb vita keletkezett, amelyben résztvett *Sötér István*, *Bokor László* és *Waldapfel József*. A közbeszólók elismerték, hogy 1950-ben

Komlós Aladár előadásait valóban igazságtalan támadások érték, viszont néhány adatot hoztak annak bizonyítására, hogy József Attila ismerte Rákosi Mátyást.

Ezután *Komlós Aladár* tovább folytatta hozzászólását. Irodalomtörténeti kutatásunk az utóbbi években erősen fellendült — mondta —, de ugyanakkor a megszaporodó művekben valami sivárságot érzünk. E sivárság okainak megvilágítására a következőket mondta: A marxizmus megköveteli tőlünk, hogy vizsgáljuk meg a művek társadalmi tartalmát és azokat a körülményeket, amelyek között létrejöttek. Ez nagyon helyes, de túlbuzgóságunkban oda jutottunk, hogy nem is kerestünk mást. Hogy egyéb tartalom is van, hogy az írók nemcsak az osztályharcot és nemcsak a társadalmat tükrözik, hanem esetleg a szerelemhez, halálhoz, betegséghez való saját viszonyukat, ez a lehetőség általában elkerülte figyelmünket.

Tanuljunk meg szabadabban olvasni — mondotta hozzászólása végén Komlós Aladár — keressük meg a művekben rejlő teljesebb emberi tartalmat és érdekesebbek lesznek irodalomtörténeti munkáink is.

Ezután *Hopp Lajos* a külföldi irodalmak, közelebbről a francia irodalom kutatásának problémáiról beszélt. A külföldi irodalmak kutatója igen bonyolult feladat előtt áll. Ha a nyugati országok irodalmával foglalkozik, szemmel kell tartania az adott ország egész irodalmi életét, a haladó irányzatokat éppen úgy, mint a reakciókat, de figyelnie kell a szovjet tudomány legújabb eredményeire is. Az elmúlt években a kapitalista országok irodalmából csak a baloldali irányzatokat vizsgáltuk. Ez nem volt helyes. Neheztette munkánkat, hogy számos műhöz egyáltalán nem jutottunk hozzá. Ma már javult e tekintetben a helyzet. Ha minden művet még nem is tudunk beszerezni, de legalább a fontosabb folyóiratokat hiánytalanul megkapjuk. Ezután *Hopp Lajos* röviden ismertette a mai francia irodalom és kritika helyzetét. Ezt a gazdag, nagy irodalmat eddig igen egyoldalúan és sematikusán ismertük.

A XX. kongresszus óta világos, hogy korunk döntő problémáit a polgári világnézet alapján álló írók is jól ábrázolhatják napjainkban is. Ez a felismerés fokozott feladatokat ró a nyugati irodalmak vizsgálatára.

Végül azt javasolta *Hopp Lajos*, hogy folyóiratunk időnként ismertessenek egy-egy francia folyóiratot és a körülötte kialakult írói csoport tevékenységét. Ilyen ismertetések egyaránt készüljenek marxista és polgári folyóiratokról.

A következő hozzászóló *Szabó György* volt. Örömmel üdvözölte azt, hogy a mai vitán felmerült a szocialista realizmus problémája. E fogalmat kb. 20 éve használják a Szovjetunióban, és a felszabadulás óta nálunk is, anélkül, hogy pontos tartalmával valaki is tisztában lenne. Az kétségtelen, — mondta *Szabó György* —, hogy amíg a ma ismeretes meghatározások talaján állunk, addig aligha lábolunk ki a sematizmusból.

Ezután a provincializmus leküzdésének problémájával foglalkozott. Több gondot kellene fordítanunk irodalmunk külföldi megismertetésére. Erre a célra több idegen nyelven megjelenő folyóiraatra lenne szükségünk, mert az *Acta Litteraria* egyedül nem tudja ellátni ezt a feladatot. Jobban kellene gondoskodnunk külképviseleteink kulturális osztályainak irodalmi anyaggal való ellátásáról is.

Az Irodalmi Figyelőt igen kevesen olvassák, s rajta kívül nincs olyan folyóiratunk, amely a világirodalmat rendszeresen ismertetné. Igen érdekes nyelvterületek, mint például a spanyol, irodalmáról nem veszünk tudomást. E hibák mind sürgősen orvosolandók.

Végül azt kérte *Szabó György*, hogy adjanak módot azoknak a fiatal kutatóknak, akik valamely külföldi ország irodalmával foglalkoznak, arra, hogy az illető országba utazhassanak, mert csak így tehetik tökéletesessé nyelvtudásukat és irodalomismeretüket.

Debreceni Pál felszólalásában csak egy kérdéssel foglalkozott: Sztálin szerint a szocialista kultúrára jellemző a szocialista tartalom és a nemzeti forma. Ennek alapján állandóan hangsúlyoztuk, hogy a szocialista realizmus a legkülönfélébb irodalmi irányok kialakulását teszi lehetővé, de ezeknek az irányoknak eszmei tartalma azonos.

Ez a megállapítás ellentétben van a marxista esztétikának azzal a alaptételével, hogy mindenfajta irodalmi és művészeti alkotásban vezető szerepe a tartalomnak van, és a tartalom határozza meg a formát. Az író szerepe a sztálini meghatározás szerint csak arra szorítkozik, hogy különféle formákat keresgél az eleve meghatározott tartalomhoz. Ha ez igaz, akkor az irodalom mint önálló társadalmi tudatforma eleve elveszti létjogosultságát. Ez a szemlélet antidiálektikus. Nem veszi figyelembe, hogy nemcsak az ideológia hat az irodalomra, hanem az irodalomnak is nagy hatása lehet az ideológiára. Nem egyszer megtörtént, hogy egy-egy nagy író sokkal előbb ismert fel valamely törvényszerűséget, mint korának ideológusai. Petőfivel kapcsolatban eddig is elismertük ezt az igazságot, de a mai írótól megvontuk azt a jogot, hogy valamit előbb lássanak meg, mint a párt-határozatok.

E dogmatikus nézetek a marxista ideológia lényegével vannak ellentétben és sürgősen revízióra szorulnak — fejezte be hozzászólását Debreceni Pál.

A következő hozzászóló *Gerézi Rabán* volt. Az országos tanulmányi versenyre megírt magyar dolgozatok alapján azt vizsgálta, hogy a dogmatizmus mennyire hatott középiskolai oktatásunkban. Megállapította, hogy a dolgozatok mondanivalója kevés kivétellel a legrosszabb értelemben vett ideologizálás és vulgarizálás. Végeredményben azt kell látnom — mondta —, hogy az irodalomtörténeti dogmatizmus eljutott a középiskolákig és megölte az irodalomtörténeti érzéket és az irodalmat. A dolgozatokra írott tanári bírálatok azt mutatják, hogy e tekintetben a tanárok sem állnak sokkal jobban növendékeiknél.

A hosszúra nyúlt vita utolsó hozzászólója *Klanciczay Tibor* volt. A dogmatizmus kérdésével foglalkozva megállapította, hogy a küzdelmet elsősorban azok ellen a megnyilvánulási formák ellen kell irányítanunk, amelyek tudományágunk területén komoly mértékben jelentkeztek. A citatológia például nálunk nem játszott nagy szerepet. Nincs igaza Klanciczay szerint Oltványi Ambrusnak sem abban, hogy a marxizmus az irodalomtudományban egésztelen monopolhelyzetben van. Nemcsak Horváth János kivétel itt, hanem Eckhardt Sándor is. Folyóiratainkban is bőségesen találhatunk olyan cikkeket, amelyek bármely polgári folyóiratban is megjelenhetnének.

Veszélyesebb károkat okozott az a módszerbeli hiba, hogy bizonyos törvényszerűségeket, megállapításokat, amelyeket tekintélyes ideológusok egy-egy korszakról vagy jelenségről tettek, általános törvényszerűség rangjára emeltünk.

Nagyon káros volt az a bizalmatlan légkör is, amelyben egyesek mindent hajlandók voltak félreérteni. Sokszor nem lehetett valamiről az igazságot megírni, csak azért, mert némelyek szerint rossz volt az „akusztikája”.

Dogmatikus és káros volt az a nézet is, hogy nem az irodalmi örökség egészét kell magunkénak tekintenünk, hanem állandóan valamiféle rangsorolást kell tartanunk a hagyományokban. Például X írónak a sírját gondoljuk, de Y-ét már nem fontos, mert a hagyományok alacsonyabb kategóriájába tartozik.

A marxista irodalomtörténet feladata, hogy minden tekintetben túlhaladja a polgári irodalomtörténetírást. Ennek feltétele az alapos megismerés, az eredmények átvétele és a hibák megcáfolása. Hogy e téren nincs minden rendben, azt az mutatja, hogy például Horváth János munkásságával szemben nincs és nem volt igazi magasszínvonalú tudományos polémia.

Felszólalása végén a Lukács-kérdéssel foglalkozott Klanciczay. Lukács Györgytől sokat tanulhatunk — mondotta —, de vitatkoznunk is kellene vele. Lukács György filozófus-esztétikus beállítottsága miatt úgy érezzük, hogy a filológiai munka bizonyos ágait lebecsüli, enélkül pedig irodalomtörténetet nem csinálhatunk.

Tolnai Gábor a vita végén kijelentette, hogy az egyes felszólalásokra nem kíván válaszolni; már csak azért sem, mert referátumával lényegében nem vitakozott senki. A hozzászólók a referátum alapelveit elfogadva, azt újabb meg újabb szempontokkal kiegészíteni igyekeztek.

Ezután arról beszélt Tolnai Gábor, hogy a Kommunizist egy cikke szerint Sztálin is sok elméleti kérdésben igen tisztán látott, ennek ellenére olyan légkör alakult ki körülötte, amely megakadályozta a helyes cselekvésben. Ebből azt tanulhatjuk, hogy nekünk sem elég a hibák elméleti felismerése, olyan tudományos atmoszférát kell teremtenünk, hogy azokat a gyakorlatban is leküzdhessük.

E vita bátor, szabad hangneme azzal biztat, hogy idősebb és fiatalabb irodalomtörténészeink egyaránt megindultak azon az úton, amely a dogmatizmustól igazán mentes, marxista magyar irodalomtörténethez vezet.

A vitát *Sötér István* fejezte be. Elnöki zárószavában Komlós Aladárral vitakozva fenntartotta hozzászólásában kifejtett nézetét mai irodalmunk helyzetéről. Az, hogy egyik-másik költőnk jobb verseket ír, mint három évvel ezelőtt, az összképen még nem változtat — mondotta. Továbbra is az a meggyőződés, hogy az irodalom mai helyzetéből a kibontakozás nem lesz könnyű.

Hogy az írók és az irodalomtörténészek között a viszony nem jó, az valamennyiünk előtt nyilvánvaló. Hogy ebben a mi dogmatizmusunknak is része van, az is valószínű. De hogy az egész hiba olyan mértékben járulna ránk, mint azt Komlós és Waldapfel elvtárs állította, azt nem hiszem — mondta Sötér István.

Mi irodalomtörténészek, akik az egyetemeken és főiskolákon dolgozunk, s állandóan érintkezünk hallgatóinkkal, az élettől semmivel sem vagyunk távolabb, semmivel sem vagyunk inkább bürokraták, mint az írók. Az ellentétek oka tehát nem ez. Mi bizonyos elveket képviselünk, kritikáinkban éppúgy, mint monográfiáiban, és szeretnénk tisztázni bizonyos elméleti kérdéseket, amelyek elsősorban az íróknak lennének hasznosak. A szenvedélyek azonban az

elmúlt évek vitái és helytelen intézkedései folytán annyira elfajultak, az emberek annyira csak személyes módon és kiszámíthatatlanul reagálnak mindenre, hogy tiszta szándékainkat az írók közül nagyon sokan félreértették. Kár, hogy Komlós elvtárs is csak a bizalmatlanság megnyilvánulásának érezte hozzászólásomat, és azokkal az elméleti kérdésekkel, amelyekre a figyelmet fel akartam hívni, nem foglalkozott — mondta Sötér István.

A vita egészének értékelésére térve Sötér annak szellemét igen egészségesnek minősítette, kiemelte, hogy a vita önkritikában, bátorságban, őszinte jószándékban és segíteni akarásban minden eddigi vitánkat felülmúlja. Különösen gazdagnak érezte a vitát módszertani tanulságokban. Nagyon jó volt e tekintetben Tolnai Gábor referátuma, melyhez csak azt a megjegyzést szeretné még hozzáfűzni, hogy a referátumban megjelölt feladatok egyikét romantika-előadásával már megpróbálta megközelíteni, s reméli, hogy a jövőben e területen is még fog tovább jutni.

Elnöki zárószavát azzal fejezte be Sötér István, hogy megjelölte a következő feladatokat :
„Az elméleti kérdések felé irányított, sokkal szenvedélyesebb munkára van szükségünk, mint eddig, s a részletkutatások továbbvitelére, mert nagyon sok vulgarizált, dogmatikus tételünk, elméletünk származott a részletkérdéseknek, a tényeknek, az adatoknak nagyon csekély ismeretéből, nem kellő feltárásából. Ezekből az adatokból a szintézist megteremteni majd kézikönyvünk feladata lesz. Ezenkívül tovább kell folytatni a vitákat abban az irányban, mint ma : nem félve a viták élességétől, ugyanakkor megbecsülve egymás véleményét, mert ilyen esetben a legélesebb vita sem lehet bántó és ledorongoló.”

A vitát összefoglalta :
Pirnat Antal

XX СЪЕЗД И ИСТОРИОГРАФИЯ ВЕНГЕРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Г. Тольнац

Автор подвергает анализу положение историографии венгерской литературы после XX съезда, дает глубокую критику вредного влияния культа личности и догматизма на явления историографии нашей литературы. В связи с критикой догматизма он ссылается на одностороннее, схоластическое истолкование отдельных понятий, в том числе понятий *прогрессивного писателя* и самого *прогресса*. Мы замалчивали и «нераз недооценивали ценности нашего прошлого, — пишет он, — которые носят демократический характер, но с точки зрения истории представляли не особенно прогрессивные общественные требования. Мы старались догматически «пропитать» развитие литературы политикой и пользовались понятиями реализма и реалистическими приемами в одностороннем понимании.

Учитывая уроки XX съезда автор отмечает задачи наших литературоведов: 1. борьба с догматизмом, 2. теоретически обоснованная творческая научная работа и 3. восстановление ленинских норм.

При анализе задач он обращает внимание на то, что бороться против догматизма у нас советскими методами нельзя, ибо в Венгрии борьба с догматизмом должна быть связана с борьбой против буржуазных взглядов.

Подробно обсуждается вопрос возвращения к ленинским нормам: анализируется ленинское понятие развития и односторонность сталинского определения. Данное Лениным определение (*развитие есть единство и борьба противоречий*) позволяет более правильно оценить наших проблематических писателей в то время как сталинское определение (*развитие есть борьба противоречий*) этого не позволяет.

Анализируя вопрос международного авторитета нашего литературоведения, автор указывает на то, что за последние годы мы почти что игнорировали результаты историографии зарубежной литературы. Он обращает внимание на значение решительной борьбы с провинциализмом и на то, что для ознакомления за рубежом с крупными деятелями венгерской литературы, для достойной оценки наших международных ценностей нами сделано очень мало. «Чтобы добиться авторитета, мы должны — пишет он — заниматься на высоком теоретическом уровне классиками и современными деятелями мировой литературы, регулярно реагировать на достигнутые за рубежом результаты марксистского литературоведения и обсуждать буржуазные результаты Запада, относиться к ним критически, но не догматически.

В заключительной части статьи дан анализ проблематики истории литературы и современной венгерской литературы.

МАРТОН СЕПШИ ЧОМБОР В ПАРИЖЕ!

И. Бан

Автор нашего первого путевого дневника (*Europica Varietas*, Кошице 1620), заслуживающего внимания в литературном отношении, М. Сепши Чомбор в ходе его европейского путешествия (1618 г.) посетил и Париж. Он провел там 12 дней, о которых он неоднократно говорит с восторгом. Он находит Париж самым прекрасным городом мира, который вознаграждает его за все трудности путешествия. Автор статьи анализирует детали путешествия этого венгерского студента и обращает внимание на ошибки,

допущенные этим наивным молодым путешественником XVII столетия. Запутывает, например, Консьержери и Гран Шатле и рассказывает совсем невероятные вещи о Кладбище невинных. Все же его блуждания в Париже очень интересны и дают впервые хоть и не полную, но привлекательную картину столицы Франции. Страницы, посвященные Парижу, достойны французского перевода.

ВОСПОМИНАНИЯ О ПОЛИТИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ ВРЕМЕНИ ОСВОБОДИТЕЛЬНЫХ ВОЙН РАКОЦИ

Жужанна Альберт

Подвергая анализу известные до сих пор группы поэзии времени освободительных войн Ракоци, автор распределяет их на дальнейшие две группы (поэзия Венгрии и поэзия Трансильвании и Восточной Венгрии). Раскрывая свойственность стихотворного предложения, фраз, оборотов, структуры стихов и строф, и музыкальности, она исходит из формы стихотворений и указывает на направления поэзии, появившиеся в ранних стадиях развития: смешивание групп и их объединение. Она доказывает, что с течением времени народная политика дала возможность возникновению народной политической поэзии, завершением которой является танец свинопаса в Трансильвании и Восточной Венгрии. Из числа одновременно существовавших типов, эта группа является самой развитой, самой поэтической и стоит ближе всего к народной поэзии.

ЗАБЫТЫЕ ЮНОШЕСКЗЕ ТРУДЫ КАЛЬМАНА МИКСАТ

Маргит В. Петролаи

ГОДЫ, ПРОВЕДЕННЫЕ БАБИЧЕМ В Г. ФОГАРАШ

Дь. Бистраи

От сентября 1908 года до лета 1911 года Михай Бабич работал в небольшом трансильванском городе Фогараш учителем гимназии. Автор подытожил разговоры, которые он вел с поэтом, его женой и самым близким другом, фогарашским учителем Палом Амбрози несколько десятилетий тому назад; кроме того он приводит все доступные данные, относящиеся к учительской работе Бабича в Фогараше. В то время поэт не любил этот городок, лежащий столь далеко от Будапешта, он чувствовал себя в нем как Овидий в Томи. Все же эти годы являются одним из важнейших стадий развития Бабича. Здесь он углубил свои знания греческого языка, здесь же он интенсивнее всего работал над замечательным переводом Данте. Около полуста стихотворений, сочиненные в этом городке, принадлежат к наилучшим юношеским творениям поэта. Из его романов *Гойя-калца* был создан полностью под впечатлениями из Фогараша, *Сыны смерти* же — отчасти. К концу своей жизни (в 1935 году) он намеревался опять посетить Фогараш, но этот план он уже не мог осуществить.

КРАТКИЕ СООБЩЕНИЯ

Я. Ханкшиш: Миклош Зриньи у колыбели оперы

Крупнейший деятель венгерской литературы XVII века Миклош Зриньи во время своего путешествия в Италию в 1636 году, но главным образом в Венеции по всей вероятности ознакомился с крупнейшим жанровым новшеством столетия — с оперой. Он быть может встретился и с Монтеверди. Его элегии рассказывают о жалобе Арианны (Ариадне) т. е. Орфея, которые как раз являются героями ранних опер. Ария и речитатив, страстность Монтеверди и вообще атмосфера нового искусства несомненно соответствовали характеру крупного эпика и эффективно благоприятствовали эпическому оформлению его трудов.

Ш. В. Ковач: «Катилина» Таурина и Саллустия

М. Шюкшид: Дневник Иштвана Веспреми

Ш. Шипка: Йокаи как депутат города Ходмезёвашархей

ВОСПОМИНАНИЯ

Б. Зольнай: Воспоминания о Фридьеше Ридль
З. Фаркаш: Память Артура Элек

ДИСКУССИЯ

И. Банкути: Иштван Иллешхази — поэт?
Дь. Бистраи: Иштван Иллешхази или Чаки?

ДОКУМЕНТАЦИЯ

Л. Драшкоци: Неизвестное письмо Казинци
И. Феньё: Глоссы Яноша Бачаньи на одном экземпляре «Патриотического воззвания» Шандора Кишфалуди
Ш. Ваг: «La Hongrie Républicaine» и Дьюла Юхас
К. Ч.-Гардоньи: Письма Бела Бартока а к Кальману Харшаньи
Г. Талаш: Три неизвестных детских стиха Дьюлы Юхаса

ОБЗОР КНИГ

Г. Альберт: Миклош М. Тотфалуши Киш
И. Рейтё: Бела Ошват: Сиглигети
Шарольта Михна: Historiské piesne
Э. Ковач: Ласло Сиклаи: История оппозиционной литературы конца прошлого столетия. И. Гашпар
К. Ч.-Гардоньи: Мари Вали: Воспоминания о Море Йокаи
Дь. Ковач: Иштван Феньё: Аврора

DER XX. KONGRESS UND DIE UNGARISCHE LITERATURWISSENSCHAFT

G. Tolnai

Im Aufsatz wird die Lage der ungarischen Literaturwissenschaft nach dem XX. Kongress untersucht. Der Verfasser kritisiert eingehend die Erscheinungen des Personenkults und des Dogmatismus. Den Dogmatismus kritisierend weist er auf den einseitigen, scholastischen Gebrauch gewisser Begriffe hin. Der Begriff des *fortschrittlichen Schriftstellers* sowie der des *Fortschrittes* sind oft einseitig gebraucht worden. »Gewisse geschichtliche Werte demokratischer Prägung, die jedoch den fortschrittlichsten sozialen Forderungen ihrer Epoche nicht entsprechen, wurden totgeschwiegen oder, unterschätzt.« Der Verfasser polemisiert gegen die dogmatische, sog. Durchpolitisierung der Entwicklungsgeschichte der Literatur, gegen die einseitige Anwendung von Begriffen wie Realismus, realistische Methode.

Die Lehren, die sich aus dem XX. Kongress ergeben, erörternd, definiert der Verfasser die Aufgaben der ungarischen Literaturforscher folgendermassen: 1. Kampf gegen den Dogmatismus, 2. auf theoretischer Grundlage beruhende, schöpferische wissenschaftliche Arbeit, 3. Herstellung der Lenin'schen Normen. Diese Aufgaben untersuchend warnt er vor einer Übernahme sowjetischer Methoden im Kampf gegen den Dogmatismus, da in Ungarn dieser Kampf vom Kampf gegen bürgerliche Ansichten nicht zu trennen sei.

Die Frage der Rückkehr zu den Lenin'schen Normen wird gründlich auseinandergesetzt, von einer Analyse der Lenin'schen Definition der Entwicklung ausgehend. Der Verfasser weist auf die Einseitigkeit der Stalin'schen Definition hin. Die von Lenin herrührende Definition (*die Entwicklung ist die Einheit und der Kampf der Gegensätze*) bietet die Möglichkeit einer richtigeren Beurteilung unserer problematischen Schriftsteller, während die Stalin'sche Definition (*die Entwicklung ist der Kampf der Gegensätze*) dies nicht gestattet.

Der Verfasser beschäftigt sich mit dem internationalen Ruf unserer Literaturwissenschaft; Er erinnert daran, dass die ausländischen Forschungen in den letzten Jahren fast vollkommen ausser Acht gelassen worden sind und ruft zum Kampf gegen den Provinzialismus auf. Er erwähnt, dass man nicht genug getan hat, um den grossen Gestalten unserer

Literatur den ihnen gebührenden Platz in der Weltliteratur zu sichern. »Jedoch um den internationalen Ruf unserer Literaturwissenschaft zu fördern — schreibt er — müssen wir uns mit den Grossen der Weltliteratur, sowohl mit den Klassikern als auch mit den heute noch lebenden, auf hohem wissenschaftlichen Niveau beschäftigen, die Ergebnisse ausländischer marxistischer Forschungen aneignen und uns mit den Behauptungen der westländischen bürgerlichen Forscher aber — nicht dogmatisch! — Auslinandersetzen.«

Zum Schluss analysiert der Verfasser Probleme der Literaturwissenschaft und der heutigen ungarischen Literatur.

MÁRTON CSOMBOR SZEPSI IN PARIS

I. Bán

Der Verfasser unseres ersten Reisebuchs (*Europica Varietas*, Kassa, 1620), der aus literarischem Gesichtspunkt erwähnt zu werden verdient, besuchte anlässlich seiner grossen europäischen Rundreise auch Frankreichs Hauptstadt. Er verbrachte hier zwölf Tage und gab öfters seiner Bewunderung und Entzückung lebhaften Ausdruck. Er findet Paris für die schönste Stadt der Welt und versichert uns, dass diese einzige Stadt ihm alle Leiden der Reise vergessen machte. Der Verfasser des vorliegenden Artikels beschreibt die Details der Reise des ungarischen Studenten und lenkt die Aufmerksamkeit auf die Fehler, die der naive Tourist des 17. Jahrhunderts mehr als einmal begeht. Csombor verwechselt z. B. la Conciergerie und le Grand Châtelet und erzählt ganz unglaubliche Dinge über Cimetière des Innocents. Dabei ist sein Pariser Herumirren sehr interessant und gibt als erstes in der ungarischen Literatur ein wenn auch nicht vollständiges, doch anziehendes Bild von der französischen Hauptstadt. Es wäre der Mühe wert seine Seiten über Paris ins Französische zu übersetzen.

ANALYSEN DER POLITISCHEN DICHTUNG DES RÁKÓCZI-FREIHEITSKAMPFES

Zsuzsanna Albert

Die Verfasserin analysiert die schon bekannten Gruppen der Dichtung des Freiheitskampfes und teilt diese in noch weitere zwei Gruppen (ungarländische, siebenbürgische und ostungarländische). Sie geht in ihren Analysen von der Form des Gedichtes aus. Sie erschliesst die eigenartigen Kennzeichen des Verssatzes, der Phrasen, der Wendungen, der Vers- und Strophenkonstruktion und der Musikalität und stellt an Hand dieser die schon früher begonnenen Entwicklungstendenzen dieser Dichtung fest: die Mischung der Gruppen, die Vereinheitlichung. Zuletzt beweist sie, dass sich im Laufe der Zeit mit der Volkspolitik eine volkspolitische Dichtung entfaltete, die ihren Höhepunkt im siebenbürgischen und ostungarländischen Schweinehirtentanz erreichte. Unter den nebeneinander lebenden Typen ist diese Gruppe die meist entwickelte, die meisten dichterische und steht am nächsten zur Volksdichtung.

DIE VERGESSENEN JUGENDSCHRIFTEN VON KÁLMÁN MIKSZÁTH

M. W. Petrolay

MIHÁLY BABITS IN FAGARAS

Gy. Bisztray

Mihály Babits war von September 1908 bis zum Sommer 1911 in einer Kleinstadt, im Süden von Siedenburg, in Fagaras, als Gymnasiallehrer tätig. Der Verfasser der Studie fasst seine mit dem Dichter und seiner Gattin sowie mit dem vertrautesten Freund des Dichters in Fagaras, dem Lehrer Pál Ambrózy vor Jahrzehnten geführten Gespräche zusammen: gleichzeitig veröffentlicht er alle auffindbaren Angaben über Babits' Tätigkeit als Lehrer in Fagaras. Der Dichter hatte die von Budapest entfernte Kleinstadt nicht gerne; er fühlte sich dort wie Ovidius in Tomi. Doch sind diese drei Jahre in Fagaras einer der wichtigsten Abschnitte in der Entwicklung des Dichters. Hier vertiefte er seine antiken griechischen Studien und arbeitete intensiv an seiner klassisch schönen Dante-Übersetzung. Seine in Fagaras geschriebenen fast 50 Gedichte gehören zu den besten seiner Jugend. Von seinen Romanen entspringt der *Storchkalij* gänzlich, die *Söhne des Todes* teilweise aus seinen Erlebnissen in Fagaras. Am Ende seines Lebens (1935) hätte er gern noch einmal Fagaras aufgesucht, konnte aber diesen Plan nicht mehr verwirklichen.

KLEINERE MITTEILUNGEN

J. Hankiss: Miklós Zrinyi bei der Entstehung der Oper
Die grösste Gestalt der ungarischen Literatur des 17. Jahrhunderts, Miklós Zrinyi, dürfte auf seiner italienischen Reise im Jahre 1636, hauptsächlich während seines Aufenthalts in Venedig die auffallendste neue Gattung, die Oper kennen lernen. Vielleicht begegnete er auch Monteverdi. Seine Elegien brachten in Verse Ariannas (Ariadne) bzw. Orpheus' Klagen, die die Helden der frühen Oper sind. Die Arie und das Rezitativ, die monteverdische »Furor« und im allgemeinen die Atmosphäre die neuen Kunst waren der Grundnatur des grossen Epikers günstig und konnten zur Ausbildung seiner Werke in dieser Form wirksam beitragen.

S. V. Kovács: »Catilina« von Taurinus und Sallustius

M. Sükösd: Das Tagebuch von István Weszprémi

S. Sipka: Jókai's Abgeordnetenmandat in Hódmezővásárhely

ERINNERUNGEN

B. Zolnai: Erinnerung an Frigyes Riedl

Z. Farkas: Andenken an Artur Elek

DISKUSSION

I. Bánkúti: István Illésházy: Dichter?

Gy. Bisztray: István Illésházy oder Csáky

ARCHIV

L. Draskóczy: Ein unbekannter Brief von Kazinczy

I. Fenyő: János Batsányi's Randbemerkungen auf einem Exemplar des »Patriotischen Aufruf«-es von Sándor Kisfaludy

S. Vág: »La Hongrie Republicaine« und Gyula Juhász

Frau Csapodi (Klára Gárdonyi): Béla Bartók's Briefe an Kálmán Harsányi

G. Tólas: Drei unbekannte Kindergedichte von Gyula Juhász

RUNDSCHAU

G. Albert: Miklós. M. Tótfalusi Kis

I. Rejtő: Béla Osváth: Szigligeti

Sarolta Michna: Historické piesne

E. Kovács: László Sziklay: Aus der Geschichte der oppositionellen Literatur vom Ende des Jahrhunderts. Imre Gáspár

Frau Csapodi (Klára Gárdonyi): Mari Váli: Meine Erinnerungen an Mór Jókai

Gy. Kovács: István Fenyő: Die »Aurora«

LE XX. CONGRÈS ET L'HISTORIOGRAPHIE DE LA LITTÉRATURE HONGROISE

Gábor Tolnai

L'auteur examine la situation de l'historiographie de la littérature hongroise après le XX. Congrès et fait la critique de l'influence défavorable du culte des personnalités et du dogmatisme sur l'historiographie de notre littérature. En critiquant le dogmatisme, l'auteur renvoie à l'usage unilatéral et scholastique de certaines notions, telles que «l'écrivain progressiste», «progrès» etc. Nous avons passé sous silence «et, plus d'une fois, déprécié certaines valeurs de notre passé — écrit-il — qui ont un caractère démocratique, mais, du point de vue de l'histoire, ne représentent pas les revendications sociales les plus avancées». L'auteur attire l'attention au «travestissement politique» du développement de la littérature sous le signe du dogmatisme, à l'usage unilatéral du concept du réalisme et de la méthode réaliste.

En vertu des enseignements du XX. Congrès, il indique les tâches de nos historiens de littérature comme suit: 1. lutte contre le dogmatisme, 2. travail scientifique créateur, théoriquement fondé, 3. rétablissement des normes léniniennes

En examinant les tâches à remplir, il attire l'attention au fait que chez nous la lutte contre le dogmatisme ne peut pas être menée à l'aide des méthodes soviétiques, car en Hongrie cette lutte doit être liée à celle, dirigée contre les conceptions bourgeoises.

Il examine en détail la question du retour aux normes léniniennes : il analyse la définition léninienne de la notion de l'évolution, et la partialité de la définition stalinienne. La définition léninienne, (*l'évolution, c'est l'unité et la lutte des antithèses*), nous offre une possibilité d'évaluer plus correctement nos écrivains problématiques, tandis que la définition stalinienne, (*l'évolution, c'est la lutte des antithèses*), n'offre pas cette possibilité.

En analysant la question de l'autorité internationale de l'historiographie de notre littérature, l'auteur constate que, dans les dernières années, nous avons négligé les résultats historiographiques de l'étranger. Il attire l'attention à l'importance d'une lutte décidée contre le provincialisme, affirme que nous avons fait très peu pour propager à l'étranger les valeurs internationales des grandes personnalités de notre littérature. Pour acquiescer notre autorité internationale, nous devons étudier les classiques et les grands personnages contemporains de la littérature mondiale, nous devons réagir systématiquement aux résultats des historiographes Marxistes de la littérature à l'étranger et nous occuper, en les discutant, mais sans dogmatisme, des résultats de la littérature bourgeoise de l'Occident.»

La dernière partie de l'article est une analyse des problèmes de l'histoire de la littérature, et de la littérature hongroise contemporaine.

MARTIN SZEPSI CSOMBOR A PARIS

I. Bán

L'auteur de notre premier journal de voyage (*Europica Varietas*, Kassa, 1620) qui mérite l'attention au point de vue littéraire, M. Szepsi Csombor, visita lors de sa grande tournée européenne (1618) aussi la capitale de la France. Il y passa douze jours et son admiration, ou mieux, son ravissement éclate plusieurs fois. Il trouve Paris la plus belle ville du monde et il nous assure que cette seule ville lui a fait oublier toutes les peines de son voyage. L'auteur de l'article présent précise les détails du voyage de l'étudiant hongrois et il attire l'attention aux erreurs que ce touriste naïf de XVIIe siècle commet plus d'une fois. Csombor confond p. ex. la Conciergerie et le Grand Châtelet, il relate des choses entièrement incroyables sur le Cimetière des Innocents. Cependant ses randonnées parisiennes sont bien intéressantes et dans la littérature hongroise elles donnent, les premières, une vue sinon complète pourtant attrayante de la métropole française. Ces pages sur Paris mériteraient d'être traduites en français.

REMINISCENCES DE LA POÉSIE POLITIQUE DE LA GUERRE D'INDÉPENDANCE DE RÁKÓCZI

Susanne Albert

En analysant la division connue de la poésie de la guerre d'indépendance de Rákóczi, l'auteur établit deux groupes (celle de la poésie en Hongrie et celle de la poésie de Transylvanie et de la Hongrie Orientale). Dans son analyse elle prend pour point de départ la forme — les phrases, les tournures, la structure des poésies et des strophes ainsi que leur caractère musical. En révélant les particularités de ces derniers elle établit les tendances de cette poésie qui prirent naissance dans une étape antérieure du développement : l'amalgamation et l'unification des groupes. L'auteur démontre que la politique populaire vit se former une poésie politique populaire dont l'apogée fut la danse des porchers en Transylvanie et en Hongrie Orientale. Parmi les types coexistants c'est ce groupe qui est le plus développé, le plus poétique, le plus proche au folklore.

LES ANNÉES DE BABITS A FAGARAS

J. Bisztray

De septembre 1908 jusqu'à l'été 1911 Michel Babits était professeur au gymnase d'une petite ville en Transylvanie méridionale, Fagaras. L'auteur de la présente étude résume les entretiens qu'il avait eus avec le poète, la femme et le plus intime ami de celui-là, le professeur Paul Ambrózy, il y a quelques dizaines d'années et publie aussi toutes les données accessibles

concernant l'activité de Babits à Fagaras en tant que professeur. Celui-ci n'aimait cette petite ville si éloignée de Budapest, il se sentait comme Ovide à Tomi. Tout de même ces trois ans à Fagaras sont une des plus importantes étapes dans le développement du poète. C'est ici qu'il approfondit ses études dans la langue grecque, qu'il travaillait intensivement à la traduction d'une beauté classique de la Comédie divine. Une cinquantaine de poésies écrites à Fagaras appartiennent aux plus belles de ses œuvres de jeunesse. Son roman «*Gólyakalifa*» fut conçu entièrement sous les impressions de Fagaras, et le roman «*Halál fia*» (Les Fils de la mort) n'en était pas moins exempt. Vers la fin de sa vie (en 1935) Babits avait l'intention de visiter cette petite ville encore une fois, mais il ne put réaliser ce dessein.

COMMUNICATIONS DIVERSES

J. Hanklss : Nicolas Zrinyi au berceau de l'opéra.

Le plus grand homme de lettres de la Hongrie du 17ème siècle, Nicolas Zrinyi, au cours de son voyage en Italie (1636), et surtout à Venise, selon toute apparence, fit connaissance d'une la plus importante innovation du siècle — de l'opéra. On pourrait croire qu'il avait rencontré même Monteverdi. Les élégies de Zrinyi parlent des plaintes d'Ariane (Ariadne) et d'Orphée qui furent les héros des premiers opéras. Les airs d'opéra, les récitatifs, la «*furore*» de Monteverdi et en général l'atmosphère d'un nouvel art correspondaient, sans doute, au caractère du grand poète épique et favorisaient le développement épique de son œuvre.

A. V. Kovács : «*Catilina*» de Taurin et Sallustie

M. Sükösd : Le journal d'Étienne Veszprémi

A. Sipka : Jókai — député de la ville Hódmezővásárhely

COMMÉMORATIONS

B. Zolnai : La commémoration de Frédéric Riedl

Z. Farkas : La mémoire d'Arthur Elek

DISCUSSION

É. Bánkuti : Étienne Illésházy est-il un poète?

J. Bisztray : Étienne Illésházy ou Csáky?

DOCUMENTATION

L. Draskóczy : Lettre inconnue de Kazinczy

É. Fenyő : Des glosses de Jean Batsányi sur une copie de «*L'appel patriotique*» d'Alexandre Kisfaludy

A. Vág : «*La Hongrie Républicaine*» et Jules Juhász

Claire Gárdonyi (Mme Csapodi) : Les lettres de Béla Bartók à Coloman Harsányi

G. Tólas : Trois vers inconnus de Jules Juhász pour enfants

REVUE

G. Albert : Nicolas M. Tótfalusi Kis

É. Rejtő : Béla Osváth : Szigligeti

S. Michnay : Historiské piesne

A. Kovács : Ladislav Sziklay : L'histoire de la littérature de l'opposition à la fin du siècle. I. Gáspár

Claire Gárdonyi (Mme Csapodi) : Mari Váli : Mes reminiscences de Mór Jókai

V. Kovács : Étienne Fenyő : Aurore

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Szöllősy Károly

A kézirat érkezett: 1956. VI. 5. — Példányszám: 1600. — Terjedelem: 132 (A/5) fv. + 1 melléklet

Akadémiai Nyomda, Budapest — 39914/56 — Felelős vezető: Puskás Ferenc

T A R T A L O M

<i>Tolnai Gábor</i> : A XX. Kongresszus és az irodalomtörténetírás	255
<i>Bán Imre</i> : Szepsi Csombor Márton Párizsban	263
<i>Albert Zsuzsanna</i> : Elemzések a Rákóczi-szabadságharc politikai költészetéről	270
<i>W. Petrolay Marg:t</i> : Mikszáth Kálmán elfelejtett ifjúkori írásai I.	289
<i>Bisztray Gyula</i> : Babits fogarasi évei I.	300

Kisebb közlemények

<i>Hankiss János</i> : Zrínyi Miklós az opera bölcsőjénél	311
<i>V. Kovács Sándor</i> : Taurinus és Sallustius „Catilina”-ja	319
<i>Sükösd Mihály</i> : Weszprémi István naplója	322
<i>Sípka Sándor</i> : Jókai hódmezővásárhelyi képviselősege	324

Emlékezések

<i>Zolnai Béla</i> : Emlékezés Riedl Frigyesre	329
<i>Farkas Zoltán</i> : Elek Artur emlékezete	336

Vita

<i>Bánkuti Imre</i> : Illésházy István: költő?	345
<i>Bisztray Gyula</i> : Illésházy vagy Csáky István?	346

Adattár

<i>Draskóczy László</i> : Egy ismeretlen Kazinczy-levél	350
<i>Fenyő István</i> : Batsányi János széljegyzetei Kisfaludy Sándor „Hazafiúi Szózat”-ának egyik példányán	355
<i>Vág Sándor</i> : A „La Hongrie Républicaine” és Juhász Gyula	356
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Bartók Béla levelei Harsányi Kálmánhoz	364
<i>Tálás Géza</i> : Juhász Gyula három gyermekverse	367

Szemle

<i>Albert Gábor</i> : M. Tótfalusi Kis Miklós	368
<i>Rejtő István</i> : Osváth Béla: Szigligeti	371
<i>Kovács Endre</i> : Szikszay László: A századvég ellenzéki irodalmának történetéből. Gáspár Imre	374
<i>Míchna Sarolta</i> : Historické piesne	376
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Váli Mari: Emlékeim Jókai Mórról	381
<i>Kovács Győző</i> : Fenyő István: Az Auróra (Egy irodalmi zsebkönyv életrajza)	383

Az Irodalomtörténeti Intézet Hírei

Vita a XX. Kongresszus tanulságairól az irodalomtörténetírásban	386
Idegennyelvű ismertetések	399

Ára: 12,— Ft

Előfizetés egy évre: 40,— Ft

Az IRODALOMTÖRTÉNET c. folyóirat 1956/3. számának tartalma :

Németh G. Béla : A magyar szimbolizmus kezdeteinek kérdéséhez

Juraj Spitzer : L'udovit Štur

Benedek Marcell : Naplómát olvasom

Vita

Karácsonyi Béla : Hozzászólás Horváth János könyvének vitájához

Adatok és adalékok

Rákos Péter : Adalékok az Ember Tragédiája csehországi visszhangjához

Janosy István : Az Erdély Aranykora forrásainak problémáihoz

Szemle

Barta János : Sötér István : Eötvös József

Orosz László : Szauder József : Kölcsey Ferenc

Rónay György : Flaubert : Bouvard és Pécuchet

Bessenyei György : Ady Endre Összes Prózai Művei I.

Kovalovszky Miklós : Ady Endre Összes Prózai Művei II.

Szalai Sándor : Szabó Pál önéletrajzi regényéről

Süpek Ottó : Daudet : Tarasconi Tartarin

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv és Irodalomtudományi Osztályának
Közleményei VIII.kötete (1-4).

Társasági hírek

Az IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK c. tanulmányosorozat eddig megjelent kötetei :

Péter László : Espersit János (1879-1931)

Varga Imre : Szádeczky : Miscellanea

Forgács László : Bajza és Belinszkij

Fenyő István : Az Aurora

Pukánszky Kádár Jolán : A drámaíró Csokonai

Hegedűs Nándor : Ady Endre Nagyváradon

Az IRODALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK c. sorozat eddig megjelent kötetei:

Horváth János : Kisfaludy Károly és íróbarátai

Komlós Aladár : Reviczky Gyula

Gálos Rezső : Szentjóni Szabó László

Sziklay László : Gáspár Imre

Tolnai Gábor : Vázlatok és tanulmányok

Rejtő István : Iványi Ödön

Somogyi Sándor : Arany László

Nacsády József : Mikszáth szegedi éve

Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK számonként is vásárolható és előfizethető az Akadémiai Kiadónál (Budapest, V., Alkotmány u. 21) és könyvesboltjában (Budapest, V., Váci utca 22.)